

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
DOKTORA PROGRAMI**

**DOKTORA TEZİ
ESER ÇALIŞMASI**

**IRAK DEVLETİ'NİN YENİDEN
YAPILANDIRILMA SÜRECİNDE ÇATIŞMA VE
GÜVEN SORUNU
(2003-2012)**

**EMİN SALİHİ
11716201**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. CENGİZ ÇAĞLA**

**İSTANBUL
2015**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
DOKTORA PROGRAMI

**IRAK DEVLETİ'NİN YENİDEN YAPILANDIRILMA
SÜRECİNDE ÇATIŞMA VE GÜVEN SORUNU
(2003-2012)**

EMİN SALİHİ
11716201

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 31.11.2015
Tezin Savunulduğu Tarih : 21.12.2015

Tez Oy birliği / ~~Çokluk~~ ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad

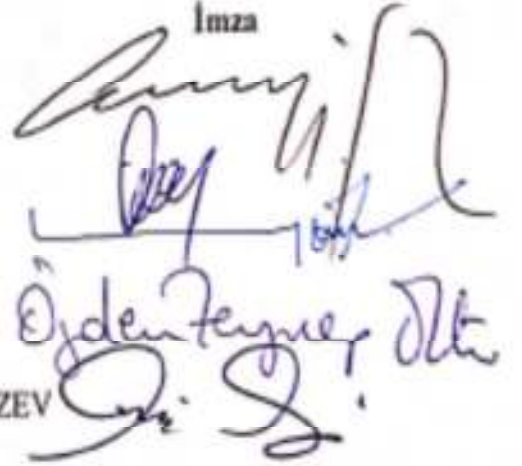
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Cengiz ÇAĞLA

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Ömer ÇAHA

Prof. Dr. Gökhan BACIK

Prof. Dr. Zeynep Özden OKTAV

Yrd. Doç. Dr. Muharrem Hilmi ÖZEV

İmza

İSTANBUL
ARALIK 2015

ÖZ

IRAK DEVLETİ’NİN YENİDEN YAPILANDIRILMA SÜRECİNDE ÇATIŞMA VE GÜVEN SORUNU

(2003-2012)

Emin Salihi

Aralık, 2015

Soğuk Savaş sonrası özellikle post-kolonyal veya zayıf devlet (weak state) olarak adlandıracağımız devletlere uluslararası normlara uygun hale getirmek için dış müdahaleler gerçekleşmiştir. Ancak genel olarak bu ülkelerde yeniden yapılandırılma süreçlerinin sağlıklı olmadığı ve iç çatışmaların arttığı gözlenmiştir. Irak bu ülkelerden biridir. Müdahale öncesi Irak'ın yoksul bir diktatörlük yapıdan refah, çok kültürlü liberal bir demokrasiye, istikrarlı bir ekonomiye ve bölgede model bir ülkeye dönüşeceği beklentisi ve söylemi hâkimdi. Ancak günümüzde Irak bölgede model bir ülke olarak gösterilmekten çok devlet yapısında değişiklik olması beklenen ülkeler için (örneğin Suriye) olumsuz bir örnek olarak gösterilmektedir. Bu çalışmada Irak Devleti’nin neden başarılı bir şekilde yeniden yapılandırılmadığı sorgulanacaktır. Irak siyasetinde 2003 sonrası yaşanan çatışmalar incelenerek çatışma kaynaklarının tespit edilmesi, yapılan hatalardan dersler çıkarılması ve Orta Doğu bölgesinin dönüşüm sürecine bu açıdan katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Irak Devleti, yapısal özellikleri bağlamında zayıf devlet olarak kavramlaştırılan devlet modeline uygun bir devlettir. Aynı zamanda yine yapısal özellikleri bağlamında tipik bir Orta Doğu ülkesidir. Zayıf devlet kavramı çerçevesinde çalışmanın temel argümanı ise; kapasitesi zayıf devletlerde rejimin yıkılmasından sonra ani anarşi oluşması durumunda, devletin yeniden yapılandırılması sürecinde aktörler arasında iş birliği yerine çatışmanın ortaya çıkmasının daha kuvvetli bir ihtimal olduğudur. Çünkü zayıf devletlerde devlet çökmesinin ardından ilksel kimliklere dayalı milliyetçi örgütlenmelerin güç kazandığı ve bu tür örgütlerin iş birliği yerine çatışmaya daha eğilimli oldukları varsayılmaktadır. Bu çalışmada yukarıda sözü edilen argüman ve varsayımlar, kavramsal çerçeve ve 2003 sonrası Irak siyasetindeki gelişmeler bağlamında incelenecektir.

Irak’ta 2003 sonrası istikrarlı bir yapı ve düzenin sağlanmadan demokrasinin pekiştirilmeye çalışılması çatışmaların artmasına yol açtığı görülmüştür. Bu bağlamda çalışmada Irak örneği üzerinden elde edilen bulgular sonucunda şu çıkarsama elde edilmiştir; demokratik geçiş (*transition*) ile demokrasinin pekiştirilmesi (*consolidation*) aynı zamanda birbirlerine paralel bir şekilde yapılmamalıdır. Çünkü devlet ve düzen oluşturulmadan devlette demokratik

konsolidasyonun (seçimler vs...) geçiş sürecinde yapılmaya çalışılması ancak yerel milliyetçiliklerin yarıştırılmasına ve çatışmaların artmasına yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Irak, Devlet Yapılanması, Zayıf Devlet, Etnik atışma.

ABSTRACT

CONFLICT AND CONFIDENCE PROBLEM DURING RESTRUCTURING OF IRAQI STATE

(2003-2012)

Emin Salihi

December, 2015

After the Cold War, foreign interventions took place especially in the post-colonial states or the states that can be referred as “weak states” for the purpose of complying with them in terms of international standards. Nevertheless, it has been observed that generally the restructuring process is not sound and there has been an increase in the internal conflicts in these states such as Iraq. Before the intervention, there was a general belief that Iraq was going to transform from an impoverished dictatorship to a multicultural, liberal democracy as well as a welfare state that might be seen as a model state in the Middle East. However, today Iraq is not considered as a model and it is rather seen as a negative example in the matters of state restructuring such as Syria. Thus, this study aims at conducting an analysis to observe the reasons for the unsuccessful Iraqi example with respect to state restructuring. Given this aim, the conflicts that took place after the intervention in 2003 in Iraq are examined and the sources of these conflicts are determined in order to provide contribution to the transformation process in the Middle East by taking lessons from the mistakes made in Iraq.

The state of Iraq is an appropriate example for the “weak state” conceptualization due to its structural features. At the same time, it represents itself as a typical Middle East state due to its structural features. By taking into consideration the conceptual framework of “weak state”, the essential argument of this thesis is that there can be more likely internal conflicts rather than cooperation between the actors in weak states after the fall of the regime, especially in the emergence of sudden anarchy during the state restructuring process. The reason is related to the assumption that in the weak states after the fall of the government, the primordial identity based nationalist organizations gain much more ground and this kind of organizations has much more tendency for conflict rather than cooperation. In this work, the arguments and assumptions are examined in a conceptual framework within the developments in the Iraqi politics after 2003.

It has been observed that the attempt to consolidate democracy without a stable structure and order, has led to more conflicts in Iraq after 2003. In this context,

as a result of the findings observed through the Iraqi example, we have reached such a conclusion: democratic transition and democracy consolidation should not be processed at the same time. The reason is that without the state and order, democratic consolidation (elections, etc.) causes rivalry as well as the race of the local nationalisms, and an increase in the conflicts.

Key Words: Middle East, Iraq, State Structuring, Weak State, Ethnic Conflict.

ÖN SÖZ

Tez çalışmasında, Irak Devletinin 2003 sonrası yeniden yapılandırılma sürecinin neden başarısız olduğu sorgulanmıştır. Elde edilen bulgular çalışma içinde okuyuculara sunulmuştur. Bu çalışmada elde edilen bulgular ile ulaşılan sonuçların, Orta Doğu’da devlet yapısında değişiklik olması beklenen ülkeler için yol gösterici olması ümit edilmiştir.

Bu tezin oluşumunda değerli önerileri ile katkılar sunan ve lisans-lisanüstü eğitim yaşamım boyunca bana desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Cengiz Çağla’ya minnet borçluyum.

Tez yazım aşamasında değerli katkılarından dolayı Prof. Dr. Özden Zeynep Oktav, Prof. Dr. Ömer Çaha, Prof. Dr. Gökhan Bacık ve Yrd. Doç. Dr. Yasin Atlıoğlu hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Doktora eğitimim süresince görev yaptığım Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü yönetiminde görev alan değerli hocalarım Doç. Dr. Ayşe Banu Karadağ’a, Prof. Dr. Cemal Zehir’e, Prof. Dr. Ayşe Melek Özyetgin’e, Prof. Dr. Alparslan Açıkgenç’e ve Doç. Dr. Süleyman Doğan’a çok teşekkür ederim.

Enstitümüzde birlikte görev yaptığım tüm araştırma görevlisi arkadaşlarım Sıracettin Aslan’a, Hacer Yıldız’a, Mahmut Köle’ye, Mehmet Arpacı’ya, Banu Süer’e ve Ahmet Üzmez’e bana desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Son olarak bu süreçte yanımda yer alan değerli dostlarım Erşan Ağbaş’a, İtri Atay’ya, Kahraman Süvari’ye, Kenan Kaya’ya, Betül Ayanoğlu’na, Ayfer Erdoğan’a, Hakan Mehmetcik’e, Atilla Yenigün’e, Yenal Göksun’a ve tüm aileme şükranlarımı sunarım.

Emin Salihi

İstanbul; Aralık, 2015

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZ.....	iii
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR	xiii
1. GİRİŞ	1
2. DEVLET YAPILANMASI, KİMLİK VE ÇATIŞMA	8
2.1. Kimlik.....	10
2.1.1. Etnik Kimlik	15
2.1.2. Etnisite Kuramları.....	20
2.2. Etnisite ve Çatışma.....	24
2.2.1. Çatışmanın Kaynakları	24
2.2.2. Etnik Çatışmalarda Analiz Düzeyi	31
2.3. Etnik Çatışmayı Açıklayan Kuramlar	39
2.3.1. Güvelik İkilemi Kavramı	40
2.3.2. Ontolojik Güvenlik/Güvensizlik Kavramı.....	42
3. ORTA DOĞU'DA POST-KOLONYAL ZAYIF DEVLET	47
3.1. Zayıf Post-kolonyal Devlet	51
3.1.1. Modern Ulus-Devlet	51

3.1.2. Zayıf Devlet	58
3.2. Orta Doğu'da Ulus-Devletlerin Oluşumu ve Sorunları.....	65
3.2.1. Orta Doğu Coğrafyası.....	65
3.2.2. Orta Doğu'da Modern Ulus-Devletlerin Oluşumu	68
3.2.3. Orta Doğu Devletlerinde İktidar Yapıları ve Sorunları	71
4. ZAYIF DEVLET KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE IRAK'IN DEVLET VE ULUSLAŞMA DENEYİMİ.....	80
4.1. Modern Irak Devleti'nin Doğuşu	81
4.1.1. Irak'ı Oluşturan Osmanlı Vilayetleri ve Yapıları	81
4.1.2. Modernleşme Süreci ve Yeni Toplumsal Güç Odakları.....	83
4.1.3. Irak'ın İşgali ve Yeni Yönetimin Oluşum Süreci	91
4.2. Monarşi Dönemi.....	95
4.2.1. Devletin Kimlik İnşası ve Uluslaşma Sorunu.....	97
4.2.2. Devlet Gücünün Konsolidasyon Sorunu.....	101
4.3. Darbeler Dönemi	105
4.3.1. Kasım Dönemi	106
4.3.2. Arif(ler) Dönemi	109
4.3. Ba'as Partisi Dönemi.....	111
4.3.1. Ba'as Partisi'nin Parti-Devlete Evrilme Süreci	112
4.3.2. Saddam Hüseyin'in Liderliği ve Neopatrimonyal Yapılanma	115
4.3.3. Körfez Savaşı ve Rejimin Yıkım Süreci.....	117
5. IRAK'TA 2003 SONRASI SİYASAL SÜREÇ, GÜVENSİZLİK VE ÇATIŞMA.....	122
5.1. ABD ve Koalisyon Güçleri'nin Irak'ı İşgal Kararı, Süreci ve Anarşi Durumu ..	125
5.1.1. İşgal Kararı	125
5.1.2. İşgal Sonrası Ani Anarşi ve Güvensizlik Sorunu	127
5.2. Geçici Koalisyon Yönetimi ve Geçici Irak Hükümeti Dönemleri	130
5.2.1. Geçici Koalisyon Yönetimi	131
5.2.1.1. Ba'assızlaştırma	131

5.2.1.2. Geçici Yönetim Konseyi	132
5.2.1.3. Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası	133
5.2.2. Geçici Irak Hükümeti (Irak Siyasetinin Yeni Seçkinleri).....	137
5.3. Irak'ın Seçimler ve Referandum Yılı	141
5.3.1. 30 Ocak 2005 Geçici Meclis ve Hükümet Seçimleri.....	144
5.3.2. Anayasa Müzakereleri ve Referandum	146
5.3.3. 15 Aralık 2005 Genel Meclis Seçimleri	149
5.4. Irak'ta İç Savaş ve ABD Politikalarında Değişim.....	151
5.5. Irak'ta Çatışmanın Sürekliliği ve Nedenleri.....	155
5.5.1. Irak'ta Çatışmanın Kaynakları	155
5.5.1.1. Can Güvenliği Sorunu.....	155
5.5.1.2. Kimlik Güvenliği Sorunu	159
5.5.1.3. Ekonomik Korkular	161
5.5.2. Çatışmanın Sürekliliği Bağlamında Çatışmaya Sürükleyici Etkenlerin Analizi.....	162
5.6. Nuri el-Maliki'nin Gücünün Artması ve Yerel Seçimler Başarısı	167
5.7. 2010 Seçimleri ve Yeni Hükümet	169
5.8. Irak Siyasetinde Yeniden Otoriterleşme ve Kutuplaşma	172
6. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ.....	176
KAYNAKÇA	186
ÖZ GEÇMİŞ.....	203

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1: Savaşı Hazırlık ve Modern Devletin Oluşumu	54
Tablo 2: 30 Ocak 2005 Geçici Meclis Seçimleri	145
Tablo 3: 15 Aralık 2005 Meclis Seçimleri	149
Tablo 4: 7 Mart 2010 Meclis Seçimleri	170

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No
Şekil 1: Seçilmiş Travma ve Eylemsel Sonucu	31
Şekil 2: Orta Doğu Haritası	67
Şekil 3: Devlet Modeli	72
Şekil 4: Osmanlı Dönemi Irak Haritası	82
Şekil 5: Muhammed Bakır el-Sadr Görseli	160
Şekil 6: Irak'ta İhtilafı Bölgele Haritası	174

KISALTMALAR

- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- Bk.** : Bakınız
- BM** : Birleşmiş Milletler
- C.** : Cilt
- CPA** : Coalitional Provisional Authority
- Diğ.** : Diğerleri
- Ed.** : Editör
- Hz.** : Hazret
- IIG** : Iraqi Interim Government
- IRA** : Irish Republican Army
- İŞİD** : Irak-Şam İslam Devleti
- KDP** : Kürdistan Demokratik Partisi
- KYB** : Kürdistan Yurtseverler Birliği
- ORHA**: Office of Reconstruction and Humanitarian Assistance
- S.** : Sayı

1. GİRİŞ

Orta Doğu’da modern ulus-devletler, Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti’nin yıkılmasının ardından sömürgeci ülkelerin desteği ile kurulmuştur. Otorite ve rejim tipleri birbirinden farklılık gösterse de Orta Doğu devletleri; iktidarın kurumsallaşması, ulusal kimliğin inşası konusundaki başarısızlık ve ekonomik gelişme bağlamında kapasitesi zayıf devlet kategorisinde değerlendirilmektedir. İki dünya savaşı arası ve Soğuk Savaş dönemlerinde söz konusu iktidar yapıları varlıklarını sürdürse de Batı’nın siyasi ve ekonomik değerleri, küreselleşme ideolojisi çerçevesinde Soğuk Savaş sonrası bölgedeki otoriter devletleri değişime zorlamaktadır. Özellikle 11 Eylül Olayı sonrası terörle mücadele bağlamında Orta Doğu devletlerinin dönüşümü konusunda beklentiler artmıştır. Terörün otoriter devletlerde doğduğu ve otoriter devletlerin teröre destek verdiği iddiası ile ABD (Amerika Birleşik Devletleri) Orta Doğu’nun demokratikleşmesi konusunu kendi dış politikasının öncelikli konusu haline getirmiştir. Bölgenin demokratikleşmesi amacıyla da otoriter liderlerin ülkelerinde hükümlerinin sonlandırılmasına ve yerine seçimlerle başa geçecek yönetimlerin oluşturulmasına çalışılmıştır. 11 Eylül olayından günümüze dek kimi ülkelerde otoriter liderler yönetimden uzaklaştırılıp yerine seçimlerle yeni hükümetler oluşmasına rağmen bölgenin istikrarı ve demokratikleşmesi bağlamında olumlu sonuçlar elde edilememiştir.

Otoriter yönetimlerden demokratik yönetimlere geçiş süreçlerinin nasıl olması gerektiğine dair tartışmalar, bazı başarısızlıklar da dikkate alınarak, devam etmektedir. Başarısız örneklerden biri de 2003 yılında işgal edilen ve yönetimi değiştirilen Irak Devletidir. Irak, Orta Doğu ülkelerinin genel özelliklerini içinde barındıran bir ülkedir.

Osmanlı yönetiminin ardında Irak'ın devletleşme deneyimi, toplumsal ve ekonomik yapısı pek çok Orta Doğu devleti ile benzerlik göstermektedir. Irak'ta otoriter bir lider olan Saddam Hüseyin yönetiminin ardından, seçimler ile başa geçen yeni bir yönetim oluşmasına rağmen çatışmalar¹ devam etmektedir. Irak Devleti'nin yeniden yapılandırılması sürecinde yaşanan çatışmalar, Orta Doğu'da benzer süreçleri yaşayan veya yaşaması muhtemel olan ülkeler için bazı öngörülerde bulunmamızı sağlayabilmektedir. Geçiş dönemi veya demokratikleşme süreci olarak adlandırabileceğimiz bu dönemde Irak deneyimi, bize nelerin yapılması konusunda kesin öneriler sunmasa da nelerin yapılmaması gerektiğini söylemektedir. Bu çalışmada da söz konusu dönemde yapılan hatalar incelenerek bölgenin dönüşüm sürecinde dikkat edilmesi gereken hususlar, Irak örneği üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır.

Orta Doğu'da dönüşümün ilk örneklerinden biri olan Irak'ta dönüşüm öncesi beklentiler ile sonrası ortaya çıkan sonuç arasındaki büyük farklılık bu çalışmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Modernite ve onun siyasi boyutu olan demokratik yönetim sistemi insanlara ilerlemeyi ve daha iyiyi vaat etmektedir. ABD de Irak Devleti'ni işgal ettikten sonra Irak'ta oluşturulacak demokrasinin tüm bölgeye model olacağını ve bölgeyi kalkındıracağını vaat etmesine karşın bu durum gerçekleşmemiştir. Bu çalışmanın temel sorunsalı ve sorusu ise Irak günümüzde bölgeye model bir ülke olması beklenirken neden günümüzde olumsuz bir örnek olarak bölgede gösterilmektedir, Irak'ta geçiş sürecinde yapılan hatalar nelerdir?

Ba'as rejimi döneminde sürgünde siyaset yapan veya Irak'ta yer altı örgütlenesine giden bütün siyasi aktörler işgal sonrası yeniden siyaset arenasında kendilerini ifade etme şansı buldular. Otoriter Ba'as rejimine muhalif olan tüm gruplar temel konularda anlaşarak Irak'ı demokratik zeminde yeniden yapılandırabilirlerdi. Ancak 2003 sonrası Irak siyasetinde söz sahibi olan aktörlerin bu süreçte iş birliği yapmak yerine çatışmayı tercih ettikleri gözlemlendi. Başka bir açıdan bakılırsa da işgal sonrası oluşan siyasi yapı aktörlerin daha kuşkucu ve savunmacı bir pozisyon almalarını meşrulaştırdı. Irak siyasetinde, yapının ve aktörlerin birbirinden etkilenecek çatışmaya evirildiği bir süreç yaşandı.

¹ Çatışma; siyasi muhalefet, rekabet, ideolojik tartışma ve iç savaşa dek geniş bir yelpazeyi içine alan durumlar için kullanılabilir. Ancak bu çalışmada çatışma, iş birliğinin karşıtı bir durum çerçevesinde kavramlaştırılarak kullanılacaktır.

Irak siyasi tarihine dair literatürde, 2003 sonrası Irak'ta devlet yapılanması ve demokratikleşme sürecinin başarısızlığının sorgulandığı çalışma sayısı artmıştır. Hanna Batatu'nun *"The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq"*, Charles Tripp'in *"A History of Iraq"*, Marion Farouk Sluglett ve Peter Sluglett'in *"Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship"* ve Phebe Marr'ın *"The History of Iraq"* çalışmaları 2003 yılına dek Batılı araştırmacıların Irak ile ilgili en çok başvurdukları temel kaynaklardı. İşgal sonrası Irak ile ilgili çalışmalarda dikkate değer bir artış yaşandı. Özellikle 2006 yılından sonra Irak'ta iç savaşın şiddetlenmesi ile birlikte Irak'ta devlet yapılanmasını daha eleştirel bir tutumla sorgulayan çalışmalar yayınlandı. Ancak bu çalışmalarda ekseriyetle çatışmaların kaynağı olarak Şii-Sünni ayrımı görüldü. Irak'ın yapay bir devlet olduğu ve mezhep çatışmalarının geçmişe dayandığı gibi argümanlar anlamlı olsa da günümüzdeki çatışmayı tam olarak açıklayamamaktadırlar. Çünkü günümüzde pek çok ülkede, geçmişte birbiriyle çatışan farklı kimliklerdeki gruplar birlikte yaşayabilme becerisini gösterebilmektedir. Dolayısıyla günümüzdeki çatışmaları geçmişe dayandırmak yerine var olan siyasi yapı ile irdelemek daha doğru olacaktır.

Irak'ta iç savaşın şiddetlenmesinin ardından merkezi hükümetin yetkileri artırıldı. Dönemin Başbakanı Nuri el-Maliki de var olan siyasi durumdan yararlanarak yönetimde otoriter eğilimlerini artırdı. Özellikle 2009 yılından sonra Irak'ta otoritaryalizmin artması ve yeni çatışma alanlarının oluşması ile birlikte bu konuya dair eleştirel çalışmalar yapıldı. Nuri el-Maliki özelinde Irak'taki sorunlar açıklanmaya çalışıldı. Ancak Maliki'nin Irak'ı yönetme şekli Irak için bir talihsizlik miydi yoksa 2003 sonrası yapılan hataların kaçınılmaz bir sonucu muydu? Bu soru çerçevesinde konu daha çok irdelenebilirdi. Irak Devleti'nin yeniden yapılandırılması sürecinde kurumsallaşma süreci ve devlet kapasitesi konusu dikkate alınmadan Irak'taki sorunları açıklamaya çalışmak doğru olmayacaktır. Örneğin Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD) örgütünün Irak'ın bazı bölgelerinde hâkimiyet alanları oluşturabilmesinde Maliki'nin hataları vardır. Maliki'nin yaptığı hatalar örgütün toplumda zemin bulunmasında etki etmiş olabilir ancak bu süreç 2003 sonrası bir süreklilik bağlamında ele alınmalıdır. Toplumun kararlarına etki eden sosyo-politik etkenler, 2003 sonrası devlet kurumsallaşması, merkezi yönetim ile yerel yönetimlerin ilişkilerini belirleyen hukuki yapı ve yeni seçkinlerin siyasi tipolojisi gibi etkenler birlikte analiz edilerek İŞİD ve benzeri sorunlar analiz edilmelidir.

Bu çalışmada da 2003 öncesi Irak'taki siyasi yapı, işgal sonrası oluşan siyasi yapı ve bu yapının ürettiği aktörlerin devletin yeniden yapılanmasına ve çatışmalara etkisi bütüncül bir şekilde ele alınacaktır. Çünkü çalışma şu argümandan yola çıkılarak oluşturulmuştur; Kapasitesi zayıf devletlerde rejimin yıkılmasından sonra ani anarşi durumunun oluşması, ardından güvenliğin sağlanamaması ve demokratik güçlü bir anayasal yapı yerine getirilmemesi durumunda devletin yeniden yapılandırılması sürecinde yerel milliyetçi aktörler ön plana çıkacaktır ve söz konusu aktörler arasında iş birliği yerine çatışmanın olması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Böyle bir durumda yeni aktörler devleti yeniden yapılandırmak yerine kendi cemaatlerini inşa etmeye çalışacaklardır.

Zayıf devlet² kavramının analize dâhil edilmesi fikrinde Georg Sørensen'den esinlenilmiştir. Sørensen, post-kolonyal zayıf devletlerde Soğuk Savaş sonrası görülen etnik çatışmaları zayıf devletin özellikleri üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Bu çalışma bağlamında zayıf devletlerin en dikkat çeken özelliği, yerel kimliklerin ulusal kimliğe göre söz konusu ülkelerde daha güçlü olmalarıdır. Bir başka ifade ile vatandaşlık bağı zayıf devletlerde başarılı bir şekilde inşa edilememiştir. Çünkü zayıf devletler inşa edilirken ülke içindeki bütün gruplar bu sürece dâhil edilmemiştir. Bunun sonucunda devlet-toplum ilişkilerinin sorunlu gelişmesi, devlete karşı olan aidiyeti ve vatandaşlık bağına olumsuz etkilemiştir. Ani anarşi durumunda ise zayıf devletlerin yol açtığı travmatik hatıralar nedeniyle iş birliğinde çok topluluklar arası güvensizliğe dayalı çatışmacı bir siyaset görülmektedir. Sørensen, özellikle Afrika ülkeleri üzerinde yaptığı araştırmaları "*Democracy and Democratization: Processes and Prospects in a Changing World*" adlı çalışmasında aktarmış ve zayıf devletlerde oluşabilecek anarşinin "güvenlik ikilemine" yol açabileceğini belirtmiştir. Çalışmanın içinde daha detaylı bir şekilde değinilecek olan zayıf devletlere özgü sorunlar ve onların sonuçları, 2003 sonrası Irak Devleti'nin yeniden yapılandırılması sürecinde de doğrudan etki ettiği gözlenmiştir.

Topluluklar arası var olan güvensizlik sonucu oluşan güvenlik ikilemi realist paradigmanın başvurduğu en önemli kavramlardandır. Bu çalışmada da realist paradigmadan hareketle 2003 sonrası Irak'ta oluşan ani anarşinin yeni siyasi yapıyı

² Orta Doğu ülkeleri için "başarısız devlet" veya "kırılgan devlet" gibi tanımlar kullanılması ve kullanılmasının önerilmesine rağmen (bk. Gökhan Bacık, *Yarım Kalan Devrim: Arap İsyanlarını Anlama Rehberi*(İstanbul: Ufuk Yayınları, 2015), 143.) bu çalışmada zayıf devlet kavramı, iktidarın kurumsallaşma yapısını ve bunun ulusal kimliğin oluşum sürecine etkilerini açıklaması nedeniyle tercih edilmiştir.

belirlediği varsayılmaktadır. Irak siyasetinde oluşan güvensiz ortam, güvenlik vaadinde bulunan etnik³ siyasi hareketleri ön plana çıkarmıştır. Çünkü geçmişte çeşitli toplulukların yaşamış oldukları toplumsal travmalar, aynı travmaları yaşayan insanları anarşi durumunda bir araya getirmekte ve etnik milliyetçiliği körüklemektedir. Söz konusu yeni seçkinler ise varoluşsal nedenlerden dolayı (ontolojik güvenlik) iş birliği yerine çatışmacı siyasete daha eğilimli olabilmektedir. Bu tür durumlarda da çatışma konularının çözüme kavuşması yerine süreklilik arz etmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Sadece realist paradigmaya sadık kalınarak da Orta Doğu'daki çatışmaları açıklamak doğru olmayacaktır. Bölgenin kendine özgü tarihi içinde üretilen kurumlar, politik-psikolojik faktörler ve lider tipolojileri analizlere dâhil edilmelidir. Benzer bir şekilde etnik çatışma konusunda yaptıkları çeşitli çalışmalar ile ön plana çıkan Donald Horowitz, Vamık Volkan ve Stuart Kaufman, güvenlik ikileminin yanı sıra seçkinleri ve toplumsal travmaları ele alan politik-psikolojik faktörlerin de dikkate alınarak etnik çatışmaların incelenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu çalışmanın amacı da çeşitli açılardan 2003 sonrası Irak siyasetinde yaşanan çatışmaları inceleyerek çatışmaların kaynaklarını tespit etmek, yapılan hatalardan ders çıkarmak ve Orta Doğu bölgesindeki dönüşüm sürecine bu açıdan katkı sağlamaktır.

Irak'ta çatışmanın kaynaklarını tespit etmek için hem Türkiye'de hem de Irak'ta yaptığım gözlemler ve katıldığım toplantılar olsa da bu çalışma için doğrudan veri toplanmamıştır. Ancak Irak'ın yeniden yapılanmasında resmi olarak görev yapanların yazdıkları anı kitapları veya verdikleri röportajlar, çalışmanın argümanını desteklemeleri açısından faydalı olmuştur. Paul Bremer, Ali Allawi, Colin Powel, Larry Diamond ve Tony Blair akla gelen ilk isimler olarak verilebilir. Bunun dışında değişik kuruluşların Irak'ta yaptıkları anket çalışmalardan da ikincil kaynak olarak bu çalışmada sayısal değerler bağlamında faydalanılmıştır. Özellikle Irak'taki güvensiz ve anarşik yapı, yapılan anket çalışmalarında da açık bir şekilde görülebilmektedir.

³ Etnik kimlik, yerel kimlik, ilksel kimlik gibi tanımlamalar bu çalışmada birbirini ikame edecek şekilde kullanılmıştır. Tüm bu kimlik tanımlamaları enlektüel veya evrensel kimliklerin karşısı şeklinde düşünülmelidir. Entelektüel ve evrensel kimlikler zamanla bireyin tercihlerine göre elde edilen kimliklerdir. Öte yandan ilk grupta tanımlanan kimlikler ise doğuştan verili kimliklerdir. Bu kimlikler çerçevesinde oluşan grup ve örgütlenmeler, dışarıdan katılıma kapalıdır. Bu farklılık, siyasi tutumlara doğrudan etki etmektedir.

Ortaya atılan sorunsal, sorunsalı açıklamak için geliştirilen argüman ve toplanan veriler ışığında Irak'ta çatışmaların kaynağını açıklayabilmek için bu çalışma giriş ve sonuç bölümleri dışında dört bölümden oluşmuştur. İlk bölümde anarşi durumu sonrası devletin yeniden yapılanma sürecinde kimlik ve çatışma ilişkisi ele alınacaktır. Bu bölüm oluşturulurken, toplumsal travmalar ile sorunlu mirasa sahip zayıf devletlerde anarşi durumunda ilksel kimliklerin ön plana çıkma süreci gerekçeleri ile birlikte açıklanmaktadır. İlksel kimlikler çerçevesinde oluşan örgütlenmelerin de çatışmaya daha eğilimli olduğu varsayımı da bu bölümde ele alınmaktadır. Ardından realist paradigmanın güvenlik ikilemi ve ontolojik güvenlik kavramlarından yararlanılarak anarşi durumunda çatışmanın oluşması ve yapılanma sürecinde süreklilik arz etme nedenleri işlenecektir.

İkinci bölümde zayıf devlet kavramı ele alınıp Orta Doğu devletlerinin neden bu kategoride yer aldıkları açıklanmaya çalışılacaktır. Zayıf devlet kavramı işlenirken Charles Tilly, Joel Migdal ve Georg Sorensen'in çalışmalarından yararlanılacaktır. İktidarın oluşum şekline bağlı olarak kurumsallaşma yapısı, ülkelerdeki uluslaşma süreci, devletin ekonomi alanında rolü ve izlediği yollar, Batı'da oluşan modern ulus-devlet ile sömürgeci güçlerin oluşturdukları zayıf devletleri birbirinden farklılaştırmaktadır. Ardından bu bölümde Orta Doğu devletlerinin özellikleri işlenerek zayıf devlet özelliklerini taşıdıkları gösterilmeye çalışılacaktır. Zayıf devletlerde var olan otoriter rejimlerden demokratik rejimlere geçilirken gerekli önlemler alınmadığı takdirde, Irak örneğinde görüldüğü gibi, ülkeler iç çatışmaya sürüklenebilmektedir. Orta Doğu için de genelleyebileceğimiz bu durum üçüncü bölümden itibaren Irak örneği üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır. Bu nedenle üçüncü bölümde Irak'ın devletleşme deneyimi zayıf devlet kavramı çerçevesinde ele alınacaktır.

Yukarıda sözü edilen zayıf devlet oluşum süreci ve özellikleri Irak'ta da bulunmaktadır. İktidarın neopatrimonyal bir yapıda olması, ülkedeki tüm grupların aidiyet hissedebileceği ulusal bir kimliğin inşa edilememesi ve rantie devlet özellikleri ile Irak, tipik bir zayıf devlet örneğidir. Bu bölümde modern Irak Devleti'nin siyasi, toplumsal ve ekonomik yapısı dönemler halinde zayıf devlet kavramı çerçevesinde işlenecektir. Siyasi yapı bağlamında farklı dönemlerde Irak'taki iktidarların nasıl bir şahsa veya gruba bağlı olarak kurumsallaştığı gösterilmeye çalışılacaktır. Zayıf devlete özgü diğer özellikler de yine dönemler

halinde bu bölümde işlenecektir. Bu bölümde ifade edilmek istenen bir diğer husus da 2003 sonrası yaşanan sorunlar, yine sadece 2003 sonrası siyasi gelişmeler ile açıklanamayacağıdır. Sorunlu miras olarak adlandırabileceğimiz işgal öncesi dönem, tüm sorunları ile 2003 sonrası gelişmelere kaynaklık etmiştir.

Son bölümde ise hem 2003 sonrası Irak'ta gelişen siyasi olaylar betimleyici bir şekilde anlatılmaya hem de çalışmanın ilk bölümlerinde sözü edilen kuramsal ve kavramsal tartışmalara sadık kalınarak, çatışma analizleri ile Irak'taki çatışmaların kaynakları tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylece bu bölümde somut örneklerden yola çıkılarak, Irak Devleti'nin yeniden yapılandırılma sürecinde yapılan hatalar gösterilerek, çalışma argümanının ispatlanması hedeflenmektedir.

2. DEVLET YAPILANMASI, KİMLİK VE ÇATIŞMA

Post-kolonyal⁴ devlet, üçüncü dünya devleti veya zayıf devlet olarak adlandırılan devletlerin bazılarında, özellikle Soğuk Savaş sonrası merkezi devletin zayıflaması veya devleti yeniden yapılandırma dönemlerinde iç çatışmalar yaşanmıştır. Soğuk Savaş sonrası dünya genelinde Birleşmiş Milletler⁵ barış güçlerinin müdahalede bulunduğu açık uluslararası çatışma sayısı yalnızca 3 iken, bu sayı sınır içi çatışmalar için 2007 yılı sonu itibariyle 44'tür.⁶ Bunun dışında SIPRI (*the Stocholm International Peace Research Institute*) tarafından 2005 yılında yapılan araştırmada 2004 yılında yaşanan 19 silahlı çatışmanın tamamının iç çatışma olduğu saptanmıştır.⁷ Bu nedenle 1990'lardan itibaren iç çatışmayı ve özellikle de etnik boyutu olan çatışmaları açıklama yönünde kuramsal çalışmalar yoğunlaşmıştır. Kuram genel bir ifade ile bir olgunun kendi içinde tutarlı bir şekilde çeşitli açılardan öneriler ve açıklamalar ile tanımlanmasıdır. Sosyal bilimciler ise kuramı, iki ya da daha fazla objenin, kavramın veya olgunun arasındaki ilişkinin mantıklı bir şekilde açıklanması olarak tanımlarlar.⁸ Günümüzde zayıf devletlerin yapısal sorunları, dış müdahale, devletin yeniden yapılandırılması ve iç çatışma arasındaki ilişkileri bütüncül bir şekilde açıklayan bir kuramın var olduğu söylenemez.

⁴ "Post-kolonyal devlet kuramları" kullanımının daha bilinir olması nedeniyle bu çalışmada kuram bağlamında "post-kolonyal" kavramı; ancak metin içinde kolonileştiren devletler için "sömürgeci" ve kolinize edilen devletler için de "sömürgeleştirilen" devletler kavramları kullanılacaktır. Bu kavramların kullanımı için ayrıca bk. Ebru Yetişkin, "Post-kolonyal Kavramlar Üzerine Notlar" *Toplumbilim Post-kolonyal Düşünce Özel Sayısı*, s. 25 (2010): 15–21.

⁵ Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün müdahalelerine dair bilgiler için bk. "United Nations Peacekeeping Operations" <http://www.un.org/en/peacekeeping/operations/present.shtml>.

⁶ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde 'Sınır İçi' Etnik Çatışmalar", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi* c. 2, s. 6 (2006): 17.

⁷ Mohammed Ayoob, "The Making, State Breaking, and State Failure," *Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World*, ed. Chester A. Crocker ve Fen Osler Hampson (Washington, D.C: United States Institute of Peace, 2007), 95.

⁸ Bruce L Berg, *Qualitative Research Methods for the Social Sciences* (Boston: Allyn & Bacon, 2009), 15.

Ancak geçmiş etnik çatışma vakaları veya Orta Doğu bölgesinde bulunan devlet yapılarındaki ortak sorunlar incelenerek oluşturulan kuramlar, yeni sorunların açıklanabilmesi için bir çerçeve sunabilir.

Orta Doğu devletlerinin yapısal sorunları bu çalışmada zayıf devlet kavramıyla açıklanacaktır. Bu tür devletlerde merkezi otoritenin zayıflaması sonrası oluşan çatışmalar ise çatışma kuramlarından yararlanılarak incelenecektir. Post-kolonyal ülkelere özgü bazı yapısal sorunların bu çatışmalara neden olduğu diğer örneklerden görülebilmektedir. Bir ülke içinde farklı etnik kimlikteki grupların neden çatıştıklarını açıklayan çatışma kuramları bulunmaktadır. Bu çalışmada özellikle etnisitenin neden çatışma konusu olduğu üzerinde durulacaktır. Çatışmaların açıklanmasında devamlılık bağlamında güvensizlik ve onun doğurduğu politik-psikolojik etkenler vurgulanacaktır. Özellikle de Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan otorite boşluğu sonucunda yaşanan etnik çatışmalar, bu alanda çalışanlar için geniş bir literatür sunmaktadır.

Bireyler ve toplumlar kendi içlerinde pek çok kimlik taşımaktadır. Var olan siyasi yapı hangi kimliklerin ön plana çıkacağını ve o yapının aktörlerini belirleyebilmektedir. Zayıf devletler, topluma nüfuz edemediği için toplumu dönüştürme ve hegemonik söylemler geliştirerek evrensel⁹ kimlikleri topluma kabul ettirme konusunda başarısız olan devletlerdir. Bu tür ülkelerde merkezi yönetimin güç kaybetmesi ile oluşan güvensiz ortam, yerel örgütlenmelerin güç kazanmasına yol açmaktadır. Çünkü oluşan güvensizlik ortamı geçmişte ortak travmalar yaşayan bireyleri bir arada hareket etme yönünde güdülemektedir. Güvenlik endişesinin bir yansıması olarak, güvenliğin bir merkezi otorite tarafından sağlanamaması durumunda bireyler etnik grupları ile daha sıkı ilişkiler kurma ve bireysel güvenliklerini gruplarıyla özdeşleşerek sağlama eğilimi gösterebilmektedir. Bu durumda genellikle grup içi dayanışma artmakta, ancak diğer yandan etnosentrik davranışlar ön plana çıkmaktadır. Bu da yine ülke içinde gruplar arası iş birliği olanağını zayıflatmakta ve çatışma riskini artırmaktadır.¹⁰ Çatışma olasılığının artması, evrensel kimlikler ile ilksel kimlikler arasındaki farktan da

⁹ Evrensel kimlikler, doğuştan elde edilen ilksel (primordial) kimliklerin aksine zamanla kazanılan entelektüel kimliklerdir. Bu kimlikler çerçevesinde oluşan gruplara katılım veya gruptan ayrılma konusunda bireyler, ilksel kimlikler çerçevesinde oluşan gruplara göre daha özgürdür. Ayrıca evrensel kimliklerde çatışma ve mücadele konusu daha somuttur. Dolayısıyla bu kimlikler çerçevesinde oluşan siyasal alanda çözümler de daha kolaydır.

¹⁰ Muzaffer Ercan Yılmaz, *Soğuk savaş sonrası döneminde etnik çatışmalar: etnik çatışmaların nedenleri ve etnik barışın tesisi* (Ankara: Nobel, 2007), 29.

kaynaklanmaktadır. Çünkü etnik/ilksel kimlikler diğer evrensel kimliklere göre bireyleri daha irrasyonel hareket etmeye yönlendirebilmektedir.

Bu anlamda zayıf devletlerde merkezi otoritenin zayıflaması veya devletin yeniden yapılandırılması süreçlerinde ortaya çıkan çatışmaların kaynağını anlamak için önce kimlik ve etnisite gibi kavramlar irdelenerek etnik grupların politik-psikolojik tutumları anlamaya çalışılacaktır. Ardından etnik grupların politik-psikolojik etkenleri dikkate alınarak çatışma kaynaklarına dair incelemeler ele alınacaktır. Bu bölümde son olarak da etnik kimlik ve çatışma kuramlarından yararlanılarak anarşi durumunun çatışmaya nasıl etki ettiği ve devletin yeniden yapılanma sürecinde bu çatışmanın nasıl süreklilik arz ettiği “güvenlik ikilemi” ve “ontolojik güven(siz)lik” kavramlarıyla açıklanacaktır. Böylece bu bölümde aşağıda yer alan sorulara cevap alınarak post-kolonyal zayıf devletlerin yeniden yapılandırma sürecinde neden çatışmaların yaşanabildiğine dair bir ilişki kurulmaya çalışılacaktır.

- Güvensizliğin hüküm sürdüğü yapılarda hangi kimlikler ön plana çıkar?
- Etnik grubu, evrensel ideolojiler çerçevesinde bir araya gelen gruplardan ayıran özellikler nelerdir?
- Etnik grupların anarşi durumunda siyasi tutumları nasıl oluşur, bu durumlarda toplumsal hafızanın siyasi tutumlara etkisi nedir?
- Etnik/yerel kimlikler neden çatışmaya daha eğilimlidir, çatışmaya etki eden toplumsal süreçler nelerdir?
- Etnik çatışmanın kaynakları nelerdir, etnik kimlik çerçevesinde bireyleri bir araya getiren ve harekete geçiren etkenler hangi analiz düzeyleri ile incelenmelidir?
- Etnik grupları temsil eden siyasi partilerin ve liderlerinin devletin yeniden yapılandırma sürecine ve çatışmalara etkileri nelerdir?
- Anarşi durumunda çatışma olasılığı neden daha fazladır ve ardından çatışmada sürekliliğe neden olan etkenler nelerdir?

2.1. Kimlik

Öncelikle kimlik hakkında net bir tanımın olmadığı belirtilmelidir. Değişik çalışma alanlarında kimlik farklı bir şekilde ele alınmakta ve tanımlanmaktadır. Kimlik konusuna dair yapılan çalışmalar da değişik araştırma alanlarına

yayılmaktadır. Psikolojide, sosyolojide, psikanalizde ve siyaset biliminde kimlik konusu incelemektedir. Herhangi bir disiplin kendi çalışma alanına göre birey, sınıf, cinsiyet ya da etnisite gibi kavramlar üzerinde inceleme yapıyor ise kimlik konusuna değinmektedir. Perakh'a göre kimlik, en basit ifade ile bir şeyin "ne ve kim olduğu, kendisini nasıl tanımladığı; başkalarından nasıl ayırt edip benzerleri ile nasıl benzeşim kurduğu, ya da başkaları tarafından nasıl tanımlandığı" ile ilgilidir.¹¹ Bu çalışma açısından kimlik kavramının önemi, bir grubun kendini tanımlaması sürecinde ötekileştirmeyi de gerçekleştirmesidir. Bunun dışında, bir grubun kendisini ve ötekisini tanımlaması ile birlikte oluşan bazı ön kabullerin o grubun gelecekte nasıl hareket edeceğini belirlemesi, kimlik kavramını önemli bir hale getirmektedir.

Bir kimliğin güvenlik algıları üzerinden inşa edilmesi, o kimliği şiddete daha eğilimli kılmaktadır. Başka bir açıdan bakıldığında bir kimlik, üyelerini belirlerken dışarıya açık olup olmaması bakımından kimliğe mensup üyelerin dünya görüşünü belirleyebilmektedir. Örneğin bir kimlik sadece doğuştan gelen özellikler (*dil, din veya mezhep*) üzerinden tanımlanıyorsa o kimliği benimseyen gruba dışarıdan katılım mümkün değildir. Ancak entelektüel kimlikler çerçevesinde oluşan bir gruba katılım her zaman mümkündür. Bir kimliğin dışarıya açık olması veya olmaması ise o kimliğin önyargılara, ötekileştirmeye ve şiddete başvurma eğilimine etki etmektedir. Bu tür kimlik farklılıklarının toplumsal yansımalarına başka örnekler de verilebilmektedir. Burada vurgulanmak istenen durum, kimlik ile çatışma arasında doğrudan bir ilişkinin varlığı ve ilksel kimliklerin çatışmalara da eğilimli olduğudur.

Kimlik ve çatışma konusu bağlamında ele alınması gereken konulardan biri de kimliklerin tekliği ve değişkenliğine dair düşüncelerdir. Herkes kendini bir kimlik ile tanımlama ihtiyacı duyar. Ancak bu yola boş bir sayfa ile başladığımız söylenemez. Kişilik doğup büyüdüğümüz ortamdan bağımsız olarak şekillenmez. Herkes belli bir sosyal çevre içinde doğar. Belli anne-babaların çocukları olarak, farklı yaşam biçimlerine, ilişki ağlarına, değer ve inanç (*dil, din, etnik ve ulusal*) sistemlerine sahip cemaatlere ait olarak belirli bir coğrafyada yaşamımıza başlarız. Michael Sandel'in tabiri ile "yerleştirilmiş benlikler" olarak yaşamımıza ilk adımlarımızı atarız. Belli bir cemaate ve onun yaşam biçimine aidiyetin bir sonucu

¹¹ Bhikhu Parekh, *A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World*, (New York: Palgrave Macmillan, 2008), 8–9'den aktaran: Yakup Şahin, "Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar: Teorik Bir Giriş" *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* c.1, s.1 (2013): 44.

olarak, o cemaatin değerleri, inançları, ilişki biçimleri, yaşam biçimleri, davranış kalıpları ve toplumsal rolleri bize aşılır.¹² Politik psikoloji alanında çalışma yapan bilim insanları tarafından, “biz”, “öteki” ve “düşman” gibi algıların çocukluk evresinde aile tarafından öğretilildiğini gösteren çalışmalar ortaya konulmuştur. Ancak kimliğin yaşanılan zamanın ruhuna uygun olarak değişkenlik gösterdiğini iddia eden düşünürler de bulunmaktadır.

Bu düşünürlerden biri de ailesinin soyu çeşitli etnik kökenlerden müteşekkil olan Lübnanlı yazar Amin Maalouf'tur. Maalouf, bir insanın birden çok kimliğe, bir kimliğin birden çok unsura sahip olabileceğini savunur. İnsanlar kimliklerini oluşturan cinsiyet, bölgeselcilik, toplumsal sınıf, din ve dil gibi unsurları farklı bağlar ile de olsa kullanarak toplumdaki diğer insanlar ile ortak kimlikler oluşturabilir. Bir kişi birden çok unsuru kimliğine empoze edebilir ve bu sağlandığı takdirde aynı sınırlar içinde yaşayan farklı etnik toplulukların insanları birbirleriyle ortak aidiyet noktaları bulabilir. Kimliğin değişkenliğine inanan Amin Maalouf, etnik kimlik algılamalarının var olan duruma ve zamana göre nasıl değişebildiğini ünlü tarihçi Marc Bloch'un “insanlar babalarından çok, zamanlarının çocuklarıdır”¹³ sözünü takip ederek ve 50'li yaşlardaki bir Saraybosnalının kimlik algılamalarını inceleyerek açıklar¹⁴:

“1980'e gelirken, Saraybosnalı adam gururla ve çekinmeden şöyle derdi: Ben Yugoslavım! ; daha yakın bir zamanda aynı sorular sorulduğunda ise Bosna-Hersek Özerk Cumhuriyetinde yaşadığını ve bu arada Müslüman geleneği olan bir aileden geldiğini belirtti.

On iki yıl sonra, savaşın en şiddetli günlerinde aynı adam, hiç duraksamadan ve bastırarak şöyle cevap verirdi: Ben Müslümanım!. Hatta şeriat kurallarına uygun bir sakal bırakmış bile olurdu. Hemen arkasından Boşnak olduğunu söyler ve bir zamanlar Yugoslav olduğunu vurguladığının kendisine hatırlatılmasından hiç hoşnut olmazdı.

Bugünse adamımızı sokakta çevirsek önce Boşnak, sonra Müslüman olduğunu söyleyecektir; düzenli olarak camiye gittiğini de belirtecektir; ama ülkesinin Avrupa'nın bir parçası olduğunu ve bir gün Avrupa Birliğine katılmasını umut ettiğini söylemeden geçemeyecektir.”

Maalouf verdiği örneği şu sorular ile sonlandırır; Aynı insana yirmi yıl sonra aynı yerde rastlarsak, acaba kendini nasıl tanıtır? Aidiyetlerinden hangisini en başa

¹² Nafiz Tok, *Kültür, Kimlik ve Siyaset: Kültüre İlişkin Meseleler İçin Kimlik Temelli Bir Yaklaşım* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003), 127.

¹³ Orhan Dede, “Balkanlaşmadan Avrupalılaşmaya Avrupa Birliği-Balkan Ülkeleri İlişkileri | BİLGESAM” http://www.bilgesam.org/incele/140/-balkanlilasmadan-avrupalilasmaya-avrupa-birligi-balkan-ulkeleri-iliskileri/#.VGfZ9PmsU_Z.

¹⁴ Amin Maalouf, *On Identity* (London: Random House UK, 2000), 11.

koyardı? Maalouf, insanların kimliklerinde birden çok unsurun, aidiyet bağının bulunduğunu ve bunlardan birinin zaman içinde diğerlerinin önüne geçerek kimliğimizi şekillendirdiğini bize bu örnekle belirtir.

Maalouf'un anlattığı örnekten yola çıkarak ötekileştirmenin ve şiddetin etnik kimliğimizin oluşmasında yönlendirici bir etkisi olduğunu görebiliriz. Maalouf'a göre; çoğu zaman kendimizi en fazla saldırıya uğrayan aidiyetimiz ile tanımlamaya eğilimliyiz; çünkü o aidiyetimizi toplumda rahatça açıklayamayız. Bu durum, o aidiyetimizin içimizde, derinliklerimizde saklanmasına ve diğer bütün kimliklerimizi istila etmesine neden olur.¹⁵ Benzer bir tespiti politik psikoloji alanında belki de en önde gelen bilim insanı Vamık Volkan da paylaşır. Volkan, *Körü Körüne İnanç* adlı çalışmasında, bir kişinin kendini ait gördüğü grup kimliğinin tehdit altında olduğunu hissettiği zaman, “öz” kimliğinin de tehdit altında olduğunu hissettiğini belirtir. Bunun sonucunda o kişi, öz kimliği ile özleştirdiği etnik, din veya ulusal kimliği gibi grup kimliklerini ön plana çıkarır.¹⁶ Ardından bireylerin o kimlik adına ölmek veya öldürmek eylemleri geniş grup kimliğini koruma güdüsünün bir parçası olur. Örneğin 90'ların sonu ve 2000'li yılların başlarında yapılan araştırmalarda Filistinli çocukların 1-2 yıl içerisinde intihar bombacısı olduklarını, kimliklerindeki çatlakları doldurduklarını gördük. Ancak 11 Eylül sonrası Müslüman kimliğinin çadırı sallandıkça yani tehdit altına girdikçe intihar bombacısı eğitimleri çok daha çabuk gerçekleşti. Hissedilen tehditten dolayı intihar bombacılar artık 2 yılda değil 24 saatte eğitilmekteydi.¹⁷ Volkan bunun dışında çadır örneğini de verir. Kimliği bir çadıra benzeterek çadırın geniş bezinin çok sayıda kimliği barındırdığını vurgular. Değişen şartlara göre özellikle de tehlike ve tehdit gibi durumlarla ile karşı karşıya olan kimliğin ön plana çıkacağını tasvir etmek için, çadırın o yönünün daha gergin olacağını söyler. Gerilen bölüm/taf genişler ve daha kapsayıcı olur. Böylece gergin olan tarafın altında daha çok insan bulunur. Dolayısıyla bu örnekten de hareket ederek, toplumsal kimlikler ile ilgili olarak “alt kimlikler ve üst kimlikler” gibi tanımlamalar yapılmış olduğu görülse de çoğul kimliklerin çokluğu ve farklı şartlara göre aidiyet derecelerinin değişip dönüşeceği söylenebilir. Özetle, kimliklerin çok olduğu, bunların hiyerarşik bir sırası olduğunu söylemek, başka bir ifade ile alt

¹⁵ Maalouf, *On Identity*, 22–23.

¹⁶ Vamık D. Volkan, *Körü Körüne İnanç: Kriz Ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar Ve Liderleri* (İstanbul: Okuyan Us, 2005), 30.

¹⁷ Vamık D. Volkan, “İntihar Bombacıları”, *Akademik Orta Doğu* c. 4, s. 2 (2010): 7–8.

kimlik ile üst kimliğin de zaten birlikte var olduğu, onu başat konuma getiren şeyin şartlar ve değişkenlerin olduğu varsayımı daha açıklayıcı ve kapsayıcı olacaktır.¹⁸

Grup kimliği, kolektif kimlik veya Vamık Volkan'ın ifade ettiği gibi geniş grup kimliği şeklinde de adlandırılabilir. Grup kimliği, belirli bir alanda yaşayan ve kök salmış insanların diğer gruplardan farklılıklarını ortaya koyma, vurgulama talebidir. Grup kimliği belli bir durumu değil, bir süreci yansıtır. Grup kimliğinin geçmişe yönelik bir yönü vardır. Çünkü grup kimlikleri birtakım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten, geçmiş mirastan, kısacası kolektif bellekten hareketle inşa edilir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu bellek, grup kimliğine temellendirici değerler ve anlamlar yükler.¹⁹ Kısacası grup kimliği, yaşamları boyunca bir araya gelmeyecek olan binlerce veya milyonlarca bireyin, aynı etnik, dini, ulusal ya da ideolojik gruba ait olmaya dayalı yoğun bir aynılık duygusuyla birbirlerine nasıl bağlandıklarını tanımlar. Ancak Vamık Volkan grup kimliğinin hangi dönemlerde ve neden önemli olabildiğine aşağıdaki örnekle dikkat çekmeye çalışır²⁰;

“Grup kimliği günlük yaşantımızın akışı içinde bilinçli olarak odaklandığımız bir şey değildir. Sabahları güçlü bir şekilde Suriyeli, Vietnamlı ya da Amerikalı olma duygusunu yaşayarak uyanamayız. İşimize giderken yol boyunca, grup kimliğine ilişkin bayrak gibi herhangi bir simge görsek bile, gruba ait olma duygusu aklımıza gelmeyebilir. Grup kimliğimizle, sıradan zamanlarda olan ilişkimiz, soluk alma gibi bir şeydir. Sürekli bir biçimde soluk alırız ve birisi bize yaşamak için bunu yapmak zorunda olduğumuzu anımsatmadıkça bunun farkında değilizdir. Zatürre olduğunuzu ya da dumanla kaplı bir binada bulunduğunuzu düşünün: bu gibi durumlarda soluk alıp verişimize dikkat etmemiz gerekmez; aldığımız her soluğun sürekli farkındayızdır. Grup kimliği saldırıya uğradığında zatürre yaşayan veya dumanla kaplı binada bulunan bir birey gibi davranırız; gruba ait olduğumuzu, onun özelliklerini, ona olan duygusal yatırımımızı ve de o geniş gruba bağlı olan binlerce ya da milyonlarca kişiye ne kadar da “benzediğimizi” açıkça fark ederiz. Aynı zamanda kendimizi, kendimizden farklı olarak değerlendirdiklerimizi ayırırız. Böyle durumlarda bireysel özbenlik duygumuzun, kişisel kimliğimizin, geniş grup kimliği ile nasıl iç içe girdiğini fark ederiz.”.

Grup kimliği sadece bireylere doğumuyla birlikte verilen dine, mezhebe ve dile dayalı gruplar değildir. Aile tarafından kazandırılan kimlikler dışında bireyler zamanla sağ, sol veya sosyal demokrat gibi daha evrensel ve entelektüel kimlikler ile

¹⁸ Vamık D. Volkan, *Kanbağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre* (İstanbul: Bağlam, 1999), 40'dan aktaran Şahin, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar,” 47–48.

¹⁹ Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu* (İzmir: Ege Yayıncılık, 1994), 53.

²⁰ Volkan, *Körü Körüne İnanç*, 14.

kendilerini özdeşleştirebilirler. Bu kimlikler çerçevesinde yaşanan çatışmaların çözümü daha kolaydır. Çünkü çatışma konusu somuttur. Etnik çatışmalar için aynı şey söylenemez. Çünkü etnik çatışmalar da her ne kadar bir zamanlar iktidar, güç, statü, kültürel baskınlık ve ekonomik kaynaklara sahip olma gibi somut nedenlere dayansa da çatışma konusu kuşaktan kuşağa aktarılırken somut nedenler unutulur ve ön yargılar gibi psikolojik nedenler kalır.²¹ Ancak bu çalışmada daha çok doğuştan belirlenen kimlikler üzerine durulacaktır. Çünkü bu çalışmanın vaka incelemesi olan Irak gibi geleneksel yapıların daha ağırlıklı olduğu ülkelerde, toplumsal yapı nedeniyle bireylerin doğduğu topluma göre belirlenen kimlikleri hâkimdir. Geleneksel yerel toplumlarda kişi doğduğunda sınıfı, dini, mesleği, yaşayacağı çevre ve konuşacağı dil görece gayri iradi kaynaklıdır. Modern toplumda ise kimliğin kazanımı daha çok iradi bir nitelik kazanmıştır. Modern toplumlarda birey kendini etnik kimliğe bağlı toplumsal çevre içinde bulursa da bunu değiştirebilme imkânı daha fazladır. Geleneksel toplumda kabul edilmiş, verili bir kimlik anlayışına karşı modern toplumda bireyin kendi tercih ve yeteneklerine bağlı bir kimlik oluşumu söz konusu olmaktadır.²² Burada modern toplumu oluşturan modern devletin toplumsal işlevi unutulmamalıdır. Bireyin toplumsal ihtiyaçlarını karşılayabilen devlet, geleneksel toplumlarda varlığını sürdüren kan bağına dayalı aşiret veya dini kimliğe dayalı birlikteliklerin toplumsal işlevini zayıflatıp entelektüel kimliklerin gelişimine katkı sağlayabilmektedir. Aksi durumda Yerel (*etnik*) kimliklere dayalı bağlılık ve iş birliği toplumda hüküm sürebilmektedir.²³ Bu çalışmanın alt konularından biri olan kimlik ve çatışma ilişkisini yerel/geleneksel yapıların daha güçlü olduğu zayıf devletler bağlamında ele alınacak ise yerel kimlikler ile özdeşleşen etnik kimlik kavramı incelenmelidir.

2.1.1. Etnik Kimlik

Ontolojik olarak iktidar-toplum ilişkilerinde güvensizliği barındıran zayıf devletler, ülkelerinde iktidarın kurumsallaşmasını ve nüfusun ulusal kimlik çerçevesinde bir araya gelmesini sağlayamamıştır. Bu ülkelerde son dönemlerde sık görülen ilksel kimliklere dayalı iç çatışmalar, etnik çatışma olarak

²¹ Şahin, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar” 51–52.

²² Turgay Uzun, “Uluslar ve Milliyetçilikler,” *Siyaset Bilimi*, ed. Halis Çetin (Ankara: Orion Kitabevi, 2011), 372.

²³ Hisham Sharabi, *Neopatriarchy: A Theory of Distorted Change in Arab Society* (New York: Oxford University Press, 1992), 28–29.

adlandırılmaktadır. Bu anlamda etnisite, etnik grup ve etnik grupların siyasallaşma durumuna açıklık getirmek faydalı olacaktır. Ancak etnisite kavramı, tıpkı kimlik kavramı gibi, sosyal bilimlerdeki en belirsiz kavramlarından biridir. Etnisite, sosyolojinin önemli kuramcılarından Max Weber'in aklını öyle karıştırmış ki, günün birinde “bu etnik grup meselesini hemen ve toptan terk etmek en iyisi” demiştir. Ancak daha sonraları etnik grubu ortak geçmiş, örf-adet ve “sübjektif” yanlarına dikkat çekerek tanımlamıştır.²⁴ Etnisite kavramının farklı çalışma alanlarında, tarihsel dönemlerde ve bölgelerde kullanım amacı değişmektedir. Çatışma bağlamında, kimi bölgelerde dine dayalı birbiriyle farklılaşan toplulukların çatışmaları etnik çatışma olarak tanımlanmaktadır. Örneğin Güney Slavlardan oluşan Katolik Hırvatlar, Ortodoks Sırlar ve Müslüman Boşnakların çatışması etnik çatışma olarak adlandırılmaktadır.²⁵ Öte yandan Orta Doğu'da yaşanan Şii-Sünni geriliminin ise mezhep çatışması olduğu belirtilmektedir. Bunun nedeni, etnik kimlik tanımı üzerinde bir mutabakatın olmaması veya bu kavramın içeriğinin geniş tutulmasıdır. Bu belirsizliğin giderilmesi için de detaylı bir şekilde etnisite kavramını içeren unsurlar incelenmelidir.

İngilizcede etnik grup ya da etnik topluluk kavramını karşılayan bir terim yoktur. Yunancada bulunan terimler bu konuda yardımcı olmaktadır: İlayda'da arkadaş takımı anlamında ethnos etairon, insan kalabalığı anlamında ethnos laon; Homeros'ta Akha ya da Likya Kabilesi anlamında etnos Achaion ve Lukion gibi daha da çoğaltılacak etnisitenin kullanım alanlarına dair örnekler bulunmaktadır.²⁶ Dolayısıyla etnisite kavramı yunanca ethnos kelimesinden türetilmiştir. Ethnos'un Yunancadaki bir diğer karşılığı pagan ya da kâfirdir. 19. yüzyıldan itibaren ise etnisite kavramının gittikçe “ırksal” anlamlar içeren kullanımı yaygınlaşmıştır. Zamanla günlük dilde “azınlık” veya “ırksal ilişkiler” etnisite ile işaret edilmiştir. Ancak bir etnik grup her zaman azınlık olmak zorunda değildir.²⁷ Etnisite kavramından yola çıkarak etnik grubun en kapsamlı tanımını yapan kişilerden biri de Van Dyke'tır. Dyke etnik grubu, “çoğunluk itibarıyla aynı soydan gelen, kendilerini kolektif olarak ırk, dil veya dine aidiyet gibi ortak kültürel özelliklere dayalı ayrı bir kültürel kimlik sahibi olarak gören kişilerin oluşturduğu bir grup” olarak

²⁴ Semra Somersan, “Babil Kulesi'nde Etnilerden Ulus-Devletlere” *Doğu Batı: Düşünce Dergisi*, s. 44 (2008): 75.

²⁵ Volkan, *Körü Körüne İnanç*, 32–33.

²⁶ Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni* (Ankara: Dost Kitabevi, 2002), 45.

²⁷ Hüseyin Kalaycı, “Etnisite ve Ulus Karşılaştırması” *Doğu Batı: Düşünce Dergisi*, s. 44 (2008): 104.

tanımlamaktadır. Ancak bu tip bir etnik grup tanımı da etnik grup ile halk, millet, ulus, mezhep, azınlık ve kabile gibi gruplar arasındaki ayrımı bize sunamamaktadır.²⁸ Bu nedenle Weber'in etnik grup tanımındaki gibi etnisitenin "sübjektif" yanına başvurmak faydalı olacaktır.

Etnik grup, V.Dyke veya A.Smith'in yaptığı gibi ortak bir soy miti, paylaşılan anılar ya da kültür gibi unsurlardan birine dayanarak tanımlanabilmektedir. Ancak hangi şekilde tanımlanırsa tanımlansın, grubun geçirdiği psikolojik süreçler göz ardı edilmemelidir. Hatta Vamık Volkan etnisitenin temelinde bir "duygulanım" durumunun yattığını söylemektedir. Volkan'a göre etnisite; insanları, bilinçdışı ve simgesel olarak anneleri gibi ya da çocukluk çağında kendilerine bakan önemli kişiler gibi "hissettikleri" kişilere bağlayan duyguları ve düşünceleri yansıtmaktadır.²⁹ Volkan, bu örnek ile etnik grup bağının sadece objektif ve somut değerlerle tanımlanamayacağını açıklamaya çalışmıştır. Bir kişinin etnik gruba aidiyetini sağlayan değer "sübjektiftir".

Etnisiteyi tanımlamanın bir diğer yolu, onun kendisi ile birlikte anılan diğer kavramlardan farkını ortaya koymaktır. Örneğin, ulus kavramı ve etnik grup kavramı, içerdikleri unsurlar yönünden benzeşmektedirler. Özellikle de yukarıda sözü edilen sübjektiflik yönü ile ulus ve etnik gruplar aynı özelliklere sahiptir. Ancak ulusal grupları etnik gruplardan ayıran, ulusal grupların belli bir bölgede yoğunlaşma, sosyal bakımdan bütünleşmiş olma ve kültürlerinin belli bir derecede de olsa kurumsal olarak vücut bulup ifade edilmesi gibi diğer farklı özellikler sergilemesidir.³⁰ Bu anlamda ulusun, etnisiteye göre kamusal alanı da kendi içine dahil eden bir kavram olduğu söylenebilir.

Etnisitenin özdeşleştirildiği bir diğer kavram azınlıktır. Özellikle de Batı'da belli bir etnik gruptan oluşan göçmenlerin aynı zamanda bulundukları ülkelerde azınlık gruplarını oluşturmaları etnik grup ile azınlık grubunu benzer bir şekilde tanımlanmalarına yol açmıştır. Azınlık kavramına ilişkin en kapsamlı tanımlardan biri BM Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyon'unun 1985'te yayımlanan bir raporunda yapılmıştır. Bu raporda azınlık; "Devlette egemen

²⁸ Ahmet Yıldız, *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları 1919-1938* (İstanbul: İletişim, 2001), 40'dan aktaran Hüseyin Kalaycı, "Etnisite ve Ulus Karşılaştırması" *Doğu Batı: Düşünce Dergisi*, s. 44 (2008): 104-105.

²⁹ Volkan, *Körü Körüne İnanç*, 32.

³⁰ Tok, *Kültür, Kimlik ve Siyaset*, 70-71'den aktaran Hüseyin Kalaycı, "Etnisite ve Ulus Karşılaştırması", 106 .

konumda olmayan ve sayı olarak azınlığı oluşturan, nüfusun çoğunluğunun karakteristiklerinden farklı etnik, dinsel ya da dilsel karakteristiklere doğuştan sahip, aralarında bir dayanışma duygusu bulunan, örtük bir şekilde de olsa varlığını sürdürme kolektif iradesiyle harekete geçen, fiilen ve hukuken çoğunlukla eşit olmayı amaçlayan bir vatandaşlar grubu.” şeklinde tanımlanmıştır.³¹ Ancak bu tanımlı her açıdan genellemek mümkün değildir. Çünkü Orta Doğu dikkate alındığında bu tanımın tüm unsurları ile sağlıklı olduğu söylenemez. Daha önce de belirtildiği gibi kimi Orta Doğu ülkelerinde nüfus yapıları ve oranları paralel bir şekilde kamu alanında karşılık bulamamaktadır. Örneğin Orta Doğu’da Suriye, Irak ve Bahreyn gibi ülkelerde nüfus olarak daha çok³² olan gruplar devlet nezdinde azınlık olabilmektedir.

Etnik kimliğin iç içe geçtiği bir başka kimlik de dini veya mezhepsel kimliklerdir. Bazen dini ya da mezhepsel kimlikler etnik kimliğe evirilebilmektedir. İsrail’de Yahudiler, Mısır’da Kıptiler ve Hindistan’da Sihler bu durumda olan ve dünyada bilinen en yaygın örneklerdir.³³ Dini kimlik, etnik ya da ulusal kimliklerle iç içe geçmiş olduğu için dini grupların psikodinamiği etnik bağları yöneten psikodinamiklere benzemektedir.³⁴ Bir dini ya da mezhepsel grupta yer alan bireyler, kendilerini ve ötekilerini tanımlarken dini kimlikleri ön plana çıkıyorsa, ortak geçmiş ve gelecek tasarımlarında yine dini kimlikleri merkeze alınıyorsa, o dini ya da mezhepsel kimlik sübjektif değerler taşıyan bir etnik kimliğe eviriliyor demektir. Özellikle de dini veya mezhepsel grupların siyasallaşması ve siyasi kaygılarının dini boyutu aşip toplumsal kaynaklara ve çıkarlara uzanması evirilmenin en önemli

³¹ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi* (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1997), 32.

³² Irak’ta uzun bir süreden beri nüfus sayımı yapılmamıştır. Bu nedenle kesin bir sayı bilinmemekle birlikte nüfus yapısı ve dağılımı ile ilgili çeşitli tahminler bulunmaktadır. Örneğin William Polk’un “Irak’ı Anlamak” kitabında Irak’ın nüfus yapısı hakkında şu veriler bulunmaktadır; Irak’ta yaklaşık 16-20 milyon Arap yaşamaktadır, bunların yüzde 65-80’i Şii, yüzde 20-30’u Sünni’dir. Bk. William R. Polk, *Irak’ı Anlamak: Cengiz Han’ın Moğollarından Osmanlı Türklerine ve İngiliz Manda Yönetiminden Amerikan İşgaline Kadar Irak Tarihinin Bütün Gelişimi* (İstanbul: NTV Yayınları, 2007), 6. Diğer bir veriye göre ise, günümüzde Irak’ın nüfusunun %97’si Müslüman’dır. Müslümanların ise %60’ı Şii, %32’si Sünni’dir. Etnik olarak ise nüfusun %75-80’i Arap, %15-18’ Kürt, %5’i ise Türkmen, Asurî (Nasturi) ve diğerlerinden oluşmaktadır. Bk. Mesut Özcan, “Irak: Ortadoğu’nun Etnik ve Kültürel Minyatürü,” in *Değişen Toplumsal, Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*, Fulya Atacan (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2004), 158-159. Burada verilen nüfus oranlarının tahmini ve var olan siyasi duruma göre değişebileceği unutulmamalıdır. Toplumsal statünün oluşumunda kimliklerin önemli bir paya sahip olan Irak gibi ülkelerde kişiler kimliklerini mevcut siyasi duruma (güç ilişkilerine) göre ifade edebilmektedir.

³³ Joseph Ruane ve Jennifer Todd, “Ethnicity and Religion”, *Routledge Handbook of Ethnic Conflict*, Karl Cordell ve Stefan Wolff (Abingdon, Oxon, England ; New York: Routledge, 2010), 69.

³⁴ Volkan, *Körü Körüne İnanç*, 199.

göstergelerindendir. Örneğin Ruşen Çakır Irak'taki siyasi çatışmanın anatomisini incelerken mezhepsel kimliklere dayalı olarak görülen çatışmaları şu şekilde tanımlamıştır; “Irak'taki çatışmalar esas olarak dinsel değil, siyasi bir savaştır. Yani din adamlarının ortak fetvalarıyla çözülebilecek bir sorun değildir. Zira mezhepler Irak'ta bir nevi “etnik kimlik” işlevi görüyor”.³⁵ Dolayısıyla dini ya da mezhepsel gruplar arasında oluşan bir çatışma, dini ya da mezhepsel boyutunu aşıp iktidar mücadelesi ile iktidarın kaynaklarından yararlanmaya dair bir boyut kazanabilmektedir. Böyle bir durumda o çatışma, dini ya da mezhepsel boyutundan çok ortak bir geçmiş ve gelecek tasarımı bulanan insanların etnik çatışması olarak değerlendirilmelidir. Jeopolitik mücadeleleri o coğrafyada yaşayan insanların kimlikleri ile özdeşleştirme ve çatışmalara kimliksel anlam kazandırma hatasına gidilmemelidir. Mezhepsel kimliklerin etnik kimliğe evirildiği ve çatışma konusu olduğu sadece Irak'ta değil; geçmişte Kuzey İrlanda'da, Lübnan'da ve Yugoslavya'da yaşanan çatışmalarda da görülmüştür.

Anthony Smith etnik grubu oluşturan tüm unsurları bir bütün olarak *Ulusların Etnik Kökeni* adlı çalışmasında değerlendirmeye çalışmıştır. Buna göre belli bir etnisiteye bağlı bireyler somut değerler çerçevesinde grup kimliği oluştururlar. Öncelikle bireyler kendi “öz”lerini tanımlayacak bir kolektif isime sahip olurlar. Grup kimliğinin ortak temelde inşa edilmesi için bir diğer önemli husus ortak soy mitidir. Oluşturulan soy mitinin gerçeklik yönü tartışmalı olabilmektedir. Ancak belli bir etnik grubun ortak kaderini ve birlikteliğini sağlamak için kaçınılmaz olarak inşa edilmek zorundadır. Bir etnik grubun oluşması için kaçınılmaz olan bir diğer husus ortak tarih bilincidir. Çünkü topluluklar paylaşılan bir bellek üzerine oluşmaktadır. Semboller grupların ayrışmasını ve etnik grupların kendilerini tanımlamasını sağlayan değerlerdir. Bir etnik grup kendi grup kimliğini dini semboller, dil ve kültürel öğeler çerçevesinde tanımlayabilmektedir. Son olarak ise belli bir bölge yine etnik grubun kendini tanımlaması için önemlidir. Her grup kendince tanımladığı bir anayurda sahiptir. Anayurt fikri etnik gruptaki bireyleri bir araya getirme gücüne sahiptir.³⁶

³⁵ Ruşen Çakır, “Ortadoğu’nun Geleceğini Şiiler Mi Belirleyecek?” *Gazete Vatan*, 30 Ekim 2006, <http://www.gazetevatan.com/rusen-cakir-91488-yazar-yazisi-ortadogu-nun-gelecegini-siiler-mi-belirleyecek/>.

³⁶ Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, 47–57.

Etnik gruplar idealarını gerçekleştirmek veya var olan kimliklerini tehdit altına hissettiklerinde korumak için siyasallaşma eğilimi göstermektedir. Siyasallaşmanın hangi boyutta olacağı ve şiddetin bir siyasal araca dönüşüp dönüşmeyeceği o ülkedeki siyasi rejim ile doğrudan ilgilidir. Ancak süreç içerisinde bazı durumlarda belli bir kimliği korumak adına siyasallaşan etnik grup çatışmanın tetikleyicisi veya kaynağı olabilmektedir. Unutulmamalıdır ki etnik kimliği savunmak ile etnik kimlik adına şövenist duygularla şiddete başvurmak arasında ince bir çizgi bulunmaktadır.

2.1.2. Etnisite Kuramları

Etnisite kuramları, etnik grupları doğası hakkında düşünmek için bir başlangıç noktasıdır. Etnik grupların doğası hakkında pek çok kuram bulunmasına rağmen etnisite kuramcıları iki kuramın üstünde durmaktadır. Bunlar ilkselcilik (*Primordialism/essentialism*) ve araçsalcılık (*instrumentalism*) kuramlarıdır. Bunların dışında inşacılık (*constructivism*) kuramı da etnisite konusunu açıklamaya çalışan önemli kuramlardan biridir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki günümüzde “saf” ilkselci veya araçsalci kuramcılar kalmamıştır.³⁷ Son dönemde etnisite kuramlarının önde gelen yaklaşımları hem etnik grupların doğası hem de etnik grupların çatışma nedenlerine yönelik yeni açıklama boyutları geliştirmiştir.

İlkselci yaklaşım ilk olarak Edward Shills tarafından ortaya atılmış ve ardından Clifford Geertz tarafından geliştirilmiştir. Geertz’e göre etnik kimlik, kan bağı ile doğuştan bireylere verilidir. Buna göre etnik kimlikler daha sonradan değişen bir olgu değildir. Bu yaklaşıma göre herkes, belli bir dini takip eden, bir dili ve hatta onun diyalektiğini konuşan, gelenekleri olan ve davranış pratikleri geliştiren bir topluluğun içinde doğmaktadır.³⁸ Bireyler doğduklarında içinde bulundukları toplumun kimliğini almaktadır.

Geertz önderliğindeki ilkselci yaklaşım toplumlardaki duygu boyutuna vurgu yapmaktadır. Geertz’e göre ilksel kimlikler çerçevesinde bir araya gelen topluluklar daha sivil topluluklara göre duygusal olarak daha çok yakınlık ve birliktelik oluşturmaktadırlar. Bu duruma örnek olarak yeni kurulan devletlerdeki etnik kimliğe

³⁷ Karl Cordell ve Stefan Wolff, *Ethnic Conflict: Causes, Consequences, and Responses* (Cambridge ; Malden, MA: Polity, 2010), 14.

³⁸ Clifford Geertz, “Primordial Ties” *Ethnicity*, ed. John Hutchinson ve Anthony Smith (Oxford ; New York: Oxford University Press, 1996), 42.

dayalı birliktelikleri göstermektedir. Bu süreçlerde bireyler kendileri ile aynı ortak duyguları paylaşan ve sembolleri takip eden toplulukla hareket etmeyi tercih etmiştir.³⁹ Bu noktadan yola çıkarak ilkselciler etnik çatışmanın kaynağını da açıklamaya çalışmıştır.

Bu düşünce sistemine göre etnik gruplar ezelden beri kan bağı çerçevesinde birlikte yaşamış ve hareket etmiştir. Dolayısıyla etnik gruplar kolektif bir belleğe sahiptir. Bu kolektif belleğin içinde bir etnik grubun diğer bir başka etnik gruba karşı duyduğu korku, nefret, intikam ve öfke duyguları barınmaktadır. Bu duygular etnik grup içinde nesilden nesile aktarılmaktadır. İlkselcilere göre grup içinde devam eden süreklilik, toplumsal hafızanın veya öğrenilmiş korku/önyargıların nesilden nesile aktarılması, şartlar yeniden oluştuğunda çatışmalara kaynaklık etmektedir.

Geertz ve onun gibi bu yaklaşımı benimseyenlerin argümanlarına üç temel eleştiri getirilmektedir. Bunlardan ilki kurumsal ve yapısal sorunların göz ardı edilmesine yöneliktir. Örneğin Yugoslavya’da sosyalist dönemde iç çatışma yaşanmamıştır. Ülkede uzun bir barış sürecinden sonra 1980’ler ve 90’larda ülke yönetiminin kurumsal değişikliklerinden sonra etnik şiddet artmıştır. Dolayısıyla kurumsal yapıların etnik çatışmaya olan etkisi dikkate alınmalıdır. Dikkate alınması gereken bir diğer husus, etnik çatışmaların bazen aynı ülke içinde bütün bölgelerde görülmediğidir. Örneğin Hindistan’da Hindular ile Müslümanların çatışması sadece belli bölgelerde yaşanmıştır. Bütün Hindistan’da yaşanmamış olması çatışmanın tek kaynağının etnik farklılıkların olmadığına bir göstergedir.

İlkselciler geçmişteki düşmanlıkların çatışmaya yol açabileceğini belirtmiştir. Ancak bu yaklaşıma getirilen bir diğer eleştiri bunun her zaman öyle olmadığı yönündedir. Bazen bir coğrafyadaki yerel topluluklar ile oraya göç eden topluluklar arasında da etnik çatışma yaşanmıştır. Yerel grubun kolektif belleğinde göçmen grup hakkında herhangi bir olumsuz yargı olmamasına rağmen çatışmaların yaşanmış olma durumu, etnik çatışmalarının farklı boyutlarına dikkat çekmektedir. Örneğin Çinliler Endonezya’ya ve Afrika’da yerel bir kabile olan İbosların Nijerya’ya göçü 19. yüzyıla denk gelmektedir. Endonezyalıların ve Nijeryalıların topraklarına gelen göçmenler hakkında önyargıları olmamasına rağmen 20. yüzyılda bu ülkelerde yerel halk ile göçmenler arasında sürekli bir çatışma durumu sürmüştür.

³⁹ Yahya Kemal Taştan, “Etnisite Kuramları” *Düşünce Dünyasında Türkiz*, s. 6 (2010): 201–203.

Göç eden topluluklar dışında aynı coğrafyada uzun süre birbiriyle barışık bir şekilde topluluklar da bulunmaktadır. Örneğin Bulgaristan’da Pomaklar ile Bulgarlar veya Gürcistan’da Gürcüler ile Acarlar birbiriyle barış içinde yaşamlarını uzun süre devam ettirmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. İlkselci yaklaşıma yönelik en son ve temel eleştiri ise inşacılık yaklaşımını benimseyen Benedict Anderson tarafından yöneltilmiştir. Anderson, ilkselci yaklaşımın etnik grupların ezelden beri gelen gruplar olduğu tezine karşı çıkmaktadır. Anderson’a göre etnik gruplar modern dönemin ürünleridir.⁴⁰ İnşacılık yaklaşımı gibi ilkselciliği eleştiren bir diğer yaklaşım ise araçsalılık yaklaşımıdır.

Araçsalıcı yaklaşımın ilkselci yaklaşımdan temel farkı ve argümanı, etnik grupların ezelden beri var olduğu ve değişkenlik özelliği göstermediği düşüncesine karşı çıkmasıdır. Araçsalıcı yaklaşıma göre etnik kimliğin sınırları grup üyeleri tarafından kendilerini başkalarından ayırmak için çizilir. Bu nedenle belirlenen sınırlar keyfidir. Araçsalıcılara göre, ilkselcilerin belirttiği gibi ezelden beri var olan ve değişmeyen sınırlar değildir. Bu sınırlar içinde şekillenen etnik kimlikler ise duygulardan yola çıkarak toplumsal yaşamda sık yer bulmamaktadır. Etnik kimlikler, daha ziyade her grubun seçkinleri tarafından kendilerinin veya grubun çıkarları doğrultusunda yeniden seferber edilmektedir.⁴¹ Anthony Marx’a göre etnik grupların seçkinleri tarihten seçtikleri vakaları veya deneyimleri kullanarak gruplarını kendi siyasi çıkarlarına göre yönlendirmektedir. Örneğin 1980’lerde Sırp lider Slobodan Milošević kendi iktidar alanını genişletmek için geçmişteki Hırvat ve Sırp çatışmalarını referans göstererek Hırvatlara saldırmıştır.⁴² Geçmişte yaşanan travmatik olaylar, toplumları harekete geçirme adına çatışmadan beslenen liderler için önemli bir referans noktasına dönüşmektedir.

Araçsalıcılara göre, etnik gruplar sadece birbirlerinden farklı oldukları için birbirleri ile çatışmamaktadırlar. Çatışmanın konusu olan çıkarlara ve seçkinlerin buradaki siyasi tutumuna dikkat çekmektedirler. Bazen çıkarlar gerektiği için etnik grupların birlikte hareket ettikleri de görülmüştür. Hatta yerel ekonomik, siyasi veya dini liderler kendi çıkarları için farklı grupların etnik kimliğini bile benimsemiştir.

⁴⁰ Ashutosh Varshney, “Ethnicity and Ethnic Conflict”, *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, ed. Carles Boix ve Susan C. Stokes (Oxford; New York: Oxford University Press, 2009), 280–281.

⁴¹ Taştan, “Etnisite Kuramları”, 211.

⁴² Neal G. Jesse ve Kristen Williams, *Ethnic Conflict: A Systematic Approach to Cases of Conflict* (Washington, DC: CQ Press, 2010), 12.

19. yüzyılda Galler'de İngilizleşen Galler aristokrasisi, Litvanya'da Polonyalılaşan Litvanyalı soylu sınıfı ve Transilvanya'da Macarlaşan Romen soylu sınıfı bu duruma örnek olarak gösterilebilecek çarpıcı durumlardır. Kısacası araçsalcılar açısından etnik birleşme, çıkarları korumak için yapılan bir hiledir. Bireyler kendi çıkarları için grup değiştirmeyi göze alabilmektedirler.

Araçsalcılar bu örneklerden yola çıkarak bireylerin veya seçkinlerin çıkarlarına göre yaptıkları rasyonel seçimlerine vurgu yapmaktadır. İlksevciler gibi etnik kimlik konusunda duygu boyutunu önemsememektedirler. Michael Hechter'e göre etnik ilişkiler herhangi bir sınıfsal ilişkiden farklı değildir.⁴³ Araçsalci yaklaşımın etnisiteye dair bireylerdeki duygu boyutunu göz ardı edip çıkarların ve seçkinlerin etnik grupları yönlendirilmeleri üzerine yoğunlaşması eleştiri konusu olmuştur. Etnik grup ile sınıf arasında bir farklılık yoksa etnik gruptaki bireyler sınıf üyelerine göre neden daha çok koşulsuz bir şekilde etnik liderlerinin peşinden gitmektedir, aynı zamanda liderler neden sınıfları etnik gruplar gibi araçsallaştırıp kendi çıkarlarına göre kullanamamaktadır? Bu sorular etnik grupların oluşumunda etkili olan sübjektif de olsa duygusal bağı vurgulamaktadır.⁴⁴ Bunun dışında bazı etnik gruplar bulundukları ülkelerde azınlık ve dezavantajlı durumdadır. Oluşan mağduriyete göre ait olunan etnik gruba aidiyetin güçlenebiliyor olması grup kimliği ile çıkar arasında her zaman bir paralellik olmadığını göstermektedir.

İlksevcilik ve araçsalcılık dışında etnik grupların doğalarını ve birbirleriyle neden çatıştıklarını açıklamaya çalışan farklı yaklaşımlar da literatürde kendine yer edinmektedir. Bunlardan önde gelenler modernite ve kurumsalcılık yaklaşımlarıdır. Özellikle de kurumsalcılık yaklaşımı, devletlerin rejimi, yönetim şekli ve seçim sistemleri gibi konulara değinmektedir. Örneğin zayıf kurumlara sahip devletler veya iktidar dağılımı etnisite üzerine kurulu olan federatif yönetimlerde etnisite üzerinden siyaset yapan seçkinlere daha çok alan bırakmaktadır. Bu bölgelerde etnik çatışmaların daha yoğun olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda kurumsalcılık yaklaşımı etnik çatışma literatürüne önemli katkı sağlamaktadır. Ancak bu kuramlardan hiçbirisi, çatışmaları açıklayabilen kapsamlı bir açıklama getirememektedir. Bu nedenle her vakanın kendi içindeki dinamiklerine önem

⁴³ Taştan, "Etnisite Kuramları", 212–216.

⁴⁴ Varshney, "Ethnicity and Ethnic Conflict", 282.

verilerek ve bu yaklaşımların önemli argümanlarına dikkat edilerek alternatif çatışma analizleri geliştirilmektedir.

2.2. Etnisite ve Çatışma

Etnik grupların neden çatıştığını açıklamaya çalışan pek çok kuram olmasına karşın çatışmadan önceki süreçte etnik grupların nasıl siyasallaştığı ve çatışmanın konusu olduğu yeterince üzerinde durulan bir konu değildir. Siyasallaşma sürecini açıklamaya çalışan kuramlar, anarşi durumunun ve bu durum içinde oluşan politik-psikolojik tutumların üzerinde durmuştur. Barry Posen ve David Lake & Donald Rothchild ani anarşi ortamının çatışma üzerindeki etkisini çalışırken Donald Horowitz ve Vamik Volkan gibi kuramcılar da bu gibi durumlardaki psikolojik faktörleri irdelemiştir. Etnik çatışmaları diğer toplumsal çatışma türlerinden ayıran en önemli etken psikolojik unsurlar içermesi ve bireylerin bu süreçte irrasyonel hareket ettiklerinin gözlenmesidir. Bu anlamda politik-psikoloji içerikli çalışmalar, etnik çatışmaların kaynağı hakkında önemli bakış açıları sağlamaktadır.

Etnik çatışmanın kaynağı kadar onların analiz düzeyleri de önemlidir. Çünkü etnik çatışmanın temelinde politik-psikolojik etkenler bulunsada bunları harekete geçiren pek çok çıkar ve çatışma alanı da bulunmaktadır. Çatışmanın tarafı olan aktörler, çatışmanın yaşandığı ülkedeki kurumsal yapılar ya da ülkenin iç meselelerine etki edebilecek uluslararası yapı, çatışmanın evrimi hakkında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu nedenle çatışmalar liderler (*elitler/seçkinler*), yerel faktörler ve uluslararası aktörler penceresinden de değerlendirilmelidir.

2.2.1. Çatışmanın Kaynakları

Soğuk Savaş sonrası artan etnik çatışmaların nedeni, başta Stuart Kaufmann olmak üzere, kimi etnik çatışma kuramcıları tarafından güvenlik ikilemi durumuna dayandırılmaktadır. Ancak sözü edilen kuramcılar, güvenlik ikilemi durumunda etnisitenin toplumsal bir kategori olarak ortaya çıkma nedenini açıklama konusunda başarısız olmuşlardır.⁴⁵ Öte yandan etnik çatışmanın somut nedenleri üzerine tartışan ve düşünceler üreten kuramcılar, belli bir vaka veya vakalardan yola çıkmaktadırlar. Ardından onları soyutlayarak genellemelere gidebilmektedirler. Örneğin Donald

⁴⁵ Michael Rear, *Intervention, Ethnic Conflict and State-Building in Iraq: A Paradigm for the Post-Colonial State* (New York: Routledge, 2008), 21.

Horowitz etnik çatışma konusu üzerine *Ethnic Groups in Conflict* çalışması ile en kapsamlı çalışmalardan birini gerçekleştirmiştir. Horowitz bu çalışmasında etnik bağlılıkların neden çatışmaya konu olduğunu sorgulamaktadır. Bunun dışında; etnik kimliğe dayalı çatışmaların neden Asya ve Afrika'da Amerika ve Avrupa'ya göre daha şiddetli olduğu, etnik kimliklere dayalı çatışmaların neden diğer kimliklere göre daha yoğun yaşandığı gibi sorular Horowitz tarafından yönlendirilmektedir.⁴⁶ Horowitz etnik çatışmanın nedenleri arasında psikolojik etkenleri ön plana çıkarmaktadır. Bu konu üzerine çalışan diğer kuramcılar ise farklı noktadan bakarak, bir etkeni merkeze alıp, etnik çatışmanın kaynaklarını açıklamaya çalışmıştır. Ancak tüm vakaları sadece bir kuram ile açıklamaya çalışmak indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Bu nedenle etnisitenin neden çatışmaya konu olduğunu ve etnik çatışmayı diğer çatışmalardan ayıran yönünü tespit etmek etnik çatışmanın anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Etnik kimliğin neden çatışma konusu olduğu sorusuna, etnik kimliklerin siyasallaşma sürecini takip ederek cevap bulunabilir. Çünkü siyaset alanının bir yüzü uzlaşma ise diğer yüzü de çatışmadır.⁴⁷ Etnik grupların siyasallaşma süreci incelendiğinde psikolojik etkenlerin önemli bir yer tuttuğu yönünde yanıtlar elde edilmektedir. Erol Kurubaş etnik grupların siyasallaşma sürecinin grup içinde korku duygusunun tetiklenmesi ile başladığını belirtmektedir. Etnik gruplar kendilerini güven altında hissetmediklerinde kimliklerine sarılarak siyasi amaçlar gütmeye ve etnik kimlik temelinde harekete geçmektedir.⁴⁸ Dolayısıyla post-kolonyal ve bölünmüş toplumlarda çatışmanın nedenini anlamak adına kolektif korku duygusunun etnik grupların siyasi tutumuna etkisi irdelenmelidir. Korku bireyleri ve grupları irrasyonel hareket etmeye yönlendirmektedir. Etnik grupların çatışmasında gözlenen irrasyonel siyasi tutumlar etnik çatışmayı diğer çatışma türlerinden ayıran en önemli etkidir.

Korku, akli devre dışı bırakır, insanı bilinçli hareket eden bir özne olmaktan uzaklaştırır. Benzer korkuları yaşayan insanları bir araya getirir. Korku, aynı tehdide karşı grup üyeleri arasında uzlaşma noktası oluşturur. Çünkü tarih, zamanında birliklerini ve beraberliklerini sağlayamadıkları için dağılan, köleleşen veya başka bir

⁴⁶ Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict* (University of California Press, 1985), Giriş Bölümü, xii.

⁴⁷ Fatih Ertugay, "Siyaset", *Siyaset Bilimi*, ed. Halis Çetin (Ankara: Orion Kitabevi, 2011), 6.

⁴⁸ Erol Kurubaş, "Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki" *Doğu Batı: Düşünce Dergisi*, s. 44 (2008): 20.

halkın içinde eriyip yok olan toplumların örnekleri ile doludur.⁴⁹ Etnik grupların yaşamış olduğu travmalar, korku duygusunun olduğu durumlarda, kendini yeniden üreterek grupların politik-psikolojik durumuna etki eder.

Korku, en çok hangi tehlikenin ne taraftan geleceğinin belirsiz olduğu zamanda yaşanır ki buna anarşi ortamı denilmektedir. Ancak korku devletin olduğu ama zayıf devlet özellikleri göstererek güven inşa edemediği durumlarda da yaşanmaktadır. Devlet yapısının var olduğu ama nüfusun önemli bir kesiminin kendini güvende hissetmediği pek çok örnek vardır. Özellikle iktidarın meşruiyet sorunu yaşadığı ve kendini güvende hissetmediği ülkelerde merkezi yönetimler daha hizipçi olabilmekte ve devlet görevlileri aynı gruptan seçilmektedir. Geçmişte Kuzey İrlanda'da Katolik İrlandalıların yaşadığı güvensizlik duygusu buna örnek olarak gösterilmiştir. Kuzey İrlanda'da Hristiyanlık dininin Protestanlık ve Katoliklik mezheplerine bağlı nüfus bulunmaktadır. Buna karşın devletin güvenlik ve yönetim kurumlarında Protestan olanların ağılıkta olduğu görülmüştür.⁵⁰ Bu durumlarda kendilerinin devlet tarafından temsil edilmediklerini hisseden toplumlar daha güvensiz olmakta ve güvenlik ikilemi yaşamaktadırlar.

Toplumsal kolektif korku duygusu sadece fiziksel anlamda ve can güvenliği çerçevesinde değerlendirilmemelidir. Bir etnik grubun kendini özdeşleştirdiği kültürel değerlerinin yok olması veya ekonomik çıkar korkusu da dikkate alınmalıdır. Örneğin etnik çatışma yaşanan ülkelerde kaynak dağılımının somut bir biçimde adaletsiz gerçekleştiği gözlenmektedir. Ülkede dominant olan gruplar ile olmayanlar etnik çizgide tanımlanıyor ve bu grupların aralarındaki gelir dağılımında bir uçurum var ise o ülkede etnik çatışma olasılığı ortaya çıkmaktadır.⁵¹ Bu noktadan hareketle yapısal bir açıdan çatışma konusuna yaklaşan kuramcılar etnik çatışmaların temelinde de ekonomik çıkar olduğu iddiasındadır. Tarihte yaşanan kimi çatışmalar bu iddiaları desteklemektedir. Örneğin doğal kaynakları olan bir şehir veya bölgeye hâkim olmak bir etnik grubun ya da sadece o grubun seçkinleri için önemli bir ekonomik çıkardır. Ancak o bölge için hak iddia eden gruplar ekonomik çıkar vurgusundan çok etnik grubun tarihsel devamlılığı bağlamında o bölge üzerinde hak iddia edebilmekte ve çatışmaya kimlikel bir boyut kazandırabilmektedir. Böylece mücadele ve çatışma kitlesel bir hal almaktadır.

⁴⁹ Halis Çetin, *Korku siyaseti ve siyaset korkusu* (İstanbul: İletişim, 2012), 48–75.

⁵⁰ Jesse ve Williams, *Ethnic Conflict*, 46.

⁵¹ Yılmaz, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ‘Sınır İçi’ Etnik Çatışmalar”, 24.

Ekonomik çatışmanın etnik çatışmaya evirildiği bir diğer durum ise liberal ekonomik yapının oluşmadığı ülkelerde görülmektedir. Ülke kaynakları üzerinde tek girişimcinin devlet olduğu ülkelerde o devlete hangi grubun hâkim olduğu daha çok önem kazanmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi zayıf devletlerde iktidar belli bir etnik grup ile özdeşleşebilmektedir. Böyle durumlarda ekonomik kaynaklar da iktidara yakın olan, aynı etnik gruptan olan, zümreler tarafından paylaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile pastanın paylaşımında etnik ağlar/bağlantılar devreye girmektedir.⁵² Bu tür ülkelerde etnik gruplar sınıfsal bir boyut kazanmaktadır. Bu nedenle ekonomik temelli korkular bazen bir etnik grubun tümü tarafından kolektif bir şekilde paylaşılabilir. Dolayısıyla ülke içerisinde etnik grup bir ekonomik çıkar grubu ile özdeşleşirse, çatışmanın ekonomik ve etnik boyutu girift bir hal almaktadır.

Devletler sadece meşru şiddet kullanım tekeli ile gücünü ülke sınırları içinde istediklerini yapan/yaptıran yapılar değildir. Pierre Bourdieu'nun da belirttiği üzere, devletlerin kendi sembollerini tüm ülkeye dayatma ve toplumu dönüştürerek gücünü kullanma tekeli de bulunmaktadır.⁵³ Bu durum bazen merkezi yönetimler ile daha farklı bir kimliği benimseyen yerel grupları karşı karşıya getirebilmektedir. Etnik grupların çatışması üzerine çalışan kuramcılardan bazıları kültürel faktörlerin, o kültürü yansıtan sembollerin yok olmasına yönelik kaygıların ve korkuların çatışmanın kaynağını oluşturduğunu düşünmektedir. Bunun oluşması için bireyler ile kimlik arasında bir bütünlük olmalıdır. Bir kimliğin “ben-idrakine” dönüşmesi psikolojik ve zihni dönüşüm ile gerçekleşir ve bir süreç gerektirir.⁵⁴ Bu düşünce sistemine göre bireyler kendilerini grup ile özdeşleştirdiğinde gruba ait sembollerin varlığı kendi varlığı ile eşdeğerdir. Horowitz'ın da içinde yer aldığı bu grup, etnik çatışmaların rasyonel nedenlerden çok sembollerle kurulan ilişki sonucu duygusal nedenlerden kaynaklandığını belirtmektedir.⁵⁵ Semboller için yapılan savaş irrasyonel görünse de etnik merkezli olan böyle bir korku oluştuğunda, etnik şiddet

⁵² Stuart J. Kaufman, “Ethnicity as a Generator of Conflict”, *Routledge Handbook of Ethnic Conflict*, ed. Karl Cordell ve Stefan Wolff (Abingdon, Oxon, England ; New York: Routledge, 2010), 95.

⁵³ Pierre Bourdieu, *On the State: Lectures at the Collège de France 1989-1992* (Cambridge: Polity, 2015), 7.

⁵⁴ Ahmet Davutoğlu, “Medeniyetlerin Ben-İdraki,” *Divan* c. 1, s. 3 (1997): 11.

⁵⁵ Stuart J. Kaufman, *Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War* (New York: Cornell University Press, 2001), 29.

artık rasgele ve anlamsız görünmez, aksine ürkütücü bir şekilde o grup için anlamlıdır.⁵⁶

Etnik grupların yaşayabileceği gelecek korkusu en çok belirsizlik durumlarında yaşanmaktadır. Geçmişte yaşananlardan yola çıkarak etnik gruplar anarşi durumunda kendi bekaları üzerine kaygı duyabilmektedir. Barry Posen tarafından kuramsallaştırılan bu durum özellikle de Doğu Avrupa (*Sovyetler Birliği ve Yugoslavya*) ülkelerinin yıkılmasından sonra gözlenmiştir. Bir üst otoritenin olmaması ile birlikte tehlikenin nereden geleceğini bilememe durumu etnik gruplara kolektif korkuyu yaşatmaktadır.⁵⁷ Bu dönemlerde insanların evrensel veya entelektüel kimlikleri çerçevesinde değil de ilksel kimliklere öncelik vererek kendileri ile ortak noktaları olan insanlarla bir dayanışma sergiledikleri görülmektedir. Çünkü insanlar güvenlik sorunu yaşadıkları dönemlerde kendileri ile benzer korkuları ve tehdit algıları yaşayan insanlarla yaklaşmayı tercih etmektedirler. Bu tür korkulardan beslenerek oluşan örgütlenmeler, bir yandan kendi içinde birlik duygusunu arttırmakta, diğer yandan da öteki olarak gördükleri diğer örgütlenmeleri bir tehdit olarak algılamaktadır.⁵⁸

Korku-merkezli mantığın temel varsayımı şöyledir: belirsizlik altında, bir aktör başka bir aktör ile ilgili bir güvensizlik durumuyla karşılaştığında, diğerinin niyetleri hakkında en kötüsünü farz eder ve kendisini en kötüsüne hazırlar.⁵⁹ Bu nedenle gruplar kendilerini güvende hissetmeleri adına yeni siyasi otorite oluşturma yoluna girer. Öte yandan siyasal otorite asla boşluk kabul etmez. Anarşinin oluşmasıyla birlikte korkunun ortaya çıkardığı siyasal talebe göre yeni iktidar odakları oluşur. Grup bireyleri ya da korku fenomenlerinin kurbanı olan bireyler de kendi adlarına hareket eden bir grubun veya liderin vesayetine girer.

Korkunun bir iktidar üretme niteliği vardır. Korku durumunda neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu belirleyemeyen bireylerden oluşan toplumda yeni iktidar alanları ve siyasi seçkinler oluşur. Bu tür süreçlerde oluşan siyasal iktidarların (*seçkinlerin*) tutumu çatışmaların evrimi açısından önemlidir. Çünkü böyle

⁵⁶ Rogers Brubaker ve David Laitin, “Etnik ve Milliyetçi Şiddet” *Doğu Batı: Düşünce Dergisi*, s. 44 (2008): 232–233.

⁵⁷ David A. Lake ve Donald Rothchild, “Containing Fear: The Origins and Management of Ethnic Conflict”, *International Security* c. 21, s. 2 (1996): 43.

⁵⁸ David A Lake ve Donald Rothchild, *The International Spread of Ethnic Conflict: Fear, Diffusion, and Scalation* (Princeton: Princeton University Press, 1998), 22.

⁵⁹ Ali Bilgiç, “Güvenlik İkilemi’ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif”, *Uluslararası İlişkiler* c. 8, s. 29 (2011): 130.

durumlarda yeni bir uzlaşma ile barış inşa edilebileceği gibi şiddetin tırmandığı bir süreç de yaşanabilmektedir. Siyasi yerel iktidarlar bu süreçlerde meşruiyet kazanmak için toplumu ne adına yönettiklerini ifade etmeli ve toplumdan bu anlamda onay almalıdırlar. Post-kolonyal & post-komünist ülkelerde devlet kurumsallaşması ve uluslaşma süreci sağlıklı bir şekilde tamamlanmadan ortaya çıkan anarşi ortamlarında liderler hegemonik söylem ile geniş toplulukları bir araya getirmekte zorlanmıştır. Bu nedenle kaos döneminde yerel siyasetin güçlendiği gözlenmiştir. Yerel siyaset ilksel kimlikler çerçevesinde gerçekleştiğinden bu süreçlerde ötekileştirmenin ve korku üreten siyasetin arttığını tarihsel deneyimler bize göstermiştir. Çünkü kaos durumunda korku üreten siyaset ile ötekileştirilen objeye karşı “biz”ler arasında birliktelik yaşanmaktadır. Böyle durumlarda yerel iktidara itaat ve iktidarın meşruiyeti artmaktadır.⁶⁰ Bu nedenle anarşi durumunda oluşan yerel iktidarlar korkuyu yayma konusunda çekimser kalmamıştır. Liderler bu gibi durumlarda en çok etnik grupların kolektif hafızalarında yer alan travmalardan yaralanmıştır.

Yerel etnik milliyetçi liderler kendi varlıklarının gereksinimi ve meşruluğunu sağlamak için toplumdaki güvensizliğin ve korkunun devamını isterler. Bu temel ve yapı üzerinde hegemonyalarını oluşturmak için yaşanmış toplumlararası travmaları bugün yaşanmış gibi canlı tutarak ondan beslenirler. Böylece toplumların gelecek korkusu devam eder. Burada “zaman çökmesi” denen bir psikolojik kavram söz konusudur. Yüzlerce, hatta binlerce yıl önce yaşanmış bir travma ve acı sanki yakın bir zamanda olmuş gibi bir duygu ile yaşanabilmektedir. Bu durumu açıklayan bir deneyim, Şii Müslümanların yüzyıllar önce Hz. Ali’nin öldürülmesi sonucu yaşanmış olan acıyı her yıl ritüellerle tekrar etmelerinde görülmektedir.⁶¹ Tarihte yaşanmış travmaların ve acıların kimlik inşası ile ötekinin belirlenmesi için araçsallaştırılması “seçilmiş travma” olarak kavramsallaştırılır.

Kimlik siyaseti güden tüm topluluklar kolektif bellek inşa etmeye çalışır. Topluluğun kolektif belleğine, geçmişi evcilleştirerek günün ihtiyaçlarına uygun şekil verilir. Bu işlem yapılırken “doğru” olmak gibi bir misyon taşınmaz. Bu anlamda tarih ve kolektif bellek objektiflik anlamında birbirinden farklılaşır. Tarih yazarlığı bilimsel yöntemlerle objektif bir şekilde yapılır. Ancak kolektif belleğin

⁶⁰ Çetin, *Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu*, 31–44.

⁶¹ Abdülkadir Çevik, *Politik Psikoloji* (Ankara: Dost Kitabevi, 2010), 63.

anlatısı, belli bir aidiyet formatına göre yazılır.⁶² Kolektif bellek anlatılarında ana fikir; geçmişten ders alınmaz, yeni tehditlere karşı tetikte olup birlik ve beraberlik içinde hareket edilmez ise atalarının yaşadığı acı yeniden yaşanabilir şeklindedir. Vamık Volkan kolektif bellekte inşa edilen seçilmiş travmadan grubun ortak eyleme geçmesine kadar olan süreci şu şekilde gösterir;

⁶² Nuri Bilgin, *Tarih ve Kolektif Bellek* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2013), 16-30.

⁶³ Vamık Volkan çalışmalarında travma yerine örselenme sözcüğünü kullanmaktadır.

Şekil 1: Seçilmiş Travma ve Eylemsel Sonucu

Vamık D. Volkan, *Körü körüne inanç: kriz ve terör dönemlerinde geniş gruplar ve liderleri* (İstanbul: Okuyan Us, 2005), 71.

Grupların geçmişte yaşadıkları travmaları dillendirmeleri yadırganması gereken bir durum değildir. Ancak bir mağduriyet üzerinden kimlik inşa etmeye çalışmanın gelecekte yeni çatışmalara yol açabileceği bir gerçektir.⁶⁴ Çatışma olaylarının ardından, çatışmaya taraf olan grupların kolektif bellekleri incelendiğinde görülmektedir ki, her iki grup da olaylar hakkında kendi belleğini oluşturmuştur. Belleğe göre yaralar, haksızlıklar, yakınlarının kaybı, zararlar, tehditler ve tehlikeler hep karşı taraftan gelmektedir. Dolayısıyla tarafların kolektif belleklerindeki olayların temsili ile bir uzlaşmaya varması oldukça güçtür.⁶⁵

2.2.2. Etnik Çatışmalarda Analiz Düzeyi

Etnik çatışmayı incelerken bir fotoğrafın içindeki bütün aktörleri ve kurumları dikkate almak gerekmektedir. Örneğin benzer yapısal ve kurumsal sorunları olan iki ülkede etnik yerel liderler (*seçkinler*) farklı bir siyasi tutum içinde olması sonucu birinde çatışma yaşanırken diğerinde yaşanmamaktadır. Bu nedenle bir ülkede yaşanan iç çatışmayı incelerken çatışmanın birkaç boyutu dikkate alınmalıdır. Analiz boyutu genel olarak üç alana bölünmektedir. Bunlar liderin siyasi tutumu, ülkelerin iç siyasal yapılanması/kurumsallaşması ve ülkenin bulunduğu uluslararası ortamdır.

⁶⁴ Ed Cairns ve Micheál Roe, *The Role of Memory in Ethnic Conflict* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003), 5.

⁶⁵ Bilgin, *Tarih ve Kolektif Bellek*, 36.

Uluslararası ve bölgesel dengeler/çekişmeler, bir ülke içindeki etnik çatışmayı tetikleyebilmektedir. Uluslararası güç dengelerinin etnik çatışmaya etkisini Soğuk Savaş öncesi ve sonrası dönemleri karşılaştırarak tespit etmek mümkündür. Soğuk Savaş öncesi otoriter yönetimler dönemin küresel güçlerinin arasındaki güç mücadelesinden faydalanarak kendi baskıcı rejimleri ile egemenliklerini tesis etmişlerdir. Ancak Soğuk Savaş sonrası dünyada özellikle de liberal söylemlerin gelişmesi ile birlikte baskı rejimi ile yönetimlerin devamlılığı güçleşmiştir. Böylece Soğuk Savaş döneminde ülkelerinde dezavantajlı olan gruplar bu dönem sonrası siyasi alanda hareket kabiliyetlerini geliştirme fırsatı bulmuşlardır. Baskıcı rejim etkisinin azalmasıyla etnik gruplar kendi çıkarlarını korumak veya artırmak için mücadelelerini de artırmışlardır. Bu mücadele bazen silahlı çatışma boyutuna da taşınmıştır. Soğuk Savaş sonrası sınır-içi çatışma sayısında görülen artış bu durum ile ilişkilendirilmektedir.

Bir ülkede merkezi yönetimin hâkimiyetinin zayıflaması ile yerel grupların etki alanları artar. Bölgesel çekişmelerin yoğun olduğu coğrafyalarda ise bölge ülkeleri veya küresel güçler bundan yararlanarak yerel gruplar ile iş birliğine gitme yolunu seçer. Merkezi yönetimin zayıfladığı ve yerel grupların dış ülkeler ile iş birliğine gittiği durumlarda bölgesel veya küresel güçler kendi aralarındaki mücadeleyi, konu olan ülkedeki yerel gruplar üzerinde yürütebilirler. Dış ülke ile yerel grup arasında bir ilişkinin oluşması için her iki tarafın aynı etnik kökenden veya bağlantılı bir diasporadan bağlantısının olması bir koşul değildir. Aynı etnik kökenden olunması sadece güven bağının daha çok olması ve gelecekte birlikte risklere girme konusunda daha cesaretli olunması konusunda bir araçtır. Dış politika, devletlerin kendi sınırları dışında ülke çıkarları doğrultusunda yaptıkları eylemlerin bir bütünüdür. Bu anlamda dış ülkeler ile yerel grupların “çıkar” ilişkisine yoğunlaşılmalıdır. Post-kolonyal ülkelerdeki yerel örgütlenmelerde dikey ilişkiler bulunmaktadır. Yerel örgütlenmeye liderlik eden kişi, meşruiyetini gruba sağladığı faydalar ile oluşturmaktadır. Bu nedenle kendi meşruiyetini devam ettirmek için dış destek arayışı içinde olması kaçınılmazdır. Böylece bölgesel veya küresel güç ile ülke içindeki yerel örgütlenme arasındaki patron-müşteri ilişkisi “vekâleten savaş” olgusunu doğurmaktadır. Bu tür durumlarda yerel gruplar kendilerinin ya da ülkelerinin çıkarlarını gütmek yerine çıkar ilişkisi içine girdikleri bölgesel veya

küresel güçlerin çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir. Böylece sınır-içi etnik çatışmaların olması kaçınılmaz bir hal almaktadır.

Yerel (domestik) etkenler, etnik çatışmanın nedenleri üzerindeki analizlerde dikkate alınmalıdır. Yerel etkenler ülke içi toplumsal örgütlenmelerden (*Sivil toplum, Çıkar grupları, Partiler*) ve devletin yönetim şekline bağlı olarak kurumsallaşmasından oluşmaktadır. Bir ülkede bulunan devlet dışı örgütlerin demokratik seviyesi, çıkar gruplarının silahlı mücadeleye bakış açıları etnik çatışmanın boyutunu belirlemektedir. Ayrıca ülkedeki hâkim siyasi partilerin kitle partisi olup ulusal düzeyde mi siyasi bir program izledikleri veya yerel düzeyde etnik milliyetçi söylemler mi geliştirdikleri önemli bir husustur. Çünkü partiler kendini nasıl tanımlıyor ve işlevlerini belirliyorsa o doğrultuda siyaset üretecektir. Ancak siyasi partilerin nasıl hareket edeceklerini belirleyen asıl unsurlardan diğerleri de ülkedeki yönetim yapısı ve seçim sistemidir.

Bölünmüş toplumlarda yönetim yapısının nasıl olması gerektiğine yönelik çalışmalarda merkeziyetçi yönetimlere yönelik eleştiriler gözlenmektedir. Çünkü özellikle de zayıf devletlerde görüldüğü gibi, bölünmüş toplumlarda bir etnik grup havzasında oluşan iktidarlar, devlet gücünü kendi etnik grubu ile paylaşıp diğer etnik grupları dışlamıştır. Bu nedenle merkezi yönetim ve çoğunlukçu demokrasiye alternatif olarak federal ve oydaşmacı (*consociationalism*) modeller önerilmiştir. Burada tek bir tip federal yönetim modelinden söz edilmemektedir. Her ülkenin kendi tarihsel geçmişi ve toplumsal yapısına uygun olarak birbirinden farklı federal yönetimleri olabilmektedir. Federal yönetim coğrafi veya sosyolojik etkenler dikkate alınarak oluşabilmektedir. Aynı şekilde merkezi yönetim ve yerel yönetim arasındaki yetki konusu da müzakere konusudur. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya, Hindistan ve Almaya federal devletlerdir ancak merkezi yönetim ve eyaletler arasındaki anayasal yetkiler farklılık göstermektedir. Azınlıkların belli bir bölgede yoğunlaşmadığı ülkelerde ise bölgesel olmayan federal yönetim örnekleri bulunmaktadır. Dolayısıyla dünyada pek çok farklı federal yönetim örneği görülebilmektedir. Post-kolonyal zayıf devletler için merkeziyetçi yönetime karşı federal yönetim önerisinin temelinde güç ve yetkilerin tek bir elde toplanması yerine paylaşılması yatmaktadır. Bütün ülkeler için geçerli bir sistem önerisinde bulunmak sosyal bilimin gerçekleri ile bağdaşmayacaktır.

Arend Lijphart, oydaşmacı modelin bölünmüş toplumlarda çoğunlukçu demokrasi yerine daha işlevsel olduğunu çeşitli çalışmalarında savunmuştur. Oydaşmacı model, tüm kararların ülkedeki tüm grupların onayı ile alınması gerektiği fikrinden yola çıkmaktadır. Bu modelin sağlıklı bir şekilde çalışması için dil ve/veya dine göre bölünmüş toplum önderlerinin iş birliği ve mutabakatı önemlidir. Bu nedenle oydaşmacı modele göre yönetimde, önemli partilerin koalisyon yaparak hükümeti oluşturmaları önemli bir ilkedir. Nobel ödüllü iktisatçı Arthur Lewis, “alınacak karardan etkilenecek olan her grup karar alma sürecine dâhil olmalıdır” ifadesini kullanarak, oydaşmacı modelin katılımcılığı ön plana alan yapısını desteklemiştir.⁶⁶ Katılımcılık ve her grubun alınacak yeni bir kararda etkisini göstermesi açısından İsviçre Devleti, modelin uygulanışı açısından önemli bir örnektir. İsviçre, içindeki toplumun bölünmelerine göre yirmi altı kantondan oluşmaktadır. İsviçre Anayasası’na göre, bir yasanın değişimi için referanduma gidilme zorunluluğu bulunmaktadır. Referandumu önemli kılan husus ise, ülke çoğunluğunun yasanın değişmesi için yapılan oylamada onay vermesinin yeterli olmamasıdır. Ayrıca her kantonda onay verenlerin sayısının çoğunlukta olma koşulu vardır.⁶⁷ Böylece bir yasanın geçerli olabilmesi için tüm kantonların, yani ülke içindeki tüm grupların rızası gereklidir. Dolayısıyla ülke içinde nüfusu daha çok olan bir grubun, nüfus avantajını kullanarak küçük grup üzerine tahakküm kurması bu uygulama ile engellenmiştir.

Lijphart oydaşmacı model çerçevesinde yönetimde yetki konusunun yanı sıra seçim sistemine de vurgu yapmaktadır. Günümüzde, kendi içinde de farklılıklar gösteren seçim sistemleri uygulanmaktadır. Bunlar; Çoğunluk sistemi, nispi temsil sistemi ve her iki sistemi de içeren karma sistemlerdir. Çoğunluk sistemi basit çoğunluk ve mutlak çoğunluk olmak üzere ikiye ayrılır. Basit çoğunluk sisteminde en çok oyu alan aday seçimi kazanır. Mutlak çoğunlukta ise ya iki aşamalı bir seçim olur ya da en az oy alan adayın oyu silinir ve oyların tekrar dağılımı ile mutlak çoğunluğa ulaşılmaya çalışılır.

Diğer bir sistem ise nispi temsil sistemidir. Bu sistem de açık ve kapalı liste şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Açık listede seçmenler, istedikleri adaya oy vermekte ama kapalı listede seçmenler sadece istedikleri partinin listesine oy verebilmektedir.

⁶⁶ Arend Lijphart, *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries* (New Haven: Yale University Press, 1999), 31–34.

⁶⁷ Lijphart, *Patterns of Democracy*, 40.

Ayrıca seçim sistemleri, dar bölge ve ülke genelinde tek bölge olmak üzere yine iki şekildedir. Dar bölge sisteminde ülke içinde belirli bölgeler seçim bölgesi olarak belirlenmekte ve seçmenler o bölge için oy kullanmaktadır. Tek bölgede ise ülkenin tamamı tek bölge olarak kabul edilmektedir.

Karma sistemde ise her iki sistemden öğeler bulunmaktadır. Seçmenlerin iki oy kullanma hakkı vardır. Biri seçmenin bulunduğu bölge için kullanılan oydur. Bu oy ile seçmenler kendi seçim bölgesinde mutlak çoğunluğa ulaşılmaya çalışmaktadır. Diğeri ise seçmenlerin tüm ülke geneli için kullandığı oylardır. Bu oylar, tüm ülke için nispi temsil sistemine göre hesaplanmaktadır.⁶⁸ Almanya ve Yeni Zelanda bu sisteme örnek olan devletlerdir.

Lijphart, bölünmüş toplumlar için çoğunluk sistemine karşı çıkmaktadır. Azınlıkta olanların bu sistem ile temsil edilemeyeceklerini düşünmektedir. Bu nedenle nispi temsil seçim sistemini savunmaktadır. Ancak Lijphart'ın etnik liderlerin uzlaşmasına ve iktidarı paylaşımına dayalı sistemi eleştirenler de bulunmaktadır. Bu eleştirilerin odak noktası sistemin kitle partileri yerine etnik temelli bölgesel partileri ön plana çıkarmasıdır. Siyasi sistemin etnik kimlikler üzerinden inşa edilmesi ılımlı, ölçülü ve tüm ulustan oy talep eden kitle (*catch-all*) partileri yerine sadece belli bir kesime hitap eden (*catch-us*) partilerin güçlenmesine neden olmaktadır. Paul Mitchell, Geoffrey Evans ve Brendan O'leary gerçekleştirdikleri çalışmada, Kuzey İrlanda'da 1998 yılında yapılan Belfast Anlaşması sonrası seçmen davranışlarını inceleyerek, bu argümanı test etmişlerdir.⁶⁹ Çünkü anlaşma Kuzey İrlanda yönetim sistemini oydaşmacı modele yakın bir hale getirmiştir. İktidarın paylaşımında etnik kimlikler ön plana çıkmıştır.⁷⁰ Kuzey İrlanda'da Protestan ve Katolik tarafların uzlaşması sonrası uzlaşmayı ve barışı sağlayan ılımlı partiler yerine var olan güvensizlikten dolayı etnik milliyetçi partilerin oy artışı yaşanmıştır. Yazarlar, etnik partilerin bu gibi siyasi ortamlarda seçmenlerin "bizi daha iyi kim korur" sorusuna daha olumlu yanıt verdikleri için daha avantajlı olduklarını savunmuştur.⁷¹ Ancak yine de etnik milliyetçi partileri

⁶⁸ Lijphart, *Patterns of Democracy*, 134.

⁶⁹ Paul Mitchell, Geoffrey Evans ve Brendan O'Leary, "Extremist Outbidding in Ethnic Party Systems Is Not Inevitable: Tribune Parties in Northern Ireland", *Political Studies* c. 57, s. 2 (2009): 397–404.

⁷⁰ Jesse ve Williams, *Ethnic Conflict*, 114.

⁷¹ Mitchell, Evans ve O'Leary, "Extremist Outbidding in Ethnic Party Systems Is Not Inevitable: Tribune Parties in Northern Ireland", 417.

işlevsel bir duruma getiren şeyin başta güvensizlik olmak üzere çevresel şartların olduğu unutulmamalıdır.

Bölgesel etnik milliyetçi partilerin hizipçi davranmalarını engellemek adına alternatif seçim sistemlerin denenmesi önerilmektedir. Çünkü etnik milliyetçi partiler demokratik sistemi tehlikeye atmaktadır. Bunu engellemek adına Nijerya, Endonezya ve Rusya gibi ülkelerde değişik modellerde karma seçim sistemleri uygulanmaktadır. Partiler için ülkenin birden çok seçim bölgesinde seçim kazanması koşulunun konulması, partileri etnik temelli siyasetten uzaklaştırıp her bölgeden oy almalarını sağlayacak daha ulusal parti programlarını izlemeleri yolunda güdümleyecektir.⁷²

Yerel etkenler bağlamında devlet kurumlarının yanı sıra devlet dışı aktörlerin de etnik çatışma boyutuna önemli etkileri bulunmaktadır. Var olan siyasi ortam kendi siyasi aktörlerini de ön plana çıkarmaktadır. Daha önce belirtildiği üzere güven ortamının olmadığı ve iktidar paylaşımının ilksel kimlikler çerçevesinde yapıldığı ülkelerde etnik partiler sisteme egemen olmaktadır. Örneğin yine güvensiz bir ortamın yaşandığı Yugoslavya'nın 1920'li yıllarında, Malay'da 1940'larda, Sri Lanka'da 1940'larda, Nijerya'da 1950'ler ve 1960'larda etnik gruplar arasında iş birliğini savunan partiler, etnik partiler ile yarışamayıp geride kalmışlardır.⁷³ Bazı tarihsel deneyimler, güvensizlikten ve çatışmadan dolayı toplum desteğini alan siyasi hareketlerin, sorunları çözecek olan güven inşası politikaları yerine bu güvensizlikten ve çatışmadan beslendiklerini bize göstermiştir. Diğer bir ifade ile toplumsal sorunların çözümü adına siyaset yapması gereken siyasi hareket, sorunun kaynağına dönüşebilmektedir. Çünkü her siyasi yapı kendisini işlevsel yapan durumun devamlılığını isteyebilmektedir. Bu deneyimlerin daha çok post-kolonyal ülkelerde görülmesinin bir nedeni de var olan demokrasi kültürünün yeterli olmamasındandır. Özgür basın, ifade özgürlüğünün ve milliyetçi söylemlere karşı tartışma ortamı yaratacak olan üniversitelerin olmadığı veya zayıf olduğu toplumlarda şovenist düşüncelerin hâkim olma tehlikesi vardır.⁷⁴ Bu nedenle yerel, otoriter ve milliyetçi siyasi örgütlerin ön planda olduğu bir siyasal sistemde çatışma olasılığı daha yüksektir.

⁷² Dawn Brancati, "Can Federalism Stabilize Iraq?", *The Washington Quarterly* c. 27, s. 2 (2004): 15–16.

⁷³ Chaim Kaufmann, "Possible and Impossible Solutions to Ethnic Wars", *International Security* c. 20, s. 4 (1996): 153–154.

⁷⁴ Stephen van Evera, "Hypotheses on Nationalism and War", *International Security* c. 18, s. 4' den aktaran Jesse ve Williams, *Ethnic Conflict*, 35.

Benzer yapılarda olan kimi bölünmüş toplumların bazılarında etnik çatışma yaşanırken bazılarında ise yaşanmamaktadır. Çünkü seçkinlerin çatışma olasılığı olan durumlardaki tutumları sonuçları doğrudan etkilemektedir. Robert Rotberg'e göre etnik ve mezhep kimlikleri çerçevesine örgütlenen grupların arasında yaşanan iç çatışmaların nedenleri azınlık gruba uygulanan baskı, ekonomik fırsatlardan eşit yararlanma isteği veya yönetimi adaletli paylaşma gibi görünse de çatışmanın olması için son aşamada hep liderlerin tutumu daha önemli olmuştur.⁷⁵ Bu nedenle *Seçkinler (elitler)* de etnik çatışma konusunda analizlere dâhil edilmesi gereken unsurlardan biridir. Seçkin sözcüğü, köken bakımından seçmeye değer anlamını barındırmaktadır. Siyasal veya yönetici seçkin kavramları; bilgisi, deneyimi ve diğer özellikleri bakımından ehil bir grubu ifade eder.⁷⁶ Siyasi sonuçları belirleyen kararları alan seçkinler sadece siyasi parti lideri olarak düşünülmemelidir. Toplumda güç odağı oluşturan ve karar mekanizmasında söz sahibi olup etki edebilen tüm aktörler seçkinler sınıfı içine dâhil edilmelidir. Örneğin sivil toplum örgütü önderleri, askeri önderler, dini önderler veya geleneksel toplumlarda hala etkisini gösterebilen aşiret reisleri gibi figürler seçkin sınıfını oluşturmaktadır.⁷⁷

Karar süreçlerinde ehil olan seçkin tipinin hangisi olacağını var olan mevcut toplumsal ve siyasal yapı belirlemektedir. Demokratik yapılar içinde siyasal partiler ve önderleri ön plana çıkmaktadır. Ancak anarşi durumunda askeri kanat veya geleneksel toplumlarda dini önderler de söz sahibi olabilmektedir. Örneğin bu çalışmanın inceleme konusu olan Irak'ta Şii dini lider Ayetullah Seyyid Ali Hüseyini Sistani'nin siyasete etki edebilme gücü Irak'taki bütün Şii siyasi partilerin gücünün önüne geçebilmektedir. Yine aynı şekilde bahsedilen ülkede devletin güvenlik güçleri yetersiz ve etnik grupları temsil eden milis güçleri var ise, o ülkenin milis güçlerinin liderleri de etkili bir konuma gelmektedir. Ancak bir ülkede demokratik rejimin oluşması için biçimsel olarak yeterli kurumlar (örneğin seçimler ile oluşan bir meclis ve hükümet) var ise siyasi parti liderlerinin yetkin olmaları ve sorumluluk almaları gerekmektedir. Bölünmüş toplumlarda ve yeniden yapılandırılan devletlerde siyasal seçkinlerden beklenen onların siyasi kurumları güçlendirerek çağdaş bir

⁷⁵ Robert I. Rotberg, "The Challenge of Weak, Failing, and Collapsed States" *Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World*, ed. Chester A. Crocker ve Fen Osler Hampson (Washington, D.C: United States Institute of Peace, 2007), 86.

⁷⁶ Giovanni Sartori, *Demokrasi teorisine geri dönüş* (Ankara: Yetkin Yayınları, 1996)'den aktaran Oktay Uygun, *Demokrasi - Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014), 186.

⁷⁷ Tom Bottomore, *Elites and Society* (London ; New York: Routledge, 1993), 3-4.

anayasa çerçevesinde devlet kurumlarını güçlendirmeleridir. Bununla birlikte seçkinlerden toplum içinde güven bağıını artırmaları da beklenmektedir. Etnik çatışma konusunu çalışan birçok düşünür seçkinlerin bu tür süreçlerdeki tutumunun önemini vurgulamıştır. Bu alandaki çalışmalarda, gruplar arasında çatışmanın olmaması için seçkinlerin “güven inşa” eden bir tavır sergilemeleri gerektiği belirtilmiştir.⁷⁸ Demokratik modern bir devlet ancak bu güven üzerinden yeniden yapılandırılabilir.

Bölünmüş toplumlarda demokrasinin artması için oydaşmacı modeli öneren Arend Lijphart da modelin başarılı bir şekilde işlemesi için seçkinlerin uyumuna ve iş birliğine vurgu yapmaktadır. Seçkinler arasındaki iş birliği ile sistemde her açıdan bir denge oluşmalıdır.⁷⁹ Hiçbir grup hak ettiğinden fazlasını talep ederek diğer gruplar ile güven bunalımına yol açmamalıdır. Ancak tarihsel kayıtlar bu süreçlerin genellikle tersine yaşandığını göstermektedir. Ulus-devletlerin inşaları sırasında bazı seçkinler daha çok pay almıştır. İstediklerini alamayan seçkinler ise arkasına aldığı belli bir toplumun sembollerini de kullanarak şiddete başvurma konusunda çekingen davranmamıştır.⁸⁰ Anarşi, korku ve etnik liderlerin böyle durumlardaki tutumu bir kez daha vurgulanmalıdır. Güvensiz dönemlerde etnik gruplar seçkinlerin ardından daha az sorgulayarak gitmektedir. Bu nedenle seçkinlerin tutumları sistemin istikrarı açısından önemlidir.

Seçkinlerin siyasi spektrumun uç noktalarında siyaset yapıp kendi patrimoniyal yapılarını oluşturmaları yerine daha ılımlı ve merkeze yönelik siyaset izleyerek devletin kurumsallaşmasını sağlamalarında dış ve ülke içi etkenler önemlidir. Örneğin Yugoslavya ve Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletlerin seçkinlerinin siyasi tutumları karşılaştırıldığında dış faktörlerin yanı sıra o ülkelerdeki toplumsal yapının ve ekonomik üretim faaliyetlerinin önemi görülmektedir. Sovyetlerin dağılmasından sonra Orta Asya devletlerinde demokratikleşme yönünde seçkinlerde bir güdülenme görülmemektedir. Çünkü doğal kaynaklar aracılığı ile merkezi yönetimler kendi toplumu içinde ve dış hegemon ülkelerle patron-müşteri ilişkilerini dikey bir şekilde devam ettirmiştir. Bu bağlamda hem toplumsal güç odaklarından hem de dış ülkelere demokratikleşme yönünde

⁷⁸ Lake ve Rothchild, “Containing Fear” 56–57.

⁷⁹ Arend Lijphart, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands* (Los Angeles: University of California Press, 1975), 103.

⁸⁰ John Higley ve Michael G. Burton, “The Elite Variable in Democratic Transitions and Breakdowns” *American Sociological Review* c. 54, s. 1 (1989): 20–21.

seçkinlere bir baskı yapılmamıştır. Ancak Avrupa Birliği'ne aday ülke statüsüne girebilecek olan Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Avrupa Birliği'ne üye olma ve Batının refah seviyesine ulaşma güdüsüyle oluşan toplumsal baskı sonucu sözü edilen ülkelerde devletler Batı tipi kurumsallaşmaya gitmiştir.⁸¹ Diğer bir ifade ile ülke içindeki seçkinler hem dış hem de toplumsal baskı nedeniyle değişmek veya dönüşmek zorunda kalmışlardır.

2.3. Etnik Çatışmayı Açıklayan Kuramlar

Soğuk Savaş sonrası bazı devletlerin merkezi yönetimlerinin güçlerinin azalması ile birlikte sınır içi etnik çatışmaların arttığı görülmüştür. Merkezi gücün azalması ile oluşan anarşi durumu bu çatışmaların tetiklenmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle uluslararası ilişkiler disiplinine özgü çatışma kuramları sınır içi etnik çatışmaların açıklanabilmesi için sözü edilen ülkelere uyarlanmıştır. Çünkü uluslararası ilişkiler disiplininin, özellikle realist paradigmanın, önemli bir varsayımı olan uluslararası sistemin anarşik yapısı merkezi gücü zayıflayan devletlerde de gözlenmiştir.

Güvenlik ikilemi ve ontolojik güvenlik uluslararası ilişkiler disiplini tarafından geliştirilen ve daha sonra etnik çatışmaları açıklamak için kullanılan kavramlardandır. Güvenlik ikilemi kavramı, anarşi durumunda tehdit algıları yüksek olan aktörlerin, karşı tarafların niyetini bilememesi ve kendini en kötüye hazırlaması sonucu güvenlikçi politikalar nedeniyle çatışmacı bir tutum içine girmesi sürecini açıklamaktadır. Ontolojik güvenlik kavramı ise, çatışma ortamına göre kimliğini oluşturan aktörler için çatışmanın kendisi varoluşsal güvenlik için önemli bir hal almaktadır. Bu yapıdaki aktörler kendi varlıklarını ve işlevlerini meşrulaştıran rutinlerini sürdürmek için çatışmaları çözmek bir yana çatışmadan beslenerek çatışmanın devamlılığına ne yönde etki ettiklerini açıklamak için ontolojik güvenlik önemli bir diğer kavramdır. Bu kavramların içi, Soğuk Savaş sonrası Yugoslavya'da, Sovyetler Birliği'nde ve Afrika post-kolonyal ülkelerinde görülen çatışmalardan beslenilerek doldurulmuştur.

⁸¹ Nicole Gallina, "Political Elites in Eastern Central Europe: Paving the Way for 'Negative Europeanisation?'" , *Contemporary European Studies* c. 2, s. 2 (2007): 75.

2.3.1. Güvelik İkilemi Kavramı

Güvenlik ikilemi (*security dilemma*) ilk olarak uluslararası ilişkiler disiplini çalışmalarında kullanılmıştır. Herbert Butterfield, 1951 yılında “*History and Human Relations*” adlı çalışmasında ve daha sonra yine aynı yılda John Herz, “*Political Realism and Political Idealism*” ve “*Idealist internationalism and the security dilemma*” çalışmalarında güvenlik ikilemi kavramından ilk kez söz etmişlerdir. Ardından realist ve neo-realist yaklaşımları takip edenler Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiyi ve uluslararası sistemi açıklama konusunda güvenlik ikilemi kavramına sıkça başvurmuşlardır. Herz, anarşik uluslararası sistemin egemen devletlerin karar alma süreçleri üzerine durmuştur. Herz’e göre uluslararası sistemde merkezi veya devletler üstü bir yönetim mekanizması olmadığı için devletler kendilerini güvensiz hissetmektedir. Bu nedenle devletler kendi güvenliklerini artıracak tedbirleri alma yoluna gitmektedir. Bir devletin kendi güvenlik tedbirlerini artırmak için yaptığı faaliyetler ise diğer devletlerin kendilerini daha da güvensiz hissetmelerine neden olmaktadır.⁸² Güvensizlik hissi ve tedbir alma kaygısı devletleri istememelerine rağmen çatışmaya sürükleyebilmektedir. Dolayısıyla Herz’e göre anarşi durumu güvenlik ikilemine ve çatışmaya neden olmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası güvenlik ikilemi kavramı çerçevesinde yapılan çalışmalarda değişiklikler gözlenmiştir. Doksanlı yılların başında sıklıkla görülen farklı etnik gruplar arasındaki iç savaşlar, zayıf devlet yapılarının var olduğu ülkelerde ortaya çıkan suç örgütleri güvenlik ikilemi kavramı ile açıklanmaya çalışılmıştır.⁸³ Özellikle Sovyetler Birliği’nin ve Yugoslavya’nın dağılma süreciyle birlikte yaşanan çatışma süreci, örneklem olarak güvenlik ikilemi kavramının ön gördüğü bir süreci yansıtmıştır. Etnik çizgide bölünmüş bir toplum olan devletlerin zayıflaması ve dağılması ile birlikte anarşi durumu ortaya çıkmıştır. Dağılma sürecinde çıkar çatışmaları ile birlikte toplulukların birbirine karşı önyargıları ve güvensizlikleri çatışma ile sonlanmıştır. Soğuk Savaş döneminde uluslararası sisteme atfedilen özelliklerin çok uluslu devletlerin dağılma sürecinde de görülmesi ile

⁸² Paul Roe, *Ethnic Violence and the Societal Security Dilemma* (New York: Routledge, 2005), 1–2.

⁸³ Bilgiç, ““Güvenlik İkilemi’ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif”, 125–126.

birlikte Barry Posen, Chaim Kauffman ve Paul Roe gibi düşünürler güvenlik ikilemi kavramını iç çatışma konuları içinde kullanmışlardır.

Posen, makalesinde anarşi durumunda saldırı veya savunma niyetinin ayırt edilememesini vurgulamaktadır. Güvenlik ikileminin gerçekleşmesi için ilk olarak çok uluslu devletlerin yıkılması veya dağılması gerekmektedir. Çünkü merkezi otorite yıkıldıktan sonra ani bir “anarşi” durumu yaşanmaktadır. Posen’a göre de çok uluslu bir devletin yıkılmasından sonra devletsiz kalan ulusların en öncelikli konusu güvenlidir. Bu nedenle bu tür süreçlerde gruplar güvenlik oluşturma yarışına girmektedirler. Ancak güvenlik arayışı ve inşası bu tür durumlarda gruplar arasında yanlış anlaşılmaktadır. Bir grubun güvenlik için aldığı tedbirler karşı grup tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. Gruplar karşı tarafın tutumunu en kötü ihtimallere göre değerlendirmektedir. Anarşi durumunda tehdit algılamalarını belirleyen unsur önyargı ve öğretilmiş kültürel korkulardır. Çok uluslu devletlerde yaşayan gruplar bazen sözlü tarih aracılığı ile düşmanlıkları ve geçmişte yaşanan çatışmaları yeni nesillere aktarmaktadırlar. Bu tarihsel anlatılarda geçen hikâyeler genellikle tek taraflı olarak değerlendirilmektedir. Hikâyelerin tek taraflı olarak değerlendirilmesi anarşi durumunda karşı grup hakkında en kötüsünün düşünülmesine neden olmaktadır. Posen’a göre 1991 yılında Hırvatlar ve Sırlar arasında yaşanan güvenlik ikileminin nedeni geçmişte iki taraf arasında yaşanan saldırıların tekrar yaşanabileceği korkusudur.⁸⁴

Posen makalesinde Hırvatlar ve Sırların sözlü tarihlerinde birbirlerini korkunç olarak gösteren iki tarihsel olaydan söz etmiştir. Bunlardan ilki 1868 yılında gerçekleşmiştir. Bahsedilen dönemde Hırvatistan bölgesine Macar İmparatorluğu hâkimdi. Macarlar, Hırvatlar ile Sırlardan oluşan Hırvatistan’ı “böl ve yönet” stratejisiyle yönetmiştir. Dolayısıyla bu dönemde dış etkenler nedeniyle iki grup sıkça karşı karşıya gelmiş ve aralarında çatışmalar yaşanmıştır. İki grup arasındaki rekabet Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulacak yeni devletin modeli tartışmaları üzerinden devam etmiştir. Hırvatlar federasyon fikrini savunurken Sırlar merkezi yönetimi daha uygun görmüştür. Hırvatlar bunun adil bir anlaşma olmadığına inanmışlardır. Bunun etkileri 1930 yıllarında Ustashe Hareketinde görülecektir.

Hırvatlardan oluşan Ustashe Hareketi İkinci Dünya Savaşı’nda Nazi Almanyası ile birlikte hareket etmiştir. Diğer bir ifade ile Hırvatlar, Sırlara karşı

⁸⁴ Barry R. Posen, “The Security Dilemma and Ethnic Conflict”, *Survival* c. 35, s. 1 (1993): 27–28.

Almanya'nın yanında savaşmıştır. Bu savaşta Sırlar, Hırvatların verdiği kaybın iki katından fazlasını vermiştir. Bu kayıplardan birçoğu savaş alanları dışında, sivillere yapılan saldırılar sonucunda gerçekleşmiştir. Hırvatlar da İkinci Dünya Savaşı sırasında yaklaşık olarak 200.000 kayıp vermiştir. Verilen kayıpların büyük bir bölümü milliyetçi Sırların (*Çetnik*) saldırıları sonucu yaşanmıştır.⁸⁵ Geçmişte yaşanan bu etnik çatışmalar, gurupların birbirlerine karşı olan önyargılarını ve korkularını sözlü tarih aracılığı ile nesilden nesile aktararak canlı tutmuştur. Posen, Yugoslavya'da merkezi yönetimin güç kaybetmesi ve anarşi durumunun ortaya çıkması ile birlikte, geçmişte yaşanan travmaların yeni dönemde izlenilen politikaları doğrudan etkilediğini düşünmüştür. Böylece Soğuk Savaş sonrası Sırlar-Hırvatlar ve Ruslar-Ukraynalılar arasındaki çatışmaları güvenlik ikilemi ile açıklamaya çalışmıştır.

2.3.2. Ontolojik Güvenlik/Güvensizlik Kavramı

Ontolojik güvenlik kavramı sosyal bilimin birkaç disiplini tarafından kullanılmaktadır. Psikoloji, sosyoloji ve son olarak uluslararası ilişkiler disiplinde bu kavrama başvurulduğu görülmektedir. Ontolojik güvenlik veya “varoluşsal endişe” ilk olarak Anthony Giddens tarafından kavramsallaştırılmıştır. Giddens bu kavramı ile bir kişinin diğer insanlara karşı duyduğu temel güven duygusuna vurgu yapmaktadır. Güven duygusu, kişinin varoluşsal endişe duymadan diğer insanlar ile yaşamasını sağlamaktadır. Güven duygusu ise kişinin günlük rutinleri ile desteklenmektedir.⁸⁶ Kişiler karşılaşılabilecekleri tehlikelerden bu rutin davranışlar çerçevesinde kendilerini koruyabileceklerini düşünmektedirler. Kişiler, etraflarını saran çevrenin, belirsiz ve istikrarsız özellikler göstermesinden olumsuz etkilenmektedir. Çünkü birey kendisini güvende hissetmek için netlik ister; olabilecekleri tahmin edebilmek ve geleceği planlayabilmek için sürekli bir çaba içindedir.⁸⁷ Kişilerin belirsizlik içerisinde her an gelebilecek bir tehlikeye karşı bilişsel olarak yeni bir savunma mekanizması geliştirmesi mümkün değildir. Savunmanın rutin içerisinde daha önceden belirlenmesi beklenmektedir.

⁸⁵ Posen, “The Security Dilemma and Ethnic Conflict”, 36.

⁸⁶ Catarina Kinnvall, *Globalization and Religious Nationalism in India: The Search for Ontological Security* (New York: Routledge, 2006), 29–30.

⁸⁷ Helin Sarı Ertem, “Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: ‘Kimliğin Güvenliği’ ve ‘Güvenliğin Kimliği’”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, s. 16 (2012): 216–217.

Giddens'in ontolojik güvenlik/güvensizlik kavramı uluslararası ilişkiler disiplinine de uyarlanmıştır. Özellikle çatışmacı siyasetin rutine dönüşmesi ve çatışma konusunun süreklilik arz etmesi bu kavram ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Jennifer Mitzen bu akımın öncülerindendir. Mitzen'e göre devlet veya devletten daha küçük siyasi örgütler anarşik uluslararası yapı içerisinde her zaman güvensizlik içinde bekalarını sürdürmek amacındadır. Burada sözü edilen güvenlik kaygısı/endişesi sadece fiziksel değildir. Kimliklerin devamı da sözü edilen siyasi örgütler için önemli bir meseledir. Örneğin realist paradigmadan hareket eden Mitzen, uluslararası sistemin anarşik olmasından dolayı, bu sistem içinde kendini var eden devletlerin kimliklerinde "güvensizlik" temel bir özelliktir. Bu kimliğin bir sonucu olarak devletler güvenmek için fazladan bir çaba harcamazlar.⁸⁸ Bu kimliklerine aykırı bir durumdur.

Siyasi örgütler kim olduklarını tanımlarken kendi rutinlerini, işlevlerini ve gelecekteki hedeflerini de tanımlamaktadır.⁸⁹ Buna engel olabilecek her şey ontolojik güvenlik konusu olabilmektedir. Kimi devletler ontolojik güvenliklerini sağlamak için güvenlik ikilemini "rutin" bir hale getirebilmektedir. Güvenlik ikilemi onların hem işlevlerini hem de rutinlerini sürdürebilir bir hale getirmektedir. Sarı Ertem, Mitzen'den alıntı yaparak bu durumu şöyle ifade etmektedir⁹⁰;

"Bireyler gibi ontolojik güvenlik arayışındaki devletler de, üzerlerine kuruldukları değerlerden vazgeçmeden, içeride ve dışarıda istikrarın pesindedir ve diğer devletlerle rutin ilişkiler geliştirerek dış dünyayı göreceli olarak güvenli ve istikrarlı hâle getirmeye çalışmaktadır. Daha da önemlisi, bu istikrarın bazen olumsuz koşullardan sağlanıyor olmasıdır. Yani kimliğin de korunması üzerinden elde edilmeye çalışılan ontolojik güvenliğe, gerekirse mevcut bazı çatışmalardan beslenerek de ulaşılmaya çalışılmaktadır. Mitzen, örneğin İsrail-Filistin çatışmasının bir türlü sonuçlanamıyor olmasını bu tarz bir reflekse dayandırmakta; bazı devletlerin kendi istekleri ile içinde oldukları "güvenlik ikilemini" sürdürmeyi tercih ettiklerini belirtmektedir."

Barış anlaşması yapmak ile barış inşa etmek farklı süreçler izlemeyi gerektirmektedir. İsrail ve Filistin arasında Oslo Barış Anlaşması yapılmıştır ancak

⁸⁸ Alanna Krolkowski, "State Personhood in Ontological Security Theories of International Relations and Chinese Nationalism: A Sceptical View" *The Chinese Journal of International Politics* c. 2, s. 1 (2013): 114.

⁸⁹ Jennifer Mitzen, "Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma", *European Journal of International Relations* c. 12, s. 3 (2006): 341–351.

⁹⁰ Jennifer Mitzen, "Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma", 341-370'ten aktaran Helin Sarı Ertem, "Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: 'Kimliğin Güvenliği' ve 'Güvenliğin Kimliği'", 218.

daha sonra gerekli politikalar izlenemeyerek barış inşa edilememiştir. Amir Lupovici çalışmasında İsrail kimliğini, demokratik İsrail ve Yahudi İsrail olarak ikiye ayırmıştır. Yahudi İsrail kimliği için Kudus önemli bir yer edinmekte ve barış görüşmelerinde müzakere konusu olamamaktadır. Yine muhafazakar İsrailliler için, toplumu birarada tutabilmesinden dolayı, Arap düşmanlığı İsrailli kimliği için önemlidir ve Arap düşmanlığı devam etmelidir.⁹¹ Burada sözü edilen öteki ihtiyacından dolayı da muhafazakâr kimliği benimseyen İsrailliler barış görüşmeleri süreçlerine olumsuz etkide bulunabilmişlerdir.

Orta Doğu’da bazı siyasi grupların düşmanı inşa etmesi, devleti buna göre kimliklendirmesi, bu rutin üzerinden çatışmadan beslenerek kendi varlığını güçlendirmesi ve çatışmanın süreklilik kazanması görülen bir durumdur. Örneğin İran, 1979 İslam Devriminden sonra devlet kendi kimliğini yeniden inşa etmiştir. Bunu yaparken dış ülkeleri düşman ve tehdit olarak gösterip içeride kendi kimliğini inşa sürecini hızlandırmıştır. Humeyni; ABD’yi “Büyük Şeytan”, Sovyetler Birliği’ni “Küçük Şeytan” ve Batı’nın kukla rejimleri olarak gördüğü Körfez ülkelerini ise “Mini Şeytanlar” olarak adlandırmıştır.⁹² Yeni rejim ise bu düşmanlara karşı halkını korumayı öncelikli işlevi ve kimliği olarak halkına benimsetmeye çalışmıştır. Toplumda korku duygusu yaygınlaştırarak devletler kendi güvenlikçi politikaları üzerinde inşa ettikleri rutini ve siyasi düzeni daha kolay sürdürebilmektedir.⁹³ Siyasetin psikolojik boyutu bağlamında siyasi partiler ve liderlerin korku içindeki bir toplumu daha kolay yönlendirdikleri daha önce de belirtilmiştir. Ortak korkuyu yaşayan bireylerden oluşan toplumlarda grup içi birlikteliğin ve lidere duyulan sadakatin arttığı da gözlenmiştir. Dolayısıyla istenilen kimliği inşa etmek için düşmanı veya “öteki”yi de inşa etmek etkili olmaktadır.

Çatışmadan faydalanma/beslenme, sadece devletlerde görülen bir durum değildir. Aynı ülke içindeki siyasi grupların seçkinleri de toplumsal korku duygusundan yararlanabilmektedir. Merkezi otoritenin güçlü olmadığı bir ülkede her grup düşmanını inşa ederek bu yapı içinde kendi konumunu ve siyasi rutinini belirler. Tehdidin süreklilik için yeniden üretilmesi bu tür siyasi yapıların varlığını koruması

⁹¹ Amir Lupovici, “Ontological Security and the Israeli-Palestinian Peace Process” *Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties*, ed. Bahar Rumelili (London ; New York: Routledge, 2015), 43.

⁹² Tayyar Arı, *Geçmişten günümüze Orta Doğu siyaset, savaş ve diplomasi* (İstanbul: Alfa, 2004), 546.

⁹³ Jacques E. C. Hymans, “Assessing North Korean Nuclear Intentions and Capacities: A New Approach” *Journal of East Asian Studies* c. 8, s. 2 (2008): 260.

için önemlidir.⁹⁴ Düşmanı inşa eden ve kendi grubunu ona karşı savunacağını iddiası ile kimliğini inşa eden bu tip siyasi örgütler kimliklerine uygun yapıyı değiştirmek için fazla çaba harcamaz hatta bundan beslenebilmektedir. Örneğin Sean Kay, Kuzey İrlanda'da yapılan barış anlaşmasından sonra da her grubun kendi tabanını korumak için güvenlik konularını rutin bir hale getirerek ontolojik güvenliklerini sağladıklarını belirtmiştir. Belfast (*Good friday/İyi Cuma*) Anlaşmasından sonra siyasi partiler kendi toplumları (Katolik veya Protestan) dışındaki gruplardan oy talep eden politikalar izlememiştir. Siyasetçiler kendi seçim bölgelerindeki topluma hitap etmeyi tercih etmiştir. Kuzey İrlanda toplumu da bu tür politikacı-toplum ilişkisini kabullenmiş veya benimsemiştir. Yapılan araştırmada Kuzey İrlanda halkının bu duruma karşı çıkmadığı görülmüştür. Araştırmaya göre halkın sadece yüzde 23'ü "bir siyasetçinin sadece kendi cemaati için çalışmasını" yanlış olarak değerlendirmiştir. Diğer bir ifade ile toplumun dörtte üçünden fazlası bir siyasetçinin sadece mensubu olduğu etnik grubun çıkarlarını savunması gerektiğini düşünmektedir.

Sean Kay toplumun bu tavrında siyasetçi seçkinlerin de rolü olduğunu düşünmektedir. Siyasetçiler geçmişteki travmaları canlı tutarak güvensiz bir ortamın oluşmasına neden olabilmektedir. Örneğin Kuzey İrlanda'da yapılan barış sonrası oydaşmacı modele göre yapılan seçimler sonucu ilk bakan olan Peter Robinson, gazeteye verdiği bir demeçte, geçmişte IRA (*Irish Republican Army*) örgütüne destek veren ve günümüzde mecliste yer alan diğer üyeler ile çalışmasının kendisine bazı güçlükler getirdiğini iddia etmiştir. Çünkü Robinson'a göre IRA örgütü geçmişte arkadaşlarının ölümüne neden olmuştur ve bu aklından çıkamamaktadır.⁹⁵ Önemli bir kesimin temsilcisi olan Robinson'ın geçmişteki acıları unutamıyor olması ve bunu dile getirmesi Kuzey İrlanda halkının bazı korkularla birlikte yaşamını sürdürdüğünü göstermektedir.

Yapısal nedenlerden dolayı oluşan çatışmalarda, çatışma konusunun kendisi kendi aktörlerini ön plana çıkarmaktadır. Ardında söz konusu aktörler kendi voroluşsal süreklilikleri için yine çatışmanın sürekliliğine yol açabilmektedir. Ontolojik güvenlik üzerine çalışan akademisyenler bu kavram içeriği bağlamında

⁹⁴ Bahar Rumelili, "Ontological (In)security and Peace Anxieties: A Framework for Conflict Resolution" *Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties*, ed. Bahar Rumelili (London ; New York: Routledge, 2015), 22.

⁹⁵ Sean Kay, "Ontological Security and Peace-Building in Northern Ireland", *Contemporary Security Policy* c. 33, s. 2 (2012): 239.

çatışma çözümlerine de değinmektedir.⁹⁶ Ancak barışı inşa etmek isteyecek olan siyasetçinin karşısına çıkabilecek engeller de dikkate alınmalıdır. Bölünmenin kurumsallaştığı ve korkunun rutinleştiği toplumlarda barış söylemleri geliştiren politikacıların kendi cemaatlerine karşı ihanet etmekle suçlandığı geçmişteki deneyimlerde görülen bir gerçektir. Benzer bir şekilde demokratikleşme ile barışı inşa etmek isteyen ülkelerde de iç savaşın yaşanması yine benzer aktörlerden kaynaklanmaktadır. Devlet yapılanmasında demokratikleşme ve kurumsallaşma artıkça bireylerin (*seçkinlerin*) ön planda olduğu siyasi yapı zayıflayarak dönüşecektir. Bu nedenle çatışmadan beslenen liderler dönüşümün olmaması için geçiş dönemlerinde ötekileştirici söylemler ile birlikte çatışmacı bir dil kullanabilmektedir.⁹⁷ Toplumlarda bu dönemlerde dönüşümün getireceği belirsizlikler ile birlikte kaygılar artabilmekte ve korkutma siyaseti daha çok karşılık görebilmektedir.

Zayıf devletler zorlayıcı güç anlamında zayıfladığında, ülkede de etnik liderler kendi toplumunu kontrol altında tutamadıklarında veya bu yönde bir irade koyamadıklarında ülkenin çatışmaya sürüklendiği görülmektedir. Bu nedenle etnik milliyetçi seçkinlerin kendi rutinlerini daha kolay bir şekilde sürdürebildikleri zayıf devletlere özgü nitelikler de analizlere dahil edilmelidir.

⁹⁶ Çatışma çözümü önerileri için bk.Bahar Rumelili, “Conclusion” *Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties*, ed. Bahar Rumelili (London ; New York: Routledge, 2015), 163–165.

⁹⁷ Edward D. Mansfield ve Jack Snyder, “Trubulent Transition: Why Emerging Democracies Go to War” *Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World*, ed. Chester A. Crocker ve Fen Osler Hampson (Washington, D.C: United States Institute of Peace, 2007), 161.

3. ORTA DOĞU'DA POST-KOLONYAL ZAYIF DEVLET

Soğuk Savaş sonrası dönemde etnik temelde iç çatışma yaşayan devletlerin post-kolonyal devletler olması ve bunların “zayıf devlet” özellikleri göstermeleri konu bağlamında post-kolonyal Orta Doğu devletlerinin de zayıf devlet kavramı çerçevesinde işlenmesini gerektirmiştir. Ancak öncelikle konunun daha iyi anlaşılabilmesi için modern ulus-devlet ve Orta Doğu’da devlet kavramlarına dair bazı açıklamalar getirmek faydalı olacaktır. Devlet, yaklaşık 6.000 yıl öncesine, Mezopotamya’da ortaya çıkan ilk tarım toplumlarına kadar uzanan çok eski beşeri bir kurumdur.⁹⁸ Ancak devletlerin günümüzde aldığı biçim önceki tarihsel dönemlere göre farklıdır. Günümüzde devleti tanımlamak için ortak bir anlaşmaya varıldığı söylenememektedir. Devletin şimdiye dek belki de sayısız denecek kadar çok tanımı yapılmıştır. Fakat görüyoruz ki en yaygın olanları, devletin kurucu unsurlarını bir araya getirmek suretiyle yapılmış anlatımcı tanımlardır. Bu tanımlar ülke, insan topluluğu ve meşru siyasal iktidar olmak üzere üç unsuru içerir.⁹⁹ Sözü edilen unsurlar aynı zamanda 15. ve 16. yüzyıllarda imparatorluklar ve şehir-devletlerin yerini alan modern ulus-devletlerin de unsurlarıdır. Modern ulus-devletlerin başarılı örnekleri Batı Avrupa’da görülmüş olup sömürgeci ülkeler bu model çerçevesinde sömürgeleştirdikleri ülkelerde devletler inşa etmek istemiştir. Bu nedenle post-kolonyal ülkelerden hareketle kavramsallaştırılan “başarısız” veya “zayıf” devlet tiplerinin temel referans noktası Batı’da oluşan modern ulus-devletlerdir. Dolayısıyla post-kolonyal ülkelerde zayıf devlet kavramıyla iktidar ve devlet yapıları eleştirel bir açıdan açıklanmaya çalışılırken Batı devletleri ile karşılaştırılmaya gidilmesi kaçınılmazdır.

⁹⁸ Francis Fukuyama, *Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005), 23.

⁹⁹ Münici Kapani, *Politika Bilimine Giriş* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2002), 33–35.

Orta Doğu siyasetine dair sorunlar açıklanırken bu bölgede oluşan devletlerin Birinci Dünya Savaşı sonrası inşa sürecine atıfta bulunmaktadır. Bölge ülkelerinin “sorunlu mirasa” sahip olduğu söylenerek günümüzdeki sorunlara devletlerin inşa süreçleri üzerinden bir açıklama düzeyi geliştirilmiştir. Ancak Orta Doğu bölgesi için devlet üzerinden açıklama geliştirilirken sadece devletlerin kurumsal yapısı üzerinde durulmamalıdır. Hamit Bozarslan, bu çalışmada da ele alınacağı gibi, Orta Doğu’daki devletlerin bir “organ” olarak değil, tüm siyasi aktörlerin etkileşimini içeren bir siyasi alan olarak görülmesi gerektiğini düşünmektedir.¹⁰⁰ Orta Doğu coğrafyasında meydana gelen eylemlerin neredeyse tamamına hâkim olan devletler, siyasal alana özgü olan her şeyde yer almaktadır.

Bu anlamda Orta Doğu’da sözü edilen devletlerde otorite boşluğunun yaşanması veya devletlerin yeniden yapılanması durumlarında ortaya çıkan çatışma yine devlet yapısı üzerinden açıklanmalıdır. Post-kolonyal devlet kuramları, sömürgeci devletlerin sömürgeleştirdikleri bölgelerde oluşturdukları devletlerde bırakılan sorunlu mirası ifade etmek için oluşturulan kuramlardır. Zayıf devlet kavramı bu kuramların içinde yer alan açıklayıcı kavramlardan biridir. Zayıf devlet kavramı ile Orta Doğu’da bulunan post-kolonyal devletlerde, sözü edilen durumlarda, ortaya çıkan çatışmalar açıklanabilmektedir. Çatışmaya neden olan güvensizliğe dayalı siyasi yapı ve yerel kimlikler çerçevesinde etnik temelli örgütlenmeler zayıf devletlerde görülmektedir. Zayıf devlet kavramı ile post-kolonyal devletlerde bu sürecin nasıl oluştuğu açıklanmaya çalışılmaktadır. Post-kolonyal devletlerin bölgede oluşturdukları devletlerin inşa süreçlerinde oluşan yapısal hatalar, zayıf devlet kavramı ile daha iyi anlaşılabilir.

Zayıf devletlerin en temel özelliği ontolojik olarak güvensizlik üzerine inşa edilmeleridir. Bu durum Batı’da temelleri atılan modern ulus-devletler ile Orta Doğu’da inşa edilen devletler karşılaştırıldığında da görülebilmektedir. Charles Tilly, güç ilişkileri üzerinden, Weberyen bir yaklaşımla, Batı’da ulus devletler sınırlarının oluşumunu açıklamıştır.¹⁰¹ Batı’da sınırlar, bir merkezi otoritenin, çevresinde bulunan feodal yapılar ile kurduğu ilişkiler bağlamında, “gücü” yettiği oranda belirlenmiştir. Böylece merkezi yönetimlerin iktidarlarının erişemeyeceği noktalar ülkelerin sınırları içinde bulunmamış ve toplum-iktidar ilişkilerinin gelişimde

¹⁰⁰ Hamit Bozarslan, *Ortadoğu’nun siyasal sosyolojisi: Arap isyanlarından önce ve sonra* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 85.

¹⁰¹ Bk. Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990* (B. Blackwell, 1990).

güvensizlik daha az belirleyici olmuştur. Ancak Orta Doğu'da inşa edilen devletler için aynı şeyi iddia etmek mümkün değildir. Orta Doğu'da sınırlar “verili”dir. Verili sınırlar içinde iktidar olanlar, güç-iktidar-sınırlar ilişkisindeki orantısızlık nedeniyle, iktidarlarını öncelikle o sınır içindeki halka karşı koruma güdüsüyle siyaset üretmiştir. Diğer bir ifade ile Orta Doğu ülkelerinde verili sınırlar çerçevesinde oluşturulan devlet, ontolojik olarak güvensizliği içinde barındırmaktadır. Bu bağlamda sözü edilen devletlerde güvensizlik nedeniyle kurumsallaşma ve uluslaşma (*ulusal kimliğin inşası*) süreci Batı ülkelerinden farklı bir şekilde gelişmiştir. Bölünmüş toplumlarda kan bağı veya etnik kimlikler çerçevesinde oluşan devlet kurumsallaşması, devlet ve toplumun bütün kesimleri arasında güven bağının güçlü olmasına engel oluşturmuştur.¹⁰²

Orta Doğu'da modern devletlerin kurumsallaşması belli bir azınlık grubun çıkarlarını koruma güdüsüyle gerçekleşmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de söz edileceği üzere bu ülkelerde neopatrimonyal siyasi yapı görülmüştür. Bu tür devletlerde meşruiyet ve güven eksikliği nedeniyle iktidarlar kişiye veya bir gruba dayalı kurumsallaşmıştır. Kişiye veya belli bir gruba dayalı kurumsallaşma ise Batı tipi ülkelerde görülen kurumsallaşma örneği değildir. Kişiye dayalı kurumsallaşan iktidarların, güçlü devlet kurumları oluşturamadığı ve topluma nüfuz edemediği görülmüştür. İktidarın devlet kurumlarıyla topluma nüfuz edememesi aynı zamanda toplum devlet ilişkilerinin güçlenmesini ve devletin toplumu dönüştürmesini engellemiştir. Topluma nüfuz edemeyen, toplumu dönüştüremeyen ve toplumsal alanı kontrol edip düzenleyemeyen iktidarlar, toplumu oluşturan bireylerin yerel kimliklerinin yanı sıra ulusal kimlikler de kazanmalarını sağlayamamıştır. Toplumsal güven bağlarının olmadığı ülkelerde yerel etnik kimlikler kamusal alanda ve toplumsal yaşamda işlevlerini sürdürerek varlıklarını ulusal kimlikler karşısında güçlendirmişlerdir.

Kişiye veya belli bir etnik gruba dayalı iktidarın oluşumu, devlette söz sahibi olma ve ülkeye aidiyet duygularına paralel olarak, uluslaşma sürecini doğrudan olumsuz etkilemiştir. Çünkü Birinci Dünya Savaşı sonrası görülecektir ki Orta Doğu'da oluşan yeni devletler, liderin ilksel kimliklerine bağlı olarak şekillenecek ve bu doğrultuda toplumun sadece bir kesimi ülkenin asli vatandaşı olacaktır.

¹⁰² Magdaléna Leichtová, Linda Piknerová ve Martina Ponížilová, “Limits of Human Development in Weak States: A Conceptual Evaluation” *International Studies* c. 49, s. 1–2 (2012): 8–9.

Dolayısıyla belli bir grubun mal, can ve kültürel güvenliği devletin himayesine girecek ve bunun dışındakiler tehdit altında kalacaktır. Bu nedenle zayıf devletlerde yeniden yapılanma sürecinde devlette söz sahibi olmak, toplumlar için travmatik hatıralar nedeniyle uğuruna savaşılabacak bir durumdur. Bu anlamda devlette söz sahibi olma durumuna yüklenilen anlam daha da artmaktadır. Aynı şekilde devlette söz sahibi olmayanların ise o ülkeye karşı aidiyetleri gelişmemiştir. Yani uluslaşma süreci başılamamıştır.

Bu bölümde zayıf devlet özellikleri detaylı bir şekilde işlenecektir. Zayıf devlet özelliklerini daha iyi anlamak için de Batı'da modern ulus-devletlerin oluşumuna değinilecektir. Batı devletlerinin gelişimini Charles Tilly kapsamlı bir şekilde açıklamaktadır. Bu nedenle de çalışmada özellikle Charles Tilly'nin Batı'da devletlerin gelişim süreci hakkında yaptığı tespitler üzerinde durulacaktır. Ardından, Batı devletleri ile karşılaştırarak post-kolonyal zayıf devletlerin sorunlarını anlamaya çalışan Joel Migdal ve Georg Sørensen gibi düşünürlerin çalışmalarından faydalanılacaktır. Batı ve Orta Doğu arasındaki gelişim farkını ortaya koymak için her iki bölgenin sadece tarihsel, kültürel ve yapısal farklılıklarını açıklamak yerine, bu etkenleri de içine alan Tilly ve Migdal'ın devlet kuramlarını incelemek yerinde olacaktır.

Orta Doğu devletlerinin zayıf devlet özelliklerini görebilmek için bu devletlerin inşa süreçleri üzerinde durulmalıdır. 1920'lerde dönemin hâkim güçleri olan İngiltere ve Fransa Orta Doğu'da yeni bölgesel devletlerin sınırlarını oluşturmuşlar ve bu devletleri kimlerin yöneteceğine karar vermişlerdir.¹⁰³ Sömürgeci güçlerin Orta Doğu'da bölgesel devletleri oluştururken karar alma süreçlerinde etkili olan etmen, oluşturulan ülkelerin kendi gerçeklerinden çok sömürgeci güçlerin çıkarları olmuştur. Dolayısıyla bu devletlerin nitelikleri modern devletlerden farklılık göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan ülkelerde var olan devlet kurumsallaşması, iktidar-toplum ilişkileri, ekonomik yapı ve bunlara bağlı olarak uluslaşma süreci sağlıklı gelişmemiştir.

Orta Doğu'da devlet tabirini kullanırken bu tabirin içeriğini açmakta fayda vardır. Bir coğrafi alan, belli bir isim adı altında tanımlanırken o coğrafyadaki unsurların benzerlikleri dikkate alınmaktadır. Batılılar tarafından Orta Doğu

¹⁰³ Gökhan Bacık, *Hybrid Sovereignty in the Arab Middle East: The Cases of Kuwait, Jordan, and Iraq* (New York: Palgrave Macmillan, 2008), 26–27.

tanımlanırken şüphesiz ki siyasi ve toplumsal yapıda görülen benzerlikler ön plana çıkmıştır. Bu çalışmanın inceleme konusu olan Irak Devleti de Orta Doğu'nun içinde bulunmaktadır. Bu nedenle Orta Doğu'daki diğer devletlerin deneyimleri Irak'ı anlamak için önemlidir. Aynı şekilde Irak'ın özellikle 2003 sonrası yaşadığı deneyimler, Orta Doğu'da dönüşüm sürecindeki diğer devletler için de örnek olacaktır. Bu düşünceden hareketle bu bölümde zayıf devlet kavramı çerçevesinde Orta Doğu'nun devletleşme süreci ve özellikleri de incelenecektir.

3.1. Zayıf Post-kolonyal Devlet

Zayıf (*weak*) devlet kavramı yerine kimi çalışmalarda başarısız (*failed*) devlet kavramı da kullanılmaktadır. Ancak her iki kullanımın referans noktası farklı değildir. Bu tür devlet tipleri Batı Avrupa'da oluşan devletler ile karşılaştırılarak tanımlanmıştır. Batı Avrupa'da oluşan egemen ulus-devletler, küreselleşme sürecinde sömürgeci güçler tarafından sömürgeleştirdikleri bölgelerde kurulmaya çalışılmıştır. Çoğunluğu Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan devletler, ikinci Dünya Savaş'ının öncesi ve sonrasında bağımsızlıklarını elde etmiştir. Ancak sömürgeleştirilen bölgelerde Batı dünyasında görülen devlet yapıları oluşturulamamıştır. Günümüzde sömürgeleştirilme geçmişi bulunan pek çok ülkede yaşanan sorunlar bu ülkelerdeki başarısız devlet inşa süreci ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Zayıf devlet kavramı bu açıklama kavramlarından bir tanesidir. Ancak başta da belirtildiği gibi zayıf devletlerin günümüze dek biriktirdiği problemleri ve beraberinde getirdiği yapısal sorunları açıklayabilmek için Batı Avrupa'daki devletlerin oluşum süreci incelenmelidir.

3.1.1. Modern Ulus-Devlet

Avrupa'da modern ulus-devlet oluşumunu açıklamaya çalışan Charles Tilly, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, bu coğrafyada devlet oluşumunu dört aşamada açıklamaktadır. İlk aşama 15. yüzyıla kadar süren patrimonyalizm dönemidir. Bu dönemde önemli aileler, feodal yapılar ve benzer geleneksel örgütlenmeler savaş sürecinde önemli rol oynamıştır. Monarşiler bu dönemde gelirlerini, topladıkları haraç veya kiraya verdikleri topraklar aracılığı ile sağlamıştır. İkinci dönem ise kabaca 1400 ve 1700 yılları arasında süren komisyonculuk dönemidir. Yöneticiler bu dönemde askeri faaliyetler için ücretli askeri güçler ile iş birliği yapmıştır. Gelirlerini

ise bağımsız tüccarlara borç verme ve onların gelirlerinden vergi alma yoluyla sağlamıştır. 1700 ve 1850 yılları arasındaki üçüncü dönem ise uluslaşma dönemidir. Uluslaşma döneminde ulusal ordular kurulmuş ve ordu doğrudan ulusal nüfustan oluşmuştur. Ayrıca ulusal ordular merkezi yönetim yapılanmasının bir parçası olarak hareket etmiştir. 19. yüzyılın ortasından sonra başlayan süreç uzmanlaşma dönemidir. Uzmanlaşma döneminde başta güvenlik alanında olmak üzere devlet kurumsallaşmasında uzmanlaşmaya gidilmiştir. Bu dönemde devlet topluma nüfuz edebilmiş ve toplumu düzenleyici faaliyetlerde bulunabilmiştir.¹⁰⁴

Tilly, devletleşme sürecini açıklarken, Max Weber'in devleti meşru güç kullanma tekeli elinde bulunduran güç olarak tanımlama ilkesine sadık kalmıştır. Tilly'e göre devletin belli sınırlar için merkezden doğrudan yönetilmesi ve bu sınırlar içinde meşru olarak zorlayıcı güç kullanma tekeli elinde bulunduran tek silahlı güç olması ile ulus-devletleşme süreci gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra Tilly sosyolojik tespitler yaparak devletin topluma nüfuz edebilme kabiliyetini de dikkate almıştır. Tilly'e göre, devletin vergi toplaması ve vergi gelirlerinin topluma geri dönüşünü sağlaması için merkeze bağlı güçlü bir kurumsallaşma gereklidir. Buna göre devletin söz konusu kurumsallaşma ile topluma nüfuz edebilmesi, ulus-devlet olmanın önemli bir koşuludur.

Tilly, yukarıda sözü edilen aşamalarda da görüldüğü gibi, modern ulus-devletlerin oluşumu ve kurumsallaşması ile savaşa hazırlık süreci arasındaki bağlantı üzerinde de durmaktadır. Charles Tilly, Avrupa'nın başarılı bir model olarak devletleşme sürecini savaşa hazırlık → devlet inşası → ve kapasitesi yüksek güçlü bir devlet olarak formüle etmiştir.¹⁰⁵ Tilly; *Coercion, Capital, and European States* kitabı ve *War Making and State Making as Organized Crime* isimli kitap bölümü çalışmasında savaş hazırlık sürecindeki toplumsal ilişkilerin yeniden oluşumu ve bu süreçte Avrupa'da devlet inşa süreci arasında oluşan ilişkiyi ortaya koymaya çalışmıştır. Tilly'e göre, savaşa hazırlık sürecinde yapılan mahkemeler, vergi toplama çalışmaları, yerel yönetim örgütlenmeleri, iç ve dış güvenlik birimlerinin organize edilmesi gibi hazırlıklar günümüzde modern devletin temelini şekillendiren bürokrasiyi ve merkezden doğrudan yönetimi oluşturmuştur. Modern devlette doğrudan yönetimi sağlamak için devlet dışı örgütlerin silahsızlandırılması ve

¹⁰⁴ Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*, 29.

¹⁰⁵ Rolf Schwarz, "State Formation Processes in Rentier States: The Middle Eastern Case" (Fifth Pan-European Conference on International Relations, Geneva, 2004), 24.

merkezi yönetimin ülkedeki tek silahlı güç olarak kalması önemli bir etkidir. Merkezi yönetimin tek silahlı güç olması onun zorlayıcı güç kapasitesini artırmıştır. Orduda uzmanlaşma ile birlikte 1750 yılı sonrası devletler daha da agresif bir şekilde dolaylı yönetimden doğrudan yönetime geçişe başlamış ve toplumsal alandaki düzenleyici faaliyetleri artmıştır. Napolyon hükümetinin bu sistem ile başarılı olması sistemin tüm bölgede konsolidasyonunu sağlamıştır.

Savaş hazırlık sürecinin bir başka boyutu ise devletin savaflara hazırlanmak için topladığı vergi ve bunun topluma geri dönüşüdür. Bu süreç, devletin topluma nüfuz etmeyi başarması ve toplumu ulus-devlet vatandaşlığı bağlamında dönüştürmesi açısından önemlidir. Özellikle Fransız Devrimi ve Napolyon savaflarından sonra Fransız Devleti'nin harcamalarının artması ile birlikte toplanan vergilerin miktarı da artmıştır. Ancak işçi hareketlerinin de bu döneme denk gelmesi nedeniyle devletin topladığı vergilere karşılık kamu hizmetlerinin geliştirilmesi yönünde baskı oluşturmuştur. Bu dönemde yollar, demir yolları ve okulların inşası gibi konularda devletlerin kamu hizmetleri yoğunlaşmıştır. Devletler bu süreçte idari yapılanmalarında da değişime gitmiş ve bir bölgede oluşturdukları başarılı idari sistemi ülkenin tüm sınırları içinde genişletmeye çalışmıştır. İdari yapıdaki tek tipleşme uluslaşma sürecinin tüm boyutlarına yansımıştır. Ülke sınırları içinde idari yapıyı, ulaşımı, iletişimi ve yasal sistemi kolaylaştırmak ve benzeştirmek için toplumda ortak dil, din ve kültür inşa edilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁶ Ancak imparatorluk veya şehir-devletlerden modern ulus-devlete geçiş çatışmalar olmadan gerçekleşmemiştir. Bu geçiş sürecinde devletlerin kendi sınırları içerisinde tek silahlı güce dönüşmesi, vergi toplaması ve toplumu yeniden düzenlemeye çalışması Avrupa'da pek çok iç savaşa yol açmış ve kendi iç dinamikleri ile gelişmiştir.

Tilly, Avrupa'nın 16. yüzyıldan itibaren yaşadığı devletleşme deneyiminin 20. yüzyılda post-kolonyal ülkelerin devletleşme sürecine çok benzemediğini *War Making and State Making as Organized Crime* isimli çalışmasında dile getirmiştir.¹⁰⁷ Tilly'nin kuramının Orta Doğu'da geçersiz olmasının en önemli nedeni Orta Doğu devletler sisteminin dış etkinin daha yoğun bir etkisiyle oluşmuş olmasıdır. Batı Avrupa'da merkezi yönetimlerin güçleri yettiği oranda belli sınırlar içinde tek meşru

¹⁰⁶ Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*, 63-110.

¹⁰⁷ Charles Tilly, "War Making and State Making as Organized Crime" *Bringing the State Back In*, ed. Evans, Peter B.; Rueschemeyer, Dietrich; Skocpol, Theda (Cambridge Cambridgeshire; New York: Cambridge University Press, 1985), 169.

silahlı güç olabilmeleri, onların kurumsallaşma yapılarını doğrudan etkilemiştir. Tilly, Batı Avrupa’da gelişen devletler sistemini tamamen iç etkenler üzerinden açıklamıştır. Orta Doğu’da devletlerin oluşumu benzer iç dinamikler ile oluşmamıştır. Ancak benzer bir tarihsel süreç yaşanmamasına rağmen Orta Doğu’da Batı tipi bölgesel ulus-devletler inşa edilmek istenmiştir. Daha sonra görülecektir ki Orta Doğu devletlerinin merkezi yönetimleri, Batı devletlerinde olduğu gibi bir siyasi otorite oluşturamayacaktır. Mevcut coğrafi sınırlar içinde mutlak egemen güç olamayan iktidarlar, Batı tipi devlet kurumsallaşmasını ve örgütlenmesini gerçekleştirememiştir. Post-kolonyal ülkelerdeki sorunları devlet üzerinden açıklamaya çalışan düşünürler de post-kolonyal ülkelerdeki devletleşme sürecini açıklamaya çalışmıştır. Diğer bir ifade ile bu ülkelerdeki devletleşme sürecinde yapılan hatalar, Avrupa’daki devletleşme deneyimi ile karşılaştırılarak tespit edilmeye çalışılmış ve bu hatalar üzerinden günümüzdeki sorunlar açıklanmıştır.

Orta Doğu’da devlet tipolojisi üzerine yapılan önemli çalışmalardan biri olan *“War, Institutions and Social Change”* kitabında Steven Heydemann, Batı ile Orta Doğu devletlerinin savaşa hazırlık, bu süreçte oluşan kurumsallaşma ve toplumsal değişim boyutunu ele almıştır.¹⁰⁸ Heydemann farklılıkları bir tablo eşliğinde göstermeye çalışmıştır.

Tablo 1: Savaşa Hazırlık ve Modern Devletin Oluşumu

	Avrupa’da Yeni Çağ Dönemi	Modern Orta Doğu Dönemi
Savaş ve devlet oluşumu	Savaş devleti yapar: Savaş yapma ve ulusal devletlerin oluşumu arasında karşılıklı güçlü bir ilişki bulunmaktadır.	Devlet zorlamayla oluşan siyasi bir birliktir: Savaş yapma ve ulusal devletlerin oluşumu arasında karşılıklı zayıf bir ilişki bulunmaktadır.
Uluslararası sistemin düzenleyici ilkesi olarak egemenlik	Bağımlı değişken olarak egemenlik: Uluslararası sistemin düzenleyici ilkesi olarak devlet konsolidasyonu ve egemenliğin belirmesi arsında güçlü bir ilişki vardır.	Bağımlı değişken olarak devletin konsolidasyonu: Devlet egemenliğinin sağlamlık ölçüsü ile Orta Doğu devletlerinin konsolidasyonu arasında güçlü bir ilişki vardır.

¹⁰⁸ Steven Heydemann, “War, Institutions, and Social Change in the Middle East” in *War, Institutions, and Social Change in the Middle East*, Steven Heydemann (Berkeley: University of California Press, 2000), 1–33.

Savaş ve devlet bekası	Kaybedenler yok olur: Savaşta yenilmek ve yenilenlerin siyasi arenadan çekilmesi arasında güçlü bir ilişki vardır.	Kaybedenler varlıklarını sürdürürler: Savaş kaybetme ile kaybeden devletlerin saf dışı kalması arasında zayıf bir ilişki vardır.
Savaş ve devlet konsolidasyonu sağlama	Devlet savaş yapar: Savaşa hazırlık, savaş yapma ve devletin kapasitesini artırma arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.	Savaşa hazırlık, savaş yapma ve devletin kapasitesini artırma arasında zayıf bir ilişki bulunmaktadır.
Savaş ve mutlakıyetçi yönetimden demokrasiye geçiş	Siyasi temsil olmadan vergilendirme yoktur: Devletin kaynaklardan yararlanma, bunun için aşağıya hesap verebilirliği ve siyasi temsilin varlığı arasında güçlü bir ilişki vardır.	Düşük vergilendirme, düşük temsil: Devletin kaynaklardan yararlanma, bunun için aşağıya hesap verebilirliği ve siyasi temsilin varlığı arasında zayıf bir ilişki vardır.
Savaş ve anayasal yapıdan otokrasiye geçiş	(1) Ülke içi militarizasyonun düzeyi (2) ülke içi ekonomik kaynakların seferber edilmesi (3) ve otokrasinin yükselmesi arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Devletin topluma mali bağımlılığı otokrasinin yükselmesine bağlıdır.	(1) Ülke içi insan kaynağının (militarizasyonun) seferberliği ve (2) otoriter rejimin konsolidasyonu arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Otoriter rejimin konsolide edilmesi ve devletin mali yapısının özerkliği (toplumun vergisine muhtaç olunmaması) arasında güçlü bir ilişki vardır.
Savaş yapma, endüstrileşme ve yenilik	Savaş yapma, endüstrileşme modelleri ve teknolojik yenilik yapma arasında güçlü bir ilişki vardır.	Savaş yapma, endüstrileşme modelleri ve teknolojik yenilik yapma arasında zayıf bir ilişki vardır.
Savaş ve devlet-toplum ilişkileri	Savaşa hazırlanma ve toplumsal seferberliğin artışı arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.	Savaşa hazırlanma ve toplumsal seferberliğin artışı arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.
Savaşa hazırlık ve toplumsal seferlik modelleri	Toplumsal birlikteliğin temeli olarak militarizasyona karşı ölçülü bir şekilde bel bağlama: Militarizme bel bağlamanın seviyesi tehdit seviyesine göre değişim	Toplumsal birlikteliğin temeli olarak militarizasyona karşı güçlü bir şekilde bel bağlama: Militarizme bel bağlamanın seviyesi tehdit seviyesine göre değişim

	göstermektedir.	göstermemektedir.
Savaş yapımının mali sosyolojisi (vergilendirme ve kamu finansının sosyolojik analizi)	Siyasi iktidarların savaş başlatma, sürdürme ve bunun için toplumdan kaynak çıkarma kapasitesi arasında güçlü bir ilişki vardır.	Siyasi iktidarların savaş başlatma, sürdürme ve bunun için toplumdan kaynak çıkarma kapasitesi arasında zayıf bir ilişki vardır.

Steven Heydemann, “War, Institutions, and Social Change in the Middle East” *War, Institutions, and Social Change in the Middle East*, ed. Steven Heydemann (Berkeley: University of California Press, 2000), 21’den uyarlandı.

Bu maddeler arasında yer almayan ama Heydemann’ın editörlük yaptığı çalışmadan çıkarılabilecek önemli tespitlerden biri de toplumsal birliktelik ile ilgilidir. Avrupa’da devletlerin savaşa hazırlık sürecinde merkezileşmesi, toplumsal birlikteliğin oluşumu açısından önemlidir. Ancak Orta Doğu ülkelerinde savaş dönemlerinde oluşan güvensiz ortam (ki bu durum Orta Doğu devletlerindeki iktidarların meşruiyet yapısı ile ilgilidir) toplum içinde etnik temelli rekabetten dolayı toplumun daha da ayrışmasına neden olmaktadır.¹⁰⁹ Orta Doğu devletleri bu süreçlerde toplumsal kaynakları seferber etme ve bunun için topluma nüfuz etmek yerine, kendi destek gruplarına rant sağlayarak destek arama yoluna gitmektedir. Bu durum, destek alan gruplar ile almayan gruplar arasında toplumsal ayrımı derinleştirmektedir.

Avrupa ve Orta Doğu’da devletleşme süreci karşılaştırıldığında önemli farklardan biri savaşa hazırlık ve vergi toplama arasındaki ilişkidir. Orta Doğu’da savaşa hazırlık ve vergi toplanması arasında bir ilişki kurularak devletleşme sürecinin yaşanmadığı görülmektedir. Bu durum Orta Doğu devletlerinin topluma neden Batı devletleri gibi nüfuz edemediğini de açıklamaktadır. Tilly, Avrupa’da devletin günlük yaşamın içine ne kadar girdiğini Fransa’daki bir kişinin çalışma saatlerini ve bunların vergi olarak devlete geri dönüşünü hesaplayarak göstermeye çalışmıştır. Fransa’da 1600’lerde bir kişinin yıllık toplam çalışma saatinin sadece 50 saatini devlete vergi olarak öderken 1966’da yapılan hesaplamada bir Fransız vatandaşı yıllık toplam çalışma saatinin 650 saatini devlete vergi olarak ödemiştir.¹¹⁰ Vergi toplama işlemi ve vergi karşılığında vatandaşa başta eğitim olmak üzere

¹⁰⁹ Steven Heydemann, “War, Institutions, and Social Change in the Middle East”, 17.

¹¹⁰ Joel S. Migdal, *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World* (New Jersey: Princeton University Press, 1988), 16.

hizmet sunma borcu devletin topluma nüfuz etmesini sağlamıştır. Topluma nüfuz edebilen devlet, toplumu yönlendirme ve yönetme konusunda daha başarılı olmuştur.

Tilly'e göre ülkelerdeki farklı sermaye ve üretim ilişkileri, devletleşme süreçlerinin de farklılaşmasına neden olur. Farklı ortamlarda gelişen devletler, değişen sermaye yapılarına göre farklı toplumsal güçlerle yapılan pazarlık ve bunun sonucu ortaya çıkan örgütlenmeyle toplumdaki kaynaklardan yararlanırlar; dolayısıyla farklı yönetim biçimleri ve kalkınma süreci izlerler. Örneğin petrolün belirlediği sermaye yapısı ve petrol zenginliğini zorlamalarla kontrol altında tutma isteğiyle siyasi aktörler farklı bir devlet inşa etmeye çalışırlar.¹¹¹ Robert Springborg ve Clement Henry yaptıkları çalışmalarda Orta Doğu'daki devletlerde, özellikle de petrol geliri olan ülkelerde, rantie devlet özelliklerini gözlemlemişlerdir. Bunun en önemli göstergesi bu ülkelerde toplanan vergilerin devletin tüm gelirleri içinde oranının düşük olmasıdır.¹¹² Rantie devletler gelirlerini vatandaşlarından aldıkları vergiler ile değil, ihraç ettikleri doğal kaynaklar ya da tarım ürünleri ile sağlamaktadır. Vergi toplamayan ve kendi vatandaşına karşı sorumluluk taşımayan devletlerin de demokratikleşmesi güçleşmektedir. Çünkü bu tür devletlerde vatandaşına karşı hesap verme sorumluluğu azalmaktadır.¹¹³ Ekonomi büyük oranda devletin güdümünde oluşmaktadır. Böylece sağlanan faydalar ile rantie devletlerde hiyerarşi oluşmakta ve piramidin en üstünde devlet bulunmaktadır.¹¹⁴ Bu durumda vergiyi veren vatandaş değildir. Roller değişir ve devlet, vatandaşına bir nevi vergi verir hale gelir. Devletin vatandaşına vergi verir gibi bir tutum içinde olmasındaki gaye ise onların sadakatlerini satın almaktır. Batı ve Orta Doğu'da devletleşme deneyimleri dikkate alındığında, post-kolonyal ülkelerde Soğuk Savaş sonrası yaşanan iç çatışmaların yine kendi iç dinamikleri ile açıklanmaya çalışılması ve yeni kavramların üretilmesi bu anlamda yanlış olmayacaktır. Zayıf devlet bu kavramlardan biridir ve zayıf devlete dair literatürde önemli çalışmaları bulunan düşünürlerden biri de Joel Migdal'dır.

¹¹¹ Pınar İpek, "İşgal Sonrası Irak'ta Devletleşme Sorunlarının Kuramsal İncelemesi ve Petrol Zenginliğinin Etkileri", *Ortadoğu Etütleri* c.3, s.1 (Temmuz 2011): 77-78.

¹¹² Clement M. Henry ve Robert Springborg, *Globalization and the Politics of Development in the Middle East* (Cambridge University Press, 2001), 77'den aktaran Rolf Schwarz, *age*, s.23-24.

¹¹³ Bassam Yousif ve Eric Devis, "Iraq: Understanding Autocracy Oil and Conflict in a Historical and Socio-Political Context" *Democracy in the Arab World: Explaining the Deficit*, ed. Ibrahim Elbadawi ve Samir Makdisi (London ; New York: Routledge, 2010), 240.

¹¹⁴ Hazem Beblawi, "The Rentier State in the Arab World," *The Arab State*, ed. Giacomo Luciani (Berkeley: Univ of California Pr, 1990), 89.

3.1.2. Zayıf Devlet

Migdal güçlü-zayıf devlet ayırımını, devletin toplumsal alanı kontrol edebilmesi ve toplumu dönüştürebilmesi kabiliyeti ile yapmaktadır. Diğer bir ifade ile devletin kapasitesini dikkate almaktadır. Devletin kapasitesi; kurumsallaşması ve buna bağlı olarak devlette yasaları kimin yaptığı sorusundan yola çıkılarak tespit edilebilmektedir. Migdal'a göre güçlü devletlerin kapasitesi yüksektir. Kapasitesi yüksek olan devletler ise oluşturduğu güçlü kurumlar ile topluma nüfuz edebilen, toplumsal ilişkileri düzenleyen, kaynakları çıkaran ve bu kaynakları belirlediği yollarla kullanan devletlerdir.¹¹⁵ Tilly'den yola çıkarak açıklandığı gibi Batı'daki ulus-devletler belli sınırlar içerisinde öncelikle tek meşru silahlı güç olmayı başarmış, ardından da topluma nüfuz ederek toplumu kontrol altına almış ve dönüştürme kabiliyetini göstermiştir. Ancak sömürgeci devletler tarafından inşa edilen devletlerde bu kapasitenin olmadığı görülmektedir. Bu nedenle Migdal bu tür devletleri zayıf devlet olarak sınıflandırılmaktadır.

Zayıf devletlerde kapasitenin düşük olmasının önemli nedenlerinden biri bu devletlerin inşa edildiği sınırlar içerisinde yerel liderler ile merkezi yönetimlerin güç ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Güçlü devletlerde merkezi yönetim, topluma nüfuz edebildiği için toplumu kendi isteği doğrultusunda toplumsal dokuya etki ederek yeniden şekillendirebilmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki bu süreç merkezi yönetimler ve merkezi yönetimlerin çevresi arasında, kendi döneminin koşulları içindeki güç ilişkileri çerçevesinde gelişmiştir. Post-kolonyal ülkelerin merkezi otoriteleri farklı bir şekilde oluşmuştur. Bu nedenle merkez ve çevre arasında Batı'dakine benzer bir güç ilişkisinin var olduğu söylenememektedir.

Zayıf devletlerde yerel örgütlenmeler güçlüdür ve merkezi yönetimin kendi politikalarını ülkenin her bölgesinde uygulama kapasitesi yoktur. Yerel örgütlenmelerin süreç içerisinde güçlerini artırarak varlıklarını sürdürmelerinde, bu ülkelerde oluşan otorite yapılarının etkisi kadar ilk inşa dönemindeki sömürgeci güçlerin politikaları da etkili olmuştur. Migdal'a göre sömürgeci güçlerin böl-yönet politikaları, yerel örgütlenmelerin yeni devletler inşa edilirken güç kazanmalarına yol açmıştır. Çünkü sömürgeci güçler kendi çıkarları doğrultusunda yerel liderlerle iş birliği yapmıştır. Bu dönemlerde sömürgeci güçler, yerel lider olarak görülen aşiret

¹¹⁵ Migdal, *Strong Societies and Weak States*, 4.

lideri, efendi, za'im ve toprak sahipleri gibi kişilerle ilişkilerini güçlendirerek ve onlara bazı faydalar sağlayarak hem kendi çıkarlarını korumuş hem de yerel liderlerin güçlenmesine neden olmuştur.¹¹⁶ Diğer bir ifade ile kliyentalist ilişkileri sürdürmüşlerdir.

Sömürgeci güçler, liderleri olmayan küçük toplulukları muhatap almamıştır. Örneğin İngiltere Birinci Dünya Savaşı sonrası Irak'ı işgal etmiş ve sadece lideri olan aşiretler ile siyasi ilişki kurmuştur. Aşiret bireyleriyle birebir bağlantı kurmak yerine aşiret liderlerini muhatap almayı ve onların kendi aşiret bireylerini kontrol etmelerini tercih etmiştir. Böylece aşiret liderliği kurumu meşruiyet ve önem kazanmıştır.¹¹⁷ Migdal, yine bir İngiliz kolonisi olan Sierra Leone'de benzer bir sürecin yaşandığını *Strong Societies and Weak States* kitabında aktarmıştır. Migdal çalışmasında 1896 yılına kadar Sierra Leone'de aşiret yapılanması yoğun değilken İngilizlerin sömürge yönetimi sonrası aşiretlere olan bağlılık ve aidiyetin arttığını belirtmiştir. Bu süreçte aşiret liderlerinin toplumsal yaşam içerisinde etkinlikleri artmıştır. İngilizler toplumsal denetimi bu aşiret liderleri aracılığıyla sağlamıştır.¹¹⁸ Yerel örgütlenmelerin güçlenmesi ile klan, aşiret, dil, din ve mezhep gibi ilksel kimlikler çerçevesinde oluşan toplumsal ağlar daha sonra da şehirleşme süreçlerinde kendini göstermiş ve şehirlerde daha kolay benimsenen ulusal kimliklerin güç kazanmasının önüne geçmiştir. Yeni oluşan ulus-devletlerdeki merkezi otoriteler ile bu bölgede var olan toplumsal güç odakları arasında denge siyaseti güdülmüştür. Güç, en basit ifade şekli ile bir şeyi kontrol edebilmeniz veya istediğiniz şeyi bir başkasına yaptırabilmeniz şeklinde ifade edilmektedir. Post-kolonyal ülkelerde oluşturulan merkezi otoriteler ile çevre arasında Batı devletlerinde görüldüğü gibi bir güç ilişkisi oluşmamıştır.

Yerel örgütlenmelerin merkezi yönetime göre kendi hâkimiyet alanlarını oluşturmaları durumunu Migdal, liderlerin siyasi tutumları ve devlet yapılanması üzerindeki etkileri açısından incelemiştir. Batı Avrupa ve post-kolonyal ülkeleri karşılaştırdığında, bu konudaki paradoks, devlet liderinin yerel örgütlenmeler ile mücadele ederken güvenebileceği güçlü bir bürokratik yapının devlette var

¹¹⁶ Joel S. Migdal, *State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another* (Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2001), 67.

¹¹⁷ Toby Dodge, "The Social Ontology of Late Colonialism: Tribes and Mandated States in Iraq" *Tribes & Power: Nationalism & Ethnicity in the Middle East*, ed. Faleh A. Jabar ve Hosham Dawod (London: Saqi Books, 2002), 84–86.

¹¹⁸ Migdal, *Strong Societies and Weak States*, 110–111.

olmamasıdır. Örneğin Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdul Nasır 1950 ve 1960’larda bu sorunla karşılaşmıştır. Kendi politikalarını tüm ülkede uygulayabilme kapasitesini artırmak isteyen Nasır, Mısır’da önemli güç odaklarını oluşturan büyük toprak sahipleri ile mücadele etmeye çalışmıştır. Bunun için devlet kurumları oluşturmuş ve orta düzey çiftçilerin desteğini almıştır. Nasır bu organizasyonun başına Mareşal Abdul Hekim Amir’i getirtmiştir. Ancak Nasır’ın oluşturduğu kurumda Amir’in etkinliği ve gücü artmış, ardından Nasır bu kurumu kendisine bir tehdit olarak görmeye başlamıştır. Çünkü Amir bu kurumun içinde kendisine bağlı bir subaylar birliği oluşturmuştur. Devrim ile başa gelen Nasır bu durumu kendisine bir tehdit olarak görmüş ve ardından kurumu kendisine bağlamış ve kurum tam olarak işlevini yerine getirememiştir. Nasır ardından toplumla ilgili sivil işlemleri gerçekleştirmek için alternatif olarak da Arap Sosyalist Birliği Partisini kurmuştur. Ancak bu partide yürütülen kimi faaliyetleri de kendisine bir tehdit olarak gören Nasır partinin genel sekreteri Ali Sabri’yi tutuklatmıştır.¹¹⁹ Böylece devlet kurumsallaşması sağlıklı bir şekilde gerçekleşmemiştir. Ancak modern ulus-devlet oluşturmak için toplumsal kontrol araçları ve güçlü devlet kurumlarının varlığı bir koşuldur. Mısır ve Nasır örneğinden yola çıkarak Migdal, devlet liderlerinin iktidar korkuları nedeniyle güçlü devlet kurumlarının inşa edilemediğini göstermeye çalışmıştır.

Modern ulus-devlette görülen bürokratik yapı yerine post-kolonyal ülkelerde neopatrimonyal bir bürokratik yapı görülmektedir. Burada uygulamalar ve otorite yapılarına göre iki farklı neopatrimonyal yönetim modelinden söz edilmektedir. Bunlardan ilki, merkezi yönetimin belli yerel güçlere kendi bölgelerinde daha fazla hâkimiyet alanları kurmalarına izin vererek ve onlardan böylece sadakat satın alarak ülkeyi yönetmesidir. İkinci model ise, merkezi yönetimin otoriterleşerek sadece kendine yakın gördükleri ve güvendikleri kişileri atama yoluyla yönetici olarak ataması ve ülkede meşruiyet sorunu yaşadığı bölgelerde zor kullanarak iktidarını sürdürmesidir. Post-kolonyal ülkelerdeki liderler kendi iktidatlarını korumak için “atama” yetkilerini bir araç olarak kullanmışlardır. Liderler devletin kurumlarına, özellikle de güvenlik alanındakilerine, kendileri ile aynı ilksel kimlikte olan (Örneğin Suriye’de Nusayri veya Irak’ta Tikrit aşiretinden olan) kişileri atayarak kendi iktidatlarına karşı gelebilecek tehlikelerin önüne geçmeye çalışmışlardır.¹²⁰ Bu ülkelerde lidere dayalı bir kurumsallaşma gerçekleşmiştir. Her iki model de devletin

¹¹⁹ Migdal, *State in Society*, 68–69.

¹²⁰ Migdal, *State in Society*, 72–75.

rasyonel bir bürokrasi ile kurumsallaşması önünde bir engeldir. Zayıf devletlerde görülen bu durum siyaset bilimi literatüründe neopatrimonyalizm kavramıyla açıklanmaktadır.

Neopatrimonyalizm veya diğer bir ifadeyle modern patrimonyalizm, özellikle Orta Doğu ve Afrika’da sömürge dönemi yaşamış devletlerde görülmektedir. Kavram, Weber’in modelleştirdiği meşru rasyonel bürokrasinin, geleneksel meşruiyet ve iktidar ilişkilerinin hâkim olduğu toplumlarda neden oluşmadığını anlatmaya çalışmaktadır.¹²¹ Diğer bir ifade ile neopatrimonyalizm, patrimonyal yapı ile meşru rasyonel yapı arasındaki melez yapıyı açıklamaktadır. Neopatrimonyal siyasi yapı ve onun içinde yer alan kliyentalist ilişkileri anlamak için Weber’in patrimonyalizm kavramına başvurulmalıdır. Max Weber patrimonyalizm kavramını “*Economy and Society*” başlıklı çalışmasında detaylı bir şekilde işlemiştir. Weber bu kavram ile geleneksel toplumlarda görülen, bir kişinin üzerine kurulu olan iktidar yapısını anlatmaya çalışmıştır. Patrimonyal siyasi yapının hüküm sürdüğü ülkelerde, idari ve askeri yapı sadece bir kişi veya aileye karşı sorumludur.¹²² Ülkenin idari yapısı kurumsallaşmamıştır. İdareciler, lidere yakınlıklarına ve liderle olan bağlantılarına göre seçilmektedir.

21. yüzyılda kolonileştirilen ülkelerde Batı tipi modern ulus-devletler kurularak bu ülkelerin uluslararası sisteme entegre edilmesi amaçlanmıştır. Modern ulus-devletlerde gelişen Weberyen yasal-ussal bürokrasiye dayalı devlet modeli bu ülkelerde de oluşturulmak istenmiştir. Ancak patrimonyal siyasi kültür kendini yeni yapı içinde yaşatmaya devam etmiştir. Sömürgecilik sonrası ülkelerin çoğunda bu tür melez yönetimler oluşmuştur.

Patrimonyal yönetim ile neopatrimonyal yönetim arasında siyasi kültür ve oluşan patronaj yapısı açısından büyük benzerlikler olmasına karşın yönetim şekli bakımından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Neopatrimonyal yönetimler rasyonel bürokrasiyi kullanarak varlıklarını sürdürmektedirler. Bu tip yönetimlerde bürokratik ilişkiler daha resmi bir şekilde yürütülmektedir. Ancak sonuç olarak liderler için özel ve kamu alanı hala çok ayrılmamıştır. Liderler kendi şahsi çıkarlarını hukuki ve ideolojik araçlardan ziyade bürokraside uyguladıkları bireysel patronaj ilişkileri

¹²¹ Gero Erdmann ve Ulf Angel, *Neopatrimonialism Revisited – Beyond a Catch-All Concept*, Giga Working Papers (Hamburg: German Institute of Global and Area Studies, 2006), 20.

¹²² İbrahim Mazman, “Max Weber’s Ideal Types: Patrimonialism, Sultanism, and Bureaucracy”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* c. 3, s. 1 (2013): 24.

sayesinde sağlamaktadır.¹²³ Bu tür yönetimlerde iktidarlar, kendi varlıklarını korumak ve kendilerine bağlı bir topluluk oluşturmak için ülke kaynaklarının bir bölümünü kendi destek gruplarına dağıtmaktadır. Bu durumda kaynakları dağıtan kişi patron, kaynaklara karşılık patrona bağlılık gösteren ve politikalarını yürütmesinde destekçi olmayı talep eden gruplar ise müşteri olarak adlandırılmaktadır. Kliyentalizm, birbirine eşit güçlere sahip olmayan kurumların karşılıklı sadakat ve çıkar nedeniyle birbirlerini kayırdıkları ve birbirlerine destek oldukları siyasi bir sistemdir.¹²⁴ Patron-müşteri (*patron-client*) ilişkileri, neopatrimonyal yönetimlerin iktidarlarını nasıl sürdürebildiklerini açıklamaktadır. Aynı zamanda bu ilişkiler sonucunda bölünmüş toplumlarda çizgilerin bu sistem nedeniyle daha da kalınlaştığını gösterebilmesi açısından da önemlidir. Post-kolonyal ülkelerde merkezi yönetimle iş birliği yapmaya talip olan gruplar ile talip olmayanlar arasında ilksel kimlikler belirleyici olabilmekte ve bu ayrım grupların ülke içindeki toplumsal statüsüne doğrudan etki etmektedir.

Zayıf devletlerde bürokratik yapının ilksel kimliklere göre oluşması etnik çatışmaya yol açan etkenlerden biridir. Zayıf devletin pek çok farklı özelliği daha bulunmaktadır ancak bu ülkelerde görülen etnik çatışma bağlamında ele alınacak ise bu boyutu dikkate alınmalıdır. Bölünmüş toplumlarda bir grubun devlete hâkim olması dengelerin yeniden oluştuğu dönemlerde çatışmalara zemin oluşturur. Georg Sørensen, post-kolonyal devletlerde Soğuk Savaş sonrası görülen etnik çatışmaları zayıf devletin özellikleri üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Sørensen, *War and State-Making; Why Doesnt Work in the Third World* makalesinde bu düşüncesinin nedenlerini açıklamaya çalışmıştır. Sørensen'e göre Avrupa'da 16. yüzyılda yaşanan savaşlar ile post-kolonyal ülkelerin 20. yüzyılda yaşadığı savaş tipleri farklıdır. Batı ülkeleri tarafından oluşturulan post-kolonyal ülkeler bu dönemde Batı ülkeleri adına vekâleten (*Proxy Wars*) savaşmışlardır.¹²⁵ Bunun dışında sözü edilen dönemler arasında uluslararası sistem ve ülkelerin iç siyasi yapısı arasında farklılıklar bulunmaktadır. Sørensen'e göre Tilly'nin devlete dair geliştirdiği kavramlardan

¹²³ Pak Kimchoeun, "Accountability and Neo-Patrimonialism in Cambodia: A Critical Literature Review" (Phnom Penh: Cambodia Development Resource Institute, 2007), 43.

¹²⁴ Derick W. Brinkerhoff ve Arthur A. Goldsmith, "Clientelism, Patrimonialism and Democratic Governance" (Cambridge: Strategic Policy and Institutional Reform, 2002), 40.

¹²⁵ Georg Sørensen, "War and State-Making: Why Doesn't It Work in the Third World?", *Security Dialogue* c. 32, s. 3 (2001): 346-347.

farklı bir kavram kullanarak post-kolonyal ülkelerdeki sorunların açıklanmaya ihtiyacı vardır.

Sørensen, Tilly'nin bahsettiği süreci yaşayan devletleri modern devlet olarak adlandırırken post-kolonyal devletleri zayıf devletler olarak adlandırmıştır.¹²⁶ Sørensen, modern devlet ve zayıf devlet ayırımını yaparken bu ayırımı oluşturan üç yapıya ulusal kimlik bağlamında bakmıştır. Bunlar devletlerin iktidar ve kurumsal yapısının yanı sıra ulusal ve ekonomik yapılarıdır. Zayıf devletlerin kurumsal yapısı bakımından bürokrasine bakıldığında, yetkinlik açısından yetersiz ve düzen olarak yozlaşmış olduğu söylenebilmektedir. Bu tip ülkelerde liderlik makamı bütün halkın çıkarını kollamak ve onayını almak yerine ülke içindeki belli bir grubun desteğini alarak ayakta kalmaya çalışmıştır. Devlet, etkin bir şekilde toplumuna karşı sorunluluklarını yerine getiremediği için de bu ülkelerde devlet dışı etnik veya dini kimliklere dayalı örgütlenmeler, devlete alternatif olarak daha yoğun bir şekilde toplumsal yaşamın içinde varlığını sürdürmüştür. Jack Snyder'a göre etnik milliyetçilik devlet kurumların çöktüğü zaman daha çok yoğunlaşmaktadır. Çünkü devlet kurumları ile toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayamadığı zaman yerel etnik kimliğe dayalı gruplar toplumun ihtiyacını karşılamaktadır.¹²⁷ Snyder bu ilişkileri post-Sovyet ülkelerde gözlemlerken, aynı durumu Melani Cammett Lübnan için dile getirmiştir. Lübnan'da da iç savaştan sonra devletin işlevsizleşmesi sonucu dini mezhepsel gruplar, devletin üstlenmesi gereken sağlık hizmeti, eğitim hizmeti gibi toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayan sosyal hizmetleri yerine getirmiştir. Bu durumu Compassionate Communalism (*şefkatli cemaatçilik*) şeklinde kavramsallaştırmıştır. Cammett'e göre Lübnan'da devletin kurumsal olarak yetersiz olması, toplumda mezhebe dayalı yerel örgütlenmelerin daha işlevsel olmalarına ve güçlerini artırmalarına yol açmıştır.¹²⁸

Zayıf devletlerin bir diğer yapısal sorunu ise uluslaşmayı başaramamış olmalarıdır. Bu ülkelerde ortak bir tarihi miras, kültür, sanat, dil, mit ve semboller çerçevesinde vatandaşlık bağı güçlenmemiştir. Bir toplum geçmişe dayalı ortak tarihten yola çıkarak ortak kimlik inşa edemiyorsa bile hukuk ve vatandaşlık

¹²⁶ Georg Sørensen, "State Transformation and New Security Dilemmas", *Globalization, Security, and the Nation-State: Paradigms In Transition*, ed. Ersel Aydinli ve James N. Rosenau (Albany, NY: State Univ of New York Pr, 2005), 85–89.

¹²⁷ Jack Snyder, "Nationalism and Crises of the Post Soviet State," *Ethnic Conflict and International Security*, ed. Michael Edward Brown (Cambridge, Mass: Princeton University Press, 1993), 86.

¹²⁸ Bk. Melani Cammett, *Compassionate Communalism: Welfare and Sectarianism in Lebanon* (Ithaca: Cornell University Press, 2014).

temelinde bir birliktelik oluşturabilmelidir. Toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için kurumsallaşmayı başaramayan, topluma nüfuz edemeyen ve hegemonik bir güç olarak toplumu dönüştüremeyen zayıf devletlerde din, mezhep, ırk ve aşiret gibi ilksel kimliklere dayalı birliktelikler toplum içinde daha çok hissedilmektedir. Post-kolonyal ülkeleri kuran sömürgeci ülkelerin böl-yönet yöntemi ile toplumlardaki farklılıkları derinleştirmeleri günümüze dek bu ülkelerin bölünmüş toplum olarak varlıklarını sürdürmelerine neden olmuştur. Bir diğer sebep ise bu ülkelerde iktidar gücünü elde edenlerin meşruiyet sorununu ulus içerisinde aşamamaları ve iktidarlarını, kimlik temelinde sadece kendilerine yakın gördükleri kişilerle paylaşarak korumaya çalışmaları, ulusal kimliklerin oluşumunu engellemiştir. Zayıf devletlerde ulusal kimliklerin gelişimini önleyen bir diğer etken de sivil toplumların desteklediği partiler ve çıkar grupları gibi farklı grupları bir araya getirecek oluşumların gelişmemiş olmasıdır. Sivil ağlar gelişmediğinden devlet kaynaklarının paylaşımı etnik seçkinler tarafından kendilerinin oluşturdukları ağlar ile yapılmaktadır. Böylece devlet vatandaşına ayrımcılık yapmadan yaklaşmamakta ve ulusal kimliği geliştirememektedir.¹²⁹

Sørensen'in, dikkat çektiği üçüncü yapısal sorun ise ekonomik yapı ile ilgilidir. Sørensen'in sınıflandırmasında modern devletlerde ekonomi alanı gelişmiştir. Gelişmişliğin en önemli göstergesi ise bir ülkenin temel ihtiyaç ürünlerini kendi sınırları içinde üretebilmesidir. Bunun yanı sıra sanayisinin gelişmiş ve refah düzeyinin yüksek olması modern devlet olmanın koşullarındadır. Zayıf devletlerde ise söz edilen refah düzeyi görülememektedir. Zayıf devletlerde en önemli husus ekonominin dışa bağımlı olmasıdır. Bu tür ülkelerde endüstriyel üretim gelişmemiştir. Dışarıya ham madde satılarak ekonomik hayat idame ettirilmektedir.¹³⁰ Rantiye devlet özelliklerinin görüldüğü bu ülkelerde devlet diğer sektörlerin gelişimini desteklemediği veya çok büyük bir çaba harcamadığı için ekonomi devlet merkezli olmaktadır. zayıf devletlerde ekonominin devlet merkezli olması da sağlıklı bir durum değildir. Devletin kendisini merkeze koyduğu ekonomik dağıtım mekanizması her yurttaşa eşit olarak yansımaz. Sadakat yarışında birinci gelen bu kaynaklardan daha çok faydalanmaktadır.¹³¹ Dolayısıyla ekonominin devlet

¹²⁹ Andreas Wimmer, *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict: Shadows of Modernity* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2002), 9.

¹³⁰ Georg Sørensen, *Democracy and Democratization: Processes and Prospects in a Changing World*, (Boulder, Colo: Westview Press, 2007), 65–67.

¹³¹ Burak Bilgehan Özpek, “Ortadoğu’da Devlet ve Acılar,” *Ortadoğu Analiz*, c. 7, s. 66 (2015): 84.

merkezli olduğu ÷lkelerde, devletin rantından faydalanan ve faydalanamayan ayrımı bağlamında toplumsal bölünmeler derinleşmektedir. Sørensen, zayıf devletlerde otorite boşluğunun oluşması veya çeşitli nedenlerden dolayı yeniden yapılandırılmaya gidilmesi süreçlerinde ilk iki etken nedeniyle güvenlik ikilemi durumunun daha da yoğun olarak oluştuğunu belirtmiştir. Güvenlik ikilemi ise bu dönemlerde zayıf devletlerde çözüm odaklı bir siyaset yerine çatışmacı bir siyasete zemin hazırlamaktadır.

3.2. Orta Doğu’da Ulus-Devletlerin Oluşumu ve Sorunları

Irak Orta Doğu ÷lkelerinin genel özelliklerini içinde barındıran bir ÷lkedir. Irak devlet yapılandırılması sürecinde yaşanan çatışmalar, Orta Doğu’da benzer süreçleri yaşayan veya yaşayacak olan ÷lkeler için bazı öngörülerde bulunmamızı sağlayabilmektedir. Benzer bir şekilde geçmişte Orta Doğu’da yaşanmış bazı deneyimler de bize Irak için yol gösterici olabilmektedir. Bunun nedeni Osmanlı’nın ardından Orta Doğu’da benzer siyasi süreçlerin yaşanmasıdır. Bu konuyu daha da açmak için öncelikle Orta Doğu kavramının siyasi ve coğrafi içeriği doldurulmalıdır. Ardından Orta Doğu’da Birinci Dünya Savaşı sonrası devletlerin inşa süreçleri incelenmelidir. İnşa süreçleri ile bağıntılı olarak Orta Doğu’da benzer iktidar yapıları oluştuğı ortaya konulmalıdır. Böylece bu coğrafyada inşa edilen devletlerin benzer sorunları tespit edilebilmektedir. Benzer sorunlara sahip devletlerde benzer sonuçlar ortaya çıkacağı düşüncesinden hareketle yapılacak olan tespitler, günümüzde bölge devletlerinin dönüşümleri sırasında karşılaşılağı sorunlar ve bu sorunların çözümü konusunda yol gösterici olacaktır.

3.2.1. Orta Doğu Coğrafyası

Dünyanın veya belli bir parçasının coğrafya bakımından araştırması yapılırken genelde bölgesel coğrafya yöntemlerine göre konu ele alınarak incelenir. Dolayısıyla böyle çalışmalar belli bir coğrafi birlikteliğe bağılı olur. Daha genel ifadeyle, incelemeye alınan sahanın coğrafya bakımından ortak özelliklere sahip olması dikkate alınır. Bu tür ortak özelliklere sahip olan alanlara da orayı hemen akla getirebilecek bir ad verilir ki bu da bölgesel coğrafyanın görevidir.¹³² Bu anlamda

¹³² Mesut Elibüyük, “Orta Doğu’nun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri, Önemi”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* c.1, s.1 (2003): 130.

Batılılar 19. yüzyıla kadar Osmanlı yönetimi altındaki bölgeleri tanımlamak için “Doğu” kelimesini kullanmışlardır. Bölgeyi bir bütün olarak Doğu kavramıyla tanımlamalarının nedeni bu coğrafyada yaşayan insanların kolektif bir kimliğe sahip olmalarından kaynaklanmamaktadır. Tersine bölgede Hindistan, Çin ve Avrupa’ya nazaran dil ve din emelinde daha çok çeşitlilik gösteren toplumsal kimlikler bulunmaktadır.¹³³ Günümüzde Orta Doğu olarak adlandırılan bölge Keşifler Döneminde Uzakdoğu ve Yakındoğu olmak üzere iki şekilde tanımlanmıştır. Uzakdoğu, Hindistan ve Çin’e kadar Uzanırken Yakındoğu Akdeniz’e kadar uzanan Arap yarımadasını kapsıyordu. Daha sonra Anglosaksonlar, İngiltere İmparatorluğu’na ait toprakları belirlemek için Yakın ve Uzakdoğu tabirlerine ilaveten Orta Doğu kavramını kullanmaya başlamışlardır.¹³⁴

Orta Doğu kavramının ilk olarak İngiltere Hindistan Ofisi tarafından kullanılmasına rağmen bu kavram daha sonra Amerikan Deniz Subayı ve aynı zamanda bir tarihçi olan Alfred Mahan tarafından yaygınlaştırılmıştır. Mahan, körfez bölgesini Orta Doğu’nun merkezi olarak ele almıştır. Birinci Dünya Savaşının ardından da İngiliz birliklerinin bölgesel isimlerinde Orta Doğu isminin kullanıldığı görülmüştür. Örneğin İngilizlerin Irak’ta yer alan “Mezopotamya Seferi Kuvvetleri” birliğinin adı daha sonra “Orta Doğu Seferi Kuvvetleri” olarak değişmiştir. İkinci Dünya Savaşının ardından artık Yakındoğu yerine Orta Doğu kavramının daha yoğun bir şekilde askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda kullanımı yaygınlaşmıştır.¹³⁵ Batının siyaset ve bilim dünyası tarafından süreç içerisinde yeniden tanımlanan Orta Doğu’ya dair en net tanımlarından biri de 1957 yılında dönemin ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles tarafından yapılmıştır. Eisenhower Doktrini çerçevesinde Orta Doğu’ya yapılacak askeri ve iktisadi destekler tartışılırken Dulles Orta Doğu coğrafyasını batıda Libya’dan doğuya Pakistan’a kadar, kuzeyde Türkiye’den güneyde Arap Yarımadası’na kadar uzandığını belirtmiştir.¹³⁶ Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonraki bazı coğrafi tanımlamalarda Orta Asya ülkelerinin de dahil edildiği görülmüştür.

¹³³ Simon Bromley, “*Ortadoğu’da Devlet Sistemi*” *Ortadoğu Tarihi*, Youssef M. Choueiri (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2012), 598.

¹³⁴ Selami Gözenç, Günel Nurten ve Yasemin Özdemir, *Güneybatı Asya “Orta Doğu” Ülkeler Coğrafyası* (İstanbul: Der Yayın, 2006), 8.

¹³⁵ Ewan W. Anderson ve Liam D. Anderson, *An Atlas of Middle Eastern Affairs* (New York: Routledge, 2013), 5–8.

¹³⁶ Roderic H. Davison, “Where Is the Middle East?” *Foreign Affairs*, Temmuz 1960, <http://www.foreignaffairs.com/articles/71575/roderic-h-davison/where-is-the-middle-east>.

Şekil 2: Orta Doğu Haritası

Simon Bromley, “Orta Doğu’da Devlet Sistemi” *Orta Doğu Tarihi*, Youssef M. Choueiri (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2012), 633.

Yukarıdaki haritada da görüldüğü üzere günümüzde Orta Doğu kavramı Kuzey Afrika’dan Orta Asya’ya kadar uzanan bir coğrafya için kullanılabilir. Kimi çalışmalarda ise sadece Arap Yarımadasını vurgulamaktadır. Orta Doğu denildiği zaman her açıdan homojen bir coğrafyadan bahsedilmediği unutulmamalıdır. Bu coğrafyada bulunan devletlerin birlikte anılmalarının nedeni inşa süreçleri ve günümüze dek taşıdıkları benzer sorunlu siyasi mirastır. Bu ülkelerin ortak özellikleri, Birinci Dünya Savaşı sonrası sömürgeci ülkelerin çıkarlarına göre şekillenmeleridir. Her ne kadar bu ülkeleri birbirinden ayıran etmenler olsa da başta otoriter rejimlerin hüküm sürmesi bakımından siyasal yapı olarak benzer sorunlara sahip olmaları onların bir bütün olarak ele alınmalarına yol açmaktadır. Günümüzde Orta Doğu ülkelerinde görülen siyasi sorunlar 2001 sonrası ABD’de Bush yönetimi tarafından geliştirilen “Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Projesi” söylemi ile birlikte anılmaktadır. Bu söylemde, sözü edilen ülkelerdeki siyasi yönetimlerin meşruiyet ve demokrasi yoksunlukları sonucu oluşan siyasi ve toplumsal sorunları vurgulanmaktadır. Ancak Orta Doğu ülkelerindeki siyasi sorunlar 2001 sonrasında ortaya çıkmamıştır. Siyasi rejim ve yönetim bakımından birbirinden farklılık gösteren bu ülkelerdeki ortak yapısal sorunlar Birinci Dünya Savaşı sonrası devlet inşa sürecine ve oluşan iktidar yapılarına dayanmaktadır.

3.2.2. Orta Doğu'da Modern Ulus-Devletlerin Oluşumu

Orta Doğu coğrafyası 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar yaklaşık dört yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü bir bölge olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinin düşüşü Napolyon'un 1798'de gerçekleşen Mısır seferinden öncesine, yani ekonomik durgunluğun başladığı 16. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu düşüş 18. yüzyılda hızlanmıştır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı yönetimi çeşitli reform uygulamalarına rağmen düşüşü önleyememiştir. Sonuç olarak bölgeyi yaklaşık dört yüzyıl yöneten Osmanlılar 1908-1918 yılları arasında bölgeden çekilmiştir.¹³⁷ Osmanlı Devleti'nin ardından, Batı'da görülen ulus-devletler veya bölgesel devletler Orta Doğu'ya yayılmıştır. Ancak sömürgeci ülkeler tarafından Orta Doğu'da inşa edilmek istenilen devletler başarılı olamamıştır. Çünkü Batı'nın bölgesel devlet anlayışı bölgenin tarihsel deneyimine, siyasal kültürüne ve cemaat anlayışına yabancı kalmıştır.¹³⁸ Bu nedenle sömürgeci güçlerin bölgenin yeniden yapılandırılması üzerine planları göz önünde tutularak süreç eleştirel bir şekilde ele alınmalıdır.

Anlaşmanın bütün maddeleri ve tasarlanan bölgesel devletlerin sınırları tam olarak uygulanmasa da Sykes-Picot anlaşması Orta Doğu'da egemen devletlerin oluşumu için ilk adım olarak görülmektedir. Bu anlaşma ile Anglosakson ülkeleri ve Fransa, Arap topraklarının bölünmesi üzerinde anlaşmıştır. İngilizlerin Irak, Mısır ve Körfez ülkeleri ile Fransa'nın Lübnan ve Suriye üzerine tahakkümü bu anlaşma ile karara bağlanmıştır. Son olarak 1920 yılında San Remo Konferansı ile bölgesel devletlerin sınırları ve petrolün paylaşımı üzerinde sömürgeci devletler tarafından anlaşma sağlanmıştır.¹³⁹ Böylece Orta Doğu bölgesinde devletlerin haritası şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemde inşa edilen devletlerin sorunlu bir miras olarak görülmelerinin en önemli nedeni sınırlarının Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinin çıkarlarına göre çizilmesidir. Sömürgeci güçler, Orta Doğu'yu stratejik olarak nasıl böleceklerini bölgenin tarihsel, etnik ve dini gerçekliklerinden çok kendi çıkarlarına göre belirlemiştir. Diğer bir ifade ile sömürgeci ülkeler yerel talepleri çok fazla dikkate almadan, yerli halkla az ama kendi aralarında uzun uzun tartışarak,

¹³⁷ Ilan Pappé, *Ortadoğu'yu Anlamak* (İstanbul: NTV Yayınları, 2009), 19–24.

¹³⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 89.

¹³⁹ Simon Bromley, *Rethinking Middle East Politics* (Austin: University of Texas Press, 1994), 76.

uluslararası sisteme uygun yeni egemen devletler oluşturmuşlardır.¹⁴⁰ Örneğin bu çalışmanın inceleme alanı olan Irak devleti de Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinin birleştirilmesi ile kurulmuştur. Basra ve Musul'un tarihi, etnik ve dini bakımdan ortaklık arz edip etmediği günümüze dek tartışma konusu olmuştur.

Her ne kadar sömürgeci güçler, çıkarları bağlamında işgal ettikleri ülkeleri sömürme niyeti bakımından benzerlik gösterebilirler de bunu yapma yöntemi olarak birbirlerinden ayrılmışlardır. Diğer bir ifade ile sözü edilen sömürgeci ülkeler, kendi kültür ve toplumsal yapılarını yansıtan devlet yapılarını ihraç etmeye çalışarak, o ülkeyi daha rahat sömürecekleri düşüncesinden hareketle, Orta Doğu'da farklı yönetim yapıları inşa etmişlerdir. Bu anlamda İngiltere sömürgeciliğinde ekonomik kaygıların daha ön planda olduğu ve doğrudan yönetimin tercih edilmediği görülmüştür. Öte yandan Fransızlar kendi kültürlerini sömürgeleştirdikleri ülkelerde inşa etmek için doğrudan yönetimi tercih etmiştir. Fransızlar, örnek olarak Tunus'ta bu projelerinde başarılı olmuşlardır. Tunus'ta merkezi yönetimi ülkedeki tek hâkim güç haline getirerek, feodal yapıda görülen aşiret ilişkilerinin yeni yapı içinde dönüşümünü sağlamışlardır. Ancak başarılı olamadıkları bölgelerde, örneğin Suriye, Lübnan ve Fas gibi ülkelerde, mezhep ve etnik kimlik gibi ilksel kimliklere dayalı örgütlenmeleri ön plana çıkarmışlar ve bu ülkelerde etnik grupları birbiriyle yarıştırmak hâkimiyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır.¹⁴¹ Böylece bu ülkelerde, ilksel kimliklere dayalı cemaat sistemi üzerinden örgütlü olan grupların ve seçkinlerinin bir arada hareket ederek ulusal yönetimleri oluşturmalarının önüne geçilmiştir.¹⁴² Sadece Fransız sömürgesi olan ülkelerde değil, Körfez ülkeleri, Irak ve Ürdün gibi ülkelerde de sömürgeci güçler tarafından yönetime getirilen seçkinlerin ulusal desteği aldığı ve ülkeyi ulusundan aldığı destekle yönettiği söylenememektedir. Başta Suud ailesi ve Haşimi ailesi gibi Orta Doğu'da önemli yerel güç odakları, sömürgeci güçler ile iş birliği yaparak yeni oluşacak bölgesel devletlerde söz sahibi olmuşlardır. Ancak bu devletlerde liderlerin sömürgeci güçlere bağımlılığı nedeniyle yerel liderler ile sömürgeci güçler arasında kliyentalist/neopatrimonyal ilişkiler devam etmiştir. Uluslararası sistem içerisinde oluşan kliyentalist sistem Orta Doğu'da inşa edilen devletlerin iç yapılanmasına da

¹⁴⁰ Pappe, *Ortadoğu'yu Anlamak*, 27.

¹⁴¹ Lübnan'da dini ve mezhepsel kimlikler, Suriye'de başta Nusayri ve Sünni gibi mezhepsel kimlikler, Fas'ta Arap ve Berberiler arasındaki etnik kimlikler rekabet etmiştir.

¹⁴² Nazih N. Ayubi, *Over-Stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East* (London; New York: I.B.Tauris, 1996), 89–91.

yansımıştır. Sözü edilen devletlerde toplumsal bölünmelerin derinleşmesi ve ülke içinde yatay ilişkilerin yerine dikey ilişkilerin gelişmesi devletlerin oluşum süreçleri ile ilgilidir. Yine sözü edilen ülkelerde patrimonyal tipte askeri örgütlenmeler ve güvenlik merkezli bakış açısıyla devletin yapılanma süreci inşa bakımından benzer sorunlara dayanmaktadır.¹⁴³

Fransızlar kendi ulus örneğinden hareketle sömürgeleştirdikleri ülkelerde cumhuriyet tipi devletler inşa etmek isterken İngilizler monarşi ile yönetilen devletler oluşturmuştur. Roger Owen'a göre bunun nedeni İngilizlerin kendilerine bağlı veya kendi destekleriyle varlığını sürdürebilen kralların, İngilizlerin çıkarına göre hareket edeceği öngörüsüdür. İngiltere, özellikle halk desteğini alan ve kendilerine muhalefet edebilecek hükümetlere karşı kralların veto hakkı ile kendi çıkarlarını koruyabileceklerini düşünmüştür. İngiltere sömürgesi olan Mısır'da Kral Fuat'ın (1922-36) halkın büyük desteğini alan Wafd Partisini veto etmesi bu düşüncüyü haklı çıkarmıştır. Öte yandan, Kral Fuat'ın oğlu Kral Faruk (1936-52) yine aynı partiyi İngiltere'nin değişen stratejilerine paralel olarak iktidar partisi olarak atamıştır.¹⁴⁴ Bu örnekler sömürgeleştirme sürecinin "White Man's Burden"¹⁴⁵ şiirinde olduğu gibi beyaz adamın (*sömürgeci Batı ülkeleri*), dünyanın geri kalanına medeniyet götürme amacından çok, dünyayı kendi çıkarlarına göre nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.

Osmanlı yönetimi döneminde vilayetler ve sancaklar şeklinde yönetilen bölgelerin belirli sınırlar içerisinde birleştirilerek merkezi yönetimlerin oluşturulması, merkezi yönetimlere yasallık ve uluslararası tanınma sağlamıştır. Sömürgeci güçler tarafından yeni isimler, bayraklar ve başkentler verilerek oluşturulan devletlerde ulusal homojenlik göz ardı edilmiştir. Bu durum sözü edilen devletlerin yapay olarak görülmelerine yol açmıştır.¹⁴⁶ Bu yapay devletlerde oluşan iktidar yapılarının Batı'daki örneklerini karşılamıyor olması ve bunun sonucunda uluslaşmanın başılamaması, daha önce de zayıf devlet kavramı çerçevesinde

¹⁴³ Karen Aggestam ve diğ., "The Arab State and Neo-Liberal Globalization" *The Arab State and Neo-Liberal Globalization: The Restructuring of State Power in the Middle East*, ed. Laura Guazzone ve Daniela Pioppi (Reading: Ithaca Press, 2012), 329-342.

¹⁴⁴ Roger Owen, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East* (London; New York: Routledge, 2004), 16.

¹⁴⁵ "Beyaz adamın yükü" şiiri. Yaphe'nin çalışmasında sömürgeci güçlerin eylemlerini meşrulaştırmak için inşa ettikleri düşünceden söz edilmiştir. Bk. Judith S. Yaphe, "The View from Basra: Southern Iraq's Reaction to War and Occupation, 1915-1925" *The Creation of Iraq, 1914-1921*, ed. Reeva S. Simon ve Eleanor Harvey Tejjirian (New York: Columbia University Press, 2004), 23.

¹⁴⁶ Roger Owen, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, 9.

bahsedilen Orta Doğu ülkelerindeki benzer yapısal sorunların temelini oluşturmaktadır.

3.2.3. Orta Doğu Devletlerinde İktidar Yapıları ve Sorunları

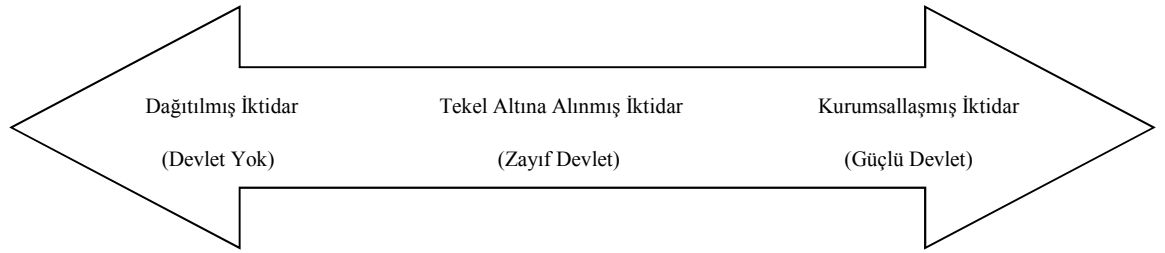
Orta Doğu devletlerinin büyük bir kesiminin sömürgeci devletlerin desteği ile oluşması, o ülkelerdeki iktidar yapılarını doğrudan etkilemiştir. Neopatrimonyalizm ile kavramsallaştırılan iktidar yapısının en önemli sonucu güvensizlik nedeniyle lider odaklı devlet örgütlenmesinin ön plana çıkmasıdır. Liderin ve onun ilksel kimliğine dayalı cemaat örgütlenmesinin devlet kurumları nezdinde gelişmesi Batı tipi ulus-devletlerde görülen uluslaşmanın gerçekleşmemesine ve hükümetlerin kendi iktidarlarını korumak için güvenlik politikalarına öncelik vermesine yol açmıştır. Ancak Orta Doğu devletlerinin kuruluş süreçlerinde etkili olan düşünce sisteminin benzer olması, yönetim şekli olarak sözü edilen devletlerin aynı olduğunu göstermemektedir. Kendi içinde homojenlik göstermeyen bir coğrafya olan Orta Doğu, farklı bölgelerinde farklı toplumsal güç odaklarını barındırmaktadır. Bu nedenle sömürgeci güçlerin Orta Doğu bölgesinde inşa ettikleri devletlerin şekilleri birbirinden farklılık gösterebilmektedir.

Batı tipi devlet modelleri Orta Doğu coğrafyasında farklı şekillerde kendini göstermektedir. Dolayısıyla bölgedeki devlet şekillerine dair sınıflandırmaların yapılması faydalı olacaktır. Bu sınıflandırmayı yapan akademisyenlerden biri de Iliya Harik'tir.¹⁴⁷ Harik, Arap devletlerini otorite tipleri bakımından beşe ayırmaktadır. Bunlardan ilki lidere kutsallık atfedilerek otoritenin oluşturulduğu imam-lider sistemidir. Örnek olarak Umman, Yemen ve Fas'ı vermektedir. İkinci tip sistem olarak Suudi Arabistan'da görülen önemli bir imam öğretisinin ve aşiret liderlerinin ittifakı ile oluşan otoritedir. Üçüncü sistem ise geleneklerin daha önemli olduğu seküler devlet tipleridir. Lübnan, Kuveyt ve Bahreyn bu tip devletlere verilebilecek örneklerdir. Bürokratik-askeri oligarşi bir diğer otorite sistemidir. Şehirli askeri liderler ve onların zamanla oluşturdukları bürokratik yapı ülkede siyasi otoriteyi elinde bulundurmaktadır. Mısır, Cezayir ve Tunus buna örnektir. Son olarak Harik, sömürgeleştirilen devletlerde oluşan otorite tipinden söz etmiştir. Siyasal seçkinler önderliğinde Irak, Suriye ve Ürdün gibi ülkelerde modern bürokratik yapılar inşa

¹⁴⁷ Bacik, *Hybrid Sovereignty in the Arab Middle East*, 3.

edilmek istenmiştir.¹⁴⁸ Orta Doğu ülkelerinde birbirinden farklı siyasi otorite tipleri hüküm sürmesine karşın bu ülkelerin yapısal sorunları benzerlik göstermektedir. Çünkü sözü edilen ülkelerde hüküm süren siyasi otoriteler, Birinci Dünya Savaşı sonrası devletlerin inşa süreçlerinde ulus-içi dışlama durumunu gerçekleştirmiş, ontolojik olarak güven sorununu aşamamış ve birbiriyle benzer sorunlar yaşamıştır. Bu nedenle Orta Doğu devletlerinin genel olarak zayıf devlet özelliği gösterdikleri bir gerçektir. Zayıf devletlerin önde gelen ve diğer yapısal sorunları tetikleyen özelliği ise neopatrimonyal devlet yapılanmasıdır.

Adham Saouli, Irak ve Suudi Arabistan gibi Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan devletlerin rejimlerini nasıl sürdürebilir hale getirdiklerini anlatan *The Arab State: Dilemmas of Late Formation* adlı çalışmasında Orta Doğu devletlerinin neopatrimonyal iktidar yapılarından söz etmiştir.

Şekil 3: Devlet Modeli

Adham Saouli, *The Arab State: Dilemmas of Late Formation* (New York: Routledge, 2012), 13.

Saouli şekilde görüldüğü gibi devletleri bürokratik yapılarına üçe ayırmıştır. Siyasi otoritenin kurumsallaştığı ülkelerde güçlü devletler bulunmaktadır. Otoritenin, kurumsallaşmadığı ve hatta ülkenin bazı bölgelerinde söz sahibi olmadığı durumlarda, bu ülkelerde devletin varlığı söz konusu değildir. Bu durumlar dışında siyasi otoritenin tekel altına alınması ve bürokrasinin buna göre şekillenmesi zayıf devletlerde görülmektedir. Saouli'ye göre Orta Doğu'daki devletler siyasi otoritenin tekelleştiği zayıf devletlerdir. Weber'in tanımladığı yasal-ussal bürokratik yapıyı oluşturamayan Orta Doğu devlet liderleri, meşruiyet sorunu yaşamış ve toplumsal gücü olan kesimlerle iş birliğine gitmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde

¹⁴⁸ Iliya Harik, "The Orgins of the Arab State System" *The Arab State*, ed. Giacomo Luciani (Berkeley: Routledge, 1990), 4–6.

Orta Doğu'da toplumsal gücü olan kesimler genellikle aşiret lideri, önemli bir aile lideri, bir mezhebi temsil eden seçkinler veya önde gelen ticaret erbabından oluşmuştur.¹⁴⁹ Modern ulus-devletlere geçilmesine karşın Orta Doğu'da geleneksel toplumsal kurumların varlığını güçlenerek sürdürmeleri, söz konusu siyasi ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Mısır, Irak, Suriye, Libya, Kuzey Yemen, Tunus ve Cezayir gibi ülkelerde 1950-60 yılları arasında askeri darbeler ile yönetimler değişmiştir. Darbeyi gerçekleştiren liderler, Birinci Dünya Savaşı sonrası ülkelerinde devlet nezdinde oluşan feodal yapılanmaya ve yukarıda sözü edilen ilişkilere bir tepki olarak darbeyi gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. Ancak darbelerin yapıldığı ve yeni bir düzenin inşa edilmek istendiği ülkelerde bile devlet kurumsallaşması ve meşruiyet zemini sağlanamadığı için devlet-toplum ilişkileri gelişmemiştir. Böylece iktidarlar, yine toplumun belli bir azınlık kesiminden kliyentalist ilişkiler çerçevesinde destek sağlayarak, varlıklarını neopatrimonyal bir devlet yapılanması ile sürdürmüştür.¹⁵⁰

Darbe ile yönetimi değişen ülkeler dışında yönetimin miras yoluyla aile bireyine devredildiği ülkeler Orta Doğu'da varlığını devam ettirmektedir. Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Umman ve Birleşik Arap Emirliklerini oluşturan yedi emirlik aile yönetimi olarak ülkelerinde iktidar konumundadır. Aile yönetimleri, dışarıdan sömürgeci güçlerin ve içeriden büyük toprak sahipleri gibi feodal örgütlenmelerin desteğini alarak yönetimlerini sürdürmüş ancak modern ulus-devlete geçişi sağlayamamıştır. Samuel Huntington bu durumu "kralın ikilemi" olarak adlandırmıştır.¹⁵¹ Çünkü aile yönetimleri, modern devlet yapılanmasının kendilerine bir tehdit olabileceğini de düşünmüşlerdir.

Sosyalist Arap milliyetçiliği ideolojisine sahip darbeci liderler de devlet örgütlenmesinde kan bağına dayalı ilişkileri ön plana çıkarmışlardır. Muammer Kaddafi, Hafız el-Esad ve Saddam Hüseyin gibi liderler kendileri ile aynı aşiretten, mezhepten veya bölgeden olan kimselere devletin güvenlik kurumlarında yer vermişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrası darbe ile başa gelen yeni yönetimler, hem olası dış müdahaleleri hem de kendi düşüncelerine göre dış güçler ile iş birliği yapan yerel feodal örgütlenmeleri tehdit olarak görmüşlerdir. Böylece tehditler nedeniyle

¹⁴⁹ Adham Saouli, *The Arab State: Dilemmas of Late Formation* (New York: Routledge, 2012), 13–16.

¹⁵⁰ Toby Dodge, "From the 'Arab Awakening' to the Arab Spring; the Post-Colonial State in the Middle East" *LSE IDEAS*, Mayıs 2012, 7.

¹⁵¹ Owen, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, 40.

devlet yapılanmalarında yine eskisi gibi sağlıklı bir kurumsallaşmaya gitmemişlerdir. Devletler öncelikle parti-devlet şeklinde evrilmiş ardından da partiler belli bir ilksel kimliğe dayalı grubun hâkimiyetine girmiştir. Örneğin 1963 yılında Ba‘as Partisi Suriye’de darbe ile iktidara gelmiştir. Ardından 1963-70 yılları arasında Suriye Ba‘as Partisi’nin içinde mezhepsel, bölgesel ve aşiretçi hizipleşmeler ön plana çıkmıştır. Bu mücadele 1960’ların sonlarına doğru ülkenin %12’sini oluşturan Nusayrilerin parti ve dolayısıyla ülke içinde etkin bir güç olarak çıkmaları ile sonuçlanmıştır.¹⁵² Suriye’de, Sosyalist Arap ulusalcılığına dayanan Ba‘as Partisi aşama aşama önce Nusayrilerin nüfuzuna girmiş, ardından bir aile yönetimi şekline dönüşmüştür.¹⁵³

Yemen’de Ali Abdullah Salih ve Libya’da Muammer Kaddafi yönetimi de bu duruma örnek verebileceğimiz yapılandırmaları oluşturmuşlardır. Kaddafi 1969 yılında anti-emperyalist ve sosyalist söylemler gibi evrensel söylemlerle darbe sonucu iktidara gelmesine rağmen 2001 yılında NATO’ya karşı savaşırken ülkede bir Libya ordusundan çok Kaddafi ve aşiretinin ordusu görülmüştür.¹⁵⁴ Libya’da da görüldüğü üzere belli gruplar çerçevesinde örgütlenmenin bir diğer sonucu devletin erozyona uğramasıdır. Devlet kurumsallaşmadığında ve sözü edilen belli gruplar yok olduğunda devletin de yok olduğu gözlenmektedir. Kaddafi sonrası Libya’da da bu durum söz konusudur. NATO müdahalesi/işgali sonrası Libya, fiilen üç bölgeye bölünmüş durumdadır. Bu tür ülkelerde bölünmenin bu kadar hızlı olmasının bir nedeni de yine devlet yapılanmasından kaynaklı olan ulusal kimliğin süreç içerisinde inşa edilememiş olmasındandır.

Zayıf devlet özelliklerini barındıran Orta Doğu devletlerinin karakteristik özelliklerinden biri uluslaşmayı başaramamış olmalarıdır. Ulus, kendilerine ortak çıkar doğrultusunda ortak bir kimlik inşa eden ve bu doğrultuda iş birliği yapan topluluklar şeklinde tanımlanabilir. Ancak ortak kimliğin oluşumu ve ortak hedefe birlikte gitmenin ön koşulu da topluluklar arası karşılıklı güvenin varlığıdır. Bu nedenle uluslaşma sürecini biraz da güven inşa süreci olarak görmek gerekmektedir. Ulus-devlet sınırı içinde yer alan toplulukları tek tipleştirmek, ortak kimliği inşa edip

¹⁵² Yasin Athloğlu, *Beşşar Esad Suriyesi’nde Reform : Demokratikleşme-Güvenlik İkilemi* (İstanbul: Tasam Yayınları, 2007), 42–43.

¹⁵³ Adham Saouli, “Syria’s Predicament: State (de-) Formation, International Rivalries, and the Political Solution,” in *Syria’s Predicament: State (de-) Formation, International Rivalries, and the Political Solution* (EU-GCC Regional Security Cooperation. Lessons Learned and Future Challenges, Qatar University: Sharaka project and the Gulf Studies Program at the College of Arts and Science, 2013), 3.

¹⁵⁴ Saouli, *The Arab State: Dilemmas of Late Formation*, 54–55.

bir hedefe ilerlemek açısından daha kolay olabilir ancak homojen olmayan toplulukların karşılıklı güvenle birlikte hareket etmesi mümkündür. Bu anlamda karşılıklı güven vurgulanarak ulusa dair yapılabilecek bir diğer tanımlama da “gelecekte birlikte riske girmeyi göze alan insan topluluğu” şeklindedir.

Güvenin olmadığı durumlarda devlette neopatrimonyal yapılanma kaçınılmaz olmaktadır. Böylece uluslaşma açısından iki önemli sonuç ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisinde devlet, güvenilir vatandaş ve kendisine tehdit oluşturan vatandaş şeklinde kendi vatandaşları arasında ayırma gitmekte ve bu durum ilksel kimliklere dayalı olarak toplulukların toplumsal statüsüne etki etmektedir. Böylece ülkeye aidiyet hisseden ve hissetmeyenler arasında ortak kimlik inşa edilmesi mümkün olamamaktadır. İkinci sonuçta ise birincisine bağlı olarak, toplumda ilksel kimliklerden bağımsız, evrensel kimliklere dayalı hegemonik söylemler kabul görememektedir. Böylece farklı ilksel kimliklerden oluşan toplulukları kapsayan kimlikler toplumda karşılık bulamamaktadır.

Orta Doğu ülkelerindeki iktidarlarda güvenlik ikilemine neden olan tek etken “iç düşmanlar!” değildir. Sözü edilen devletlerin inşa süreci, doğası gereği uluslararası anlamda da güvenlik ikilemi içindedir. Lisa Anderson Orta Doğu ülkelerinde bürokratik yapıdan sonra ikinci ortak sorunun bu ülkelerin ulusal sınırları ile alakalı olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁵ Bölge ülkelerinin sınırları, Batı ülkelerinin kendi aralarında yaptıkları anlaşmalar sonucu verili sınırlardır. Charles Tilly’nin, Batı Avrupa devletlerinin oluşum süreci modeline göre savaş hazırlığı sürecinde merkez-çevre etkileşimi dikkat çekicidir. Orta Doğu ülkelerinin oluşum süreci için bu tür bir tarihsel açıklama getirilememektedir. Bu nedenle bölge ülkeleri arasında zaman zaman sınır konusunda anlaşmazlıklar yaşanmaktadır. Sınırların yapay veya verili olması farklı sorunları da beraberinde getirmiştir. Sömürgeci ülkeler tarafından belirlenen sınırlar, ülkeler içinde çokkültürlü bir mozağin oluşmasını neden olmuştur. Ancak yine sömürgeci ülkeler tarafından inşa edilen devletlerde toplumsal çokkültürlülük kamu alanına yansıtılmamıştır. Orta Doğu devletlerinde Ayubi’nin belirttiği gibi bürokratik kapasitede yeterlilik ve hegemon bir siyasi ideoloji sağlanamadığı için, iktidarda yer alanlar ile dışında kalanlar arasında, her ne kadar

¹⁵⁵ Lisa Anderson, “The State in the Middle East and North Africa” *Comparative Politics* c. 20, s. 1 (1987): 6.

daha somut nedenleri olsa da günümüzde kimlik temelinde anlaşılan, çatışmaların süregelmesine yol açmıştır.

Sınırların da sebep olduğu uluslaşamama sorunu, Orta Doğu’da ülkeler arasında yaşanan çatışmalarda iç düşman retoriğinin yeniden üretilmesine de vesile olmaktadır. Örneğin Irak Devleti’nin, Ba’as rejimi döneminde İran ve Kuveyt ile sınır sorunları görülmüştür. Ancak bu sorunların görüldüğü süreçte, Ba’as yönetimi sadece sözü edilen devletler ile değil, kendi ülkesinde Şiiler ve Kürtler ile de, bu grupların dış ülkelere destek verdikleri gerekçesiyle, sorunlar yaşamıştır. Bunun temelinde ulus içi güvensizlik yatmaktadır. Anlaşmazlıklar, devletleri daha çok güvenlik önlemleri almaya yöneltmiş olup, bürokratik yapı bu yönde şekillendirilmiştir.

Anderson’a göre bir diğer sorun ülkeler içindeki gruplar arasında etnik köken ile sınıfların özleştigi farklılıkların olmasıdır. Bir diğer ifade ile bu ülkelerdeki devlet inşa süreçlerine toplumun her kesimi dâhil edilmemiş ve devletin imkânlarından faydalanan kesimler ile faydalananmayanlar arasında statü farkı ortaya çıkmıştır. Orta Doğu ülkelerinin hiç birinde homojen bir toplum yapısı bulunmamaktadır. Orta Doğu’daki bütün ülkeler birbirinden farklı diller konuşan, dinlere, mezheplere ve kültürlere göre yaşayan toplumları kendi içinde barındırmaktadır. Söz gelimi yüzölçümü bakımından Orta Doğu’nun en küçük ülkelerinden biri olan Lübnan’da İslamiyet ve Hristiyanlık dinlerinden 18 farklı mezhebe inanan cemaat bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrası Orta Doğu’da yeni inşa edilen devletlerin kamu alanında temsiline göre ekonomik olarak zenginleşen ve sosyal statüsü yükselen gruplar daha çok ilksel kimlikleri çerçevesinde belirlenmiştir. Devlet kaynakların paylaşımını kurumsallaşma eksikliklerinden dolayı ayrımcılık yapmadan paylaşırabilme kapasitesi gösterememiştir.

Nüfus yapılarına dikkat edilmeden sınırların çizilmesi, bu sınırlar içerisinde iktidar ve bürokrasi oluşurken ilksel kimliklerin ön plana çıkması ideal bir durum değildir. Bunun sonucunda ülke içinde bazı kesimlerin asli vatandaş olarak ülkelerinde yaşarken diğer kesimlerin tehdit olarak görülmesi Anderson’ın işaret ettiği sorunun bir sonucudur. Körfez Ülkelerinde, Saddam Hüseyin’in Irak’ında, Kaddafi döneminde Libya’da ve son olarak Suriye’de Esad’ın yönetimindeki ülkeler için “aile devleti” tanımlaması yapılmaktadır. Otoriter liderlerin devlet kurumlarındaki görev yetkisini sadece kendileri ile aynı ilksel kimliği taşıyan

kesimle paylaştıkları görülmektedir. Bu durum ülke içindeki toplumlararası güvensizlikten kaynaklanmakta ve ülkelerdeki süregelen güvensizliği beslemektedir. Güvensizliğe örnek olarak, merkezi hükümetlerin demografi politikaları gösterilebilir. Irak'ın Kerkük bölgesi ve Suudi Arabistan'ın doğu bölgeleri petrol zengini bölgelerdir. Bu bölgelerde merkezi hükümette yer alanlarla aynı ilksel kimlikleri paylaşmayan bir nüfus yapısı bulunmaktadır. Farklı nüfus yapısı bu ülkelerde bir tehdit olarak algılanmıştır. Irak Devleti Kerkük'te "Araplaştırma" politikaları izlerken Suudi Arabistan Devleti ise doğu bölgesinde göçü teşvik etmiştir. Ancak güvenlikleştirme adına izlenen bu politikalar uzun vadede ülkede toplumlararası güvensizliği artırmıştır.¹⁵⁶ Orta Doğu ülkelerinde görülen kimlik çerçevesinde vatandaşlık ve uluslaşma sorunu günümüze dek yaşanan iç çatışmalarının en önemli kaynaklarındanır.¹⁵⁷

İlksel kimlikler çerçevesinde örgütlenme ve bunların işlevselliğinin devam etmesi, tüm ulusu kapsayıcı evrensel kimliklerin gelişimini engellemiştir. Nazih Ayubi'ye göre de Orta Doğu'da yönetici seçkinler, kendi yönetim meşruiyetlerini oluşturacak hegemonik ideoloji eksikliği içinde bulunmaktadır.¹⁵⁸ Hegemonik söylem, tüm ülke tarafından kabul edilen söylemlerin geliştirilmesi demektir. Bu da ancak ilksel kimlikleri aşp, evrensel entelektüel şehir ideolojileri çerçevesinde gerçekleşebilmektedir. Orta Doğu'da sözü edilen evrensel kimliklerin hiçbir zaman yer edinemediğini düşünmek doğruyu yansıtmayacaktır. Sömürgeci güçlerin Orta Doğu ülkelerine doğrudan müdahale edip siyasi kontrolü sağlamaya çalıştığı dönemde modern siyaset ideolojilerinin etkisi şehirlerde gözlenmiştir. Başta liberal ve ulusalcı, ardından faşist ve sosyalist düşünceler şehirlerde etkin olmuştur.¹⁵⁹ Bunun dışında sınırları aşan anti-emperyalist bir söylem çerçevesinde Arap milliyetçiliği Irak, Mısır ve Suriye gibi ülkelerde kimi dönemlerde hegemonik bir söylem olma yoluna gitmiş ancak başarılı olamamıştır. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi Orta Doğu'da devletler topluma penetre edememiş ve yerel örgütlenmelerin işlevini azaltamamıştır. Bu nedenle yerel kimlikler, asli kimlikler olarak toplumsal yaşamda varlıklarını idame ettirmiştir. Sözü edilen durum sadece Orta Doğu ile sınırlı da değildir. Evrensel hegemonik bir ideolojinin olmadığı

¹⁵⁶ Saouli, *The Arab State: Dilemmas of Late Formation*, 65.

¹⁵⁷ Anderson, "The State in the Middle East and North Africa" 6.

¹⁵⁸ Ayubi, *Over-Stating the Arab State*, 3.

¹⁵⁹ Sami Zubaida, "Urban Social Movements, 1750-1950", *The Urban Social History of the Middle East, 1750-1950*, Peter Sluglett (Syracuse, N.Y: Syracuse Univ Pr, 2008), 240.

lkelerde alt kültürel kimlikler kendi toplumsal-ekonomik çıkarlarını yine kendi kültürel kimlikleri ile ifade ederler. Örneğin Yugoslavya'nın evrensel bir ideolojiden uzaklaşması ve merkezi hükümetin Sırp kimliği ile bağdaşıklaşması, Yugoslavya'nın ulusal kimliğini yok etmiştir.¹⁶⁰

Hegemonik bir ideoloji ile vatandaşlarının rızasını kazanamayan siyasi otoriteler güvenlik ikilemi içinde olmaktadır. Devlet kapasitesi yetersiz olan zayıf devletler kısır bir döngü içine düşmüşlerdir. Orta Doğu'da devletler zorlayıcı güç uyguladıkça ve toplum üzerindeki baskıları artıkça kimi toplum kesimleri tarafından saldırıya uğramıştır. Ardından iktidarların güvensizlik duygusus ile birlikte güvenlik tedbirleri artırmıştır. İktidarların kendi bekalarına dair korkularının artması devletin kurumsallaşma çerçevesinde kapasitesini sınırlamakta ve otoriter eğilimlerini etkilemektedir. Orta Doğu iktidarlarının belki de en büyük hataları güvenikleştirme politikalarını yine güvenlik önlemleri ile sağlamaya çalışmaları ve güven inşa politikalarını göz ardı etmeleri olmuştur.

Orta Doğu'nun uluslararası, bölgesel sistemi ile devlet yapılanmasına dair sorunları anlamak için bu bölgedeki ekonomik yapı irdelenmelidir. Bir iktidarın gücü, başkalarına şiddet uygulayarak dışlayıcı bir şekilde, tek elde toplamaya çalışması sadece iktidarını kurumsallaştıramaması ile açıklanamaz. İktidarın, ekonomik gelir kaynaklarına dair tutumu onun iktidar yapısını belirlemektedir. Batı'da modern ulus-devletin oluşum sürecinde devletin vergi toplama sürecinin devlet yapılanmasına doğrudan etki ettiği görülmüştür. Nazih Ayubi Orta Doğu'daki zayıf devletlerin yapısal sorunlarını açıklamaya çalışırken bu konuyu vurgulamıştır. Orta Doğu'da devletler topluma nüfuz edip vatandaşından vergi toplayamamıştır.¹⁶¹ Vergi toplayan devletin vatandaşına hizmet sunabilmek için daha verimli bir bürokrasi oluşturma çabasına gireceği varsayılmaktadır. Lisa Anderson da Orta Doğu lkelerinde görülen ortak yapısal sorunları birkaç başlık altında topladığı çalışmasında bu konuya değinmiştir. Anderson'a göre ilk olarak bu ülkelerdeki temel sorun, zayıf devletlerde görüldüğü gibi, bürokratik yapının yetersiz olması, topluma nüfuz edememesi ve vergi toplayamamasıdır.¹⁶² Gelirini dış ülkelere doğal kaynak satarak sağlayan devletler, vergi toplama konusunda daha az istekli olmaktadır. Böylece iktidarların vatandaşına karşı sorumluluğu ve hesap verebilirliği konusunda

¹⁶⁰ Saouli, *The Arab State: Dilemmas of Late Formation*, 25.

¹⁶¹ Ayubi, *Over-Stating the Arab State*, 3.

¹⁶² Anderson, "The State in the Middle East and North Africa", 6.

baskı azalmaktadır. Hatta vergi toplama konusunda isteksiz olan devletler için, özellikle petrol ihraç eden ülkeler, vatandaşlarına devlete sadakat göstermelerine karşılık olarak vergi ödedikleri, kinayeli bir şekilde dillendirilmektedir. Örneğin Suudi Arabistan'da Kral Abdullah'ın vefatının ardından tahta çıkan Kral Selman halka 28 milyar Euro dağıtmaya karar vermiştir.¹⁶³

Bir ülkede devlet gelirinin büyük bir kısmı vatandaştan toplanan vergilerden oluşuyorsa o ülkede vatandaşlar, özellikle de burjuva sınıfı, devlet bütçesinin kendi çıkarları yönünde kullanılması konusunda siyaseti temsil edenlere karşı daha büyük baskı uygulamaktadır. Ancak ekonomik olarak gelir kaynağı vergi yerine dış ülkelere sattığı doğal kaynaklar olan ülkelerde, iktidar tekelinin siyasi ve ekonomik alanda arttığı gözlenmiştir. Burada rantıye devletleri sadece petrol ihraç eden ülkeler olarak düşünülmemelidir. Suudi Arabistan, Bahreyn, Yemen, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak ve Libya'nın yanı sıra Orta Asya devletlerinde petrol ihracatı en büyük devlet gelir kaynağı olduğu bilinmektedir. Bu ülkeler dışında da Suriye, Mısır, Ürdün, Tunus ve Lübnan gibi ülkeler de hem petrolün bölgeden ihracı için yapılan boru hatları aracılığı ile geçişinden hem de başta askeri yardımlar olmak üzere yapılan dış yardımlardan gelir elde ederek rantıye devlet özellikleri göstermektedir.¹⁶⁴

Irak Devleti'nde de 1920'lerde, İngiliz manda yönetimi dönemindeki çıkarlar doğrultusunda zayıflayan devlet-toplum ilişkileri ve Ba'as Partisi döneminde, petrol krizi nedeniyle petrol gelirlerinin artmasına bağlı olan siyasi örgütlenme petrolün politik-ekonomik özelliklerine dayanmaktadır.¹⁶⁵ Dolayısıyla Irak, her açıdan devletleşme deneyiminde rantıye devlet özelliği taşımıştır. Irak rantıye devlet özellikleri dışında devlet yapılanması ve uluslaşma süreci bağlamında da hem zayıf devlet özellikleri taşımakta hem de Orta Doğu devletleri ile benzerlik göstermektedir. Dördüncü bölümde Irak'ın 2003 yılına dek devletleşme ve uluslaşma deneyimi incelenecektir. Böylece Ba'as rejimi sonrası oluşan otorite boşluğunda, yaşanan çatışmaların kaynakları zayıf devletlere özgü özellikler çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır.

¹⁶³ "Saudi King Salman Issues Major Royal Orders," *Al-Arabiya News*, January 29, 2015, <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2015/01/29/Saudi-Arabia-to-announce-royal-orders-by-King-Salman.html>.

¹⁶⁴ Michael L. Ross, "Does Oil Hinder Democracy?" *World Politics* c. 53, s. 3 (Nisan 2001): 329-335.

¹⁶⁵ İpek, "İşgal Sonrası Irak'ta Devletleşme Sorunlarının Kuramsal İncelemesi ve Petrol Zenginliğinin Etkileri" 78.

4. ZAYIF DEVLET KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE IRAK'IN DEVLET VE ULUSLAŞMA DENEYİMİ

Önceki bölümde zayıf devlet kavramı ile Orta Doğu devletlerinin zayıf devlet olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ise Irak'ın karakteristik bir Orta Doğu devleti olduğu zayıf devlet özellikleri ile gösterilecektir. Orta Doğu'da zayıf devletlerin temel özelliklerinden biri var olan sınırlar içinde merkezi yönetimlerin iradelerini tüm ülkede hâkim kılamamalarıdır. Bununla birlikte devlet örgütlenmesi Batı devletleri gibi yasal-ussal bir bürokratik yapıdan çok lider odaklı ve liderin çevresinde oluşan neopatrimonyal bürokratik bir yapılanmadan ibarettir. Çalışmanın bu bölümünde Irak'ta devlet yapılanması dönemler halinde ele alınacaktır.

Devlet iradesinin yetersiz olduğu ülkelerde görülen bir diğer özellik bölünmüş toplumdan bir ulus inşa edilememesidir. Irak'ta dönem dönem ulusal bilincin yükseldiği ve sınıf bilincinin ilksel kimliklerin önüne geçtiği kabul edilmekle birlikte günümüzdeki Irak'ta hüküm süren etnik temelli siyasetin kökleri bu bölümde Irak tarihine bakılarak araştırılacaktır. Çünkü günümüzde Irak siyasetine hâkim olan etnik temelli seçkinler de modern Irak tarihinden beslenerek argümanlarını geliştirmekte ve bu argümanlar Irak'taki gruplar tarafından kabul görmektedir. Dört alt başlıktan ve dönemden oluşan bu bölümde her detaya değinen bir modern Irak siyasi tarihinden çok Irak'ın 2003 sonrası devlet yapılanmasına etki eden zayıf devlet özellikleri ele alınacaktır.

4.1. Modern Irak Devleti'nin Doğuşu

Irak zayıf devlete sahip bir ülke olarak nitelendirilmektedir. Modern Irak ulus-devletinin oluşum süreci bu niteliğine kaynaklık etmektedir. Bu nedenle günümüzde Irak'ın istikrarsız yapısı analiz edilirken sıkça devletin oluşum sürecine atıfta bulunmaktadır. Çünkü Irak'taki sorunlar değerlendirilirken modern ulus-devlet formu dikkate alınmakta ve Irak bu çerçevede ele alınırken Irak'ın modern ulus-devlet oluşum süreci detaylı bir şekilde işlenmektedir. Bu çalışmada da benzer bir yol izlenecektir. Bu süreç işlenirken öncelikle Irak'ı oluşturan Osmanlı vilayetleri ve onların yapıları incelenecektir. Ardından bu vilayetlerin modernleşme sürecinde evrimleri ve bu süreçte ön planda olan toplumsal güç odakları ele alınacaktır. Son olarak Irak'ın işgal sürecine değinilip, daha sonra oluşan yönetimin temelleri zayıf devlet kavramı dikkate alınarak değerlendirilecektir.

4.1.1. Irak'ı Oluşturan Osmanlı Vilayetleri ve Yapıları

Modern Irak ulus-devletinin oluşumu, Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Musul, Basra ve Bağdat vilayetlerinin bir araya getirilmesine dayanmaktadır. Birbirinden farklı etki alanına ve demografik yapıya sahip olan vilayetlerden bir ulus-devlet inşa edilemeye çalışılması, Irak Devleti'nin yapay bir devlet olduğuna dair tartışmaları körüklemiştir. Irak Devleti'nin yapay bir devlet olup olmadığı tartışmaları bir yana, bu çalışmada bir asrın geçmesine karşın Irak'ın neden başarılı bir uluslaşma süreci yaşayamadığı daha çok irdelenecektir. Ancak uluslaşma süreci irdelenirken de Irak'ı oluşturan vilayetlerin demografik yapıları, farklı yönelimlerinin olması ve bu grupların birbirleri ile ilişkilerini güçlendirecek ortak bir tarih geçmişinin olmaması da dikkate alınacaktır.

Şekil 4: Osmanlı Dönemi Irak Haritası

<http://cominganarchy.com/2006/05/03/you-three-break-it-up/>

Irak'ın güneyinde bulunan Basra vilayeti tarihsel olarak Körfez ülkeleri¹⁶⁶ ile etkileşim içinde olmuştur. Musul vilayeti ise daha çok Türkiye ve Suriye Devletleri'nin yer aldığı coğrafya ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bağdat ise başta Safevi Devleti'ne karşı bir cephe olmak üzere kimlik kazanmış ve geriye kalan tüm bölgeler ile etkileşimini güçlendirmiştir. Demografik olarak da sözü edilen vilayetler din, mezhep ve dil bakımından farklılık göstermektedir. Güneyde Şii Arapların daha yoğun oldukları gözlenir iken Bağdat ve Musul'da Sünni Müslüman topluluklar yaşamıştır.¹⁶⁷ Musul vilayetinde ise Kürtlerin ve Türkmenlerin, Arap nüfusa göre daha yoğun olduğu tespit edilmiştir. Geçmişte Türk-Fars yaşam alanlarını ayıran Kerkük, Altın Köprü, Erbil ve Kifri bölgeleri Osmanlı döneminde stratejik önem kazanmıştır. Sözü edilen bölgeler, kuzeyde Zap'tan güneyde Diyale Nehri'ne kadar uzanmaktadır. Musul vilayetinde yer alan bu bölgelerde Türkmenler yaşamıştır.¹⁶⁸ Daha kuzeye ve dağlara doğru gidildiğinde kırsal alanlarda Kürtlere daha yoğun bir şekilde rastlamak mümkün olmuştur. Bunlar dışında Musul vilayetinde çeşitli Hristiyan gruplar (Asuri, Nasturi, Ermeni) ve Yahudiler de kendi yaşam alanlarını

¹⁶⁶ Körfez ülkeleri; Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, İran ve Umman'dır.

¹⁶⁷ Reeve Spector Simon, *Iraq Between the Two World Wars: The Militarist Origins of Tyranny* (New York: Columbia University Press, 2004), 3.

¹⁶⁸ Liora Lukitz, *Iraq: The Search for National Identity* (London; Portland, Ore.: Routledge, 1995), 30.

oluşturmuşlardır.¹⁶⁹ Demografik yapılar bakımından ve vilayetlerin etkileşim içinde bulundukları bölgeler açısından özellikle Basra ve Musul vilayetlerinin birbirleriyle farklılıkları dikkat çekmektedir. Farklı yönelimleri olan topluluklardan bir ulus yaratılmaya çalışılması, Irak'ın kendine özgü uluslaşma deneyiminin temelini oluşturmuştur. Hisham Sharabi'ye göre, Irak Devleti tıpkı Suriye ve Lübnan gibi Sömürgeci devletlerin kendi çıkarlarına ve anlaşmalarına göre Birinci Dünya Savaşı sonrası inşa edilmiştir. Irak bir coğrafi tanımlama olarak bilinse de 1920 öncesi mevcut vilayetleri ile siyasi bir varlık olarak görülmemiştir.¹⁷⁰

4.1.2. Modernleşme Süreci ve Yeni Toplumsal Güç Odakları

Irak coğrafyası 19. yüzyılda modernleşme sürecine girerken çokkültürlü bir toplum özelliği göstermiştir. Bu duruma paralel olarak farklı toplumsal güç odakları bölgede hüküm sürmüştür. Irak'ın çokkültürlü toplumsal yapısını ve güç odaklarını anlamak için kısaca Irak'ın tarihsel süreci incelenmelidir. Çünkü Irak'ta yeni devlet inşa sürecine başlayacak olan sömürgeci güçler de Irak'ın toplumsal güç odaklarını incelemiş ve buna uygun politikalar uygulamaya çalışmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, İngilizlerin sömürgecilik anlayışı daha çok dolaylı yönetime dayanmaktadır. İngilizler işgal ettikleri ülkelerdeki toplumsal güç odaklarını analiz edip onlarla iş birliği yaparak yeni devletleri şekillendirmişlerdir. Çünkü İngilizler toplumları, kendilerine doğal lider olarak gördükleri kişiler aracılığı ile kontrol etmeyi tercih etmişlerdir.¹⁷¹ Bu nedenle özellikle aşiretler, dini gruplar ve liderleri Osmanlı yönetimi dönemindeki toplumsal rollerini modern ulus-devlet döneminde de devam ettirmişlerdir.¹⁷² Bu anlamda Irak'ta toplumsal güç odaklarının toplumsal rollerinde bazı açılardan devamlılık bulunmaktadır.

Tarihte ilk olarak tarımın yapıldığı ve yaygın olarak yerleşik yaşama geçişin başladığı topraklar “verimli hilal” olarak adlandırılmaktadır. Verimli hilal olarak adlandırılan toprakların büyük bir bölümü günümüzdeki Irak sınırları içinde bulunmaktadır. Toprakların verimli olması nedeniyle Mısır ve Roma

¹⁶⁹ Phebe Marr, “One Iraq or Many: What Has Happened to Iraqi Identity?” *Iraq Between Occupations: Perspectives from 1920 to the Present*, ed. Amatzia Baram, Achim Rohde ve Ronen Zeidel (New York: Palgrave Macmillan, 2010), 17.

¹⁷⁰ Muhsin Gasim al-Mūsawī, *Reading Iraq: Culture and Power in Conflict* (London: I.B. Tauris, 2006), 60.

¹⁷¹ Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of Its Communists, Ba'thists and Free Officers* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1989), 175.

¹⁷² Lukitz, *Iraq: The Search for National Identity*, 98.

medeniyetlerinden de eski medeniyetler bu coğrafyada oluşmuştur. Kurulan bu medeniyetlerle birlikte ilk ordular ve “tanrı kral”¹⁷³ anlayışındaki krallar bu topraklarda ortaya çıkmıştır. M.Ö. 3500-2400 yılları arasında Mezopotamya’nın güneyinde Sümer İmparatorluğu kurulmuştur. Sümerler yazıyı iletişim aracı olarak kullanan ilk topluluk olmalarından dolayı “medeniyetler beşiği” olarak bilinmektedir. Sümerler sadece bir etnik gruptan oluşmamışlardır. Çeşitli gruplardan oluşan insanlar Uruk, Eridu, Kish, Lagash, Agade, Akshak, Larse ve Ur adlarındaki şehir devletlerde yaşamışlardır.

Irak’ta M.Ö. 2400’te Akkad devleti kuruldu. Dünya’nın ilk imparatorluk kurucusu olan Sargon Sümerlileri yenerek Irak’ta hâkimiyetini kurdu. Sargon’un Irak’taki hâkimiyeti 200 yıl sürdü. Akkادلara çeşitli gruplar tarafından yapılan saldırılar sonucunda merkezi otorite yıkıldı. Akkadların ardından Babil İmparatorluğu bölgede kuruldu. Babil İmparatorluğu M.Ö. 2000 ile 539 yılları arasında bölgede hüküm sürdü. Babil İmparatorluğu döneminde Kral Hammurabi dönemi oldukça önemlidir. M.Ö. 18. yüzyılda ilk yazılı yasalar Hammurabi döneminde yapıldı. Toprak kullanımı, kiralama, boşanma, miras ve çalışma şartları üzerine yapılan yasalar, o dönemde kan bağına dayalı hukuktan daha örgütlü bir hukuk sistemine geçiş için bir adım oluşturdu.

Babil İmparatorluğunun bölgedeki hâkimiyeti belirtilen sürede kesintisiz bir şekilde devam etmemiştir. Asur İmparatorluğu, M.Ö. 1000’de Babil İmparatorluğu’na üstünlük kurmuş ve sınırlarını genişletmiştir. Ardından sırasıyla M.Ö. 539 yılında Pers İmparatorluğu bölgede güç kazanmış ancak Perslerin ardından Büyük İskender önderliğindeki ordular M.Ö. 331 yılında bölgeyi işgal etmiştir. Ardından, İslamiyet’in Irak’ta hüküm süreceği tarihe kadar bölgede Bizanslıların ve Sasanilerin hâkimiyetleri yaşanmıştır.

İslam’ın yayılma sürecinde, Hz. Muhammet’in ölümünün bir yıl sonrası M.S. 632’de İslam orduları Irak’ı fethetmek için Irak’a doğru yöneldi. O dönemde Irak’ta Bizanslılar ve Sasaniler bulunmaktaydı. Arap Müslüman ordular dört yıl boyunca

¹⁷³ William R. Polk, Asurlu Naram-Sin’in M.Ö. 2000’lerde “Bütünlük Kralı” gibi gösterişli bir unvan aldığı bu topraklarda, 2. Sargon’un ya da daha sonra Babil kralı Kyros’un kendilerini “Dünya Kralı” ilan etmeleri ile modern Irak’ta önce Abdülkerim Kasım’ın kendisine “Tek Önder”, ardından Saddam Hüseyin’in kendisine “Yiğit Reis” gibi sıfatları kendilerine takmalarını tarihsel sürekliliğin bir sonucu olduğunu düşünmektedir. Bk. William R. Polk, *Understanding Iraq: The Whole Sweep of Iraqi History from Genghis Khan’s Mongols to the Ottoman Turks to the British Mandate to the American Occupation* (New York: Harper Collins, 2005), 27.

çeşitli savaşlar sonucu 636 yılında Irak’a hâkim oldular. Bu tarihte yapılan Kadisiye Savaşı’nın ardından Sasanilerin bölgedeki varlığı sona erdi.¹⁷⁴ Sasanilerin ardından M.S. 750-1055 yıllarında Irak’ta Abbasiler dönemi yaşandı. Bu dönemde bölgede Babil İmparatorluğu dönemindeki gibi güçlü bir devlet ve şehirleşme yapılanması oluştu. Ayrıca Abbasiler döneminde bölgeye Türklerin göçü arttı ve bu durum bölgenin geleceği açısından önemli bir gelişmeydi. Abbasiler döneminde 70.000’den fazla Türk birliği, savaş kabiliyetlerinden dolayı aileleri ile birlikte Orta Asya’dan Irak’a göç etti. Bu durum 1055 yılında Tuğrul Bey önderliğinde, bölgede Selçuklu yönetiminin önünü açtı. Irak’ta Selçuklu devri 1194 yılında sona erdi.¹⁷⁵

Günümüzde taşıdığı etkileriyle Irak tarihinde yaşanan en önemli olaylardan biri de Moğol istilalarıdır. Cengiz Han’ın torunu Hülagu Han 1258’de Bağdat’ı istila etti. Mezopotamya’da oluşan medeniyet birikimi Moğollar ile birlikte sona erdi. Moğol istilasından sonra Irak’ta siyasi krizler, ekonomik sorunlar ve toplumsal bölünmeler yaşandı. Bağdat, ticari merkez olarak eski önemini yitirdi. Ancak en önemlisi Abbasi döneminden beri Irak’ta oluşan şehirleşme ve buna bağlı olarak kültürel gelişim, istilalar sonrası sona erdi. Moğol istilaları ile birlikte Irak’ta yerleşik tarım toplumları hızlı bir bozulma dönemine girdi.¹⁷⁶ Irak’ta merkezi idare ve örgütlenme yapılarının bozulması ile göçebe aşiretlerin Irak’ta nehir kıyılarında yerleşimleri yeniden yaygınlaştı.¹⁷⁷ Bu anlamda Moğol istilaları günümüzdeki etkileri bakımından, bir sürecin kırılması ve yeni bir sürecin başlangıcı olması itibari ile oldukça önemlidir.

Moğol istilaları ve İran–Türk mücadelelerinin ardından 1534’ten 1914’e kadar Irak’ta Osmanlı dönemi yaşanmıştır. Moğol istilasından Osmanlı padişahlarından II. Mahmut dönemine kadar Irak coğrafyasında merkezi örgütlenme eğilimleri görülmemiştir. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı yönetimi yetkilerini Memlûklülere devretmiştir. Mumlûklü yöneticiler Osmanlı Padişahlarını hükümdar olarak tanıyordu ancak yönettikleri bölgelerde kayda değer bir derecede otonomileri oluşmuştur. Bu anlamda söz konusu dönemde Irak vilayetlerinde güçlü

¹⁷⁴ Helen Chapin Metz, *Iraq, a Country Study* (DA Pam: United States Secretary of the Army, 1990), 7–16.

¹⁷⁵ Scott Taylor, *Among the “Others”: Encounters with the Forgotten Turkmen of Iraq* (Ottawa: Esprit de Corps Books, 2004), 174–175.

¹⁷⁶ Metz, *Iraq, a Country Study*, 24–25.

¹⁷⁷ Edwin Black, *Banking on Baghdad: Inside Iraq’s 7,000-Year History of War, Profit, and Conflict* (New Jersey: Dialog Press, 2008), 49–50.

bir merkezi yönetimden söz edilememektedir.¹⁷⁸ II. Mahmut dönemi (1808-1839) ile birlikte Batı örnek alınarak devlet yapılanması yeniden gözden geçirilmiştir. Bu dönemde yarı otonom bir şekilde yönetilen vilayetler doğrudan merkeze bağlanarak hükümdarın gücü konsolide edilmeye çalışılmıştır. Ancak Bağdat'ın Memlûklü valisi Davut Paşa bu uygulamaya rıza göstermemiştir. Bunun üzerine 1831 yılında Halep valisi Ali Rida Paşa Bağdat'ı ve Davut Paşayı ele geçirmiştir. Ardından Basra Bağdat ve Musul vilayetleri doğrudan İstanbul'a bağlanmıştır.

İstanbul'da; yönetim biçimi, kanunlar, toprak paylaşımı ve eğitim sistemi gibi konulara dair kararlar alınmıştır. Ancak yeni kararların Osmanlı Devleti'nin tüm vilayetlerine yansması aynı oranda olduğu söylenememektedir. Irak'ta; Tanzimat dönemindeki yenilikler, 1858 Toprak ve 1864 Vilayet Kanunlarının uygulamaları ancak 1869'da Mithat Paşa'nın Bağdat valisi olarak atanmasıyla birlikte görülmüştür.¹⁷⁹ Mithat Paşa'nın Bağdat'taki görev süresi kısa olmasına rağmen (1869-1872) bu sürede önemli işler başarmıştır. Bu dönemde şehir ve köy konseyleri oluşturulmuştur. Hükümetin halkı ilgilendiren konularda karar alma süreçlerine konseyler de dahil edilmiştir. Bu dönemde yeni hastaneler yapılmış ve gazeteler kurulmuştur.¹⁸⁰ Mithat Paşa dönemindeki yenilikler tasnif edilecek olursa üç ana başlık ön plana çıkmaktadır. Bunlar; yönetimin yeniden yapılanması, aşiretlerin yerleşik yaşama geçmeleri konusunda ikna edilmeleri ve seküler eğitimin başlamasıdır. Mithat Paşa tarafından yönetimin merkezileşmesi yönünde atılan adımlar bölgede oluşan modern devlet yapılanmasının temellerini oluşturmuştur.¹⁸¹

Mithat Paşa Bağdat valisi olmadan önce 1850'lerde Avrupa'daki büyük başkentleri gezip, oradaki anayasa ve yargı sistemlerini incelemiştir. Ardında 1869 yılında Bağdat Valisi olduktan sonra bölgede modernleşme yönünde devlet örgütlenmesi ve toprak paylaşımı alanında reformlar gerçekleştirmiştir. Toprak reformunun ardından Mithat Paşa'nın aşiretleri yerleşik yaşama geçme konusunda ikna çalışmaları ile birlikte 1868 ile 1905 yılları arasında Irak'ta göçebe aşiretlerin oranı yüzde 35'ten 17'ye düşmüştür. Aynı dönemde tarımla geçinen nüfusun oranı

¹⁷⁸ Michael Hechter ve Nika Kabiri, "Attaining Social Order in Iraq" *Order, Conflict, and Violence*, ed. Stathis N. Kalyvas, Ian Shapiro ve Tarek Masoud (Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2008), 51.

¹⁷⁹ Charles Tripp, *A History of Iraq* (Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press, 2007), 13-15.

¹⁸⁰ Hans J. Nissen ve Peter Heine, *From Mesopotamia to Iraq: A Concise History* (Chicago: University of Chicago Press, 2009), 149.

¹⁸¹ Phebe Marr, *The Modern History of Iraq* (Boulder, CO: Westview Press, 2012), 7.

ise yüzde 41'den 59'a yükselmiştir.¹⁸² 1858 toprak reformu ile birlikte Irak'ta yerleşik hayata geçiş sürecinin başarılı olduğunun bir diğer göstergesi de bu dönemde deve yetiştiricilerinin statüsünün düşmesi ve koyun yetiştiricilerinin statülerinin yükselmesidir.¹⁸³ Göçebe aşiretler daha çok deve ticareti ile geçimlerini sağlamışlardır.

Aşiretlerin yerleşik hayata geçişlerini hızlandıran etkenlerde biri de Süveyş Kanalı'nın açılması ile Basra üzerinden Hindistan'a tahıl ihracatının artmasıdır. Basra'dan yapılan ihracat 1867'de £140.000 Pound iken bu rakam her yıl ortalama olarak £8000 Pound artmıştır.¹⁸⁴ Tarım yapılan toprak alanında ise mevcut tarım arazisinin beşte biri kadar artış görülmüştür.¹⁸⁵ Mithat Paşa döneminde eğitim alanında da pek çok yenilik yapılmasına rağmen, hem askeri yapılanmayı hem de vergilerin toplanma şeklini ilgilendiren toprak reformu üzerinde durulmalıdır. Miri toprak sisteminden yeni bir sisteme geçiş ile ilgili durum detaylı bir konudur. Ancak bu çalışma açısından toprak reformunun en önemli yönü, başta aşiretler olmak üzere toplumsal güç odakları arasında yeni bir mücadele alanı oluşturması olmuştur. Toprak reformları ile birlikte Irak'ta mevcut toplumsal güç odakları arasında güç dengesi yeniden şekillenmiştir. Irak'ta toprak reformu sonrası küçük bir azınlık büyük toprak alanlarına sahip olarak önemli bir güç haline gelmişlerdir.¹⁸⁶ Örneğin Sadun ailesi gibi toprak reformundan sonra büyük toprak sahibi olan aileler bu dönemde elde ettikleri güç ile birlikte gelecek dönemde Irak siyasetinde etkin olacaklardır.¹⁸⁷

Aşiretler, modernleşme döneminde kentleşme ile birlikte geleneklerinde ve ilişkilerinde yaşam tarzı açısından bazı değişiklikler olsa da birliktelik duygusu bağlamında değişiklik yaşamamışlardır.¹⁸⁸ Kaldı ki Irak'ta şehirleşme ve şehirlerin genişleme sürecinde yeni bölgeler oluşurken ilksel kimlikler yaşam alanlarını şekillendirmiştir. Aynı aşiretten olanlar, benzer inanç sistemini takip edenler

¹⁸² Marion Farouk-Sluglett ve Peter Sluglett, "The Transformation of Land Tenure and Rural Social Structure in Central and Southern Iraq, C. 1870-1958" *International Journal of Middle East Studies* c. 15, s. 4 (1983): 493.

¹⁸³ Pappe, *Ortadoğu'yu anlamak*, 133.

¹⁸⁴ Marion Farouk-Sluglett ve Peter Sluglett, *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship* (London; New York: I. B. Tauris, 2001), 3.

¹⁸⁵ Marr, *The Modern History of Iraq*, 7.

¹⁸⁶ Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, 55.

¹⁸⁷ Toby Dodge, *Inventing Iraq: The Failure of Nation Building and a History Denied* (New York: Columbia University Press, 2005), 58–59.

¹⁸⁸ Dodge, "The Social Ontology of Late Colonialism: Tribes and Mandated States in Iraq" 261.

şehirleşmenin geliştiği dönemlerde birlikte hareket etmişlerdir.¹⁸⁹ Dolayısıyla şehirlerde nüfus yapısı bakımından heterojen bir yapı oluşmuştur. Ancak bu durumun bir sonucu olarak Iraklı aşiretler, yeni yapı içinde bazı değişiklikler geçirmelerine rağmen kan bağına dayalı assabiye¹⁹⁰ duygularını kaybetmemişlerdir.¹⁹¹ Batatu, modernleşme sürecinde aşiretlerde assabiye duygusunun devam ettiğini ve bu durumun onları daha da önemli bir toplumsal güç haline getirdiğini savunmuştur. Dönemlere göre aşiretlerden meclislere giden mebus sayısının bu duruma bir gösterge olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı döneminde, 1914 yılında, Irak'tan Meclis-i Mebusana 34 kişi giderken bunlardan sadece biri aşiret lideriydi. Ancak 1924'te İngilizlerin Irak'ta oluşturdukları geçici mecliste 99 mebusun 34'ü aşiret liderlerinden seçilmiştir.¹⁹² Böylece aşiretler yeni Irak Devleti'nin içinde önemli bir yer almıştır. Ancak daha sonraki bölümlerde görüleceği üzere aşiret kimliği ile ulus kimliğinin rekabeti devam etmiştir. Aşiret kimliğinin yerel bir kimlik olması ulus fikri ile çatışmaktadır.¹⁹³ Bu nedenle Irak'ın ulus-devlet olma sürecindeki sorunları daha iyi anlayabilmek için aşiretler önemli bir toplumsal güç olarak değerlendirilmeli ve üzerinde durulmalıdır. Günümüzde Irak toplumunun yüzde yetmiş beşi kendini bir aşirete bağlı olarak görmektedir.¹⁹⁴ Aşiretlerin yanında dini grup liderleri, Irak'ın eşrafı, aristokratlar ve daha çok gayri Müslimlerden oluşan burjuva sınıfı Irak'ın diğer önemli güç odakları olarak gösterilmiştir.

Dini grup olarak Irak'ta Şiiler nüfuz yoğunluğu bakımından önde gelmektedir. Irak'ın güneyinde özellikle Basra, Necef ve Kerbela'da önemli bir Şii nüfusu bulunmaktadır. Şiiler sadece güneyde olup Araplardan oluşmamaktadır. Irak'ın Kuzeyine doğru gidildikçe Telafer, Dakuk, Tuzhurmatu ve Karatepe gibi Türkmen bölgelerinde de Şii nüfusa rastlanabilmektedir. Sadece nüfus bakımından

¹⁸⁹ Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, 16.

¹⁹⁰ Assabiye, Arapça “tutmak, bağlı kalmak” anlamına gelen “asabe” sözcüğünden türemiştir. Farklı araştırmacılar tarafından bu kavram “yakınlık bağı”, “dayanışma duygusu”, “topluluk duygusu”, “ortak ruh” ve “toplumsal dayanışma” anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. İbni Haldun'a göre assabiye'nin oluşmasını sağlayan en temel şey ise kan bağıdır. Bk. Mustafa Yıldız, “İbn Haldun'nun Tarihselci Devlet Kuramı,” *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 10 (2010): 41–42.

¹⁹¹ Ali Wardi, *Akhlaq: Al-Da'i' Min Al-Mawarid Al-Khalafiyah* (London: Al Warrack Publishing, 2007), 23.

¹⁹² Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, 103.

¹⁹³ Thair Karim, “Tribes and Nationalism: Tribal Political Culture and Behaviour in Iraq, 1914-20” *Tribes & Power: Nationalism & Ethnicity in the Middle East*, ed. Faleh A. Jabar ve Hosham Dawod (London: Saqi Books, 2002), 305.

¹⁹⁴ E. Rebinson Glenn, “Identity Politics and the War in Iraq” *The Three Circles of War: Understanding the Dynamics of Conflict in Iraq*, ed. Heather Gregg (Washington, D.C: Potomac Books, 2010), 13.

değil, teolojik açıdan bakıldığında da Şiilik için önemli merkezler Irak'ta bulunmaktadır. Kufe, Hille, Bağdat, Necef, Kerbela ve Samarra Şiilik açısından önemli merkezlerdir. Örneğin Kufe Hz. Ali döneminde İslam Devletinin başkenti olmuştur. Şiiliğin tarihi ele alındığında pek çok gelişme Irak'ta yaşanmıştır.¹⁹⁵ Ancak Şiilere dair önemli çalışmaları bulunan Yitzhak Nakash'a göre Şiilerin 20. yüzyıldan öncesine kadar Irak'ta en yoğun nüfusa sahip topluluk olduklarına dair kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Osmanlı döneminde Irak'ın merkezi ve güneyinde insanlar, kabileler şeklinde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu kabilelerin çoğu da Arap Yarımadasından Irak'a göçmüştür. Kabileler göçtükleri bölgelerde kendi kendilerini yönetmişler ve gevşek konfederasyonlar şeklinde örgütlenmişlerdir. Nakash, kabilelerin 18. yüzyılın sonundan başlayarak 20. yüzyılın başına dek Şii mezhebine tabi olmalarını birkaç nedene dayandırmaktadır. Devlet yapılanmasını ve Vahabileleri öteki olarak görmesi nedeniyle Şiilik, Nakash'a göre Güney Irak'taki kabilelere cazip gelmiştir. Dönüşümün nedenine sosyo-politik açıdan bakıldığında ise, kabilelerin yerleşik yaşama geçiş dönemlerinde Şii dini kurumlarının toplumsal işlevleri toplumun dönüşümünde etkili olduğu söylenebilmektedir. Göçebe kabileler tarım toplumuna geçerken toplumsal yaşam biçimleri olumsuz etkilenmiştir.¹⁹⁶ Yeni yaşam tarzı ile birlikte Irak'ın güneyinde kimlikler yeniden inşa edilirken toplumsal ilişkiler bağlamında Şiilik etkin bir rol almıştır.

Şiilerin medreseleri 19. yüzyılda önemli bir toplumsal güç haline gelmiştir. Şiilerin dini otoriteleri (*Merciler*) devlet gibi hareket edebilen bir yapıya kavuşmuştur. Toplum içinde söz sahibi olan ve devlet içinde devlet konumuna gelen Merciler ve medreseleri devlet tarafından kontrol altında tutulmaya çalışılmış ve hep bir tehdit olarak görülmüştür.¹⁹⁷ Aşağıda da sözü edileceği üzere Musul vilayetinde tarikatların veya Basra vilayetindeki medreselerin toplumsal ağ oluşturabilme özelliği dikkat çekmektedir. Göçebe ve otonom bir şekilde yaşayan toplulukların birbirleri ile iletişimlerini sağlayabilen dini kurumlar, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra önemli toplumsal güç odakları haline gelmeyi başarmışlardır.

Sünniler ise Irak'ın orta ve kuzey bölgelerinde daha yoğun olarak yaşamışlardır. Osmanlı döneminde Irak'ta yaşayan veya Arap Yarımadasından Irak'a göç eden eşraf ile yine o dönemde aristokrat sınıfını oluşturanlar çoğunlukla Sünni

¹⁹⁵ Ziya Abbas, *Irak'ta Sii Merciliği'nin Siyasi Rolü* (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 47–50.

¹⁹⁶ Yitzhak Nakash, *Irak'ta Pandora'nın Kutusu Şiiler* (Ankara: Elips Kitap, 2005), 25–44.

¹⁹⁷ Abbas, *Irak'ta Sii Merciliği'nin Siyasi Rolü*, 82.

idi. Sünniler Irak'ta kimliklerinin kendilerine kazandırdıkları toplumsal statü nedeniyle her zaman doğal bir toplumsal güç odağı olarak görülmüştür. Irak'ta yönetici kesimin, eşrafın, büyük toprak ağalarının Sünni; Şiiilerin ise güneyde yaşayan yoksul bir kesimden oluşması Şii-Sünni ayırımına sınıfsal bir boyut kazandırmıştır.¹⁹⁸ Şiiler nüfus olarak daha yoğun olmalarına rağmen Osmanlı döneminde seçkinlerin Sünni kesimden olması onların daha önemli bir toplumsal güç odağı olarak görülmesine yol açmıştır. Diğer bir ifade ile Sünni seçkinler, Irak'ta özellikle Osmanlı döneminden sonra kalabalık toplulukları denetimleri altında tutabilecek güç araçlarına sahip olmuşlardır.

Irak'ta dil ekseninde düşünüldüğünde kuzeyde Kürtler ve Türkmenler, Araplar dışında önde gelen toplumlardır. Kürtler kuzeyde kırsal alanlarda daha çok aşiretler şeklinde yaşamışlardır. 19. yüzyıldan itibaren Kürtler arasında Kadiri ve Nakşibendi tarikatlarına tabi olma durumu daha da yaygınlaşmıştır. Kürtler üzerine yaptığı çalışmalar ile tanınan tarihçi Martin Van Bruinessen, yaptığı çalışmalarda Kürtlerin sosyal ve siyasi örgütlenmelerinde tarikatların önemini vurgulamıştır. Özellikle 1880 sonrası milliyetçi isyanlarda Nakşibendi tarikatının rolü önemlidir.¹⁹⁹ Çünkü daha önce de belirtildiği gibi bu tür örgütlenmeler, geniş toplulukların birlikte hareket etmesinde, bu bağlamda kendilerini tanımlamada ve ötekilerini belirlemede ön plana çıkmıştır. Türkmenler ise nüfus olarak Kürtlere göre daha az olmalarına rağmen hem Osmanlı döneminde hem de Irak Devleti'nin kuruluş aşamasında devletlerin önemli bürokratik konumlarında yer almışlardır. Bunun dışında başta Kerkük ve Erbil olmak üzere kuzeydeki büyük toprak arazileri Türkmenler tarafından yönetilmiştir. Örneğin Erbil'deki 65 büyük arazi sahiplerinden 45'i Türkmenlerden oluşmuştur. Şehir merkezlerinde de daha hâkim oldukları için kültürel olarak da Türkmenler, Türk kültürünü bölgede daha hâkim kılmışlardır. Bu nedenle Irak Başbakanı Abd el-Muhsin el-Sadun tarafından Kerkük'ün önde gelenlerinin oluşturduğu meclise, Kerkük vilayetinin resmi dilinin Türkçe olacağına ve vilayetin kültürel karakterinin korunacağına dair bir telgraf gönderilmiştir. Ancak Osmanlı sonrası dönemde bölgede siyasi otoritelerin meşruiyet kaynakları değiştikçe Türkmenlerden Kürtlere doğru bir güç kayması yaşanmıştır.²⁰⁰

¹⁹⁸ Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, 39–45.

¹⁹⁹ Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 49.

²⁰⁰ Lukitz, *Iraq: The Search for National Identity*, 31–45.

Irak'ın işgali, yeni devlet inşası ve sonrası süreçleri içinde Irak'ta tüm toplumsal güç odaklarının konumları yeniden şekillenmiştir. Sömürgeci devletlerin stratejik planları, yerel örgütlerin bu plan içindeki rolü ve buna karşı tutumları konumlarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Ancak Irak'ın tüm toplumsal güç odaklarının sözü edilen dönemde bir arada hareket etmediği ve çıkarları için birbirleri ile mücadele ettiği bir gerçektir. İşbirliğinden çok güvensizliğe dayalı olan bu ortam, günümüze dek devlet yapılanmasına ve uluslaşma sürecine doğrudan etki etmiştir.

4.1.3. Irak'ın İşgali ve Yeni Yönetimin Oluşum Süreci

Hindistan üzerinden yapılan ticaret rotasını korumak İngilizler için öncelikli konulardan biri olmuştur. Basra bu rotada yer alan merkezlerden biridir. İngilizler için Basra, hem körfez bölgesinden geçerek ihracat hem de Hindistan'dan bölgeye ithalat yapmak için 1870-1914 yılları arasında stratejik önem kazanmıştır. Özellikle tekstil sektöründe sözü edilen yıllarda ticaret hacmi büyümüştür. Tekstilden belki de daha önemli bir diğer konu 20. yüzyıldan itibaren petrolün bölgede bulunmasıdır. Bu nedenle sadece İngilizlerin değil, başta sömürgecilğe geç başlayan Almanya ve diğer ülkeler için de bölgenin önemi artmıştır. Irak'ta ve Güney İran'da petrolün varlığı, dönemin küresel güçleri arasında başlı başına bir çıkar çatışma alanı oluşturmuştur. Bölgede dengeli bir şekilde devam eden rekabet, Osmanlı'nın 3 Kasım 1914 tarihinde Almanların yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ile birlikte değişmiştir. Bunun üzerine İngilizler, bölgedeki çıkarlarını korumak için Basra'ya askeri hareket başlatmıştır.²⁰¹ İngilizlerin 22 Kasım 1914 tarihinde Basra'yı işgalinden sonra da bölge hâkimiyeti için taraflar arasındaki çatışmalar devam etmiştir. Basra'nın işgalinden sonra da İngilizler ve Fransızlar sömürge ülkelerinin paylaşımı konusunda müzakerelere devam etmişler ve 1916'da Sykes-Picot Anlaşmasını imzalamışlardır. Buna göre İngilizler Basra'yı kaybetmemek için Bağdat'ı da işgal etmesi gerektiğini düşünmüştür.²⁰² Bu düşünce paralelinde İngilizler 1917'de Bağdat'ı ve ardından 1918'de Sykes-Picot Anlaşmasına aykırı olarak Musul'u da işgal etmiştir.

²⁰¹ Farouk-Sluglett ve Sluglett, *Iraq Since 1958*, 7–8.

²⁰² Selçuk Duman, *2. Mesrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)* (Ankara: Berikan Yayinlari, 2000), 108.

Irak'ı ele geçiren İngilizler her anlamda ülkeye hâkim olamamışlardır. Bu nedenle Irak'ın önemli toplumsal güç odakları ile iş birliği yapma yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda İngilizler, aşiret liderlerini yanlarına çekmek için 1916'da Aşiret Ceza ve Uyuşmazlık Düzenlemelerini (*Tribal Criminal and Civil Disputes Regulations*) yapmışlar ve aşiret liderlerine önemli bir yönetim gücü vermişlerdir.²⁰³ Bu uygulama Hindistan'dan örnek alınarak Irak'ta uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak Wilson İlkelerinin 1918'de ilanı ve uluslararası baskının artması ile birlikte, İngiltere'nin bürokratik bir hâkimiyet çerçevesinde Irak'ı doğrudan yönetmesi mümkün olmamıştır.²⁰⁴ Bunun üzerine İngiltere'nin Irak'ta yerel bir yönetim oluşturma çalışmaları devam etmiştir.

İngiltere'nin Irak Sivil Komiseri Percy Cox İngiltere'ye çağrılarak yeni şartlar çerçevesinde Irak siyaseti yeniden mütalaa edilmiştir. Bağdat, Londra ve Delhi (*Hindistan*) İngiltere'nin Irak siyasetini yönlendiren önemli merkezler olmuştur. Percy Cox, Arnold Wilson ve Gretude Bell'in fikirleri ise İngiltere'nin Irak siyasetini şekillendirmiştir. Özellikle 1919'da Irak sınırlarının belirlendiği Paris Konferansı'na delege olarak katılan ve İngiliz Yüksek Komiserliği Doğu Sekreteri olan Gretude Bell'in fikirleri, yeni Irak'ın şekillenmesinde etkili olmuştur. Bell, bölgede sözü edilen dönemde Arap milliyetçiliğine dayalı düşünce sisteminin giderek güçlendiğini gözlemlemiştir. Bu nedenle İngiltere'nin işgalci bir güç olarak Irak'ı doğrudan yönetmesine karşı çıkmıştır. Doğrudan yönetim yerine Irak'ta, İngiltere vesayetinde Iraklılardan oluşan bir hükümetin var olması gerekliliğini savunmuştur. Bell'e göre Irak Devleti'nin yapılandırılması sürecinde şehirli ve ulusalcı Sünni kesim ile iş birliği yapılmalıdır.²⁰⁵ Bu düşünceden hareketle sözü edilen dönemde yapılan barış anlaşmaları toplantılarında da Şerif Hüseyin'in oğullarının isimleri Suriye, Ürdün ve Irak gibi devletler ile anılmaya başlamıştır.

Uluslararası normlar nedeniyle İngilizlerin Irak'taki rolü değişmişti. İngiltere'nin Irak üzerinde manda yönetimi oluşturabileceği 1920'de San Remo Konferansında kararlaştırılmıştı. Percy Cox, İngilizlerin yeni siyaseti doğrultusunda 30 Ekim 1920 tarihinde Irak'ta Iraklılardan oluşan bakanlar kurulunu bir araya

²⁰³ Thabit A. J. Abdullah, *Dictatorship, Imperialism and Chaos: Iraq Since 1989* (Nova Scotia; London; New York; New York: Zed Books, 2006), 11–12.

²⁰⁴ Peter Sluglett, *Britain in Iraq: Contriving King and Country* (New York: Columbia University Press, 2007), 13.

²⁰⁵ Tripp, *A History of Iraq*, 39.

getirdi.²⁰⁶ Irak'ta oluşturulan bakanlar kurulunda Sünni Arapların hâkimiyeti vardı. Irak'ta devlet bürokrasisinde görev yapan İngiliz memurların yerine de Iraklı memurlar yer almaya başlamıştı. Iraklı memurların çoğunluğu ise Osmanlı döneminde görevinde uzmanlaşmış kişilerden oluşuyordu. Bu nedenle yeni devlet yapılanmasında yine Sünni kesimin hâkimiyetinde oluşan bir düzen dikkat çekmekteydi. Yeni kurulan Irak ordusunda da yine üst düzey askerler Sünni kesimden seçilmişti.²⁰⁷ Son olarak Irak Devleti'nin kurulma aşamaları devam ederken devletin yönetim şekli, liderinin kim olacağı ve İngiltere'nin statüsünün belirlenmesi konusunda somut adımların atılması gerekiyordu.

Bu süreçte Irak Bakanlar Kurulu'na liderlik eden Abd el-Rahman el-Geylani, Şerif Hüseyin'in üçüncü oğlu Faysalı Irak'ın yeni kralı olarak Gertrude Bell'e önerdi.²⁰⁸ Irak'ın dışından Sünni bir siyasetçinin Irak'a lider olma ihtimali Irak'ın diğer kesimlerini rahatsız etse de 1921 yılında yapılan Kahire Konferansı'nda Irak'ın yönetim şekli monarşi ve yeni liderinin Kral Faysal olması yönünde karar alındı. Bunun üzerine 27 Ağustos 1921 tarihinde Faysal Irak'a kral olarak atandı.²⁰⁹ Arap Yarımadasında Hz. Muhammed soyundan geldikleri inanılan Haşimi ailesinin mensubu ve Mekke şerifi Hüseyin Bin Ali'nin oğlu olan Kral Faysal, 1916'da Arap Ayaklanmasında önemli bir rol aldı. Bu nedenle hem İngilizler tarafından hem de Arap coğrafyasında bilinen bir siyasi figürdü.

Kral Faysal, Arap Ayaklanması sürecinde kendisi ile birlikte hareket eden kişilere yeni Irak yönetiminde önemli görevler verdi. Bu kişiler daha çok Arap milliyetçisi Sünni kesimden oluşmaktaydı.²¹⁰ Irak Devlet yapılanması devam ederken, devlette söz sahibi olan kişilerin kimliklerine paralel olarak devletin de kimliği şekillenmeye başlamıştı. Bu anlamda sözü edilen süreçte devlette temsil edilmediklerini düşünenlerin kaygıları artmaya başlamıştı. Aynı şekilde meşruiyet sorunu yaşayan devlet, kendisine tehdit olarak algıladığı grupları güvenlik sorunu olarak görmekte ve ötekileştirmekteydi. Bu süreçte yeni düzene karşı yapılan ayaklanma hareketleri incelenerek yukarıda sözü edilen sonuçlar çıkarılabiliyordu. Ancak ötekileri ve ayaklanmaları tamamen kimlik üzerinden okumak dönem için

²⁰⁶ Dodge, *Inventing Iraq*, 16.

²⁰⁷ Tripp, *A History of Iraq*, 44–45.

²⁰⁸ Adeed Dawisha, *Iraq: A Political History* (New Jersey: Princeton University Press, 2013), 14.

²⁰⁹ Marr, *The Modern History of Iraq*, 24–25.

²¹⁰ Nemir Kirdar, *Saving Iraq: Rebuilding a Broken Nation* (London: Phoenix, 2010), 7.

anlamalı görünse de dönemin tüm çatışma nedenlerini açıklama konusunda yeterli olmayacaktı.

Irak'ın genelinde 1920 yılında başlayan ayaklanmalar kimi çalışmalarda Sünni kesime karşı Şii, Kürt ve Türkmen topluluklarının ayaklanması olarak yorumlanmıştır. Ancak bu çatışmaları kendi etki alanlarındaki egemenliğini ulus-devlet fikri nedeniyle kaybeden kesimin ayaklanması olarak yorumlamak da yanlış olmayacaktır. Örneğin İngilizler, Irak ve İran üzerine hâkimiyet oluşturduktan sonra her iki ülkede bulunan Şii müçtehitlerin etki alanlarını kısıtlamaya çalışmıştır. Başta Mirza Taki Şirazi olmak üzere müçtehitler bağımsızlıklarını ve yerel halk üzerindeki etkilerini yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu nedenle 30 Haziran 1920'de Irak'ta isyan başlamış ama bu isyan Şii müçtehitlerin emellerine hizmet etmemiştir.²¹¹ Ancak sözünü ettiğimiz ayaklanma, Irak ile ilgili tarih kitaplarında Şii Ayaklanması olarak yazılmakta ve günümüzdeki siyasi dinamikler çerçevesinde mezhep çatışması olarak algılanabilmektedir. Ayaklanmaya öncülük eden Şii dini Mercilerin temel hassasiyeti, kendi egemenlik alanlarının kısıtlanmaması konusu olmuştur. Denetime tabi olmadan Şii medreselerin Irak, İran veya Hindistan'dan bağış toplaması bu duruma örnek gösterilebilecek bir durumdur. Ancak İngilizlerden sonra bu durum mümkün olmamıştır. Sirazi, ayaklanmadan önce Müslüman olmayanların Müslümanları yönetmesine karşı çıkan bir fetva vermiştir.²¹² Şirazi'nin fetvası onun daha çok İngilizlerin yönetimine karşı bir tepki olduğunu göstermektedir.

Ulus-devletlere ait sınırların daha da belirginleşmesi ve mevcut sınırlar içinde modern ulus-devletin doğası gereği denetimin artması, daha önce otonom yaşayan grupların etki alanlarını sınırlandırmıştır. Bu ayaklanmadan bir ay önce de Musul'da yer alan Irak'ın en büyük Türkmen ilçesi Telafer'de Türkmenler, İngiliz işgalci kuvvetlerine karşı silahlı mücadele başlatmıştır. Telafer Türkmenlerinin başlattığı ve daha sonra bölgedeki Arap aşiretlerinin katıldığı bu ayaklanma tarihte “Kaçakaç Yılı” olarak bilinmektedir.²¹³ Irak'ın kuzey bölgelerinde de yine benzer etkenlerden dolayı ayaklanmalar yaşanmıştır. Asurilerin ve Kürtlerin önde gelenleri daha önce oluşturdukları egemenlik alanlarına merkezi yönetimin müdahale etmesi üzerine ayaklanmıştır. Bu ayaklanmalar monarşi döneminde artarak devam etmiştir.

²¹¹ Nakash, *Irak'ta Pandora'nın Kutusu Şiiiler*, 66–71.

²¹² Dawisha, *Iraq: A Political History*, 77.

²¹³ Suphi Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003), 188–189.

Bu bölümde anlatılmak istendiği üzere Irak birbirinden farklı yönelimleri olan güç odaklarından oluşmuştur. Yeni inşa edilen bir ülkede seçkinlerin iş birliği veya çıkar birliği içinde olmaları sağlıklı bir devlet yapılanması açısından önemlidir. Ancak sömürgeci güçlerin hâkimiyetinde ilerleyen bu süreçte ulusal birliği oluşturacak politikalar izlenmemiştir. Tersine, sömürgeci güçler çıkarlarını korumak adına aynı ülkede bulunan kimi grupları desteklerken kimilerini de ötekileştirmiştir. Irak'ın tüm toplumsal güç odaklarının kendi aralarındaki güç dinamiklerine göre yeni bir devlet inşa edememesi Irak'ta sorunlu bir devletin doğumuna yol açmıştır. Diğer bir ifade ile Irak Devleti, pek çok sorunu çözümlemeden, sorunları kendi içinde barındırarak uluslaşma deneyimine başlamıştır. Uzlaşma oluşmadan Irak'ta ortaya çıkan iktidar, güven bunalımı nedeniyle bundan sonraki süreçte otoriterleşmeye ve kendine tehdit olarak gördüğü ötekileri baskı altına almaya çalışacaktır. Bu durum da yeni devlet yapılanmasını doğrudan etkileyecek ve Irak'taki zayıf devletin temelini oluşturacaktır.

4.2. Monarşi Dönemi

Irak'ta monarşi dönemi 1921-1958 yılları arasında yaşanmıştır. Monarşi döneminde babadan oğula geçmesi suretiyle Irak'ı üç farklı kral yönetmiştir. Bunlardan ilki 1921-33 yılları arasında I. Kral Faysal'dır. Kral Faysal'ın ardında 1933-39 yılları arasında kısa bir süre oğlu Kral Gazi ülkeye liderlik etmiş ve ardından 1958 yılına dek, monarşinin yıkılmasına kadar geçen sürede II. Faysal Irak'ın kralı olmuştur. Kraliyet yönetimindeki istikrara karşın ülke yönetiminde bulunan bakanlar ve kabineler kısa süreler içerisinde değişmiştir. Bu dönemde Sünni siyasetçilerin ve bürokratların ülke yönetiminde daha çok yer aldıkları dikkati çekmektedir. Hanna Batatu yaptığı çalışmada monarşi dönemi kabinelerinde yer alan bakanların kökenini incelemiştir.²¹⁴ Bu incelemede sözünü ettiğimiz sonuç somut bir şekilde sayılar ile ortaya konulmuştur. Monarşi döneminde Şii devlet adamı sayısı Irak'taki nüfuslarına oranla düşüktür. Örneğin Irak'ın ilk Şii kökenli başbakanı 1947 yılında Salih Jabr'dir.²¹⁵ 1930'lardan sonra seküler eğitim almış ve evrensel ideolojileri benimseyen Şiiler ülke yönetiminde daha sık görülmüştür. Ancak yine de

²¹⁴ Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, 180–184.

²¹⁵ Elie Kedourie, "Anti-Shiism in Iraq under the Monarchy" *Middle Eastern Studies* c. 24, s. 2 (1988): 249.

Irak'ta nüfus yoğunluğu yüzde 20'nin üzerinde olmayan Arap Sünnilerin meclislerdeki temsili sözü edilen dönemde yüzde 60'ın altına inmemiştir.²¹⁶

Monarşi döneminde merkezde gücünü kurumsallaştıran Sünni seçkinlerin amacı kendi çıkarları ve dünya görüşleri doğrultusunda Irak'ta bir ulus-devlet inşa etmektir. Bunun için merkezi yönetimin gücü tüm ülkede konsolide edilmeliydi. Weberyani tanımlamada modern ulus-devlet gücünü konsolide edebilmesi için ülke sınırları içinde meşru şiddet kullanım hakkına sahip tek güç olmalıdır. Başka bir ifade ile modern ulus-devlet, iradesini ulus-devlet sınırları içinde başka gruplara güç uygulayarak kabul ettirebilmelidir. Diğer gruplara güç uygulamak, onları devletin irade koyduğu şekilde hareket etmelerini sağlamaktır. Bu nedenle merkezi yönetim, kendi iradesini ülke içinde hâkim kılmak için gerekli güç araçlarına sahip olmalıdır. Burada sözü edilen güç unsuru sadece zorlayıcı güç olarak düşünülmemelidir. Merkezi yönetim, ülkenin ekonomik kaynaklarını kullanarak veya kendi eğitim politikalarını geliştirerek çevresini şekillendirme kapasitesine sahip olabilmektedir. Bu düşünceden hareketle merkezi yönetim monarşi döneminde çevresini düzenlemek için devletin güç kapasitesini artırmayı amaçlamıştır.

Daha önceki bölümde görüldüğü üzere Irak'ta çeşitli yerel ve bölgesel toplumsal güç odakları bulunmuştur. Sözü edilen odakların İngiliz işgali ve Kral Faysala yaklaşımı farklılık göstermiştir. 1921 yılında Kral Faysal için Irak'ta yapılan referandumda yeni yönetimi destekleyen ve ona karşı çıkan cepheler daha net görülmüştür. 1921 yılında Kahire Konferansı'nda Irak'ın anayasal bir monarşi olacağına karar verilmiş ve 23 Ağustos 1921 tarihinde ise Kral Faysal Irak'ın lideri olarak ilan edilmiştir. Faysal kral ilan edilmeden önce Faysal'ın krallığı için Irak'ta referandum yapılmıştır. Bu referanduma kuzeyde Kürtler ve Türkmenler olumsuz oy kullanmışlardır.²¹⁷ Benzer bir şekilde güneyde Şiiilerin bir kesimi de Faysal'ın kral olarak seçilmesine karşı çıkmıştır. Destekleyen gruplar ise belli koşullar öne sürmüştür.²¹⁸ Sünni Iraklı seçkinler ise kimi Şii din adamlarının İran etkisinde olabileceklerini düşünerek onları bir tehdit olarak algılamıştır.²¹⁹ Kürtler ise Birinci Dünya Savaşı sonrası İngilizlerden bağımsızlık sözünü almaları nedeniyle daha sonra Irak'a bağlanmayı reddetmiştir. Özellikle Süleymaniye bölgesinde Kürtlerin önde

²¹⁶ Dawisha, *Iraq: A Political History*, 142.

²¹⁷ Sluglett, *Britain in Iraq*, 79.

²¹⁸ Abbas, *Irak'ta Sii Merciliği'nin Siyasi Rolü*, 162.

²¹⁹ Dawisha, *Iraq: A Political History*, 81.

gelenleri pek çok ayaklanma ile merkezi yönetimin egemenliğini reddetmişlerdir.²²⁰ Benzer şekilde Musul'da Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Telafer bölgesinde İngilizlere karşı mücadele edilmiş ve yeni yönetime rıza gösterilmemiştir.²²¹ Dolayısıyla merkezi yönetim, Irak'ın pek çok önemli toplumsal güç odağını bir tehdit olarak görmüş ve onları dönüştürmeyi veya güçsüzleştirmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle monarşi döneminde Irak merkezi yönetimi, kendi ulus-devletini oluşturabilmek için hem devletin zorlayıcı güç kapasitesini artırmaya hem de ulusal bir kimlik inşa etmeye çalışmıştır.

4.2.1. Devletin Kimlik İnşası ve Uluslaşma Sorunu

Irak'ın ulus-devlet sınırları içerisinde bölünmüş bir toplum yapısına sahip olduğu bilinmektedir. Irak, değişik bölgelerinde ve farklı dönemlerinde çeşitli ırk, din ve mezhepten olan topluluklar tarafından yurt olarak görülmüştür. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonrası sınırları çizilen Irak Devleti'nden önce bu coğrafyada Iraklılık kimliğinin var olduğu söylenememektedir. Kral Faysal Irak'ın ulusal kimlik sorununu şu şekilde ifade etmiştir²²²;

“Bu durumla ilgili kalbim hüznle dolu bir şekilde inandıklarımı şöyle ifade edebilirim; Irak'ın içinde Iraklılar yoktur. Ulusal ve vatansever duygular taşımayan, sadece çeşitli gruplar vardır. Bunlar, aralarında hiçbir ortak zemini olmayan, batıl ve yanlış dini geleneklerle dolu gruplardır. Onlar, söylentilere kolayca inanan, kaos çıkarmaya eğilimli, herhangi bir hükümete karşı ayaklanmaya her zaman hazır olan gruplardır. Bu insanlardan bir halk oluşturmak ve onları yönlendirmek, yetiştirmek, eğitmek bizim sorumluluğumuzdur.”

Ulusal kimliğin geliştirilmesi; küçük toplulukların yerel kimliklerini aşması, ulus-devlet çatısı altında birbirlerine bağlanması ve aralarında siyasi birlikteliğin sağlanması açısından önemlidir.²²³ Monarşi döneminin başında Irak, tüm toplum tarafından benimsenecek ve ortak bir geçmişe vurgu yapacak ulusal bir kimlik inşa etme konusunda zorlanmıştır. Monarşinin ilk yıllarında hâkim olan veya yönetici seçkinler tarafından benimsenen kimlik Arap milliyetçiliğinden beslenmiştir. Arap milliyetçiliği sadece Irak'ta değil, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve seküler eğitim

²²⁰ Ibrahim Al-Marashi ve Sammy Salama, *Iraq's Armed Forces: An Analytical History* (London; New York: Routledge, 2008), 35.

²²¹ Christopher C. Straub, “Events Leading to the Outbreak of the 1920 Revolt (1918-1920)” *Iraq in Turmoil: Historical Perspectives of Dr. Ali Al-Wardi, From the Ottoman Empire to King Feisal*, ed. Cdr Youssef Aboul-Enein (Annapolis, Md: Naval Institute Press, 2012), 93–94.

²²² Ali A. Allawi, *The Occupation of Iraq: Winning the War, Losing the Peace* (New Haven [Conn.]: Yale University Press, 2007), 17.

²²³ Lukitz, *Iraq: The Search for National Identity*, 73.

almış seçkinlerin güçlenmesi ile birlikte tüm bölgede artmıştır. Yüzyıllar boyunca Farslar ve Türklerin hâkimiyetinde olan Irak'ta, Osmanlı döneminden beri önemli bir toplumsal güç olan Sünni seçkinler Arap milliyetçiliğini benimsemiştir. Arap milliyetçiliğini benimseyen seçkinler, monarşi döneminde devletin önemli kademelerinde bürokrat olarak görev almıştır.

Irak'ta dünyaya gelmeyen ve Arabistan kökenli olan Kral Faysal'ın ilhamı, Irak kalkını ve koruması altında Arapları tek çatı altında toplamaktı. Kendisi ile birlikte Irak'a gelen bürokratların da hedefi benzerdi. Bu bürokratlardan biri de Sati el-Husri idi. Husri, 1921-1941 yılları arasında Arap milliyetçiliği çerçevesinde Irak'ın kültürel ve eğitim politikalarını şekillendiren önemli bir bürokrattı. İstanbul'da Mektebi Mülkiye mezunu olan Husri, Bassam Tibi'nin tabiri ile, o dönemde pek çok Osmanlı bürokratında görüldüğü gibi, duygusal Alman hayranlığını içinde barındırıyordu.²²⁴ Bu hayranlığa dayalı bağlılık, yine İstanbul'da eğitim alan ama daha sonra Irak'ta görev yapan, asker bürokratlarda daha çok görülmekteydi. Kemal Karpat, Osmanlı'nın son döneminde siyasette, sanatta ve felsefede Fransız kültürünün etkisinin var olduğunu belirtse de askeri alanda Almanların üstünlüğünü vurgulamıştır.²²⁵ Prusya hegemonyası altında bölünmüş bir şekilde yaşayan Almanların 1870'te Fransızları yenmesi ile ulusal birliğini sağlaması milliyetçi siyasi hareketler için ilham kaynağı olmuştur. Başta Husri olmak üzere Arap milliyetçisi ideologlar, bu zaferin ardında yatan dil temelli Alman birliği düşünce felsefesinin üzerinde durmuştur. Düşünce sistemini Johann Gottfried Herder ve Johann Gottlieb Fichte gibi Alman düşünürler ile destekleyen Husri, İslamiyet öncesi döneme de başvurarak dile dayalı seküler Arap milliyetçiliği ideolojisini savunmuştur.²²⁶ Husri bu düşüncelerini Irak'ın kültürel ve eğitim politikalarını şekillendiren bir bürokrat olarak devlet politikalarına yansıtmıştır.

Yerel kimliği benimseyen bir bireye ulusal kimliği benimseten ve onu bir vatandaşa dönüştüren en önemli araçlardan biri devletin yapılandığı eğitim politikalarıdır. Uluslaşma üzerine çeşitli çalışmaları bulunan Ernest Gellner, Weber'in devlet tanımına atıfta bulunarak, bir devletin meşru şiddet kullanım tekeli hakkından çok onun eğitim alanında tekel olmasının daha önemli olduğunu

²²⁴ Simon, *Iraq Between the Two World Wars*, 24.

²²⁵ Kemal H. Karpat, "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908" *International Journal of Middle East Studies* c. 3, s. 3 (1972): 108.

²²⁶ Simon, *Iraq Between the Two World Wars*, 30.

vurgulamıştır.²²⁷ Monarşi döneminde bu durumun bilincinde olarak Irak'ta devlet okullarının yaygınlaştırılması ve böylece toplumun dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Mohammad Tarbush yaptığı çalışmada 1923 ve 1930 yıllarını temel alarak Irak'ta bulunan okul ve öğrenci sayısına dair bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmadan elde edilen verilere göre 1923 yılında toplam devlet okulu sayısı 151 iken 1930 yılında bu sayı 314'e çıkmıştır. Belirtilen yıllarda öğrenci sayısı ise 15 binden 34 bine kadar artmıştır.²²⁸ Sözü edilen çalışmadaki veriler Irak'ta eğitim politikaları çerçevesinde bazı değişiklikler yaşanmıştır. Ancak Irak ulus-devleti, gücü yetersiz ve çok kültürlü bir toplum yapısını içinde barındıran bir devlet olarak ulusal kimliği oluşturma için gerekli hamleleri yaparken bazı ikilemler yaşamıştır. Merkezi yönetim, kendi dünya görüşü çerçevesinde yapılandığı okulların yaygınlaşması için çalışırken aynı zamanda yerel dini ve tarikat okulları ile rekabet etmekten çekinmiştir. Bu konuda devletin zorlayıcı gücünün kullanılmasının ülke içinde kutuplaşmayı artırması olasılığı konusunda tedirginlik yaşanmıştır.²²⁹ Dolayısıyla devletin kısıtlı güç kapasitesi nedeniyle eğitim politikalarının tam anlamıyla başarıya ulaştığı söylenememektedir.

İstenilen seviyede olmasa da Irak'ta eğitimin yaygınlaştırılması ve şehirleşme ile birlikte bürokrasinin artması, orta sınıfın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Irak'ta özellikle monarşi döneminin son on yılında merkezin petrol gelirlerinin artması ile birlikte devlet bürokrasisinde istihdam edilen kişi sayısı da artmıştır. Bu süreçte Sünni kesimin dışında diğer gruplardan da devlette istihdam edilenlerin sayısı artış göstermiştir. Eğitimin ülkede yaygınlaştırılması bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Şii veya tarikat medreseleri yerine devletin seküler eğitim veren okullarında eğitim gören öğrenci sayısının artması, ülkedeki eğitimli insan profilini demografik bakımdan da değiştirmiştir. Monarşi döneminde devlet bürokrasisinde görev alma konusunda gruplar arasındaki dengede bir iyileşme görülse de Sünni kesimin hâkimiyeti devam etmiştir.²³⁰ Bu dönemde yine en önemli üst makamların çoğunda Sünni seçkinler bulunmuştur. Bu nedenle Arap milliyetçiliğine dayalı seküler ideolojiyi, eğitim sistemini ve ulusal kimliği benimsemeyen Şii, Kürt ve Türkmen nüfusunun varlığı devam etmiştir.

²²⁷ Adeed Dawisha, *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair* (Princeton University Press, 2003), 63.

²²⁸ Mohammad A. Tarbush, *Role Of The Military In Politics* (London: Routledge, 1982), 20.

²²⁹ Lukitz, *Iraq: The Search for National Identity*, 100–102.

²³⁰ Dawisha, *Iraq: A Political History*, 117.

Modern dönem Irak siyaseti incelendiğinde başkent merkezli bir siyasetin var olduğu görülecektir. Başkentte ise yerel kimlikleri aşır Iraklılık, Arap milliyetçiliği ve komünizm gibi evrensel nitelikte değerleri benimseyenlerin sayısı özellikle 1930'lerden sonra artmıştır. Yerel kimliklerin aşırıp evrensel kimlikler çerçevesinde bireylerin bir araya gelmesi uluslaşma süreci açısından önemlidir. Irak'ta ulusal veya evrensel kimliklerin aşama kaydettiğine dair bulgular iki şekilde görülebilmektedir. Bunlardan ilki siyasi partiler gibi sivil toplum hareketlerinin ve siyasi birlikteliklerin temelini yerel kimliklerden uzaklaşmasıdır. İkincisi ise, devlette görev yapanların kökenlerini incelemektir. Örneğin Irak'ta 1936 askeri darbesini yapan askerlerden Bakır Sıdqr Kürt, Hikmet Süleyman ise Türkmen'dir. Her ikisi de Arap olmamalarına rağmen üst düzey asker olmayı başarmışlardır. Arap milliyetçiliği fikrine karşı çıktıkları için Arap milliyetçileri tarafından değişik suçlamalar ile karşılaşsalar da adı geçen askerlerin Iraklılık kimliğini benimsedikleri bir gerçektir.²³¹ 1936 darbesi Iraklılık kimliğine dair önemli bulgular sunmaktadır. Darbe sonrası tartışmalar, hem Iraklılık kimliğinin kısmen inşa edilebildiğini hem de meşruiyet sorunu yaşayan Sünni Arap milliyetçisi seçkinlerin kendilerinden olmayanlara kuşkuyla baktıklarını göstermektedir.

Irak'ta evrensel kimlikleri benimseyen bireylerin sayısında bir artış olduğuna dair bir diğer gösterge de sol hareketlerin tüm Irak sınırları içinde çeşitli kesimler tarafından benimsenmesidir. Monarşi döneminde şehirlerdeki nüfus artmıştır. Buna paralel olarak da hem eğitimli insan hem de işçi sınıfı artış göstermiştir. Bu kesim; sömürgeciler, monarşi yönetimi ve feodal yapılar arasındaki kliyentalist ilişkiye karşı çıkmıştır. Bu tepkiler sol örgütler ile siyasi oluşumlara kanalize olmuştur. Siyasi oluşum olarak önce 1932 yılında el-Ahali Partisi ve 1935'te Irak Komünist Partisi resmi olarak ilan edilmiştir.²³² Komünist Parti 1940'larda kuzeyde de örgütlenmesini yaygınlaştırarak önemli ulusal bir siyasi harekete dönüşmüştür. Irak Komünist Partisi, monarşi ve feodal yapılara bir tepki olarak doğmuş ve daha sonra monarşi döneminin sonlanmasına neden olacak darbenin önemli bir aktörü olmuştur.

Zayıf devlet kavramı çerçevesinde monarşi dönemi ulusal kimlik politikaları iki bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Bunlardan birincisi, ulusu temsil eden tüm grupların devlet kurumlarında görev almaları ve devlet ile olan aidiyet duygularının

²³¹ Al-Marashi ve Salama, *Iraq's Armed Forces*, 52-54.

²³² Tareq Y. Ismael, *The Rise and Fall of the Communist Party of Iraq* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 21-22.

geliştirilmesi ile ilgilidir. Monarşi döneminin başı (1921) ve sonu (1958) olan dönemler karşılaştırıldığında değişimin ve Sünni kesimin dışındaki diğer grupların devlete katılımında artış olduğu söylenebilmektedir. Ancak bunun yeterli olmadığı üzerine de bir kanaat bulunmaktadır. Monarşi dönemi sonu geldiğinde yine devlet bürokrasisinin, özellikle üst noktalarında, Sünni kesimin hâkimiyeti devam etmiştir. İkinci değerlendirme noktası ise ulusal siyasi birliğin bir üst kimlik çerçevesinde pekişmesi beklentisidir. Monarşi dönemi başlangıcında Kral Faysal'ın ifadesi ile “Irak'ın içinde Iraklılar yoktur” durumu yaşanmıştır. İlksel kimlikler siyasi kimlik olarak daha yaygın bir şekilde kullanılmıştır. 1930'lardan sonra yeni sınıfların oluşumu ile birlikte Iraklılık kimliği ve evrensel kimlikler ülkede daha da yaygınlaşmış ancak yine de evrensel kimliklerin yerel kimliklerin önüne geçtiği konusunda bir kanaat oluşmamıştır. Bir sonraki bölümde de görüleceği üzere devlet gücünün konsolide edilemediği bölgelerde ilksel kimlikler toplumsal yaşamda işlevselliğini sürdürmüştür. Bu dönemde aşiret bağları başta olmak üzere pek çok ilksel kimlik Irak toplumunda canlılığını korumuştur.

4.2.2. Devlet Gücünün Konsolidasyon Sorunu

Batı'nın devlet oluşumunda görüldüğü gibi, belli bir güç odağı iradesini yine belirli bir coğrafyada hâkim kıldıktan sonra devletini inşa etmiştir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi Irak Devletini kuran ve güç oranı doğrultusunda sınırlarını belirleyen merkezi bir güç odağı olmamıştır. Irak sömürgeci güçler tarafından kurulmuş ama doğrudan onlar tarafından yönetilmemiştir. İngilizler hem toplumsal gücü bulunan hem de kendileri ile iş birliği yapabilecek olan gruplara Irak'ta mutlak güç haline gelmeleri için destek vermiştir. Bu doğrultuda Arap milliyetçisi Sünni aristokrat gruplar, eşraf ve aşiretler önderliğinde Irak'ta yeni yönetim oluşturulmuş ve yeni yönetimin iradesinin ülkede hâkim kılınması yönünde çaba gösterilmiştir. Monarşi döneminde sözü edilen grupların önderliğindeki devlet gücü konsolide edilmeye çalışılırken, bu güce karşı çıkan gruplar ile otorite ve egemenlik mücadelesi yaşanmıştır.

Aşiretlerin bu süreçte yasalar ile birlikte ülkede önemli bir toplumsal güç haline gelmeleri dikkat çekicidir. 1916'da ilk kez sömürgeci güçler tarafından uygulanan Aşiret Ceza ve Uyuşmazlık Düzenlemeleri (*Tribal Criminal and Civil Disputes Regulations*) monarşi döneminde yapılan anayasada da yer almıştır.

Aşiretlerin kendilerine özgü örf ve âdetlere dayalı hukuk anlayışı, devletin medeni ve ceza hukukunun önüne geçmiştir. Böylece aşiret liderlerine yargı yetkisi verilmiş ve aşiret düzeni ülkenin kırsal alanlarında hüküm sürmüştür.²³³ Aşiretlerin Irak meclisinde de güçleri artmıştır. Monarşi döneminde yasama ikili meclisten oluşmuştur. Bunlardan ayan meclisine üyeler doğrudan kral tarafından atanmıştır. Kralın atamaları ile birlikte ayan meclisinde eşraf ve aşiretlerin ağırlığı görülmüştür. Seçim ile oluşan mecliste de yine aşiret üyelerinin ağırlığı bulunmuştur.

Manda yönetimine bağlı yüksek komiserlik kurumu ile aşiretlerin yakın bağları monarşi döneminde de devam etmiştir. Kral ve bakanlara danışmanlık görevi yüksek komiserliğin görevlerinden biri olmuştur. Bu nedenle yüksek komiserlik devletin yapılanmasında önemli bir rol almıştır. Yüksek komiserlik ve aşiretler arasındaki iş birliğinden dolayı yeni Irak Devleti'nin bürokrasisi oluşurken aşiret üyeleri devlette etkin görevler üstlenmiş ve istihdamları artmıştır.²³⁴ Yeni devletin güvenlik alanında da aşiretler önemli görevler almıştır. Monarşi döneminde, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin (*Royal Air Force*)²³⁵ yanı sıra aşiretler devletin önde gelen güvenlik güçleri olmuştur.

Aşiretler, monarşi döneminde belki de en güçlü toplumsal sınıf haline gelmişlerdir. Parlamentoda güçlü olmaları nedeniyle başta vergi konusu olmak üzere pek çok konuda kendi çıkarları doğrultusunda yasaların çıkmasını sağlamışlardır. 1933 ve 1952 yıllarında çıkarılan toprak yasaları ile birlikte hem verginin hem de toprağın belli kesimin tekeli olması konusunda aşiret liderlerine ayrıcalıklar tanınmıştır. Söz konusu yasalar yerel halkı aşiret liderlerine mahkûm kılıyordu. Aşiret liderleri bu yasalar ile birlikte Osmanlı Dönemi'ndeki kazanımlarını yeniden el etmişti.²³⁶ Bu nedenle pek çok Şii aşiret lideri de zamanla mezhep kimliği yerine aşiret sınıf bilinciyle hareket etmeyi tercih etmiştir.²³⁷ Aşiretlerin sömürgeciler ile birlikte iş birliği yaparak kendilerine ayrıcalıklar sağlamaları feodal yapılanmayı ülkede güçlendirmiştir. Bu nedenle Irak'ta sömürgeci karşıtı milliyetçi siyasi hareketler feodal yapı ile mücadele etmeye çalışmıştır. Bir başka ifade ile ülkenin

²³³ Noga Efrati, "Women under the Monarchy: A Backdrop for Post-Saddam Events" in *Iraq Between Occupations: Perspectives from 1920 to the Present*, ed. Amatzia Baram, Achim Rohde ve Ronen Zeidel (New York: Palgrave Macmillan, 2010), 118.

²³⁴ Matthew Elliot, *Independent Iraq: British Influence from 1941-1958* (London: I. B. Tauris, 1996), 8-9.

²³⁵ İngiliz Hava Kuvvetleri.

²³⁶ Hechter ve Nika Kabiri, "Attaining Social Order in Iraq" 58-59.

²³⁷ Nakash, *Irak'ta Pandora'nın Kutusu Siiler*, 90.

geri kalmışlığını buna dayandırmıştır. Özellikle 1930’lardan itibaren feodalizm karşıtı eylemler, yapılan 1936 asker darbesi dahil, Irak siyasetinin merkezine yerleşmiştir. Ancak başta Nuri el-Said olmak üzere Irak siyasetinin önemli aktörleri feodal yapılar ile mücadele etmek bir yana, onların desteğini alarak iktidarlarını güçlendirmeyi yeğlemişlerdir.²³⁸

Devlet ve aşiretler arasında karşılıklı çıkarlar doğrultusunda kliyentalist ilişkiler ile devlet iradesinin ülkenin her bölgesinde hüküm sürmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bunun yapılamadığı bölgeler ve alanlar da olmuştur. Özellikle kuzeyde Kürtler ve güneyde Şiiler, devlet iradesinin kendi bölgelerinde konsolide olmasına rıza göstermemişlerdir. Güneyde Şii medreseler ve müçtehitler sözü edilen grubun önderliğini yapmıştır. Bu nedenle Irak’ta Sünni hükümetler, Şii müçtehitleri izole etmeye çalışmıştır. Özellikle İran kökenli olan müçtehitlerin İran’a taşınmasını sağlayarak güçlerini azaltma yönünde önemli bir adım atmıştır. Onların yerine Şii aşiret liderlerinin konumunu, ekonomik faktörleri de devreye sokarak, güçlendirmiştir.²³⁹ Devletin bir diğer önemli hamlesi Şii medreselerin öneminin azaltılmasıdır. Devlet okullarının yaygınlaştırılması ile birlikte, medreselerde 1920’de 8.000 olan öğrenci sayısı 1957’de 1.954’e düşmüştür.²⁴⁰ 1920 Ayaklanması ve 1950’li yıllar karşılaştırıldığında Şii dini kurumların toplumsal ve siyasi alanda zayıfladığı görülmüştür. Şii dini kurumların her ne kadar Irak siyasetinde zaman zaman ortaya koydukları irade ile karar alma süreçlerine etki etseler de süreç içerisinde eski gücünü koruyamadıkları bir gerçektir. Devletin yanı sıra toplumsal alanda özellikle 1930’lardan sonra sol hareketlerin güneydeki vilayetlerde etkinliklerini artırmalarının dini kurumlara olumsuz etkisi olmuştur.²⁴¹ Ancak bu döneme dair yapılan çalışmalarda Şii Merciliği’nin tamamen siyasal yaşamdan çekildiği de söylenememektedir.

Kuzeyde ise aşiret liderleri²⁴² egemenliklerini yitirmemek adına merkezi yönetim ve sömürgeciler ile çatışmışlardır. Kürt ağalar daha çok Süleymaniye bölgesinde örgütlenmiş ve Mahmut Berzenci’yi lider olarak görmüşlerdir. Berzenci 1923 ve 1924 yıllarında bölgede ayaklanmalar gerçekleştirmiştir. Ancak İngilizler

²³⁸ Dawisha, *Iraq: A Political History*, 152.

²³⁹ Nakash, *Irak’ta Pandora’nın Kutusu Şiiler*, 88–89.

²⁴⁰ Dawisha, *Iraq: A Political History*, 141.

²⁴¹ Abbas, *Irak’ta Şii Merciliği’nin Siyasi Rolü*, 188–190.

²⁴² Arap aşiret liderleri “Şeyh” olarak adlandırılırken kuzey bölgelerde “ağa” veya “Beg” olarak adlandırılmaktadır.

duruma müdahale etmiş ve Kraliyet Hava Kuvvetleri ile bölgeyi bombalayarak bölgesel güçleri etkisizleştirmeyi başarmıştır. İngiliz ve Irak güçleri Süleymaniye'yi askeri olarak denetim altına aldıktan sonra Mahmut Berzenci İran'a iltica etmek zorunda kalmıştır.²⁴³ 1931 yılında Berzenci'nin ölümünden sonra Mustafa Barzani bölgede Kürt siyasi hareketinin lideri olarak ortaya çıkmıştır. Merkezi hükümet ile mücadeleye başlayan Mustafa Barzani, 1946 yılında Kürdistan Demokratik Partisini (KDP) kurmuştur. Ancak ardından monarşi döneminin sonuna kadar Irak dışında, sürgünde siyasi yaşamını sürdürmüştür.²⁴⁴ Monarşi döneminin sonuna dek Kürtlerin siyasi hareketleri sözü edilen liderler ekseninde süre gelmiştir.

Merkezi yönetimin göreceli olarak askeri kapasitesini artırması süreç içerisinde gücünü yansıtmıştır. 1932 yılına dek merkezi yönetimin Kraliyet Hava Kuvvetlerine bağımlılığı söz konusu olmuştur.²⁴⁵ Manda yönetiminin sona ermesinden sonra 1930'larda Irak'ta orduya personel alımı artmıştır. Yeni alımlarda Şii ve Kürt kesimlerinden de katılımın arttığı görülmüştür.²⁴⁶ 1930'lardan itibaren Irak ordusu tek başına operasyonlar yapan ve ayaklanmaları bastıran bir güce dönüşmüştür. Asurilere yönelik yapılan askeri hareket bu duruma örnek olarak verilmektedir. İngilizlerin Irak'tan ayrılmasından sonra Irak'ta kendi özerk bölgesini kurmak isteyen Asuriler merkezi yönetime başkaldırmışlardır.²⁴⁷ Bunun üzerine Bakır Sıdqi önderliğinde Irak ordusu bölgeye hareket başlatmış ve başarılı olmuştur. Irak ordusunun 1933 yılında yaptığı Asuri katliamı devlet gücünün konsolidasyonunun göstergesi açısından önemlidir.

Monarşi döneminin sonuna doğru devlet gücünün artmasında petrol gelirlerinin de payı bulunmaktadır. Merkezi hükümet, 1952 yılında Irak Petrol Şirketi ile yaptığı yeni anlaşmayla gelirlerin eşit paylaşımını sağlamıştır. 1958 yılına gelindiğinde milli gelirin % 63'nün petrolden sağlandığı ve vergiden elde edilen gelir payının azaldığı görülmüştür.²⁴⁸ Petrol gelirleri gibi pek çok etkene bakıldığında devlet gücünün tüm ülkede konsolide edilmesi yönünde eğilimin olduğu

²⁴³ Tripp, *A History of Iraq*, 54.

²⁴⁴ Michael M. Gunter, *The Kurds Ascending: The Evolving Solution to the Kurdish Problem in Iraq and Turkey* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008), 13.

²⁴⁵ Dodge, *Inventing Iraq*, 149.

²⁴⁶ Liam Anderson ve Gareth Stansfield, *The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy or Division?* (New York: Palgrave Macmillan, 2004), 20.

²⁴⁷ Daniel Silverfarb ve Majid Khadduri, *Britain's Informal Empire in the Middle East: A Case Study of Iraq 1929-1941* (New York, NY: Oxford University Press, 1986), 39.

²⁴⁸ Abdullah, *Dictatorship, Imperialism and Chaos*, 18–19.

söylenilmektedir. Ancak zayıf devlet kavramının irdelendiği bölümde de ifade edildiği gibi Irak gibi devletlerin en büyük sorunu, kaybedenlerin siyasi sistemden çıkmamasıdır. Batı Avrupa'nın devlet oluşum şekli incelendiğinde kaybedenlerin siyasi arenadan çekildiği tespit edilmiştir. Ancak Irak'ta monarşi döneminde bazı gruplar kaybetmiş gibi görünmelerine rağmen travmatik anılar ile siyasi yaşamda var olmaya devam etmiştir. Bu durum, sorunlu miras şeklinde kavramlaştırılan Irak siyasi tarihinin temel sorunlarından biri olmuştur.

4.3. Darbeler Dönemi

Monarşi döneminde devlet gücünün tüm ülke sınırları içinde konsolide edilmeye çalışılmasından bağımsız olarak hem ülke içinde siyasi gruplar arasındaki çatışmadan hem de uluslararası konjonktürden dolayı (*Soğuk Savaş*) 1958 yılında askeri darbe yaşanmıştır. Bu darbe dışında 1968 yılına dek iki defa lider değişiminin yaşanması, darbe girişimlerinin olması ve sık bir şekilde kabinelerin değişmesi nedeniyle istikrarsızlık ile anılan bu dönem darbeler dönemi olarak anılmaktadır. Ana hatları ile Abdülkerim Kasım ve Arif kardeşlerin (*Abdüsselam ve Abdürrahman*) dönemleri olarak ayrılan bu süreç, Irak siyasi tarihinde devlet yapılanması ve ulusal kimliğin şekillenmesi konusundaki süreklilik bakımından incelenmelidir.

Darbeler döneminde ön plana çıkan aktörlerin birçoğu 1952 yılında Mısır'da Nasır'ın önderliğindeki Hür Subaylar darbesinden esinlenmiştir. Emperyalizm & feodalizm karşıtlığı, Arap birliği ve demokratikleşme bu dönemde Hür Subaylardan etkilenilerek Irak ordusundaki askerler tarafından temel söylem olmuştur.²⁴⁹ Ancak darbe sürecinde sözü edilen askerler arasında öncelikler bakımından farklılıklar görülmüştür. Abdülkerim Kasım ve Abdüsselam Arif üst düzey askerler olarak bu dönemde ön plana çıkmışlardır. Arif, Irak'ın Suriye ve Mısır ile birlikte Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılmasını savunmuştur. Bu anlamda Ba'as Partisinin de desteğini arkasına almıştır. Öte yandan Kasım Irak'ın bağımsız bir şekilde hareket etmesini istemiştir. Kasım her ne kadar bir komünist olmasa da bu dönemin başlarında Irak'ta en örgütlü hareket olan Irak Komünist Partisi ile birlikte hareket

²⁴⁹ Marr, *The Modern History of Iraq*, 81–82.

etmiştir.²⁵⁰ Darbeler döneminde sözü edilen aktörler dışında bu dönemde Şiilerin ağırlıklı olduğu İslami hareketler ve siyasi Kürt hareketi de ön plana çıkmıştır.

4.3.1. Kasım Dönemi

14 Temmuz 1958 tarihinde Tuğgeneral Abdülkerim Kasım önderliğinde Irak'ta askeri darbe gerçekleşmiştir. Orta sınıf bir aile, Sünni bir baba ve Şii Kürt (*Feyli*) bir annenin çocuğu olan Kasım, Irak'ta bütünleşme (*entegrasyon*) için bir şans olarak görülmüştür.²⁵¹ Kasım çokkültürlü bir kimliğe sahip olmakla birlikte mezhepçilik ile mücadele etmeyi amaçlamıştır. Şiiler, Kürtler, kadınlar ve diğer azınlıklar gibi dışlanmış olan grupları devlet ile barıştırmak istemiştir.²⁵² Kasım bu düşünceden hareketle ilk olarak sürgünde bulunan Mustafa Barzani'yi Irak'a davet etmiş ve Kürtleri devrimin bir parçası olarak görmüştür.²⁵³

Kasım'ın destek almaya çalıştığı Irak Komünist Partisi'nde de Kürt ve Şii nüfusun ağırlığı olmuştur. Kasım bu parti ile yönetimde tüm grupların adaletli bir şekilde temsilini sağlamaya çalışmıştır. Ancak darbeler döneminde siyasi egemenlik sivillerden çok askerlerin eline geçmiştir. Askerler arasında ise daha önce de belirtildiği gibi geçmişten gelen bir süreklilik ile Sünni kesimin hakimiyeti bulunmuştur. Bir başka ifade ile darbeler döneminde siyasi otorite sivil Sünnilerden asker Sünnilere geçmiştir. Bu dönemde Irak'ta üst düzeyde görev alan siyasetçilerden 38'inden 30'unun Sünni Arap, 6'sının Şii Arap ve 2'sinin Kürt kökenli oldukları tespit edilmiştir.²⁵⁴

Devletin topluma yaklaşımı bağlamında bu dönemde sosyal politikaların da arttığı görülmüştür. Toprağı olmayan köylülere toprak verilmesi, evsizler için evler inşa edilmesi, üç yüzden fazla hastane ve sağlık ocağının kurulması ve başta eğitim alanında olmak üzere bu tür sosyal politikalar Kasım döneminde artmıştır.²⁵⁵ Özellikle toprak reformu alanında çıkarılan yasalar Irak'ta feodal yapıya ve aşiretlere toplumsal statüleri bağlamında önemli bir etkiye bulunmuştur. Devrimden önce

²⁵⁰ David Ryan ve Patrick Kiely, *America and Iraq: Policy-Making, Intervention and Regional Politics* (London: Routledge, 2009), 9.

²⁵¹ Abdulkhalik Hussein, *Al-Taifiyye Al-Siyasiye Mushkile Al-Hukm Fi Al-Iraq* (Bağdat: Dar Mezopotamya, 2011), 173.

²⁵² Eric Davis, *Memories of State: Politics, History, and Collective Identity in Modern Iraq* (Berkeley: University of California Press, 2005), 119.

²⁵³ Al-Marashi ve Salama, *Iraq's Armed Forces*, 88.

²⁵⁴ Anderson ve Stansfield, *The Future of Iraq*, 41.

²⁵⁵ Dawisha, *Iraq: A Political History*, 181.

tarıma elverişli büyük toprak arazileri çok küçük bir grubun mülkiyetinde olmuştur.²⁵⁶ Ancak toprak reformu ile birlikte 256 toprak sahibinin büyük tarım arazilerine el konularak bu alanlar kamulaştırılmıştır.²⁵⁷ Ardından söz konusu topraklar, toprağı olmayan köylülere dağıtılmıştır.²⁵⁸ Bu tür uygulamalar monarşi sonrası Irak hükümetlerinin sosyalist yönünü yansıtmıştır. Devrim sonrası Irak'ta en örgütlü siyasi hareketin komünist parti olması bu politikaların daha kararlı bir şekilde uygulanabilmesini sağlamıştır.²⁵⁹

Kasım ve Komünist Parti'nin ortaklığı ise her ikisinin aynı grubu öteki olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Komünist Parti de Arap Birliği'ne karşı gelmiştir.²⁶⁰ Devrimin ilk yılında aşiretler ve Nasır yanlısı Arap milliyetçisi ulusalcı gruplar Arif'i destekleyerek Kasım'ı devirmek istemiştir. Bu çabanın en somut örneğı 1959 Mart ayında Musul'da gerçekleştirmiştir. Yukarıda sözü edilen ittifak Kasım'a karşı darbe girişiminde bulunmuş ancak bu girişim Komünistlerin hükümete desteğı nedeniyle başarılı olamamıştır. Komünist Parti, bu başarısı ile birlikte hükümette daha çok söz sahibi olmak istemiştir. Komünist Parti'nin Irak'ta çok güçlenmesi Kasım'ı rahatsız etmiş ve Kasım, Komünist Parti'nin kendisine kimi durumlarda meydan okuduğunu düşünmüştür.²⁶¹ Irak siyasi tarihine dair çalışmalar 14 Temmuz 1959 tarihinde Kerkük'te yaşanan Türkmen katliamını, Kasım ve Komünistler arasındaki çekişmenin somut gelişmesi olarak göstermiştir.

Kerkük Türkmen karakterli bir şehirdir. Şehrin önde gelen aileleri Türkmenlerden oluşmuştur. Türkmenler şehirde iyi eğitimli, muhafazakar, bürokrat ve ticaretle uğraşan bir sınıfı temsil etmiştir. Sözü edilen dönemde şehirde Türkmenler dışında Kürtler de bulunmuştur. 1950'lere dek Kerkük'ün tamamı Türkmenlerden oluşurken daha sonraları Kürtler Kerkük'e petrol işçisi olarak göç ederek gelmişlerdir.²⁶² Kerkük'te Türkmenler belli bir parti çerçevesinde hareket

²⁵⁶ David Pool, "From Elite to Class, The Transformation of Iraqi Political Leadership" ed. Abbas Kelidar (London: Billing&Sons Ltd, 1979), 82.

²⁵⁷ Rasool M. H. Hashimi and Alfred L. Edwards, "Land Reform in Iraq: Economic and Social Implications," *Land Economics*, c. 37, s. 1 (1961): 78.

²⁵⁸ Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, 837.

²⁵⁹ Sami Zubaida, "Irak'ta Sivil Toplumun Yükselişi ve Düşüşü," *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma*, ed. Haldun Güllalp (İstanbul: Metis Yayınları, 2007), 157.

²⁶⁰ Ilario Salucci, *Irak'ta Solun Tarihi* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005), 30–31.

²⁶¹ Al-Marashi ve Salama, *Iraq's Armed Forces*, 86–87.

²⁶² Ali Mohammad al-Shmrany, *Sraa' Al-A'dhdad: Alma'ardhah Al-Iraqiah Ba'd Harb Al-Khalij* (London: Dar al-Hekme, 2003), 134.

etmezken şehirde bulunan Kürt işçiler Komünist Parti ile birlikte hareket etmiştir.²⁶³ Kerkük'teki Komünist Parti üyelerinin doğum yerleri incelenerek bu sonu elde edilebilmektedir. Komünist Parti'nin Kerkük merkezine üye olan her on kişiden sadece biri Kerkük doğumludur.²⁶⁴ Kerkük'e hâkim olup güçlü bir özerk bölge kurmak isteyen Kürtler, Türkmenleri şehirdeki nüfus yoğunluklarından dolayı bu konuda bir engel olarak görmüşlerdir.²⁶⁵ İki topluluk arasındaki husumet sonrası Komünist Partiye yakın askerler ve Kürtler birlikte hareket ederek Kerkük'te Türkmen katliamını yapmıştır. Kasım olaylar sonrası katliamı kınamıştır. Katliam sonrası orduda Komünist Partiye sempati duyan askerlerin tasfiyesine gidilmiştir.²⁶⁶ Devlet içinde görev yapan Komünist Partisi sempatanlarının devlet otoritesini sarsacak şekilde hareket etmesi Kasım'ı yeni politikalar izlemeye itmiştir.

Yine aynı yıl içinde 7 Kasım tarihinde aralarında Saddam Hüseyin'in de bulunduğu bir grup Ba'as partisi mensubu tarafından Kasım'a suikast girişimi gerçekleşmiştir. Makam aracı sürücüsünün vefat ettiği bu eylemde Kasım yararlanmıştır.²⁶⁷ Bu olaylar Kasım'ın liderlik tutumunu değiştirmiştir. Kısa dönem içinde yaşadığı bu olaylar Kasım'ı daha şüpheli bir hale getirmiş ve tehdit algılarının artması nedeniyle daha otoriter bir lider tipine dönüştürmüştür.

Bir yıl içinde gerçekleşen ve yukarıda anlatılan her üç olay, Kasım'ın yönetiminin neden otoriterleşmeye gittiğini açıklamaktadır. Irak siyasetinin kırılgan ve güvensiz ortamı kimi liderleri patrimoniyal siyasi yapıyı inşa etmeye itmiştir. 1961 yılına gelindiğinde Irak kabinesinde tek bir siyasetçi yer edinememiştir. Bu dönemde Kasım kendisine yakın ve itaat eden, herhangi bir parti ile bağlantısı olmayan askerleri devletin önemli konumlarına getirmiştir.²⁶⁸ Kasım'ın siyasi duruşu süreç içerisinde "tek lider" konumuna evrilmiştir.

Kasım'ın otoriterleşmesinde Kürtlerin ayrılıkçı tutumları da etkili oldu. Sürgünde bulunan Mustafa Barzani, ilk dönemde devrimin ortaklarından biri olarak görüldü. Mustafa Barzani sürgünde bulunduğu Sovyetler Birliği'nden 1958 yılında

²⁶³ Marr, *The Modern History of Iraq*, 94.

²⁶⁴ Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, 649.

²⁶⁵ Mahir Nakip, "The Identity of Kirkuk" *Proceedings of the International Conference on the New Iraq*, ed. Fuat Aksu ve Nurşin Ateşoğlu Güney (İstanbul: Foundation for Middle East and Balkan Studies, 2005), 99.

²⁶⁶ Al-Marashi ve Salama, *Iraq's Armed Forces*, 87.

²⁶⁷ Farouk-Sluglett ve Sluglett, *Iraq Since 1958*, 73.

²⁶⁸ Marr, *The Modern History of Iraq*, 97.

Irak’a geri döndü.²⁶⁹ Kasım, ilk olarak devlet tarafından Kürt kimliğinin tanınmasını sağladı. Ancak özerk bir bölge olarak Kürtler için somut bir adım atmadı. Diğer bir ifade ile Mustafa Barzani’nin beklentileri karşılanmadı. Bu durum süreç içerisinde Kasım ve Kürdistan Demokrat Parti (KDP) lideri arasındaki ilişkileri gerilettili. Irak’ın birliğini vurgulayan ve Arap birliğini destekleyen Nasırcılara karşı “Önce Irak” düşüncesini savunan Kasım’ın farklı bir tutum içinde olması beklenemezdi. 1961 yılından itibaren güneyde Kuveyt meselesi üzerine yoğunlaşan Irak, kuzeyde zafiyet göstermeye başladı. Ardından Mustafa Barzani’nin Sovyetler Birliğine Kasım’ı şikayet etmesi üzerine devlet ile Mustafa Barzani arasındaki ilişkiler kopma noktasına geldi ve bu durum çatışmayı tetikledi. Kasım öncelikle Mustafa Barzani ile sorunları bulunan aşiretleri destekleyerek Barzani aşiretini zayıflatmayı amaçladı. Çatışmalar 1961 yılının sonuna doğru yoğunlaştı ve Kasım döneminin sonuna kadar devam etti.²⁷⁰

Darbe sonrası siyasi olarak yeniden canlanan bir diğer grup Şiilerdir. Seküler dünya görüşüne dayalı siyasi örgütler darbeden sonra sisteme hâkim olmuştur. Bu örgütler feodal yapılar ile mücadele etmiştir. Kasım döneminde üretilen yeni toprak/tarım politikaları ve yine Kasım döneminde çıkarılan seküler medeni hukuk yasaları bu mücadelenin bir parçasıdır. Bu politikalar Şiilerin de içinde yer aldığı feodal yapıları rahatsız etmiştir.²⁷¹ Bu nedenle özellikle genç Şii dini adamları siyasi parti kurmak suretiyle siyasi yaşamda yer edinmeye çalışmıştır. Muhammed Bakır el-Sadr önderliğinde 1950’lerin sonunda Da’va (çağrı) Partisi bu amaçla kurulmuştur.²⁷² Dönemin önde gelen Şii Mercî Ayetullah Muhsin el-Hekim, Şii gençleri sosyalist düşünceden uzaklaştırmak ve Şii siyasi hareketine destek vermeleri amacıyla fetva yayınlamıştır.²⁷³ Komünizm ile mücadele çerçevesinde bu tür İslam referanslı gruplar Irak siyasetinde güçlerini artırarak bu dönemde yollarına devam etmiştir.

4.3.2. Arif(ler) Dönemi

1958 Darbesi sonrası Irak’ın tüm ötekileştirilen ve monarşi tarafından yönetim dışında bırakılan grupları için birlikte hareket ederek yeni bir devlet

²⁶⁹ Al-Marashi ve Salama, *Iraq’s Armed Forces*, 88.

²⁷⁰ Saouli, *The Arab State*, 116–117.

²⁷¹ Hussein, *Al-Taifiyye Al-Siyasiye Mushkile Al-Hukm Fi Al-Iraq*, 175–176.

²⁷² Marr, *The Modern History of Iraq*, 102–103.

²⁷³ Abbas, *Irak’ta Sii Merciliği’nin Siyasi Rolü*, 199.

yapılandırma fırsatı doğmuştu. Ancak darbenin beşinci yılına gelindiğinde Kasım'ın "tek lider" kimliği çerçevesinde yapılan bir devlet ortaya çıktı. Kasım'ın patrimonial yönetimine karşı Nasırcılar, Ba'asçılar ve diğer muhalif gruplar birlikte hareket ederek Kasım yönetimini 9 Şubat 1963 tarihinde devirdi.²⁷⁴ Devrimin ardından Abdüsselam Arif Ba'as Partisi mensubu olmamasına rağmen devlet lideri oldu. Kurulan hükümette Ba'as Partisi'nin hakimiyeti oluştu. En önemli bakanlıklar Ba'as Partisi tarafından kontrol edildi. Ba'as Partisi'nin bu dönemdeki amacı devlette gücünü konsolide etmekti. Bu anlamda "devlet düşmanlarını" bertaraf etmek için ulusal muhafız sayısını katlayarak artırdı.²⁷⁵ Daha sonraki adımların temelinde ise Kürtler ve Şiiler ile ilişkiler geliştirmek vardı.

Bu doğrultuda Arif yönetimi KDP ile yeniden görüşmeye başladı. Her iki taraf ateşkes konusunda anlaşmaya vardı. Merkezi yönetim KDP'nin hâkim olduğu bölgelere uyguladığı ambargoyu kaldırdı ve kabineye iki KDP'li atadı.²⁷⁶ Mustafa Barzani, süreç içerisinde KDP içindeki hakimiyetini artırdı ve 1966 yılında istediği koşullar çerçevesinde merkezi yönetimle bir anlaşma yaptı. Ancak Kürtçenin resmi dil olması, özerk bölgenin kurulması gibi maddeleri içeren anlaşma merkezi yönetim tarafından yürürlüğe sokulmadı.²⁷⁷

Darbe sonrası merkezi yönetim Şiiler ile de ilişkilerini geliştirmek istedi. Çünkü Arif olarak Komünist Partisi mensuplarını öteki olarak görmekteydi. Arif için Arap kimliği önemliydi ve Şii-Sünni konusunda ılımlıydı.²⁷⁸ Ancak kendi döneminde yönetimde temsil konusunda Sünni-Şii ayrımı artmıştı. Çünkü Irak'ta Komünist Parti mensuplarının çoğu veya Ba'as Partisi'nin uç gurubu Şii kesimden oluşuyordu. Onları yönetimden uzaklaştırmak söz konusu ayrımı derinleştirmişti. Ancak Ba'as Partisi içinde yine dikkate değer bir Şii nüfus bulunuyordu.²⁷⁹ Ba'as Partisi gibi seküler siyasi hareketlerin dışında olan Şiilerin dini referanslı siyasi hareketi Da'va Partisi de bu dönemde girişken bir şekilde haklarını koruma konusunda yetersizdi.²⁸⁰ Abdüsselam Arif'in yaşadığı helikopter kazasından ve vefatından sonra 1966 yılında kardeşi Abdürrahman Arif liderliği devraldı. Ancak Abdürrahman güçsüz bir liderdi ve sorunlara çözüm getirme konusunda irade gösteremedi. Dolayısıyla Abdüsselam

²⁷⁴ Ryan ve Kiely, *America and Iraq*, 26.

²⁷⁵ Anderson ve Stansfield, *The Future of Iraq*, 37–38.

²⁷⁶ Tripp, *A History of Iraq*, 165–166.

²⁷⁷ Marr, *The Modern History of Iraq*, 129.

²⁷⁸ Hussein, *Al-Taifiyye Al-Siyasiye Mushkile Al-Hukm Fi Al-Iraq*, 179–180.

²⁷⁹ Faleh A. Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2000), 172

²⁸⁰ Abbas, *Irak'ta Sii Merciliği'nin Siyasi Rolü*, 204.

ve Abdürrahman Arif dönemlerinde Irak'ın kangrenleşen Şii ve Sünni meselesinde çabalara rağmen bir gelişme yaşanmadı. Güçsüz bir lider olması nedeniyle de bu dönemde muhalifler örgütlenmelerini bu dönemde artırdı. Nasırcılar ve Komünistler baskının azalması ile birlikte siyasi etkinliklerini hızlandırdılar. Bunun üzerine Ba'as Partisi elde ettikleri gücü kaybetmemek adına darbe yaptı.²⁸¹

Arif yönetimi sürecinde Ba'as Partisi güçlenmeye devam etmiştir. Parti de kendi içinde dönüşümler yaşamıştır. Başbakan Ahmet Hasan el-Bekir yakınlarını (*Tikritlileri*²⁸²) devletin ve partinin önemli konumlarına atamasıyla Irak'ta önemli bir güç oluşmaya başlamıştır. Bu kişiler arasında Saddam Hüseyin de bulunmuştur.²⁸³ Darbeler dönemi olarak adlandırılan ve Saddam Hüseyin'in tanıklık ettiği dönem lider odaklı örgütlenmenin görüldüğü bir dönem olmuştur. Bu dönemde seçkinler arası mücadele ve dış müdahale olasılığı liderleri güvensizliğe itip hem daha baskıcı bir yönetime hem de alt kimliğe dayalı örgütlenmeye yöneltmiştir. Diğer bir ifade ile bu dönem Irak siyasetinde neopatrimonyal yapılanma ve siyasal şiddet süreklilik arz etmiştir.

4.3. Ba'as Partisi Dönemi

Abdürrahman Arif sonrası dönem (1968) ile ABD'nin Irak işgaline kadar geçen süreç Ba'as dönemi olarak anılmaktadır. Bu dönemde Ba'as partisi, parti-devlet modeline evrilirken ve gücünü tüm ülkede konsolide etmeye çalışırken aynı dönemde belli bir grubun (*Tikritliler*) hakimiyetine geçmiştir. Ba'as rejimi sürecinde güneyde ve kuzeyde devlet otoritesini sağlama yönünde mücadele artmıştır. Hem merkezi yönetimini baskıcı politikaları hem de İran'ın etkisiyle güneyde mezhepçilik artmış ve Şii kimliği daha güçlü bir şekilde ön plana çıkmıştır. Kuzeyde ise merkezi yönetim, özerk bölge talebinde bulunan Kürtler ile mücadele etmiştir. Irak'ta bu

²⁸¹ Cemal Celal Abdullah, *El-Irak Beyn El-Tahrir ve El-Tedmir: İhtilal El-Irak Bidun Muafaka Meclis El-Emn* (Londra: Dar el-Hikme, 2011), 34.

²⁸² Tikritlilerin Irak ordusuna nüfuzu Mevlüd Muhlis adındaki bir subaya dayanmaktadır. Muhlis, uzun bir süre Kral Faysal'ın yanında görev yapmış olan bir subaydır. Tikritli gençlerin ordu akademisine katılmalarını sağlamak için Muhlis siyasi gücünü kullanmıştır. Ordu içinde örgütlenen Tikritliler özellikle 1968 darbesinde sonra daha önemli konumlara gelmişlerdir. Bk. Amatzia Baram, "Saddam's Power Structure: The Tikritis Before, During and After the War" *Iraq at the Crossroads: State and Society in the Shadow of Regime Change*, ed. Toby Dodge ve Steven Simon (London ; New York: Routledge, 2005), 94–95.

²⁸³ Ronen Zeidel, "The Decline of Small-Scale Regionalism in Tikrit" *Iraq of Its Regions: Cornerstones of a Federal Democracy?*, ed. Reider Visser ve Gareth Stansfield (London: Hurst, 2007), 87–88.

süreçte baskı rejimi arttıkça bölünmüş toplum özellikleri daha açık bir şekilde görülmüştür.

Devletin empoze etmeye çalıştığı kimlik konusunda da bu dönemde değişimler yaşanmıştır. Kimi dönemde Arap milliyetçiliği (*Kavmiyetçilik*), kimi dönemlerde ulusçuluk (*Vataniye*) ve son dönemde ümmetçilik ön plana çıkmıştır. Ba‘as Partisi döneminde lider odaklı bir ülke olan Irak Devleti, faydacı bir şekilde kimlik konusunda değişimler geçirmiştir. Darbeler döneminden sonra oldukça uzun bir iktidar dönemi geçiren Ba‘as partisi için yukarıda sözü edilen hususlar üç ana dönem altında incelenebilmektedir. Bunlardan ilki 1968-79 yılları arasında Hasan el-Bekir dönemi, ikincisi Saddam Hüseyin dönemi ve son olarak 1990 Körfez Savaşı’ndan 2003 ABD işgaline kadar geçen süreçtir.

4.3.1. Ba‘as Partisi’nin Parti-Devlete Evirilme Süreci

Abdürrahman Arif’in görevden uzaklaştırılmasından sonra Irak’ta yönetim yetkisi Devrim Komuta Konseyi’ne devredildi. Devrim Komuta Konseyi’nin başında Ba‘as partisi lideri Hasan el-Bekir bulunuyordu. Bu konseyin başında bulunan kişi aynı zamanda ordu komutanı ve devlet başkanı sıfatını taşıyordu. Bekir, Devrim Komuta Konseyi üye sayısını artırarak ve muhalifleri bastırarak konseyde Ba‘as Partisi hakimiyetini sağladı. Aynı zamanda akrabası olan Saddam Hüseyin’i konseyde başkan vekili konumuna yükseltti.²⁸⁴ Bu dönemde siyasi konjonktüre göre Şii ve Kürt siyasetçiler devletin belli konumlarına atansa bile başta güvenlik olmak üzere devletin ve partinin önemli konumlarına ekseriyetle Tikritli Sünni kökenden olan kişiler atanıyordu.

Ba‘as Partisi devletleşme yolunda ilerlerken kendisinden olmayanları dışlıyor, aynı zamanda onlarda gelebilecek tehditler nedeniyle güvenlik kurumlarını daha çok kontrol etmeye çalışıyordu. Aslında bu dönemde Ba‘as Partisi bir tür güvenlik ikilemi içinde bulunmaktaydı.²⁸⁵ Bu dönemde tüm güvenlik kurumları ve devletin istihbarat örgütleri siyasallaştırıldı ve muhaliflere karşı kullanıldı.²⁸⁶ Irak Komünist Partisi üyeleri, Nasırcılar, muhalif Ba‘asçılar ve Batı eğilimli iş adamları

²⁸⁴ Amatzia Baram, “The Ruling Political Elite in Bathi Iraq, 1968-1986: The Changing Features of a Collective Profile,” *International Journal of Middle East Studies* 21, no. 4 (1989): 448–450.

²⁸⁵ Saouli, *The Arab State*, 119.

²⁸⁶ Samir al-Khalil, *Republic of Fear: The Inside Story of Saddam’s Iraq* (New York: Pantheon Books, 1990), 16.

Ba‘as Partisi tarafından tehdit olarak algılandı. Bu gruplar daha çok devlet içinde de etkin olan ve darbe girişiminde bulunma olasılığı olan gruplardı. Bu duruma çözüm olarak Ba‘as yönetimi kendisine sadık olan kişilere darbe yapma olasılığı olan kurumlarda yer vererek tehditleri en aza indirmeye çalıştı. Ancak darbe girişiminde bulunma ihtimali olan bu gruplar dışında Kürtler ve Şiiler de Ba‘as Partisi’nin baş etmesi gereken gruplardı.

Mustafa Barzani önderliğindeki Kürt gruplar, başta İran olmak üzere, bölge ülkelerinden aldıkları dış destek ile Irak’taki varlıklarını güçlendirmişti. Özellikle petrol bölgelerine yaptıkları saldırılar ile Irak devletine ciddi zararlar verebilmekteydi. Bu nedenle Ba‘as yönetimi Mustafa Barzani ile anlaşmak isterken onların gücünü de azaltacak politikalar geliştirmeyordu. Ba‘as rejimi döneminde önce 1970 tarihli Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası’nda Kürtlerin hakları tanındı. Ancak bölgesel gelişmelerin etkisiyle de 1970 sonrası çatışmalar yeniden yaşandı. Irak’ın Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmesi nedeniyle Bağdat yönetimine karşı ABD ve İsrail’in Mustafa Barzani’ye desteği arttı. Buna karşın Bağdat yönetimi de hem Talabani’ye desteğini artırarak hem de bölgedeki demografik yapıyı değiştirmeye çalışarak Mustafa Barzani’yi güçsüzleştirmek istedi. Örneğin baskılar sonucu 1972 yılında yaklaşık 45 bin Şii Kürt (*Feyli*) İran’a göç etmek zorunda kaldı.²⁸⁷ Her iki grup arasında çatışma 1974 yılında savaş boyutuna taşındı. Irak 1975 yılında İran ile Cezayir Anlaşmasını yaptı ve anlaşma çerçevesinde İran Kürtlere olan desteğini çekti. Bu durum merkezi yönetimi daha saldırgan politikalar izlemesi yolunda cesaretlendirdi. KDP’nin kontrol ettiği noktalara saldırılar arttı. Bu saldırıların ardından şartlar KDP’nin aleyhine döndü ve ateşkes anlaşmasını kabul etmek zorunda kaldı. Ayrıca Celal Talabani bu olaydan sonra KDP’den ayrılarak ayrı bir siyasi parti kurdu.²⁸⁸ KDP lideri Mustafa Barzani ise bu gelişmelerin ardından ABD’ye sığınmak zorunda kaldı.

Ba‘as rejimi döneminde merkezi yönetim ile güneyde Şiiler arasında ilişkiler genel olarak olumsuz bir şekilde devam etti. Ba‘as Partisi ve Şii yerel gruplar arasındaki gerilim her iki grubun dünya görüşüyle ilgili olarak varoluşsal nedenlerden dolayı vardı. Ba‘as Partisi seküler bir dünya görüşüne sahipti ve her

²⁸⁷ Marr, *The Modern History of Iraq*, 152.

²⁸⁸ Zafer Yıldırım, “1932-1975 Dönemi Irak’ın ‘Ulus Devlet’ Yapısını Sarsan İsyancı Bir Hareket Olarak Barzaniler ve Irak Kürdistan Demokrasi Partisi” *Akademik Orta Doğu* c. 1, s. 2 (2007): 196–197.

türlü feodal yapılanmaya karşıydı. Ancak somut olarak 1969 yılında İran ve Irak arasındaki Şattü'l-Arap nehri üzerindeki ihtilafı nedeniyle Irak'taki Şiileri olumsuz etkileyecek politikalar Irak Devleti tarafından daha şiddetli bir şekilde izlenmeye başlandı. İran, Sınır anlaşmazlıkları nedeniyle 1937 yılında Irak ile yapılan sınır anlaşmasını feshetti.²⁸⁹ Bunun üzerine de Bağdat yönetimi Irak'ta bulunan tüm İran kökenli Şiileri sınır dışı etti. Bununla beraber ilişkileri kızıştıracak pek çok adım atıldı. İran ile sınırların kapatılması sonucu Necef havzasında bulunan Şii öğrenci sayısının azalması, yine sözü edilen öğrencilere yönelik olan askerlikten muafiyet yasasının kaldırılması ve tüm bunların Şii tüccarlara olumsuz etkisi Şiilere karşı artan baskıların göstergeleriydi.²⁹⁰ Ba'as yönetiminin baskıcı politikalarına karşı yapılan gösterilere ise hükümetin tepkisi sert olmuştu. Da'va Partisi mensupları ve din adamları bu dönemde idam hükmüne çarptırıldı. Bunun dışında birçok din adamı ya sınır dışı edildi ya da hapis ile cezalandırıldı. Şiilerin önemli din adamlarından Ayetullah Seyit Muhammed Bakır el-Sadr da bu dönemde ev hapsinde tutuldu.²⁹¹

Saddam Hüseyin, baskı ile Irak'ı bir demir yumrukla yönetmiş ve kendisini ön plana çıkaran “baskıcı siyasal kültüre” bağlı kalmıştır. Bunula birlikte baskı rejimine karşı Ba'as yönetimini ayakta tutan ve rejimin sürdürebilirliğini sağlayan en önemli gelişme, petrolün millileştirilmesi ve 1973 petrol krizinden sonra petrol fiyatlarının artmasıyla Irak ekonomisinin güçlenmesi olmuştur.²⁹² Petrol fiyatlarının ve Irak'ta petrol üretiminin artması ile birlikte merkezi yönetimin gelirinde büyük bir artış yaşanmış ve merkezi yönetim sosyal politikalar için daha çok bütçe ortaya koyabilmiştir. Ayrıca gelirlere paralel olarak devlet istihdamında, özellikle de güvenlik alanında, artış görülmüştür.²⁹³ Irak Devleti'nin sosyal politikaları artırması ve daha az vergi toplaması olumlu görünse de aslında bu dönemde Irak Devleti daha açık bir şekilde rantıye devlete dönüşmüştür. Çünkü petrole dayalı ekonomilerde diğer sektörlerin gelişimi yavaşlatmakta ve bu ülkelerde devlet güdümlü bir ekonomi hâkim olmaktadır. Ekonominin devlet güdümlü olması, devlet-toplum ilişkilerinde patronaj ilişkileri güçlendirmektedir. Bu tür devletlerde ise uzun vadede otoriterleşme daha sık görülmüştür.

²⁸⁹ Burcu Kurt, “Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu” *Akademik Orta Doğu* c. 1, s. 2 (2007): 152.

²⁹⁰ A. Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, 282–285.

²⁹¹ Tripp, *A History of Iraq*, 212–213.

²⁹² Bansidhar Pradhan, “Saddam Sonrası Irak'ta Demokratikleşme” *Amerikan İşgalinin Ardından Irak'ta Devlet İnşası ve Güvenlik*, ed. Muharrem Hilmi Özev (İstanbul: Tasam Yayınları, 2011), 136.

²⁹³ Marr, *The Modern History of Iraq*, 156–163.

4.3.2. Saddam Hüseyin'in Liderliği ve Neopatrimonyal Yapılanma

Hasan el-Bekir 1979 yılında devlet başkanlığı ve diğer görevleri için istifasını sunarak yerini Saddam Hüseyin'e bıraktı. Hüseyin, Bu dönemden sonra Irak'ın devlet başkanı, Ba'as Partisi lideri, Irak Ordusu Başkomutanı ve Devrim Komuta Konseyi başkanı oldu. Hüseyin tüm ülkede tek siyasi otorite olarak karar alma mekanizmalarını kontrol altına almıştı. Çünkü Irak'ta 1968 yılından sonra da hiçbir siyasi partinin varlığına veya kurulmasına izin verilmemişti. Siyasi muhalefet ve farklılıklar baskı altına alınırken, bütün kurumlar ve dernekler (sivil toplum örgütleri) devletin bünyesine dahil edilmişti. Parti sık yapılan tasfiyeler sonucu ideolojiden arındırılmış, sonra da sadakat ve toplumsal denetimi sağlamanın bir aracına dönüşmüştü.²⁹⁴ Diğer bir ifade ile tek parti olarak varlığını sürdüren Ba'as Partisi artık halkın meşruiyetini arayan bir siyasi partiden çok belli bir grubun, toplumu mobilize etme aracıydı.

Saddam Hüseyin'in devlet lideri olması ile birlikte Ba'as Partisi rolüne devam etti ancak bu dönemde farklı olarak partinin ağırlık merkezi Saddam Hüseyin ile kan bağı olan insanların oluşturduğu bir gruba kaymıştı. Ba'as Partisi'nin 1980'lerden itibaren dayanak noktasını orta sınıf yerine Saddam Hüseyin'in aşireti oluşturuyordu. Artık parti ve dolayısıyla devlet, tamamen Saddam Hüseyin'in kişisel kimliği ve karakteri çerçevesinde şekillenmişti.²⁹⁵ Bu evrilmede, tehdit algıları ve Hüseyin'in buna karşı sadakat beklentileri de önemli bir pay alıyordu. Saddam Hüseyin'e yönelik parti içinde 1973 ve 1979 yıllarında darbe girişimleri oldu. Bu girişimler parti içinde görev yapan, orta sınıftan gelen ve çoğunlukla Şii kesimi temsil eden taraftan geldi.²⁹⁶ Dolayısıyla bu tipolojideki gruplar Hüseyin tarafından tehdit olarak algılandı.

Irak'ın İran'la savaşa başlaması ile birlikte Hüseyin'in tehdit algıları arttı ve 1980 sonrası kendi aşiretinden olan insanları güvenlik kurumlarında istihdam ettiği daha açık bir şekilde görüldü. Örneğin Özel Güvenlik (*el-Amn el-Khas*) kurumunun başına Hüseyin'in kuzeni olan Hüseyin Kamil getirildi. Genel Güvenliğin (*el-Amn*

²⁹⁴ Zubaida, "Irak'ta Sivil Toplumun Yükselişi ve Düşüşü" 167.

²⁹⁵ Judith S. Yaphe ve Adeed Dawisha, "Iraq: Another Saddam on the Horizon?" The Middle East in Transition: The Persian Gulf, Which Was Held at the Institute for National Strategic Studies, (Washington, DC: National Defense University, 2000), 148–149.

²⁹⁶ Faleh A. Jabar, "Sheikh and Ideologues: Deconstruction and Reconstruction of Tribes under Patrimonial Totalitarianism in Iraq, 1968-1998" *Tribes & Power: Nationalism & Ethnicity in the Middle East*, ed. Faleh A. Jabar ve Hosham Dawod (London: Saqi Books, 2002), 84.

el-A'mm) başkanı ise yine Saddam Hüseyin'in bir başka kuzeni Ali Hasan el-Mecid oldu. Irak İstihbarat Servisi (*el-Mukhabarat*) başına 1982 yılında Hüseyin'in üvey kardeşi Barzan İbrahim el-Tikriti geçti. Ülkedeki tüm güvenlik ve istihbarat örgütlerinin bir araya geldiği Ulusal Güvenlik Konseyi (*el-Majlis el-Amn el-Qawmi*) başkanlığı Saddam Hüseyin'de olmasına rağmen oturumlara genellikle Hüseyin'in oğlu Kusay başkanlık ederdi.²⁹⁷ Hosham Dawood, aşiretin devletleştiği ve devletinde aşiretleştiği bu dönemde, sadece yukarıda söz edilen makamlarda değil; genel olarak devlette Hüseyin'e yakın olan Arap, Sünni, Ba'as Partisi üyesi ve Tikrit kökenli kişilerin görev aldığı çalışmada ortaya koymuştur.²⁹⁸

Ulusal birliktelik konusunda Irak bu dönemde de sorunlu bir evre geçirdi. Mustafa Barzani 1975 yılında mağlup olup sürgüne gittikten sonra 1979 yılında ABD'de vefat etti. Mustafa Barzani'nin partisi KDP de bu dönemde güç kaybetti. Partinin önemli isimlerinden Celal Talabani partiden sosyalist ve seküler düşüncüyü benimseyenleri arkasına alıp Suriye'de Kürdistan Yurtseverler Birliği Partisini kurdu. Mustafa Barzani'nin oğullarında Mesut Barzani de İran'da KDP'yi yeniden toparlamaya çalıştı.²⁹⁹ Irak-İran Savaşı ile birlikte Mustafa Barzani'nin oğulları İran ile birlikte hareket ederek yeniden Irak ordusu ile çatışmaya başladı. Celal Talabani bu süreçte önce Irak hükümetine yakın dursa da ilerleyen yıllarda KDP ile birlikte hareket etti. KDP, 1987 yılına gelindiğinde pek çok grup ile ittifak yaparak Irak'ın kuzey sınırlarını kontrol etmeyi başardı. Bunun üzerine Saddam Hüseyin, Ali Hasan el-Mecid'i 1987 yılında kuzey vilayetlerin valisi olarak atadı ve kuzeyde yeni bir askeri harekat başlattı. Harekat sürecinde Kuzey Irak'ta kanlı çatışmalar yaşandı ve dönemin en travmatik olaylarından biri olan Halepçe Katliamı bu dönemde yaşandı. "Kimyasal Ali" olarak da ün kazanan Ali Hasan el-Mecid, 1988 yılında kimyasal silah kullanarak bölgedeki ayaklanmayı bastırdı.³⁰⁰ Irak ordusu kuzeyi yeniden kontrol altına almayı başarsa da bu dönemde yaşanan çatışmalar ve katliamlar Irak'ın ilerleyen dönemlerinde oluşabilecek ulusal birliğini derinden sarstı.

²⁹⁷ İbrahim al-Marashi, "Iraq's Security and Intelligence Network: A Guide and Analysis" *Middle East Review of International Affairs* c. 6, s. 3 (2002): 2–9.

²⁹⁸ Hosham Dawood, "The State-ization of the Tribe and the Tribalization of the State: The Case of Iraq," *Tribes & Power: Nationalism & Ethnicity in the Middle East*, ed. Faleh A. Jabar ve Hosham Dawood (London: Saqi Books, 2002), 126–128.

²⁹⁹ Muntasir ek-Aydani, *Kiyadat el-Entikal ve el-Tenmiye el-Siyasiyye el-Irak ve Lübnan Enmuvca* (Beyrut: el-Arif, 2012), 252.

³⁰⁰ A.Sherzad, "The Kurdish Movement in Iraq: 1975-88" *The Kurds: A Contemporary Overview*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl (London: Routledge, 1992), 107.

Devlet ile Kürtler arasındaki güç mücadelesi daha çok askeri ve silahlı bir boyutta ilerledi. Ancak Irak'ta Şiiler nüfus olarak en yoğun topluluktur. Aynı zamanda Şii bir devlet olan İran ile savaşıyordu. Bu nedenle Şiilerin desteğini kaybetmemek için Irak devleti ve Saddam Hüseyin Şiiler ile olan ilişkilerini toplumsal kimliğin inşasını da dikkate alarak sürdürmekteydi. Örneğin Araplar ve Farslar arasında 636-37 yıllarında Necef'te yaşanan ve Farsların Müslümanlaşmalarına yol açan Kadisiye Savaşı, o gün yaşanan savaşla özdeşleştirilmeye çalışıldı.³⁰¹ Böylece Arap Şiilerin Arap kimliği vurgulanarak bu dönemde kavimcilik ön plana çıkarıldı.

Dini Şii gruplar ile devlet arasındaki reel siyasi ilişkiler ise çok daha şiddetli geçmekteydi. Şii hareketler radikalleşirken devlette bu hareketlere karşı baskı uygulama ve çatışma konusunda geri kalmıyordu. Örneğin, Orta Doğu tarihindeki ilk Ayetullah idamı 1980 yılında Şiilerin önde gelen Mercilerinden Muhammed Bakır el-Sadr'a yapıldı. Irak-İran Savaşı'ndan sonra Iraklı Şiilere yapılan baskı sonucu, Şii dini gruplar siyasi hareketlerini İran'a taşıdılar. Muhammed Bakır el-Hekim 1982 yılında İran'da İslam Devrim Yüksek Konseyi'ni kurdu.³⁰² El-Hekim İran ile iş birliği yaparak Irak'ta pek çok istikrarsızlaştırma faaliyetinde bulundu. Sabotaj, patlama ve suikast gibi girişimler yapıldı. Ancak Da'va Partisi İran destekli gruplar kadar bu süreçte atak bir politika izlemedi.³⁰³ İran, savaş süresince Şiiler aracılığı ile İslam devrimini Irak'a ihraç edemedi. Ancak Iraklı kimi Şii hareketler de İran'da güçlenmeye devam etti.

4.3.3. Körfez Savaşı ve Rejimin Yıkım Süreci

Sekiz yıl süren Irak-İran savaşının bir diğer olumsuz etkisi ekonomi alanında görüldü. Dış borçlar, ülkedeki savaş tahribatını gidermek adına yeniden yapılandırma harcamaları ve yıllarca savaşan askerler için yeni iş alanları oluşturma Irak'ın savaş sonrası çözmesi gerekli olan konulardandı. Bu anlamda Irak ekonomik gelir için petrol ihracatına güveniyordu.³⁰⁴ Ancak Kuveyt ve Körfez Ülkeleri OPEC'in koyduğu üretim ve ihracat kotasını aşarak petrolün piyasa fiyatını düşürüyordu. Bu

³⁰¹ Ofra Bengio, *Saddam's Word: Political Discourse in Iraq* (New York: Oxford University Press, 1998), 172-173.

³⁰² A. Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, 331-333.

³⁰³ Marr, *The Modern History of Iraq*, 195-196.

³⁰⁴ Roger Owen ve Şevket Pamuk, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi* (İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2002), 227-228.

konu çerçevesinde Irak ile ilgili devletler arasında müzakereler yapılsa da bir sonuç alınamadı. Irak savaş yorgunu bir ülke olmasına rağmen Kuveyt'e yapılacak askeri bir harekatı seçenekleri arasında bulundurdu. Çünkü bu konuda ABD'nin tutumundan ve tavrından da cesaret alınmıştı. Irak'ın karar alıcılarında, ABD Irak Büyükelçisi April Glaspie ile yapılan görüşme sonrası ABD'nin iki Arap devleti arasındaki bir çatışmada taraf olmayacağı kanısı oluşmuştu. Bunun üzerine 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak Kuveyt'i işgal etti.³⁰⁵ Böylece Körfez Savaşı başlamış oldu.

İşgalin ardından Birleşmiş Milletler (BM) 3 Ağustos'ta önce 660 numaralı kararı ile Irak'ın işgali sonlandırmasını istedi ve 661 numaralı karar ile de Irak'a ambargo uygulama karar aldı. ABD'nin önderliğinde alınan bu kararlar başta bölgedeki Arap devletleri olmak üzere Uluslararası arenada destek gördü. Irak'ın geri adım atmaması üzerine 17 Ocak 1991 tarihinde BM çatısı altında ve ABD önderliğinde oluşan koalisyon güçleri tarafından Irak'a hava saldırısı yapıldı ve Çöl Kalkanı adı verilen operasyon başlatıldı.³⁰⁶ Hava harekatı başarıyla sonuçlandı. 28 Şubat 1991 tarihinde Irak Kuveyt'ten çekilmek zorunda kaldı. Ancak kara harekatı devam ettirilmeden ve Ba'as rejimi ortadan kaldırılmadan sadece yaptırımlar uygulanarak savaş sonlandırıldı.

Irak için ciddi sonuçlar doğuracak olan ayaklanmalar (*intifada*) mart ayında hem kuzeyde hem de güneyde başladı. Güneyde özellikle Basra, Nəcəf ve Kerbela gibi şehirlerde organize olmayan ayaklanmalar görüldü. Daha çok başta Saddam Hüseyin'in posterleri olmak üzere iktidarın sembolleri hedef alındı. İran'da sürgünde bulunan Iraklı Şiiilerin ayaklanmaya katılımları süreç içerisinde arttı. Sürgünden gelen daha radikal grupların Şii hükümeti kurma veya İslami devrim gibi talep ve sloganları süreci olumsuz etkiledi. Özellikle İran etkisindeki bir devrimi istemeyen ABD ve Irak'a komşu ülkeler, güneydeki ayaklanmaya destek vermedi. Ardından merkezi hükümet şehirlerdeki otoriteyi hızlı bir şekilde yeniden sağlamayı başardı. Otorite sağlanmaya çalışılırken yine pek çok Şii öldürüldü veya İran'a sürgün edildi. Kuzeyde ayaklanmalar daha planlıydı. Özellikle Süleymaniye'de devlet kurumları ele geçirildi ve sivil bir yönetim oluşturuldu. Ancak hükümet güçleri yeniden saldırıya geçince kuzeyde başta Türkiye'ye olmak üzere komşu ülkelere göç yaşandı.

³⁰⁵ Dilip Hiro, *Iraq: A Report from the Inside* (London: Granta Books, 2003), 33–35.

³⁰⁶ Sandra Mackey, *The Reckoning: Iraq and the Legacy of Saddam Hussein* (New York, NY: W. W. Norton & Company, 2003), 445–446.

Bunun üzerine ABD karar alarak bölgeye müdahale etti. Hükümet güçleri de 36. Paralel diye bilinen ama aslında Duhok, Erbil ve Süleymaniye'den oluşan bölgeden çekildi.³⁰⁷ Bu dönemdeki kanlı çatışmalar hem güneyde hem de kuzeyde toplumlar üzerinde travmatik etkiler yarattı. Çalışmada daha sonra da değinileceği üzere bu dönemde yaşanan olayların sonucu ve etkileri, 2003 sonrası devletin yeniden yapılandırılma sürecinde daha açık bir şekilde görülecektir.

Savaşların ardından Irak Devleti'nin kapasitesi daha da zayıfladı. Merkezi yönetim ülkede otoritesini korumak için, özellikle kırsal alanlarda, aşiretler gibi geleneksel topluluklar ile iş birliği yapma yoluna gitti. Ba'as Partisi ideolojik olarak aşiretleri ülkenin bütünlüğüne ve gelişimine engel olarak görmesine karşın yaşadığı güç kaybı nedeniyle bu tür bir siyaset izlemek zorunda kaldı. Aşiretlerin kendi alanlarında otoritelerini artırdı. Devlet kapasitesinin gerilemesi sonucunda oluşan bütün boşluklar aşiretler tarafından belli imtiyazlar karşılığında kapatıldı.³⁰⁸ 1980'lerde başladı ancak 1990'dan sonra söylemlere yansiyacak şekilde daha açık bir şekilde izlenmeye başlandı.³⁰⁹ Örneğin 1992 yılında Saddam Hüseyin başkanlık sarayında bütün aşiret liderlerini topladı. Hüseyin, geçmişte yapılan toprak reformu için aşiret liderlerinden özür diledi ve aşiret liderlerine itibarlarının geri verileceğini vaat etti. Ayrıca bu toplantıda Hüseyin kendini "şeyhlerin şeyhi" (*sheikh al-mashayikh*) olarak ilan etti.³¹⁰

Savaşların ardından Hüseyin, devlet ideolojisinde de bazı değişikliklere gitti. Seküler Arap milliyetçiliğini savunan Baas İdeolojisini benimseyen Saddam Hüseyin önce Pan-Arap düşüncesinden vazgeçti. Hüseyin mevcut liderler ve siyasi durum nedeniyle Arapların birleşemeyeceğini belirtip "kavmiyye" düşüncesinden "vatanıyye" düşüncesine geçiş yaptı. Ardından, her ne kadar tıpkı Michael Aflak gibi İslam'ın Arap toplumlarının "ruhu" olduğunu geçmişte de düşünse de, 90'lı yıllarda Hüseyin iktidarını meşrulaştırmak ve güçlendirmek için dini retoriği daha çok kullanmaya başladı.³¹¹ Hüseyin'in konuşmalarına Allah'ın adı ile (*bismillah*)

³⁰⁷ Marr, *The Modern History of Iraq*, 228–233.

³⁰⁸ Faleh A. Jabar, "Clerics, Tribes, Ideologues and Urban Dwellers in the South of Iraq: The Potential for Rebellion" *Iraq at the Crossroads: State and Society in the Shadow of Regime Change*, ed. Toby Dodge ve Steven Simon (London ; New York: Routledge, 2005), 173.

³⁰⁹ Mounira M. Charrad, "Central and Local Patrimonialism State-Building in Kin-Based Societies" *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* c. 636, s. 1 (2011): 63–64.

³¹⁰ Faleh A. Jabar, "How Saddam Keeps Power in Iraq," *Le Monde Diplomatique*, Ekim 2002, <http://mondediplo.com/2002/10/02saddam>.

³¹¹ Jerry M. Long, *Saddam's War of Words: Politics, Religion, and the Iraqi Invasion of Kuwait* (Austin: University of Texas Press, 2004), 49–55.

başlaması, bu dönemde Kur'an-ı Kerim'in imgeleştirilmesi, Irak'ın özgürleştirilmesi için "cihat" ve savaşanlar için "mücahit" kavramlarının kullanılması...³¹² Tüm bunlar sözü edilen retoriğin bazı örnekleriydi. Hüseyin, iktidarını korumak için bu dönemde partinin tabanı olan orta sınıftan çok geleneksel grupları önemsemi. Dolayısıyla siyasi düşünceleri söylemlerine bu şekilde yansıdı.

Saddam Hüseyin siyasi söylemlerini değiştirse de yönetim biçimini değiştirmedii. Albert Hourani "siyasal fikirler devlet tarafından benimsendiğinde, anlamlarını kaybetme yönünde bir tehlike yaşarlar" demiştir. Süreç içerisinde sadece sloganlaşır ve toplum tarafından bir karşılık bulamaz. Saddam Hüseyin döneminde de Pan-Arabizm, Iraklılık ve ümmetçilik fikirleri toplum tarafından benimsenmemiştir. Mana kaybı yaşayan devletler güvenlik servisleri ve orduları ile baskı kapasitesini artırmaya çalışmıştır.³¹³ Bu nedenle Ba'as rejiminin yıkılmasına dek Irak'ta baskıcı bir yönetim varlığını devam ettirmiştir.

Baskıcı yönetim nedeniyle muhalif gruplar ise örgütlenmelerini Irak'ın dışında daha yoğun bir şekilde Körfez Savaşı sonrası sürdürmüştür. Muhalifler kabaca sınıflandırılacak olunursa İslami siyasi hareketler (daha çok Şiiler), Kürtler, Türkmenler, muhalif Ba'asçılar, komünistler ve liberaller şeklinde sıralanabilmektedir. Muhaliflerin Irak dışında Beyrut'ta yaptıkları ilk toplantıda 20 guruptan 350 delege katılmıştır. Yapılan bu toplantılarda da ortak eylem planları ortaya çıkmamıştır.³¹⁴ Körfez Savaşı sonrası daha sistematik bir şekilde dış destek alan muhalif gruplar, 2003 sonrası Irak Devleti'nin yeniden yapılanma sürecinde önemli rol alacaklardır. Bu bağlamda sözü edilen grupların kimlerden oluştuğu ve siyasi bağlantıları ilerleyen bölümlerde daha detaylı bir şekilde incelenecektir. Yine Irak'ın kuzeyinde oluşan otonom bölgenin siyasi gelişimine de değinilecektir.

Ancak son olarak, Irak Devleti'nin yeniden yapılanma sürecine bakmadan önce, 2003 öncesi Irak siyasetine bakılacak olursa Irak Devleti'nin zayıf devlet izleri taşıdığı açık bir şekilde görülmektedir. Saddam Hüseyin kişiliğinde örgütlenen neopatrimonyal bir Irak Devleti ve bu devletin dönüştürmeyi başaramadığı bölünmüş bir toplum. Bu tablodan dolayıdır ki 2003 sonrası devlet yapılanması incelenirken

³¹² Bengio, *Saddam's Word Political Discourse in Iraq*, 181–186.

³¹³ Hamit Bozarslan, *Ortadoğu : Bir Şiddet Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 256.

³¹⁴ Anthony H. Cordesman ve Ahmed S. Hashim, *Iraq: Sanctions and Beyond* (Boulder, Colo: Westview Press, 1997), 63–64.

2003 öncesi yapı “sorunlu miras” olarak adlandırılmakta ve yeni dönemde sorunlar açıklanırken önceki döneme atıfta bulunmaktadır.

5. IRAK'TA 2003 SONRASI SİYASAL SÜREÇ, GÜVENSİZLİK VE ÇATIŞMA

11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan terör saldırılarından sonra ABD yönetiminin Orta Doğu'ya yönelik dış politika söylemi değişti. Bush Doktrini olarak adlandırılan yeni politikalar iki söylem üzerinden gelişti. Bunlardan birincisi önleyici müdahale anlayışı ile saldırı olmadan önce tehditlerin üstüne gitmek, ikincisi ise bölgedeki otoriter rejimleri demokratik rejimlere dönüştürmektir. Bu söylemlere uygun olarak yapılan ilk uygulamalarından biri 2003 yılında Irak'ta gerçekleşti. ABD'nin Irak işgali³¹⁵ sonrası, 2003 yılında Ba'as rejimi sona erdi ve Irak'ta yeni bir devlet yapılandırılmasına gidildi.

Burada sözü edilen devlet yapılanması sadece devlet kurumlarından ibaret olduğu düşünülmemelidir. Devlet, kurumların yanı sıra aktörlerin de içinde yer aldığı büyük bir mücadele alanıdır. Bu nedenle yeniden yapılanma süreci tüm siyasi aktörlerin konumlarını yeniden belirlediği ve ilişkilerin yeniden şekillendiği bir dönem olarak da görülmelidir. Örneğin bir ülkede ne tür bir seçim sisteminin uygulanacağı kadar o ülkede kimlerin seçime katılacağı veya seçimi boykot edeceği devletin yeniden yapılanmasına dair bir konudur.

Yeni yapılanma döneminde, Irak'ın siyasi ve ekonomik eşitsizliklerin olduğu bir diktatörlükten çok kültürlü liberal bir demokrasiye, istikrarlı bir ekonomiye ve bölgede model bir ülkeye dönüşeceği söylemi hâkimdi. Başarılı bir dönüşüm sonrası, Irak'ın bölgeye model bir ülke olacağı ve böylece Irak gibi olan diğer ülkelerin demokrasiye geçiş sürecini hızlanacağı ABD tarafından varsayılmıştır.³¹⁶ Ancak günümüzde Irak, bölgeye model bir ülke

³¹⁵ BM'nin 1483 numaralı kararında ABD önderliğindeki koalisyon güçleri "işgalci" olarak tanımlanmıştır. Bk. Larry Diamond, "Lessons from Iraq" *Journal of Democracy* c. 16, s. 1 (2005): 17.

³¹⁶ Chaim Kaufmann, "Separating Iraqis, Saving Iraq" *Foreign Affairs* c. 85, s. 4 (2006): 156.

olmaktan çok bölgede rejim değişimi olasılığı olan ülkelere (Suriye gibi) olumsuz bir örnek olarak gösterilmektedir. Bu olumsuz algı, “Iraklılaşmak” (*Iraqization*) kavramıyla ifade edilmektedir.

Post-kolonyal ülkelerde devletin işlevsizleşmesiyle birlikte görülen ilk etki toplumda güvensizlik algısının artması ve bu nedenle devlete alternatif yerel örgütlenmelerin güç kazanmasıdır. Bu ülkelerde güç kazanan yerel örgütlenmelere dair yapılabilecek bir diğer tespit ise bu örgütlenmelerin ilksel kimliklere dayalı siyaset yaparak kendi konumlarını meşrulaştırmalarıdır. İlksel kimliklere dayanarak siyaset yapan bu örgütlerin devletin yeniden yapılanma sürecinde birbiri ile çeşitli etkenlerden dolayı çatışması özellikle Soğuk Savaş sonrası birçok ülkede görülen bir vakadır. Günümüzde Irak devleti’nin yeniden yapılandırılma sürecinde çatışmalar ilksel kimlikler çerçevesinde kendilerini tanımlayan gruplar arasında yaşanmaktadır. Çünkü ABD Saddam Hüseyin rejimini kaldırıp yerine bir düzen oluşturacak otorite koyamamıştır. Yaşanan güç boşluğu nedeniyle ortalama bir Iraklı anarşi durumunda ihtiyaçlarını karşılayabilecek örgütlere muhtaç bir hale gelmiştir. Burada sözü edilen örgütler daha çok silahlı gücü olan ve şiddetten beslenen örgütlerdir. Iraklılar seçim dönemlerinde yine bu örgütlere eğilim göstermişlerdir. Kenneth Pollack’ın tabiri ile Iraklılar umutlarından çok korkularına oy vermişlerdir.³¹⁷ Bu yapı Irak’ta çatışmadan beslenen örgütleri ön plana çıkarmış ve 2005 yılı sonrası daha açık bir şekilde görüleceği gibi Irak siyasetinde çatışmayı hâkim kılmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde Irak’ta 2003’ten sonra yaşanan çatışma süreci iki aşamada incelenecektir. Bunlardan ilki, ABD işgali sonrası ülkede siyasi gruplar arasında güç paylaşımı düzeninin uygulandığı dönemdir. Güç paylaşımı sisteminin hâkim olduğu dönemde özellikle sürgünden gelen siyasetçilerin devletin yeniden yapılandırılmasına katkıda bulunmak yerine kendi cemaatlerini inşa etmeye çalışmaları önemli sorunlara yol açmıştır. Bu süreçte yaşanan siyasi rekabet ve seçim süreçleri yapısal sorunlar nedeniyle çatışmaya dönüşmüştür. İkinci dönem ise, ülkede yaşanan iç savaşın şiddetlenmesi ile birlikte 2007 sonrası Irak’ta merkezi hükümeti güçlendirmeye yönelik politikaların uygulandığı süreçtir. Bu süreçte merkezi hükümet ile diğer bölgesel siyasi aktörler arasında güç mücadelesi yaşanmıştır. Irak

³¹⁷ Kenneth M. Pollack, “Iraq: The Roller-Coaster of Democracy” *The Arab Awakening: America and the Transformation of the Middle East*, ed. Kenneth M. Pollack ve diğ. (Washington, DC: Brookings Institution Press, 2011), 95–96.

Devleti'nin yeniden yapılandırılması döneminde yapılan hatalar ve ortaya çıkan çatışmalar, ülkenin geleceği için yine sorunlu bir mirasın temelini oluşturmuştur.

Irak'la ilgili 2003 sonrası yazılan kitapların sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Bu kitaplarda vurgulanan konuların başında Irak'ın sorunlu bir mirasa sahip olduğu gelmektedir. Orta Doğu'daki ulus-devletlerin doğal bir süreç ile oluşmamları sorunlu bir gelişim izlemelerine neden olmuştur. Ancak sorunlu miras konusundaki vurgular ile ABD'nin Irak'ta yaptığı hataları hafifletme niyeti olduğu yönündeki düşüncelerin de doğruluk payı bulunmaktadır. Sorunlu miras meselesi ile ilgili özellikle iki konu ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Irak'ın demografik yapısı ile ilgilidir. Irak, Osmanlı döneminde Basra, Bağdat ve Musul vilayetleri olarak adlandırılan bu üç vilayetin birleştirilmesi ile 1920 yılında kurulmuştur. Bu üç vilayetin birleştirilmesi ile birbirinden farklı kimliklere sahip insanlar aynı sınırlar içinde bütününe rıza göstermediği, meşru bulmadığı veya benimsemediği bir siyasi otorite altında yaşamak zorunda kalmıştır.

Ancak Irak'ın sorunlu bir mirasa sahip olması, 2003 sonrası devletin yeniden yapılandırılma sürecinde yapılan hataların göz ardı edilmesine neden olamamalıdır. Çatışma çözümleri kuramları çerçevesinde, post-kolonyal ülkelerde devleti yeniden yapılandırma sürecinin barış inşası için önemli bir araç olduğu düşünülür. Bu süreçte sorunlu miras olarak adlandırılan olgunun ortaya çıkardığı meseleler giderilmeye çalışılır. Böylece ülkede yeniden yapılandırılma ile güven inşa edilerek post-kolonyal ülkelere özgü sorunların ortadan kaldırılacağı varsayılır.

Günümüzde Irak'ta yaşanan çatışmalar bize bu aracın doğru kullanılmadığını göstermektedir. Bu sürecin geçmişe göre daha meşru bir yönetim oluşturduğu ve ülkede güven inşa ettiğini söylemek pek mümkün değildir. Irak toplumu, geçmişinde hiç olmadığı kadar bölünmüş bir toplum izlenimi vermektedir. Bu nedenle 2003 sonrası devletin yeniden yapılandırılmasına yönelik çabalar doğru bir şekilde incelenmeli ve bu sürecin nasıl daha da büyük bir sorunlu mirasa dönüştüğü tespit edilmelidir.

5.1. ABD ve Koalisyon Güçleri'nin Irak'ı İşgal Kararı, Süreci ve Anarşi Durumu

ABD'nin Irak'ı işgal kararı ve süreci, daha sonra Irak'ı yeniden yapılandırma sürecine doğrudan etki etmiştir. ABD'nin hem iç hem de uluslararası kamuoyunun desteğini yeterince almadan Irak'ı işgal etmesi işgal sonrası hareket alanını kısıtlamıştır. Bunun dışında İşgal sürecinin de başarılı olduğu söylenememektedir. İşgal sonrası ilerleyen yıllarda ABD'li yetkililer, gerek anı kitaplarında gerekse verdikleri demeçlerde ABD'nin yeterince tedbir almadan ve doğru bir planlama yapmadan Irak'ı işgal etmesinin Irak'ta anarşiye yol açtığını belirtmişlerdir. Devletin işlevsizleşmesi ve anarşi durumu ise yerel etnik liderlerin Irak'ta yeni seçkinler olarak kurumsallaşmalarını sağlamıştır. Ulusal birliğin devamlılığını ön plana çıkaran ve iş birliğine yatkın ulusal seçkinler yerine çatışmadan beslenen yerel liderler yeniden yapılanma sürecinde daha etkin olmuşlardır.

5.1.1. İşgal Kararı

Körfez bölgesinde ABD hegemonyasını reddeden, küreselleşme ideolojisinin önceliklerine karşı gelen, zaman zaman İsrail'i tehdit eden ve önemli petrol yataklarını ülkesinde barındıran Saddam Hüseyin rejimi Körfez Savaşı'ndan sonra da ABD'nin çevreleme politikalarına maruz kalmıştır. Hem George H. W. Bush hem de Bill Clinton dönemlerinde 1992 yılından itibaren ekonomik kısıtlamalar, petrol ambargosu, silah denetlemeleri ve uçuşa yasak bölge yasaklamaları Irak'a karşı uygulandı. Bunun dışında, Saddam Hüseyin'in etki alanını kısıtlamak için Kuzey Irak bölgesi, Kuveyt ve sürgünde bulunan muhalifler desteklendi.³¹⁸ 11 Eylül olayından sonra ise rejimi devirmek için daha somut adımlar atıldı.

11 Eylül olayı sonrası ABD tarafından izlenen politikalar hala tartışma konusudur. ABD'de dönemin karar alıcıların çıkarları mı, Batı'nın küresel değerlerinin Orta Doğu'ya dayatılması mı veya terörle mücadelenin mi karar alma sürecinde daha etkili olduğu bilinmez ama 11 Eylül olayı Orta Doğu'da dönüşüm için milat olarak kabul edilmiştir.³¹⁹ Irak'ta rejim değişikliği Bush yönetiminin

³¹⁸ John Ehrenberg, *The Iraq Papers* (Oxford ; New York: Oxford University Press, 2010), 1.

³¹⁹ Teröre karşı bir mücadele mi yoksa kapitalizmi tüm dünyada egemen kılma çabası mı sorusu bağlamında ABD'nin Irak işgaline dair bir çalışma. Bk. Christopher Doran, *Making the World Safe for Capitalism: How Iraq Threatened the US Economic Empire and Had to Be Destroyed* (London : New York: Pluto Press, 2012).

öncelikli konularından olmasına rağmen ABD halkının bu konuda hükümetin saldırgan politikaları olumlu karşılamayacağı düşünülmüştür. Ancak 11 Eylül sonrası oluşan siyasi ortamdan dolayı Bush yönetimi bu konuda daha aktif politikalar izlemek konusunda daha saldırgan davranmışlardır.³²⁰

11 Eylül 2001 tarihinde uçak korsanları tarafından ABD’de uçaklar kaçırılarak Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon’a saldırılar düzenlendi.³²¹ Saldırıyı İslami referanslar ile eylemlerini meşrulaştıran Orta Doğu kökenli üyelerden oluşan el-Kaide örgütü üstlendi. Saldırının ardından ABD, Soğuk Savaş döneminde beri devam eden çevreleme politikalarını değiştirme yoluna gitti. ABD’nin yeni Ulusal Savunma Stratejisi 17 Eylül 2002 tarihinde açıklandı.³²² Yeni strateji aynı zamanda Bush Doktrini olarak da adlandırıldı. Bush Doktrini, nükleer silahlar üreten ve teröre destek veren “haydut devletlere” karşı önalıcı darbe (*preemptive strike*) anlayışını içeriyordu. Buna göre doktrinin öncelikli hedeflerinden biri potansiyel bir tehdide karşı erken hareket ederek saldırıya geçmektir. İkinci hedefi ise, otoriter rejimleri yıkarak demokrasiyi bu ülkeler ihraç etmektir.³²³ Bu bağlamda “Orta Doğu’da Özgürlükler” konusuna dair bir toplantının açılış konuşmasında George Bush Irak’ta, Orta Doğu’nun kalbinde, oluşturulacak özgür bir ülkenin küresel demokratik bir devrim için dönüm noktası olacağını ifade etti.³²⁴ Başka bir ifade ile Taliban ve Saddam Hüseyin rejimleri gibi otoriter yapılara karşı mücadele etmek ABD’nin Ulusal Savunma Stratejisi’nin bir hedefi haline gelmişti.

Ulusal Savunma Stratejisi açıklanmadan önce 29 Eylül 2001 tarihinde dönemin ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld Irak ile savaş planlarının yapılması konusunda hazırlıklara başlanmasını istemiştir.³²⁵ Ancak dönemin Dışişleri Bakanı Colin Powell Rumsfeld’e ve yardımcısı Paul Wolfowitz’e karşı çıkarak ABD’nin 11 Eylül sonrası terörle mücadele konusunda kazandığı uluslararası desteği Irak’a saldırarak kaybedeceğini savunmuştur. Irak’ı Afganistan ile kıyaslayarak

³²⁰ Tareq Y. Ismael ve Jacqueline S. Ismael, *The Iraqi Predicament: People in the Quagmire of Power Politics* (London ; Sterling, Va: Pluto Press, 2004), 56–57.

³²¹ Ryan ve Kiely, *America and Iraq*, 167.

³²² Robert K. Brigham, *Iraq, Vietnam, and the Limits of American Power* (New York, NY: PublicAffairs, 2008), 14.

³²³ Keith A. Leitich, “Bush Doctrine” *The Iraq War Encyclopedia* (Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2013), 78.

³²⁴ Larry Jay Diamond, *Squandered Victory: The American Occupation and the Bungled Effort to Bring Democracy to Iraq* (New York: Times Books, 2005), 12.

³²⁵ Jr Stuart W. Bowen, *Hard Lessons: The Iraq Reconstruction Experience* (CreateSpace Independent Publishing Platform, 2009), 7.

Irak'ta otorite sağlamanın daha zor olacağını belirtmiştir. Bunun dışında Irak'a yapılacak bir saldırının tüm bölgeyi istikrarsızlaştıracağı ön görüşünde de bulunmuştur.³²⁶ Powell Başkan Bush ile yaptığı görüşmede Irak'ı kristal bir bardağa benzeterek "Irak'a darbe indirirseniz onu paramparça edersiniz ve ülkede anarşi durumu ortaya çıkar" demiştir.³²⁷ Ancak Powell, karar alma ve işgal süreçlerinde saf dışı bırakılmış ve onun çekinceleri dikkate alınmadan Irak işgal planları yapılmaya devam edilmiştir.

ABD, Irak'ın Kuveyt işgalinden sonra alınan BM 687 sayılı kararına aykırı olarak biyolojik ve kimyasal silahlanmaya devam ettiğini iddia ederek Irak'a karşı tedbirler alınmasını istemiştir. Çünkü Irak, 1998 yılından itibaren BM silah denetçileri ile iş birliğini askıya almıştır. ABD'de buna dayanarak 1992 yılında BM kararına binaen alınan ateşkes kararının sonlandığını iddia etmiştir. BM Güvenlik Konseyi, 8 Kasım 2002 tarihinde 1441 sayılı karar ile Irak'ın silahsızlanma konusunda alınan kararlara sadık kalmadığı takdirde yaptırımlara maruz kalacağı ifade edilmiş ancak yaptırımların niteliği konusunda bir açıklık getirilmemiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri Çin, Fransa ve Rusya 1441 sayılı kararın silahlı müdahale yetkisi vermediğini savunurken ABD ve İngiltere aksini iddia etmiştir.³²⁸ Avrupa Birliği'nin önde gelen iki ülkesi Almanya ve Fransa 22 Ocak 2003 tarihinde açıkladıkları ortak bildiride Irak rejiminin devrilmesine karşı olduklarını ifade etmişlerdir. ABD Savunma Bakanı Rumsfeld ise bu durum için Almanya ve Fransa'ya "yaşlı Avrupa" yakıştırmasında bulunarak, onların Avrupa'nın tamamını temsil etmediklerini, hatta pek çok Avrupa ülkesinin ABD'nin politikalarını desteklediğini belirtmiştir.³²⁹ Tüm bu tartışmalar ile birlikte ABD, uluslararası kamuoyunun desteğini tamamen almadan ve BM Güvenlik Konseyi'ni bertaraf ederek Irak'ı işgal etme kararı almıştır.

5.1.2. İşgal Sonrası Ani Anarşi ve Güvensizlik Sorunu

ABD ve Koalisyon Güçleri, kitle imha silahlarının var olduğunu iddia ederek 2003 yılının Mart ayında Irak'ı işgal etti. Koalisyon Güçleri 20 Mart'ta hava

³²⁶ Christopher D. O'Sullivan, *Colin Powell: American Power and Intervention from Vietnam to Iraq* (Lanham: Rowman & Littlefield, 2009), 160–162.

³²⁷ Bowen, *Hard Lessons*, 3.

³²⁸ Sercan Reçber, "Irak'a Yönelik Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuk Açısından Geçerliliği" *Uluslararası Hukuk ve Politika* c. 4, s. 13 (2008): 65–67.

³²⁹ Donald Rumsfeld, *Known and Unknown Deluxe: A Memoir* (New York: Penguin, 2011), 444.

kuvvetlerinin saldırıları ile savaşı başlattı. Ardından, 9-10 Nisan'da kara kuvvetleri hiçbir direnişle karşılaşmadan Bağdat'a kadar ilerledi. Böylece ABD'nin Irak'ta hâkimiyeti sağlaması çok kısa bir sürede gerçekleşti. ABD yönetimi, 1 Mayıs 2003 tarihinde Irak'ta kontrolü ele geçirdiğini ilan etti.³³⁰ ABD Bağdat'ı kısa bir zamanda ele geçirse de Batı Irak'ta hâkimiyeti kurması zaman aldığını belirtmek gerekmektedir.

ABD ve Koalisyon Güçleri'nin Irak'ı işgalinin hukuki bir zemini ve aynı zamanda işgal sonrası için uygulanabilir bir yönetim planı yoktu. Bu durum, işgal sonrası Irak'ın yeniden yapılandırılma sürecine doğrudan etki etti. Öncelikle Koalisyon Güçleri, Bağdat'ta düzeni sağlamada ilk aşamada başarısız oldu. Diğer bir ifade ile Koalisyon Güçleri, işgal sonrası otorite boşluğunu gideremedi. Çünkü işgal sürecinde otoriteyi sağlamak için gerekli olan askeri kapasite konusunda yetersizdi. En az 500.000 askerle yapılması gereken harekâtın 173.000 askerle yapılması ve daha sonra bu asker sayısının 139.000'e düşürülmesinin olumsuz sonuçları, ülkedeki daha önemli konuların gölgesinde kalmaktan kurtulamadı.³³¹ Başta Vietnam'da olmak üzere edindiği askeri deneyimleri nedeniyle Dışişleri Bakanı Powell var olan Askeri kapasitenin 25 milyon Iraklıyı kontrol etmek için yetersiz olduğuna dair düşüncelerini savaş öncesi ve sonrası ifade etmiştir. Ancak Savunma Bakanı Rumsfeld yarım milyonluk bir ordunun sevk edilmesinin eski bir yöntem olduğu ve daha az asker ile ABD'nin başarılı olabileceğini savunmuştur. Rumsfeld'in bu kanaati edinmesinde sürgünde buluna Iraklı siyasetçi Ahmet Çelebinin düşünceleri etkili olmuştur.³³² Çünkü Çelebi, ABD'nin işgal sonrası Irak halkı tarafından destek göreceğine dair ABD yetkililerini inandırmıştır.

Irak'ı yetersiz bir askeri kapasite ile işgal edilmesinin doğurduğu en önemli sorunlardan biri, işgalden sonra Irak sınır bölgelerinin kontrol edilememesi olmuştur. Sınırların kontrol edilememesi nedeniyle başka ülkelerden gelen silahlı gruplar, 2003 sonrası Irak'ta oluşan kaos ve şiddetin önemli sebeplerinden biridir. Iraklı akademisyen Cemal Celal Abdullah'a göre sınırların denetimsiz olması, terör örgütlerinin yanı sıra Irak ile ilgili gizli gündemi olan tüm devletlerin Irak'a silah

³³⁰ Arı, *Geçmişten günümüze Orta Doğu siyaset, savaş ve diplomasi*, 607–609.

³³¹ Toby Dodge, *Iraq: From War to a New Authoritarianism* (London: International Institute for Strategic Studies, Routledge, 2012), 37.

³³² O'Sullivan, *Colin Powell: American Power and Intervention from Vietnam to Iraq*, 169–170.

nakletmesine ve Irak'ta çatışmaları artmalarına yol açmıştır.³³³ Yetersiz askeri kapasitenin doğurduğu bir diğer önemli husus ise bu dönemde çete ve mahalli milis güçlerinin ülkenin farklı yerlerinde etkinliğini arttırmasıdır. Bu tür güvenlik sorunları, Iraklıların sosyo-psikolojik durumunu derinden etkilemiş ve 2003 sonrası siyasi eğilimlerine yön vermiştir. Devletin ve düzenin olmaması nedeniyle başta güvenlik olmak üzere devletin işlevlerini yerine getiren yerel silahlı örgütler güç kazanmıştır. Koalisyon Güçleri, yetersiz askeri kapasitelerinden dolayı Irak'ta demokratik bir sistemden önce inşa etmeleri gereken otorite, düzen ve istikrar gibi konularda başarılı olamamıştır.³³⁴

Irak işgali ile ilgili dikkate alınması gereken diğer bir nokta ise bu işgalin uluslararası hukuka aykırı olmasıdır. BM Güvenlik Konseyi'nin 2002'de aldığı 1441 sayılı karar, ABD'nin Irak'ı işgali için yasal bir zemin sunmamıştır.³³⁵ İşgalin uluslararası hukuka aykırı olması, ABD'nin Irak'ta düzen kurma politikalarına ve sürecine doğrudan etki etmiştir. Bu süreçte ABD, işgalci durumundan çıkmak, Irak'ta yaşadığı zorlukları aşmak ve uluslararası desteği yeniden kazanmak için yeniden BM'nin desteğine ihtiyaç duymuştur. BM'nin çizdiği yol haritası ise Irak'ta sağlıklı bir düzen ve istikrar ortamı inşa etmeden geçici bir yönetim oluşturma ve egemenliği Iraklılara devretme üzerine inşa edilmiştir.³³⁶ ABD yönetimi, Irak'ta kurumsal bir devlet yapılanması oluşturmaktan ve yapısal sorunları iyileştirmeden, siyasi süreci ilksel kimlikler çerçevesinde örgütlemeye girişmiş ve siyaset kurumunu çatışmaya eğilimli Iraklı siyasetçilere devretmiştir. Bu durum, kısa sürede ülkenin bütünlüğü ve siyasal istikrarı açısından olumsuz sonuçlara yol açmıştır.

Irak'ta Saddam Hüseyin sonrası kurulacak yeni yönetime dair ilk hamle, işgalden iki ay önce 20 Ocak 2003 tarihinde kurulan Yeniden İnşa ve İnsani Yardım Bürosu (YİİYB/ORHA³³⁷) adındaki yapıdır. Amerikalı emekli General Jay Garner yönetiminde kurulan ORHA'nın görevi, Irak halkına yapılan insani yardımları kontrol etmek, ülkenin yeniden yapılanmasına katkıda bulunmaktır.³³⁸

³³³ Cemal Celal Abdullah, *El-Irak Beyn El-Tahrir ve El-Tedmir*, 99.

³³⁴ Marr, *The Modern History of Iraq*, 260–263.

³³⁵ İbrahim Kaya, “Irak Savaşı’nda Meşruiyet ve Cenevre Hukuku,” *Irak Krizi (2002-2003)*, ed. Ümit Özdağ, Sedat Laçiner ve Serhat Erkmek (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2003), 314–315.

³³⁶ Allawi, *The Occupation of Iraq*, 105–106.

³³⁷ *Office of Reconstruction and Humanitarian Assistance (ORHA)*.

³³⁸ A. Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, Giriş Bölümü, xvi.

Garner yönetiminin en önemli görevi askeri otoriteden sonra Geçici Irak Yönetimi'ni (GIY/IGC³³⁹) oluşturmaktı. Ancak bu yönetimin kimlerden oluşacağı başlangıçta oldukça tartışmalı bir konuydu. Geçici yönetimi oluşturmak için ilk toplantılar, 15 ve 28 Nisan 2003 tarihlerinde Nasiriye ve Bağdat Konferansları adı altında yapıldı. Bu toplantılar Irak'ın her bölgesinden ve toplumsal kesiminden gelen yaklaşık 300 kişinin katılımıyla gerçekleşti. Daha önce sadece sürgünde olan Iraklı siyasetçiler ön planda iken bu toplantılara etnik, dini ve çeşitli siyasi grupların temsilcileri de katıldı. Bağdat Konferansı'nın sonucunda, bir ay içinde tekrar toplanılması ve geçici yönetimin oluşturulması kararı alındı. Bu karara rağmen hem ABD'li yetkililerin Irak'ı tanıma konusundaki eksikliği hem de Iraklı siyasetçilerin hizipçi tutumları nedeniyle bu süreçte geçici bir yönetim oluşturulamadı. ORHA'nın başına getirilen Emekli General Garner Rumsfeld tarafından ABD başkanına önerilmişti. Ancak Garner, Irak konusundaki tecrübesizliği ve bürokratik yapıyı oluşturma konusunda yetersizliği nedeniyle görevden alındı.³⁴⁰ Garner'ın yerine 11 Mayıs 2003 tarihinde Paul Bremer atandı.

5.2. Geçici Koalisyon Yönetimi ve Geçici Irak Hükümeti Dönemleri

Garner'ın başarısız olmasının ilk sebebi ORHA'nın plansız bir organizasyon olmasıydı. İngiltere Başbakanı Tony Blair'ın danışmanları, Mayıs 2003'te ORHA'yı liderliği, stratejisi, koordinasyonu, yapılanması olmayan ve Irak halkı ile erişimi bulunmayan bir organizasyon olarak tanımlıyordu.³⁴¹ Bu sürecin başarısız geçmesinin bir diğer nedeni de Iraklı siyasetçilerin uzlaşmadan uzak tavrıydı. Özellikle eski rejimin düşmesinden sonra sürgünden Irak'a geri dönen siyasetçilerin sadece kendi çıkarları yönünde hareket etmesi süreci olumsuz etkiledi.³⁴² Garner'dan sonra ORHA feshedilerek yerine Geçici Koalisyon Yönetimi (GKY/CPA³⁴³) oluşturuldu. Ardında BM ile yapılan uzlaşma ve egemenliği Iraklılara devretme amacı nedeniyle Geçici Irak Hükümeti Kuruldu. Bu anlamda ORHA dönemi ile Irak Anayasasını yapacak meclisin seçimleri arasında geçen süreç iki farklı geçici yönetim döneminin adı altında incelenmelidir.

³³⁹ *Interim Governing Council*.

³⁴⁰ Simon Chesterman, *You, the People: The United Nations, Transitional Administration, and State-Building* (Oxford; New York: Oxford University Press, 2005), 93.

³⁴¹ Allawi, *The Occupation of Iraq*, 103–105.

³⁴² Tripp, *A History of Iraq*, 279–280.

³⁴³ *Coalitional Provisional Authority*.

5.2.1. Geçici Koalisyon Yönetimi

Geçici Koalisyon Yönetimi'nin başına Amerikalı diplomat Paul Bremer getirildi. Bremer 31 yaşında Henry Kessinger'in yardımcılığını yapan deneyimli bir diplomattı. Dışişleri Bakanlığından ayrıldıktan sonra da Kessinger Derneği'nde terör uzmanı olarak görev yaptı.³⁴⁴ Bremer ve onunla birlikte Emekli Büyükelçi Hume Horan 12 Mayıs 2003 tarihinde göreve başladı.³⁴⁵ Haziran 2004 yılına kadar bu görevi sürdüren Bremer, yeni süreçte Irak siyasetini belirleyecek önemli hamlelerde bulundu. Bunlardan ilki “Ba‘assızlaştırma” olarak adlandırılan, Ba‘as Partisi mensubu eski devlet görevlilerinin görevlerinden uzaklaştırılması sürecidir. Ardından Geçici Koalisyon Yönetimi'ne bağlı olarak Geçici Yönetim Konseyi (GYK/IGC³⁴⁶) oluşturuldu. Ayrıca Bremer döneminde BM ile anlaşmaya varılarak ve Irak'ta “Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası” yapılarak egemenliğin Iraklı siyasetçilere devredilmesi süreci başlatıldı.

5.2.1.1. Ba‘assızlaştırma

Bremer'in ilk hedefi önceki rejim dönemine ait devlet personellerini tasfiye etmektir. Bu plan iki farklı eylem planı yapıldı. Bunlardan ilki Ba‘assızlaştırma süreciydi. İkincisi ise Ba‘as Partisi döneminde güvenlik birimlerinde görev yapan tüm polis ve askerleri terhis etmektir.³⁴⁷ Ba‘assızlaştırma (*de-Ba‘athification*) terimi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Naziler için kullanılan Nazisizleştirme (*de-Nazification*) teriminden esinlenerek kullanıldı.³⁴⁸ İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman Nazi Partisi'ne üye devlet görevlileri hızlı bir biçimde işlerinden uzaklaştırılmıştı. Ancak daha sonraları komünizm tehlikesine karşı ABD'li yetkililer tekrar Naziler ile iş birliği yapmak zorunda kalmıştı. Bu bağlamda Nazisizleştirme projesi pragmatik bir hareket olarak algılanabilir.³⁴⁹ Ancak Irak'taki Ba‘assızlaştırma sürecinin Almanya'daki benzerinden daha ideolojik bir boyutunun olduğunu söylemek mümkündür. Ba‘as parti hiyerarşisi içinde en yüksek 4 kademedeki tüm parti mensupları devlet görevinden uzaklaştırıldı. Aynı şekilde bu kişilerin daha

³⁴⁴ Diamond, *Squandered Victory*, 36.

³⁴⁵ L. Paul Bremer ve Malcolm McConnell, *My Year in Iraq* (New York: Simon & Schuster, 2006), 3.

³⁴⁶ *Interim Governing Council*.

³⁴⁷ Miranda Sissons ve Abdulrazzaq Al-Saiedi, “Iraq a Bitter Legacy: Lessons of De-Baathification in Iraq” (New York, NY: International Center for Transitional Justice, 2013), 11.

³⁴⁸ Andrew Terrill, “Nationalism, Sectarianism, and the Future of U.S. Presence in Post-Saddam Iraq” *The Strategic Studies Institute*, 2003, 36.

³⁴⁹ A. Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, Giriş Bölümü, xix.

sonra devlette yer almaları da engellendi. Parti-devlet düzeninin olduğu Irak'ta toplumun devletle bağlantı kurmasının, devlette görev almanın ve devletten beklenen ihtiyaçların karşılanmasının tek yolu Ba'as Partisi'ydi. Bu somut gerçek varken, aralarında önemli teknokrat ve bilim insanının olduğu 250.000 kişi ülkenin yeniden yapılandırılma sürecinden uzak tutuldu. Dikkatsizce bir seçim yapılarak Ba'as Partisi'ne mensup olan kişilerin bu süreçte tasfiye edilmesi, yeni dönemde Irak toplumunun gerçeklerinden uzak siyasi seçkinlerin ortaya çıkmasına neden oldu.

Ba'as döneminde görev yapan personellerin tasfiyesine yönelik sürecin ikinci aşaması, askeri ve güvenlik kurumlarında çalışanların işine son vermektir. Savunma Bakanlığı'nın (Irak'ın düzenli ordusu) ve İçişleri Bakanlığı'nın (polis teşkilatı) mevcut kadrosu görevden alınarak yerine yeni bir kadro oluşturulmak istendi. Adı geçen bakanlıkların feshedilmesi ve bu bakanlıklarda görev alan yaklaşık 385.000 ordu mensubu, 285.000 polis ve 50.000 özel kuvvetler görevlisinin görevden alınması sonucu, Irak'ta kolluk kuvvetleri ile birlikte Ba'as dönemindeki merkezi devlet bürokrasisi tamamen tasfiye edildi.³⁵⁰ Ancak bu uygulama, Irak'taki yetişmiş insanların devlet örgütlenmesinden tasfiyesi manasına gelmekteydi ve ülkede ortaya çıkan otorite boşluğuna doğrudan tesir etmekteydi. Ayrıca savaş sonrası dönemde eski güvenlik görevlilerinin silahsızlandırılması ve terhisi, savaş sonrası yeni yapılanmaya etkisinin önemli olduğu dikkate alınmalıydı. Geçimini güvenlik birimlerinde çalışarak sağlayanların topluma yeniden entegrasyonu oldukça güç olduğu geçmiş deneyimlerden bilinmekteydi.³⁵¹ Terhisin ardından kendileri ve aileleri ile birlikte yaklaşık olarak 2.5 milyon insan Irak'ta ekonomik sorun yaşamıştır. Bu rakam yaklaşık olarak Irak nüfusunun yüzde 10'una karşılık gelmekteydi. Eski Ba'asçı subaylar, daha sonraki yıllarda Irak'ta yeniden yapılanmayı sekteye uğratacak faaliyetlerde bulundu.³⁵²

5.2.1.2. Geçici Yönetim Konseyi

Bremer'in bu dönemdeki bir diğer faaliyeti, Geçici Yönetim Konseyi'ni oluşturmaktır. Böylece Geçici Koalisyon Yönetimi'nde bulunan egemenlik, Iraklı siyasetçiler ile paylaşıldı. Fakat konsey Iraklı siyasetçilerden oluşan bağımsız bir

³⁵⁰ Arı, *Geçmişten günümüze Orta Doğu siyaset, savaş ve diplomasi*, 615.

³⁵¹ Alpaslan Özerdem, *Savaş Sonrası Yeniden Yapılanma: Eski Savaşçıların Silahsızlandırılması, Terhisi ve Yeniden Entegrasyonu* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2013), 12.

³⁵² Johanna Mendelson Forman, "Striking Out in Baghdad: How Postconflict Reconstruction Went Awry" *Nation-Building: Beyond Afghanistan and Iraq*, ed. Francis Fukuyama (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2005), 204.

yapı olmaktan çok koalisyon otoritesine ve onların oluşturduğu çerçeveye bağlı olarak çalıştı. Bremer önderliğindeki Koalisyon Yönetimi, sürgündeki Iraklı siyasetçiler ile ülkeyi yeniden yapılandırma konusunda birlikte çalışıyordu. Bremer, konseydeki üye sayısını arttırarak daha kapsamlı bir geçiş Yönetim Konseyi oluşturmayı istiyordu. Ancak bu süreçte hangi niteliklere göre konsey üyelerinin seçileceği bir sorun olarak ortaya çıktı. Konsey üyelerinin belirlenmesi sorununun çözülmesinde Bremer ile birlikte Irak'a gelen Emekli Büyükelçi Hume Horan'ın Orta Doğu'ya dair fikirleri etkili oldu. Diplomatik kariyerini Orta Doğu'da geçiren ve iyi derecede Arapça konuşan Horan, Orta Doğu'nun çok kimlikli bir toplum olduğunu düşünüyordu Dolayısıyla Horan, Iraklılık kimliğinin de bir mozaikten oluştuğunu ve tüm parçaları tekrar bir araya getirerek siyasetin belirleyiciliğinin bunun üzerinden inşa edilmesi gerektiğini savunuyordu. Bu bakış açısı, Bremer'in fikirlerini de şekillendirdi. Bremer, yaptığı çoğu konuşmada Irak'ın etnik ve mezhepsel çeşitliliğine vurgu yapıyordu.³⁵³ Geçici Yönetim Konseyi de bu fikirden esinlenilerek oluşturuldu.

Temmuz 2003'te Bremer, 25 kişilik Geçici Yönetim Konseyi üyelerini atadığını açıkladı. Bu konseyin yetkileri oldukça sınırlıydı. Koalisyon Yönetimi'nin alınan her kararı veto etme hakkı vardı. Geçici Konsey üyeleri atanırken yukarıda da belirtildiği gibi etnik, dini ve mezhepsel kimlikleri dikkate alındı. Buna göre 25 kişilik konsey 13 Şii, 5 Sünni, 5 Kürt, 1 Türkmen ve 1 de Hristiyan (Asurî) üyeden oluştu.³⁵⁴ Konseye katılan etnik-dini grupların kendi içinde bir bütünlük taşıyorlardı. Her grubun içinde seküler, dini temelli, partili veya bağımsız üyeler bulunuyordu.³⁵⁵ Ancak tüm gruplar dönemin koşulları gereği bir blok olarak hareket etmişlerdi. İlksel/etnik kimlikler dikkate alınarak oluşturulan bu konseyin belki de en önemli görevi Koalisyon Yönetimi ile birlikte 15 Kasım Anlaşması'na göre Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası hazırlamak ve egemenliği Iraklılara devretmek için uygun yapıyı oluşturmak olacaktı.

5.2.1.3. Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası

BM Güvenlik Konseyi aldığı 1483 sayılı karar işgal sonrası Irak ile ilgili en kapsamlı karardı. Bu karar ile Geçici Yönetim Konseyi'nin oluşturulmasına olumlu

³⁵³ Allawi, *The Occupation of Iraq*, 109.

³⁵⁴ Tripp, *A History of Iraq*, 284.

³⁵⁵ Efyr İdris Abdulzehre, *Müstakbel El-Tecrübe El-Destur Fi El-Irak* (Beyrut: Dar el-Mektebe el-Basair, 2011), 130.

bakıldı ve BM'nin atayacağı bir danışma heyeti ile sürecin, üye ülkelerin katkıları ile sürdürülmesi istendi.³⁵⁶ BM Güvenlik Konseyi'nin temel beklentisi ABD'nin işgalci durumundan çıkması ve yönetimi Iraklılara devretmesiydi. Bu bağlamda 1511 sayılı karar alındı ve bu kararda yönetim devir sürecinin hızlandırılması ve bunun için bir plan sunulması beklenmekteydi.³⁵⁷ Bu karara göre ABD yetkililerinin en geç 15 Kasım 2003 tarihine kadar egemenliği Iraklılara devretme konusunda bir program sunmaları gerekiyordu. Bu program ve sürecin en önemli aşamalarından biri de Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası'nın yapılmasıydı. Bu nedenle Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası'nın yapılması konusunda uluslararası baskı da artmıştı.

Sürecin hızlanmasına yol açan bir diğer baskı unsuru ise Irak'ta Şiiler adına en önde gelen dini lider olan Ayetullah Ali Sistani tarafından oluşturuldu. Sistani özellikle anayasa yapım sürecinin üzerinde durmaktaydı. Anayasa, ABD tarafından belirlenen bir komitenin yerine Iraklıların seçmiş olduğu bir meclis tarafından yapılmalı ve daha sonra referanduma sunulmalıydı. Anayasayı yapacak meclisin seçimi için Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası'nın yapılması ve seçimlere gidilmesi gerekiyordu. Çünkü Sistani'ye göre ABD'nin oluşturacağı bir anayasa komisyonu Irak'ın çıkarlarını ve değerlerini yeterince dikkate almayacaktı.³⁵⁸ Sistani bu düşüncesini Geçici Yönetim Konseyi'nde yer alan Ahmet Çelebi'ye de iletmiştir. Sistani, ABD'nin Japonya işgalinden sonra, ABD'liler tarafından yazılan Japon Anayasası'nı okuduğunu, benzer bir anayasa yapım sürecinin Irak'ta yaşanmaması gerektiğini Çelebi'ye aktardı.³⁵⁹ Sistani bu dönemde oluşturduğu kamuoyu ile ABD üzerinde bir baskı oluşturmayı başardı. Süreci hızlandıran bir diğer etken de bu dönemde Sadr grubunun ve Irak dışından gelen Sünni savaşçıların çatışmayı şiddetlendirmesi sonucu, var olan durumdan memnuniyetsizliğin artması ve ABD'den yeni politikalar üretmesi beklentisiydi.

Bu koşullar altında 15 Kasım tarihinde Koalisyon Güçleri ve oluşturdukları 25 üyeli Geçici Yönetim arasında belli bir program dâhilinde Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası yapma ve egemenliği Iraklılara devretme konularının ele alındığı "15

³⁵⁶ Zafer Akbaş, *Irak Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye* (Ankara: Barış Kitap, 2011), 203.

³⁵⁷ Allawi, *The Occupation of Iraq*, 192–193.

³⁵⁸ Juan R. I. Cole, *The Ayatollahs and Democracy in Iraq* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006), 10–11.

³⁵⁹ Bremer ve McConnell, *My Year in Iraq*, 94.

Kasım Anlaşması” imzalandı.³⁶⁰ BM Güvenlik Konseyi’nin 1511 sayılı kararına göre yapılan bu anlaşma sonucu ortaya çıkan yol haritası şu şekilde oldu³⁶¹;

- 28 Şubat 2004 tarihine kadar Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası onaylanacak.
- 30 Haziran 2004 tarihine kadar geçici hükümet üyeleri atanacak ve Geçici Koalisyon Yönetimi feshedilerek egemenlik Iraklılara devredilecek.
- 15 Mart 2005 tarihine kadar kalıcı anayasayı yapacak meclis için genel seçim yapılacaktır.
- Anayasa yazıldıktan sonra referanduma sunulacak ve o anayasaya göre en geç 31 Aralık 2005 tarihinde genel meclis seçimleri yapılacaktır.

Bu program çerçevesinde Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası tartışmaları başladı. Bu süreçte Geçici Yönetim Konseyi’nde temsil edilecek olan üç güçlü grup Şiiiler, Sünniler ve Kürtler Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası’nın içeriği konusunda hararetli tartışmalara girişti. Şiiiler daha çok anayasada İslam’ın yer alması üzerinde dururken Kürtler 1991 yılından beri elde ettikleri kazanımları korumak ve otonom bölge haklarını savunmak üzerine odaklandı. Sünniler ise Irak’ın Arap kimliği üzerinden argümanlar geliştirmeye çalıştı. Geçici Yönetim Konseyi etnik kimlikler çerçevesinde oluştuğu için Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası’na dair tartışmalar da buna paralel bir çizgide gelişti.

Hazırlanan Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası 8 Mart 2004 tarihinde onaylandı. 62 maddeden oluşan Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası’nın ana hatlarını şöyle özetlenebilir³⁶²;

- Geçiş döneminde Irak’taki siyasal sistemin federal, demokratik, çoğulcu ve güçler ayrımına dayalı bir cumhuriyet olacağı ifade edilmektedir.
- Anayasa’da İslam’ın Irak’ın resmi dini olduğu ve çıkarılacak olan yasaların İslam’a aykırı olamayacağı belirtilmektedir.
- Geçiş Anayasası, Kürdistan Bölgesel Hükümeti’nin varlığını meşru bir hükümet olarak tanımaktadır.

³⁶⁰ Andrew Arato, *Constitution Making under Occupation: The Politics of Imposed Revolution in Iraq* (New York: Columbia University Press, 2009), 110–113.

³⁶¹ “Iraq: The Changing Plan,” *Council on Foreign Relations*, <http://www.cfr.org/iraq/iraq-changing-plan/p7679>.

³⁶² Arı, *Geçmişten günümüze Orta Doğu siyaset, savaş ve diplomasi*, 620–623.

- Anayasaya göre Irak'ın petrol gelirleri, tüm Irak şehirleri arasında eşit şekilde paylaşılacaktır. (Ancak burada bahsedilen petrol gelirleri sadece işletmeye açılan mevcut (2004'te) kuyulardan elde edilen gelirlerdir).
- Arapça ve Kürtçe Irak'ın resmi dilleri olarak kabul edildi. Öte yandan, Irak'taki diğer etnik gruplara da kendi dillerinde eğitim yapma hakkı verildi.

Kalıcı Anayasa için önemli referans kaynaklarından biri olan Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası'na gelen en önemli eleştiri, Iraklılık kimliğinden çok her kesimin kendi kimliği doğrultusunda önceliklerini dayatmasıydı. Böyle olmasının nedeni olarak, Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası hukuk uzmanları yerine etnik temelli partiler tarafından yazılmasıydı. Bunun dışında Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası içerik olarak da yetersizdi. Örneğin merkezi yönetim ile Bölgesel Kürdistan Yönetimi arasında çıkacak bir ihtilaf sonucu nasıl bir yol izleneceğine dair açıklamalar bulunmamaktaydı.³⁶³

Geçici Koalisyon Yönetimi'nin görevleri ve sorumlulukları sadece yukarıda bahsi geçen konular değildi. Başta Güvenlik alanı olmak üzere devletin sağlaması gereken sosyal hizmetler yine bu kuruluşun sorumluluğundaydı. Örneğin eğitim, sağlık ve elektrik hizmetleri gibi temel ihtiyaçları sağlama bu kuruluşun görev tanımları arasında yer alıyordu. Bu anlamda bakanlıklar oluşturuldu ve Geçici Koalisyon Yönetimi bu bakanlıklarda danışmanlık hizmeti adı altında söz sahibi oldu. Geçici Koalisyon Yönetimi başta güvenlik olmak üzere bir devletin sağlaması gereken temel ihtiyaçların çoğunu yerine getiremedi. Bunun iki nedeni bulunuyordu. Bunlardan ilki hazırlıksız olunması ve sürgünden gelip yeni devlet bürokrasisinde görev alanların yetersiz olmasıydı. Bir diğer neden ise bu dönemde yapılan faaliyetlerin yeterince denetlenmemesiydi. Uluslararası Kriz Grubu için "*Iraqi Reconstruction*" raporunu yazan Dr. Reinoud Leenders BBC 4 Radyosuna verdiği röportajda, "Gelen malzemelerden ne kadarının nereye gittiği bilinmemektedir. Korkarım ki Irak'ın yeniden yapılanma süreci tarihin en büyük yolsuzluk skandalı sürecine dönüşecektir." demişti.³⁶⁴ Temel hizmetlerin gerçekleştirilmediğine dair en somut örnek elektrik alanında görüldü. Irak'ta çok büyük bütçeler harcanmasına

³⁶³ Mirfet Ali el-Dağıstani, *el-Devle el-Irakkiye el-Hadife ve el-Muşkile el-Destur* (Beyrut: Dar el-Hikme el-Hurre, 2012), 90-92.

³⁶⁴ Kırdar, *Saving Iraq*, 100.

rağmen elektrik sıkıntısı giderilmedi. Irak genelinde 2011 yılında yapılan bir araştırmada evlere ortalama 7.6 saat elektrik verildiği hesaplandı. Çünkü yapılan ihalelerin şeffaflığı ve denetimi yetersizdi. Buna benzer bir şekilde pek çok alanda denetime tabi olunmadan sözleşmeler ve harcamalar görünmesine rağmen topluma yansıyan bir hizmet olmadı.³⁶⁵ Geçici Koalisyon Yönetimi, Geçici Irak Yönetimi'nden sonra feshedilerek görevi sonlandırıldı.

5.2.2. Geçici Irak Hükümeti (Irak Siyasetinin Yeni Seçkinleri)

Totaliter rejimlerde tek parti sistemi bulunur. Bu partiler tüm toplumu temsil ettiğini düşünür. Başka partilere izin vermez. Tek partili totaliter ideolojiye göre aynı halkı temsil etmek için başka bir partinin varlığı gereksiz ve zararlıdır. Doğru fikir zaten tek parti tarafından temsil edilmektedir.³⁶⁶ Ba'as Partisi de Irak'ta tek parti sistemini oluşturmuştur. Muhalif parti ve aktörlerin varlığına izin vermemiştir. Bu nedenle Ba'as rejimine muhalif olanlar Irak'tan çıkarak sürgünde aktif siyasetlerini sürdürmüşlerdir. Muhaliflerin tipolojisi incelendiğinde ulusal düzeyde siyaset yapanların azınlıkta ama yerel düzeyde siyaset yapan ve o yerel alanlarda (kimliklerde) mücadele edenlerin ekseriyette olduğu gözlenmektedir.

Ba'as rejimi 30 yılın üstünde bir ömrü olmasına ve bu süreçte sürgüne giden pek çok siyasetçi olmasına rağmen muhalifler, 1990 yılından sonra daha planlı bir örgütlenmeyi başardılar. ABD'nin de muhalifler ile ilişkisi Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra yoğunlaştı ve işgale kadar devam etti (1990-2003). ABD tüm muhalifleri bir çatı altında toplamayı amaçlıyordu. Bu süreçte pek çok toplantılar ve konferanslar yapıldı. En geniş kapsamlı olan toplantı 1992 yılında Selahaddin Konferansı'nda gerçekleştirildi. Bu konferansta Şii Araplar, Sünni Araplar, Kürtler, Sünni Türkmenler, Şii Türkmenler ve Hristiyan gruplar adına pek çok kesimden temsilci bulundu.³⁶⁷ Sürgündeki Iraklı siyasetçilerin örgütlenmeleri dışında 1990'lı yıllarda Irak'ın kuzeyinde Kürt siyasi örgütlerin yerel yapılanmaları da olgunlaştı. Barzani ve Talabani güçleri birbirleri ile bu süreçte önemli çatışmalar yaşasalar da ABD ve Türkiye üçüncü bir arabulucu olarak bu bölgesel güçlerin çatışmasını önledi.

³⁶⁵ Cemal Celal Abdullah, *Eı-Irak Beyn El-Tahrir ve El-Tedmir: İhtilal El-Irak Bidun Muafaka Meclis El-Emn*, 104.

³⁶⁶ Atilla Yayla, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler* (İstanbul: Liberte, 2014), 38-39.

³⁶⁷ Hamid al-Bayati ve Peter W. Galbraith, *From Dictatorship to Democracy: An Insider's Account of the Iraqi Opposition to Saddam* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011), 46.

Sürgündeki muhalifleri en son ve belki de en önemli toplantısı Londra’da yapıldı. Yaklaşık olarak 400 muhalifin katıldığı toplantıya Da’va Partisi dışında tüm grupların önde gelen temsilcileri katıldı. Aralık 2002 yılında gerçekleştirilen toplantının sonunda muhalifler adına atılan en önemli adım G-7 (*Group of Seven*) adı verilen Irak Liderlik Konseyi’nin oluşturulmasıydı. Buna göre Ahmet Çelebi, İyad Allavi, Mesut Barzani, Celal Talabani, Nasır Çadircı (*Sünni*), İbrahim el-Caferi (*Da’va Partisi*) ve Abdul Aziz Hekim (*Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi*) Londra Konferansı sonrası Iraklı muhaliflerin liderlik konseyi olarak kabul edildi.³⁶⁸ Adı geçen liderler Irak işgalinden sonra da Irak siyasetinin yeniden yapılanma sürecinde öncü oldular. Başta Bremer olmak üzere ABD ve daha sonra BM yetkilileri karar alma süreçlerinde G-7’nin görüşlerine başvurdular.

Iraklı muhaliflerin tümü ABD ile karşılıklı güvene dayalı ilişkiler geliştirdiği söylenemez. Bunların başında Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi gelmektedir. Tahran’da 1982 yılında kurulan parti İran ile yakın ilişkileri ile bilinmektedir. Kürtler ise bu süreçte ABD’nin en yakın müttefikleri olmuşlardır. Kürdistan Demokrat Partisi (*KDP*) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (*KYB*) 1990’larda görece bir özerklik dönemi geçirmişlerdir. İşgal sonrası süreçte ise Irak’ın en sofistike ve örgütlü siyasi hareketleri olarak dikkat çekmişlerdir. Kürtler dışında birey olarak İyad Allavi ve Ahmet Çelebi önemli siyasi figürler olarak 2003 sonrası Irak siyasetinde yer almışlardır. Allavi 1978 yılında Londra’ya göç etmiş ve daha sonra Irak Ulusal Uzlaşma Partisini (*Iraqi National Accord*) kurmuştur. Seküler ve ulusal seçkinlerden biri olan Allavi defaten suikast girişimine maruz kalmıştır. Allavi bu süreçte ABD, İngiltere ve Körfez ülkelerinin desteğini alan önemli bir siyasi figürdür. Ahmet Çelebi ise işgal öncesi ve sonrası en çok ön plana çıkan siyasetçilerden biri olmasına rağmen daha sonra seçimlerde önemli bir başarı kazanamamıştır. Irak’ın bilinen ailelerinden birine mensup olan Ahmet Çelebi 1990’lı yıllarda ABD ve İngiltere ile yakın ilişkiler kurmuş ve onların kararlarına önemli yönlendirmelerde bulunmuştur.

Irak’ın 1950’lerden itibaren en köklü siyasi partilerinden biri olan Şii İslami Da’va Partisi hem Batı’da hem de bölgede kurduğu ilişkiler ile 2005 sonrası Irak siyasetinde hâkim bir güç olmuştur. Partinin genel sekreteri olan İbrahim el-Caferi 2005’te Başbakan olduktan sonra 2006’da yine aynı partiden Nuri el-Maliki Başbakanlık görevine gelmiştir. Bu grupların dışında ABD ile her türlü iş birliğini

³⁶⁸ Bremer ve McConnell, *My Year in Iraq*, 42–46.

reddeden Sadr Hareketi de bu dönemde Irak siyasetinin en önemli aktörlerinden biri olmuştur. Sadr grubu sahip olduğu milis gücü (*Mehdi Ordusu*) ve Irak'ın Kürt bölgesi dışında pek çok şehrinde sağladığı sosyal hizmetler ile Iraklılar tarafından önemli bir destek gücünü arkasına almıştır.³⁶⁹ Irak'ın önemli bir kesimi olarak kabul edilen Türkmenler ise işgal öncesi önemli bir toplumsal güç olarak görülürken işgal sonrası siyasi alanda yeterince önemsenmemiştir. Selahaddin Konferansı'nda Türkmenler için en az yüzde altı siyasi temsil kotası ayrılırken, işgal sonrası benzer bir değer biçilmemiştir. Türkmenler Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası'nda da Irak'ın temel bir unsuru olarak görülmemiş ve bunun üzerine Türkmenler tarafından on binlerce insanın katıldığı bir protesto yürüyüşü gerçekleşmiştir.³⁷⁰

Paul Bremer Geçici Yönetim Konseyi'nden sonra Geçici Irak Hükümeti'nde de daha geniş kitlelerin temsil edilmesini sağlamaya çalıştı. G-7'nin tüm Irak'ı temsil etmediğini ve değişik toplumsal kesimlerinde bakanlıklardan pay alması gerektiğini savundu. Bremer özellikle aşiretlerin daha çok temsil edilmesi gerektiği görüşünden yanaydı. Çünkü aşiretlerin Irak'ın geçmişini temsil ettiğini, günümüzde Irak nüfusunun yüzde yetmişi şehirli olsa da kendilerini aşiret kimlikleri ile tanımlamaktan gurur duyduklarını gözlemledi ve bu nedenle aşiretlerin toplumsal ve siyasal alanda önemli role sahip olması gerektiğini düşündü.³⁷¹ Bu anlamda Geçici Irak Hükümeti belirlenirken bakanlık sayısının çok ve adayların siyasi yelpazesinin geniş olmasına özen gösterildi. Ancak G-7 ve ABD'li yetkililer arasında atamalar konusunda çetin müzakereler oluştu. Hükümette yer alan kişi ve grupların artması ile G-7 üyeleri güçlerini kaybetmekten çekindiler.

Geçici Irak Hükümeti atamalarında, Geçici Koalisyon Yönetimi ile Geçici Yönetim Konseyi arasındaki müzakereler belirleyici oldu. Her ne kadar BM temsilcisi Lakhdar Brahimi'nin rolü atamalarda önemli görünse de üyelerin atamasında belirleyici olamadı. Brahimi daha önce de Geçici Yönetim Konseyi'nin feshedilmesini ve yerine teknokratlardan oluşan bir konseyin oluşması gerektiğini savunuyordu.³⁷² Brahimi'nin ABD'li diplomat Robert Blackwell ile birlikte görevi Geçici Irak Hükümeti üyelerini atayarak egemenliği Iraklılara devretmekti. Brahimi,

³⁶⁹ Zaid al-Ali, *The Struggle for Iraq's Future: How Corruption, Incompetence and Sectarianism Have Undermined Democracy* (New Haven, Connecticut: Yale University Press, 2014), 40–45.

³⁷⁰ Al-Bayati ve Galbraith, *From Dictatorship to Democracy*, 270.

³⁷¹ Bremer ve McConnell, *My Year in Iraq*, 89–90.

³⁷² Nora Bensahel ve diğ., *After Saddam: Prewar Planning and the Occupation of Iraq* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2008), 174.

Irak'ın ihtiyaçları doğrultusunda teknokratlardan oluşan geçici bir hükümet tasarlasa da yeni hükümette Koalisyon Yönetimi'nin baskıları sonucu önceki yönetim konseyi üyelerinin ağırlığı bulunuyordu.³⁷³ Bir diğer ifade ile yine yerel ve etnik liderler ön plana ıktı. Bu doğrultuda Geçici Irak Hükümeti (GIH/IIG³⁷⁴) 2004 yılında kuruldu. Geçici hükümet 33 bakanlıktan oluşuyordu. Buna göre, 28 Mayıs 2004 tarihinde Başbakanlık görevine şii kökenli olup seküler bir siyasi çizgide hareket eden İyad Allavi atandı. Cumhurbaşkanı Sünni ve şammar aşireti lideri Gazi Meşal Acil el-Yaver ve Dışışleri Bakanı Kürt kökenli Hoşyar Zebari oldu.³⁷⁵ Geriye kalan bakanlıklar ise aynı gruplar arasında yine pay edildi. Genel olarak bakanlıkların gruplar arasındaki dağılımına baktığımızda etnik köken, mezhep ve aşiret gibi alt kimliklerin ön plana çıktığı ve koalisyon güçleri ile iş birliği yapan grupların daha önemli bakanlıkları elde ettiği görüldü.

Geçici Irak Hükümeti'nin, Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası çerçevesinde göreve başlaması ile birlikte Paul Bremer dönemi de sona erdi. Geçici hükümet döneminde Irak'ın en azından gelecek on yılını belirleyecek yeni siyasi aktörler ortaya ıktı. Yeni siyasi aktörlerin yanı sıra onların siyaset alanlarını ve yöntemlerini şekillendirecek siyasi yapı da bu dönemde yeniden inşa edildi. Bu yapıda, etnik, mezhep ve aşiret gibi ilksel kimliklere dayanarak siyaset yapan aktörler elde ettikleri bakanlıklar ile büyük g kazandı. Milis g olmayan ve topluma sosyal hizmetler sunabilecek bir örgütlenme yapısı bulunmayan ulusal seçkinler ise arka planda kaldı. Yeni seçkinlerin yeni süreçteki en olumsuz yanları, onlarca yıldır süregelen yeraltı hareketleri şeklinde örgütlenmeleri ve kurumsal siyasi yapıya sahip olmamaları sebebiyle ortak karar alma, anlaşma, uzlaşma ve çözüm bulma gibi yetkinliklerden yoksun olmalarıydı. İşbirliğinin aksine çatışmaya daha yatkın varoluşsal gerekçeler ile varlıklarını sürdürmekteydi. Bu nedenle yerel ve kk destek gruplarına bel bağlama ve yerel bakış açısıyla hizipçi bir siyaset izleme alışkanlığına sahipti.³⁷⁶ Bu bakış açısı, partilerin ulusal düzeyde siyaset yapıp çatışmalara çözüm aramamalarının en önemli sebeplerinden biriydi. Çünkü bu çatışmalar onların yerel hâkimiyetlerini sürdürme, bekalarını koruma ve siyasi rutinlerini devam ettirme açısından önem arz ediyordu.

³⁷³ Toby Dodge, *Iraq's Future: The Aftermath of Regime Change* (London; New York: Routledge, 2005), 25.

³⁷⁴ *Iraqi Interim Government*.

³⁷⁵ Allawi, *The Occupation of Iraq*, 283–287.

³⁷⁶ A. Cabbar, *Irak'ta şii Hareketi ve Direniş*, Giriş Bölümü, xxxiv.

Irak gibi post-kolonyal ülkelere özgü yapısal sorunlara çözüm getirmeden yönetimin Iraklılara devredilmesi aynı sorunların devam etmesine neden oldu. Birinci Dünya Savaşından sonra kurulan Irak, güçlü bir anayasal sisteme sahip olmadan mevcut geleneksel güç ilişkileri üzerinden yeni siyasi yapısını oluşturdu. Bu nedenle yeni bir sistem çerçevesinde geleneksel güç ilişkilerine dayalı bir siyasi yapı gerçekleşti. 2003 sonrası süreçte de siyasal patronaj, patrimoniyalizm ve bunun sonucunda oluşan kliyentalizm gibi kavramlarla açıklanabilen sosyal ağlar Irak siyasetine hâkim oldu. 15 Kasım Anlaşması'ndan sonra Koalisyon Yönetimi, Irak Geçici Yönetimi ile birlikte ülkedeki devlet kurumlarını hızlı bir yeniden yapılandırma sürecine sokmuştu. Takvime göre bu sürecin hızlı bir şekilde bitirilmesi zorunluluğu denetimi ve seçiciliği güçleştirdi. Bunun sonucunda yukarıda söz edilen yapısal siyasi ilişkiler yeni Irak Devleti'nde de ortaya çıktı. Geçici Irak Konseyi'nde yer alan partiler, bakanlıkları kendi arasında paylaştı ve o bakanlıklardan elde edilecek ranttan kendi toplumlarının mensuplarının yararlanmasını sağladı. Çoğu devlet atamalarında akrabalık bağlarının ön plana olması geçmişteki gibi bu dönemde de görüldü. Buna benzer bir şekilde kamu faydası gözetilerek kullanılması gereken kurum bütçeleri, partilerin kendi tabanlarının çıkarlarına yönelik kullanıldı. Bunun dışında özellikle Savunma ve İçişleri Bakanlıkları milis güçlerinden personel alımları yaparak geçmişte bulunan klientalist ilişkilerin devamlılığına sebep oldu.³⁷⁷ Irak, çıkarlar ve güven bunalımı çerçevesinde güçlenen kimliğe dayalı çatışmaların gölgesinde 2005 yılında seçimler sürecine girdi.

5.3. Irak'ın Seçimler ve Referandum Yılı

Iraklılar 2005 yılında üç defa seçim sandığına gitti. Irak'ta önce anayasayı yapacak olan meclisin seçimi yapıldı. Ardından meclisin yaptığı anayasa halk oylamasına sunuldu. Çok tartışmalı geçen referandum sürecinden sonra anayasa onaylandı. Anayasanın onaylanması ile birlikte son olarak genel seçimlere gidildi. Bu seçimlerin ardından Irak'ta yeni bir hükümet kuruldu ve 2010 yılına kadar görevine devam etti.

Seçimler sürecinin Irak'ın devlet inşa sürecine nasıl bir etki yaptığı tartışmalı bir konudur. Demokrasiye geçiş için seçimlerin önemli bir aşama olduğu kabul

³⁷⁷ Eric Herring ve Glen Rangwala, *Iraq in Fragments: The Occupation and Its Legacy* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2006), 127–135.

edilmekle birlikte bunun zamanlanması iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Çünkü Irak gibi post-kolonyal zayıf devletlerin belirli koşulları sağlamadan seçimlere gitmesi, ülkeyi demokrasi yerine çatışmaya sürükleyebilmektedir. Bu ihtimali başta Afrika ülkeleri olmak üzere geçmişteki deneyimler bize göstermektedir. Bir ülkede demokrasinin hayata geçirilmesi veya ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için öncelikle idare ve denetim mekanizmaları sağlıklı çalışan bir devlet yapısının oluşturulması zorunludur.³⁷⁸ Ayrıca devletin yeniden yapılandırılmasının sağlıklı olması için geçişlerin planlı yapılması gerekmektedir. Bu durum, devletin sağlıklı bir kurumsallaşmaya gitmesi açısından önemli olduğu kadar demokrasilerin sürdürülebilir olması için de önemlidir. Çünkü bu sürecin doğru planlanması hem daha uygun parti örgütlenmelerinin ortaya çıkmasına hem de seçmenlerin daha rasyonel davranmalarına doğrudan etki etmektedir.

Dolayısıyla Irak gibi yeniden yapılandırılan bir ülkede seçimlerden önce idare ve denetim mekanizmaları işleyen bir devletin olması gereklidir. Ancak önceki bölümde de aktarıldığı gibi Irak'ta belirtilen bu devlet kurumsallaşması ortaya çıkmamıştır. BM'nin baskıları sonucu ülkedeki egemenlik hakları Koalisyon Yönetimi'nden Geçici Irak Yönetimi'ne kısa bir sürede devredilse de devlet kurumsallaşmasının kişi ve gruplardan bağımsız olarak objektif bir şekilde oluşturulması başılamadı. Devletin yapılanması ve atamalar, Irak Geçici Yönetimi'nde bulunan kişi ve grupların eğilimlerini yansıtmanın ötesine geçemedi. Bu durum, Irak halkının önemli bir kısmında yapılacak seçimlerin objektif olmayacağı algısını güçlendirmiştir. Özellikle de seçimin güvenliği ve seçim sandıklarının korunmasından sorumlu olan kolluk kuvvetlerine olan güvensizlik daha ön plana çıkmıştır. Bu güvensizliğin temel nedeni, Irak'ta kolluk güçlerinin daha önce belli bir grubun milis gücü olarak görev yapan kişilerden oluşmasıydı.

Seçimlerin çatışmaya yol açmaması için siyasi partilere de önemli bir rol düşmektedir. Sürdürülebilir bir demokrasinin olabilmesi için öncelikle yerel gruplarla ilişkileri iyi olan ama birbirinden farklı grupların oluşturduğu geniş toplumsal tabana hitap eden güçlü siyasi partilerin olması gerekmektedir.³⁷⁹ Ancak Irak'ta bu tip partiler ortaya çıkmamıştır. Irak'taki yeni siyasi partiler belli bir ilksel kimliğin çıkarlarını koruma iddiasıyla siyaset yapmaktadır. Tabi ki güvenlik

³⁷⁸ Sørensen, *Democracy and Democratization*, 68.

³⁷⁹ Benjamin Reilly, "Elections in Post-Conflict Scenarios: Constraints and Dangers" *International Peacekeeping* c. 9, s. 2 (2002): 122.

kaygıları ve bir grubu koruma iddiasıyla siyaset yapmak ülke içinde “güvenlik ikilemine” yol açabilmekte ve çatışmaya neden olabilmektedir.³⁸⁰ Çatışmanın çözümünün parçası olmak yerine bu çatışmadan beslenen, varlık sebebini bu çatışmalar üzerinden açıklayıp meşruiyet arayan partiler, Irak’taki mevcut önemli siyasi partiler haline gelmişlerdir. Bu nedenle ülke içinde güven inşası sürecinin tamamlanmadan egemenliğin Iraklılara teslim edilmesi ve seçimlere gidilmesi hep eleştirilen bir konu olarak kalacaktır.

Seçimler ile birlikte çatışma tehlikesini artıran bir diğer faktör çoğulcu demokratik siyasi kültürün olmamasıdır.³⁸¹ Bu tip ülkelerde var olan “kazanan her şeyi alır” siyaset mantığı, diğer grupları siyasi sürecin dışına itmeye neden olmaktadır. Bu tür siyasi ortamlarda seçimler daha da önemli bir hal alarak gruplar arası ilişkileri gerilimli ve çatışmaya elverişli bir duruma getirmektedir. Irak’ta 2005 yılında yapılan seçimlerde uygulanan seçim sistemi bu mantığı engellemeyi hedefleyen bir sistemdi.

Bu seçimlerde uygulanan seçim sistemlerinden de bahsetmek gerekmektedir. Çünkü seçim sistemi partilerin, adayların ve seçmenlerin siyasi tutumunu belirlemektedir. Bunun sonucunda da genel bir siyasi yapı oluşmaktadır. Çatışma olasılığı olan toplumlar için iki tür seçim sistemi önerilmektedir. Bunlardan en yaygın olanı Arend Lijphard’ın Oydaşmacı (*Consociational*) seçim modelidir. Bu seçim modeli güç paylaşımını ön görmektedir. Bu modele göre nispi temsil sistemi ile her grup kendisini mecliste temsil etme fırsatı bulmaktadır. Böylece kendisini sistemden dışlanmış olarak görmemekte ve sisteme dâhil olarak çatışmadan uzak durmaktadır. Bu modele yöneltilen eleştiri ise, bu model çerçevesine daha da güçlenecek olan etnik temelli partilerin doğası ile ilgilidir. Daha önce de ifade edildiği gibi ilksel kimliklere dayanarak siyaset yapan partiler sadece kendi grubunun çıkarını savunmakta ve iş birliğinden uzak durmaktadır. Bunun sonucunda ise istikrarlı bir yapı oluşamamaktadır. Bu eleştiriye yöneltenler ise merkeziyetçi (*centripetalist*) modeli savunanlardır. Bu modele göre çoğunluk sistemi, seçim sistemi olarak kullanılmalıdır. Böylece farklı gruplardan olan kişiler çoğunluğu elde

³⁸⁰ Benjamin Reilly, “Post-War Elections: Uncertain Turning Points of Transition” *From War to Democracy: Dilemmas of Peacebuilding*, ed. Anna Jarstad ve Timothy D. Sisk (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 160.

³⁸¹ Muna Ndulo ve Sara Lulo, “Free and Fair Elections, Violence and Conflict,” *Cornell Law Faculty Publications*, s. 51 (2010): 160–164.

etmek için iş birliği yapmak zorunda kalacaktır.³⁸² Ancak bu sistemde de bir grup başka gruplarla iş birliğine gitmeden tek başına çoğunluğu sağlaması durumunda, ülke içinde kutuplaşmanın artacağı unutulmamalıdır.

5.3.1. 30 Ocak 2005 Geçici Meclis ve Hükümet Seçimleri

Yukarıda sayılan pek çok etken nedeniyle Irak seçim sürecine sorunlarla başladı. Ülkede tırmanan şiddet ve Sünnilerin seçime katılmama çağrıları bu sorunlardan en önde gelenleriydi. Seçimlerden önce 2004 yılı sonunda özellikle el-Kaide lideri Ebu Musab Zerkavi'ye bağlı silahlı grupların karıştığı şiddet olayları Anbar vilayetine bağlı Felluce bölgesinde artış gösterdi. Bu dönemde Irak'a gelen Suudi Arabistan, Ürdün ve Yemen kökenli yabancı savaşçılar çatışmaların genişlemesinde önemli rol oynadı. Seçim öncesi çatışmalar Sünnilerin yoğun olarak ikamet ettiği Ramadi, Hadith ve Musul bölgelerine de sıçradı. Koalisyon güçleri ile Sünniler arasındaki çatışmaların artması sonucu Irak'ın batı bölgelerinde işgale karşı olan tepki yükseldi. Bu gelişmeler sonucunda Irak Geçici Yönetimi'nde yer alan Sünni temelli İslami Irak Partisi hükümetten çekildi.³⁸³ Ardından kendilerini süreçten dışlanmış olarak gören Sünniler, öncelikle seçimlerin ertelenmesini talep etti, ancak istekleri kabul edilmediğinden daha sonra seçimlere katılmama kararı aldı.

Şiiler ise Sadr grubu ve Iyad Allavi dışında seçimlere tek çatı altında girdi. Seçimlere kadar, Sadr grubu ve bu grubun silahlı gücünü oluşturan Mehdi Ordusu ile Geçici Irak Yönetimi arasında iki defa çatışma yaşandı. Sadr grubu diğer Şii gruplara göre işgale karşı en sert tepkiyi gösteren gruptu. Tepki göstermekten öte Mehdi Ordusu'nun kontrol altına aldığı bölgelerdeki cami ve üniversitelerin yönetimini devraldı. Aynı zamanda bu bölgelerde şeriat mahkemeleri oluşturdu. Ancak Irak polisi ve Çok Uluslu Güçler (*Multi National Force-MNF*)'in gerçekleştirdiği ortak harekâtlar ile Sadr grubunun gücüne darbe indirildi. Iyad Allavi ise güçlü, seküler ve modern bir siyasi kişiliğe sahipti. Allavi, seküler Şiilerden ve seçimi boykot etmeyecek olan Sünnilerden oy beklentisi ile seçime Şii listesi ile birlikte girmede.³⁸⁴ Çünkü Allavi etnik ve mezhepsel kimliklere dayalı siyaseti reddediyordu.

Kürtler, Mesut Barzani ve Celal Talabani'nin ittifakı ile Kürt Listesi adı altında seçime girdi. Irak halkı, 30 Ocak 2005 tarihinde yeni bir geçiş hükümetini ve

³⁸² Reilly, "Elections in Post-Conflict Scenarios" 127–128.

³⁸³ Marr, *The Modern History of Iraq*, 286.

³⁸⁴ Allawi, *The Occupation of Iraq*, 344–345.

kalıcı anayasayı hazırlayacak olan yasama meclisini seçmek için sandık başına gitti. Seçimlerin sonucunda şöyle bir tablo ortaya çıktı:

Tablo 2: 30 Ocak 2005 Geçici Meclis Seçimleri

Parti/Liste	Oy Sayısı	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı	Etnik-Sektör Kimlik	Lider
Birleşik Irak İttifakı	4.075.292	%48.19	140	Şii	Abdülaziz el-Hekim İbrahim Caferi Ahmed Çelebi
Kürt İttifakı	2.175.551	%25.73	75	Kürt	Celal Talabani Mesud Barzani Selahaddin Muhammed Bahaddin
Ulusal Irak Listesi	1.168.943	%13.82	40		Iyad Allavi
Iraklılar	150.680	%1.78	5		Gazi el-Yaver
Irak Türkmen Cephesi	93.480	%1.11	3	Türkmen	Faruk Abdullah Abdurrahman
Ulusal Bağımsız Kadro ve Elitler	69.938	%0.83	3	Şii	Fatah eş-Şeyh (Sadr Grubu)
Halkın Birliği	69.920	%0.83	2		Hamid Mecid Musa
Kürdistan İslami Grubu	60.592	%0.72	2	Kürt	Ali Abdulaziz
Irak İslami Eylem Organizasyonu	43.205	%0.51	2	Şii	‘Ala’ Hamud Salih el-Tu’ma
Ulusal Demokratik İttifak	36.795	%0.44	1		Nasir Kamil el-Çadırcı
Mezopotamya-Rafideyn Listesi	36.255	%0.43	1	Asuri	Yonadem Kana
Uzlaşma ve Özgürlük Bloğu	30.796	%0.36	1	Sünni	Mişan el-Ceburi

Taha Özhan ve Gökhan Çetinsaya, *İşgalin 6. Yılında Irak* (Ankara: Seta, 2009), 41’den uyarlandı.

Şiiilerin ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları seçim bölgelerinde katılım yüksekti. Aynı durum, boykot nedeniyle Sünni seçim bölgeleri için geçerli değildi. Örneğin Irak’ın en büyük şehirlerinden biri olan Musul’da seçime katılım oranı yüzde 10’dur. Yine Sünnilerin nüfus olarak hâkim olduğu Tikrit, Bakuba, Ramadi, Felluce ve Bağdat’ın bir kısmında seçime katılım oranı oldukça düşüktü. Buna

karşılık Şii seçmenlerin yoğun olduğu illerde katılım yüzde 80 iken Kürt bölgelerinde bu oran yüzde 90'a kadar çıkmaktaydı.

Seçim sonuçlarına göre 275 sandalyenin 140'nı Şii Listesi kazandı. Onların ardından 75 sandalye ile Kürt Listesi ve 40 sandalye ile Iyad Allavi'nin Irakiye Listesi seçimlerde en önde gelen üç parti oldu. Allavi, üçüncü parti olmasına rağmen seçim öncesi beklentilere göre istediği başarıyı elde edemedi. Çünkü seçimlerde etnik ve mezhepsel kimlikler ön plana çıktı. 30 Ocak'ta yapılan seçimlerin ardından 6 Nisan 2005'te önce Celal Talabani cumhurbaşkanı olarak atandı sonra da İbrahim el-Caferi başbakanlığında yeni Irak kabinesi oluştu.³⁸⁵ Sünniler, seçimi boykot etmelerine rağmen Şii dini lider Ali Sistani ve Sünni Afgan kökenli Amerikalı diplomat Zalmay Halilzad'ın girişimleriyle hem kurulan yeni hükümette bakanlıklar elde etti hem de anayasa yapım sürecine katıldı.

5.3.2. Anayasa Müzakereleri ve Referandum

Seçimlerin ardından Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası temel alınarak kalıcı anayasa için yeniden müzakereler başlandı. Müzakereler en çok Irak'ın yönetim yapısı, kimliği, doğal kaynaklarının paylaşımı ve buna bağlı olarak Kerkük'ün statüsü konuları çerçevesinde yapıldı. Yönetim yapısı ile ilgili Irak için merkezi, federal veya konfederatif yönetim modellerinden hangisinin daha uygun olduğu tartışıldı. Kürtler geçmişteki kazanımlarını korumak adına konfederatif bir yapıyı savunurken Sünniler geçmişte olduğu gibi merkezi bir yönetim yapısını istiyordu. Şiiilerin ise kendi içinde bu konuda bir mutabakatı yoktu. Hekim Ailesi'nin liderlik ettiği Irak İslam Yüksek Devrim Konseyi, Şiiilerin yoğun olarak yaşadığı Güney Irak'taki dokuz vilayetin birleşmesini düşünerek federal bir yönetim yapısını savunurken diğer önemli Şii siyasi aktörlerden Da'va Partisi ve Sadr grubu daha merkezi bir yapıyı destekliyordu.³⁸⁶

Doğal gaz ve petrol gibi doğal kaynakların paylaşımı ile Irak'ın doğal kaynak rezervinin yüzde 15'ini barındıran Kerkük vilayetinin durumu da bu süreçte müzakere edildi. Kürtler Kerkük'ün Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ne bağlanmasını ve doğal kaynaklardan bölgesel yönetimlerin daha çok pay almasını savunurken diğer grupların büyük bir çoğunluğu buna karşı çıkıyordu. Ancak Ba'as

³⁸⁵ Gareth Stansfield, *Iraq: People, History, Politics* (Cambridge: Polity Press, 2007), 180–181.

³⁸⁶ Faleh A. Jabar, "Mtavadat El-Destur El-Daim," *Ma'zak El-Destur: Nakd ve Tahlil* (Bağdat: Ma'had el-Drasat el-Stratejiyye, 2006), 75–76.

sonrası Sünnilerin ve Saddam Yönetimi altında ezilmiş olan Türkmenlerin güçlü siyasi örgütlenmelere sahip olmamaları Kürtlerin bu süreçte elini güçlendiriyordu.

Ba‘as’ın ideolojisini oluşturan temel konular Arap milliyetçiliği ve seküler dünya görüşüydü. Yeni anayasa müzakerelerinde bu konular da tartışmaya açıldı. Özellikle Kürtler başta Irak bayrağı olmak üzere ülkenin resmi diline ve birçok sembolik öğeye karşı kendi isteklerini öne sürdü. Şiiler de Irak Anayasasının özel hukuk konularına dair kanunların İslam hukukunun temeline uygun bir şekilde yazılmasını talep ediyordu.³⁸⁷ Sonuç olarak Ağustos ayında anayasa şekillenerek Irak halkına sunuldu.

Peter Galbraith’e göre bu anayasa daha çok Şii-Kürt anlaşmasının temel alındığı bir anayasaydı.³⁸⁸ Irak Anayasası’nın birinci maddesinde “Irak, parlamenter demokratik federal bir cumhuriyettir” ibaresi bulunmaktaydı.³⁸⁹ Dolayısıyla Irak’ın federal bir devlet yapısına sahip olduğu belirtilmekteydi. Federal sistem, başkent, bölgeler, âdemimerkeziyete sahip vilayetler ve yerel idarelerden oluşmaktaydı. Anayasada öngörülen federalizm, asimetrik federalizm³⁹⁰ olarak nitelendirilmekteydi. Buna göre bölgesel yönetimlerin kendi yasaları ile devletin genel anayasası arasında bir anlaşmazlık halinde bölgesel yönetimin yasası geçerli olacaktı. Aynı zamanda her bölge kendi iç güvenliğinden sorumlu yapılarak Kürt ve Şii milis güçlerinin konumları anayasa ile birlikte kurumsallaşacaktı.³⁹¹ Anayasadaki bu maddeler Irak’ta bölgesel yönetimin merkezi yönetime karşı güçlenmesine ve gevşek bir federal yönetim yapısının oluşmasına neden olacaktı.

Anayasada İslam, devletin resmi dini ve yasamanın temel kaynağı olarak gösterilse de yine aynı anayasada demokrasinin ilkelerine aykırı bir yasa çıkarılamaz ibaresi vardı. Irak’ın kimliği ile ilgili ibarede ise yine her grubu memnun etme isteğinin var olduğu görülmekteydi. Buna göre Anayasanın üçüncü maddesinde Irak’ın çok etnikli, dinli ve mezhepli bir ülke olup Arap Birliği’nin kurucu üyesi olduğu belirtilmekteydi.³⁹² Arapçanın yanı sıra Kürtçenin de Irak’ın resmi dili

³⁸⁷ Marr, *The Modern History of Iraq*, 293–294.

³⁸⁸ Peter W. Galbraith, *Irak’ın sonu: ulus devletlerin çöküşü mü?* (İstanbul: Doğan Kitap, 2007), 176.

³⁸⁹ Erşat Hüzmüzlü, *Irak’ta Türkmen gerçeği* (İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları, 2006), 240.

³⁹⁰ Asimetrik, federal devletin kendi içyapısı itibarıyla federe birimlerinin coğrafi, ekonomik ve diğer faktörlere bağlı olarak farklı yetkilerine ve farklı statülerine müsaade edip varlıklarını kabul etmesidir. Bk. Demir Bekir, “1990 Sonrası Rusya’da Etno-Politik Ayrışma Süreci” *Akademik Araştırmalar Dergisi*, s. 6 (2000).

³⁹¹ Allawi, *The Occupation of Iraq*, 414.

³⁹² Irak Anayasası, *Mtvadat el-Destur el-Daim* (Bağdat: Ma’had el-Drasat el-Stratejiyye, 2006), 299.

olduğu, Türkmence veya Asuricenin eğitim dili olarak kullanılabileceği anayasa garantisi altına alınmıştı.³⁹³

Bunlar dışında doğal kaynakların paylaşımı sorunu ile Kerkük meselesi en çok tartışılan konulardandı. Sonuç olarak hükümetin “mevcut yataklardan” çıkaracağı doğal kaynakların geliri nüfus dağılımına göre bütün vilayetlere dağıtılacaktı. Ancak buradaki “mevcut yataklar” ibaresi daha sonra anlaşmazlıklara neden olacaktı. Buna göre özellikle 2009 yılı sonrası Bölgesel Kürt Yönetimi açılan yeni yatakların gelirini merkeze aktarmadan kendisinde kalmasını isteyecekti.

Kerkük’ün statüsü meselesini de içine alan “ihtilafli bölgeler” konusu ise bu süreçte bir sonuca bağlanamadı. İhtilafli bölgelerin nereler olduğu anayasada belirtilmedi. Bu nedenle ihtilafli bölgelerin hangi yönetim bölgesine bağlanacağına dair olan 140. madde Kerkük ile özdeşleştirildi. Kürtler, Kerkük’ün kendi bölgesel yönetimleri sınırları içine almak isterken diğer gruplar buna karşı çıktı. Her grubun Kerkük’ün statüsü ve kimliği ile ilgili farklı tezleri bulunmaktaydı. Bu konu ile ilgili karar, anayasa referandumu tarihine kadar çözülemeyeceği anlaşıncaya, 31 Aralık 2007 tarihine kadar çözülmesi kaydıyla ertelendi. Ancak bahsedilen tarihe dek Kerkük için bir referandum yapılmadı. Dolayısıyla 140. madde olarak bilinen bu yasanın uygulanması zaman aşımına uğradı.³⁹⁴ Sadece bu konuda değil, pek çok yasa konusunda referandum tarihine kadar müzakerelerden sonuç alınamayınca, söz konusu yasalar ile ilgili herhangi bir karara varılamadı. Bu boşluğa yol açan konular, referandum sonrası seçilecek yeni meclisin çözmesi beklentisiyle daha sonraya bırakıldı.³⁹⁵

Anayasa referandumu Irak genelinde 15 Ekim 2005 tarihinde yapıldı. Referanduma katılım yüzde 63 oranındaydı. Anayasa taslağında, en az 3 ilde üçte iki oranında anayasanın onaylanmaması sonucunda anayasanın kabul edilmeyeceği maddesi yer alıyordu. Yani Anayasa’nın kabul edilmemesi için 18 vilayetten en az üçünde, yüzde 66 oranında hayır oyu çıkması gerekiyordu. Sünnilerin yoğun olarak yaşadığı Anbar vilayetinde yüzde 97, Selahaddin vilayetinde yüzde 82 ve Musul’un merkezi olduğu Nineva vilayetinde yüzde 55 oranında hayır oyu çıktı.³⁹⁶ Nineva’da

³⁹³ Abdullah el-Eş’al, *el-Kadaya’l-Kanuniyye ve’s-Siyasiyye Fi’l-Irak el-Muhtel* (Şam: Dar el-Fikre, 2010), 236.

³⁹⁴ Nuraldin el-Hiyali, *el-Meşari’ el-Kübra Litaksim el-Irak ve Muhafazatih* (Bağdat, 2011), 178–179.

³⁹⁵ Taha Özhan ve Gökhan Çetinsaya, *İşgalin 6. Yılında Irak* (Ankara: Seta, 2009), 47–53

³⁹⁶ Arato, *Constitution Making under Occupation*, 242.

hayır oranı üçte ikiyi geçmediği için anayasa referandum sonucuna göre kabul edilmiş oldu.³⁹⁷ Anayasanın kabulünden sonra bu anayasaya göre 15 Aralık 2005 tarihinde seçilecek ve yönetecek olan yeni meclisin seçim sürecine girildi.

5.3.3. 15 Aralık 2005 Genel Meclis Seçimleri

Seçime gidilen süreçte şiddet olaylarında artış yaşanmaya başladı. Yine bu süreçte Saddam Hüseyin'in tutuklanması ve 19 Ekim'de yargılanmasına başlanması gerilimi daha da tırmandırdı. Ülkede kanlı bir sivil savaşın kıvılcımları ortaya çıkmaya başlarken tüm siyasi gruplar birbirini kanlı terör saldırılarının sorumlusu olarak göstermeye çalışıyordu. Tabi bu süreçte Sünniler adına başarısız bir referandum sonucu daha yaşandı. Sünnilerin kendilerini siyaseten göstermemeleri kendi toplumunu şiddete daha eğilimli hale getiriyordu. Referandumdan sonra Sünni kesimi temsil etme iddiasıyla iki önemli parti seçimlere katılma kararı aldı. Bunlardan biri Adnan el-Duleymi ve Tarık el-Haşimi önderliğinde daha İslamcı söylemler kullanan Tevafuk Cephesi, diğeri ise eskiden Ba'as Partisi mensubu olan Salih el-Mutlak liderliğindeki Irak Ulusal Diyalog Cephesi'ydi. Bunlar dışında seçime 226 parti daha katıldı. Şiileri temsil eden partiler aynıydı. Sürgünden gelen ve işgal sonrası süreçte önemli bir siyasi figür olan seküler Şii Ahmet Çelebi, eski gücünü yitirmiş ve Şii Listesi'nin dışına çıkmıştı. Böylece sürgünden gelen ve Şiiler adına hareket eden iki önemli siyasetçi Allavi ve Çelebi artık Şii Listesi'nin dışında kendi partileri ile seçimlere katıldılar. Bu seçimde de Barzani (KDP) ve Talabani (KYB) birlikte hareket ederek Kürt Listesi adı altında seçimlerde yer aldı.³⁹⁸ Bu koşullar altında girilen seçimde sonuçlar şu şekilde oluştu;

Tablo 3: 15 Aralık 2005 Meclis Seçimleri

Parti	Oy Sayısı	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı	Etnik-Sekter Kimlik	Lider
Birleşik Irak İttifakı	5.021.137	%41.1	128	Şii	Abdülaziz el-Hekim İbrahim Caferi Mukteda es-Sadr
Kürt İttifakı	2.642.172	%21.6	53	Kürt	Celal Talabani Mesud Barzani

³⁹⁷ Irak Anayasası'nın İngilizce resmi metni için bk. "Iraqi Constitution"

http://www.iraqinationality.gov.iq/attach/iraqi_constitution.pdf

³⁹⁸ Adeed Dawisha ve Larry Jay Diamond, "Iraq's Year of Voting Dangerously" *Journal of Democracy* c. 17, s. 2 (2006): 96.

Irak Uyum (Tevafuk) Cephesi	1.840.216	%15.0	44	Sünni	Adnan el-Duleymi Tarık el-Haşımi Halef el-Ulayyan
Ulusal Irak Listesi	977.325	%8.01	25		Iyad Allavi Gazi el-Yaver
Irak Ulusal Diyalog Cephesi	499.963	%4.1	11	Sünni	Salih el-Mutlak
Kürdistan İslami Birliği	157.668	%1.29	5	Kürt	Selahaddin Muhammed Bahaddin
Uzlaşma ve Özgürlük Bloğu	129.847	%1.06	3	Sünni	Mişan el-Ceburi
Risaliyun	145.028	%1.18	2	Şii	Şeyh Abdulhadi el-Derreci
Irak Türkmen Cephesi	87.993	%0.72	1	Türkmen	Sadettin Ergeç
Mithat el-Alusi Irak Milleti Listesi	32.245	%0.26	1	Sünni	Mithat el-Alusi
Reform ve İlerleme İçin Yezidi Hareketi	21.908	%0.17	1	Yezidi	Emin Farhan Cicu
Mezopotamya- Rafideyn Listesi	47.263	%0.38	1	Asuri	Yonadem Kanna

Taha Özhan ve Gökhan Çetinsaya, *İşgalin 6. Yılında Irak* (Ankara: Seta, 2009), 42'den uyarlandı.

Sünnilerin bu seçimleri boykot etmemesi nedeniyle önceki seçime göre katılım oranı daha yüksekti. Irak'ın dışında yaşamını sürdüren Iraklıların da seçime katılımı önemliydi. Başta Irak'a komşu ülkelerde olmak üzere 14 farklı ülkede seçimler için sandıklar kuruldu.³⁹⁹ Seçim sonucunda, önceki seçime göre ilksel kimlikler olarak adlandırılan etnik, mezhepsel, aşiret gibi kimlikler çizgisinde siyaset yapan partilerin toplam oy oranı daha da arttı. Oy kullanan seçmenlerin yaklaşık yüzde 92'si oylarını bahsedilen partilerden yana kullandı. Bu sonuçlar seçimler ve referandum süreçleri içerisinde ülkedeki kutuplaşmanın daha da arttığını gösterdi. Bu

³⁹⁹ Ali el-Sa'di, *Hizam El-Nar: el-Caferi ve el-Irak el-Cedid* (Beyrut: el-Arif Matbuat, 2009), 48.

seçimlerde seçim sürecinin ve oy sayımının adil bir şekilde gerçekleştiği yönünde ciddi şüpheler bulunmaktaydı. Özellikle seçim sonuçlarının çok uzun bir süre sonra açıklanması bu şüpheleri artırıyordu. Ancak yine de seçim sonuçları, adeta ulusal proje ve siyasi programları olan partilerin seçim yarışının sonucunu değil de ülkedeki etnik ve mezhepsel nüfus sayımını andırıyordu. Özellikle şiddetin tırmanması ile birlikte ülke içinde güçler artarken, seçim bölgeleri arasındaki ilksel kimliklere dayalı siyasi eğilim çizgileri daha da kalınlaşmaktaydı.

Genel seçimler sonrası hükümetin kuruluş süreci yine sıkıntılı geçti. ABD Büyükelçisi Halilzad ülkedeki tüm grupları içeren ulusal birlik hükümetinin oluşması yönünde baskı yapıyordu. Ancak buradaki en önemli soru kimin başbakan olacağıydı. Başbakanın şii grubundan biri olacağı kesindi ama mevcut şii başbakan İbrahim el-Caferi ismine yoğun bir itiraz vardı. şiiler içinde el-Hekim grubu Caferi'nin başbakanlığına itiraz ederken Kürtler de özellikle Caferi'nin 2006 yılının başında Türkiye ziyaretinde Kürt Dışışleri Bakanı Hoşyar Zabari'yi yanına almamasından dolayı Caferi'ye olumsuz bir tavır almışlardı. Dolayısıyla genel olarak tek adamlık yönünde siyasi eğilimler gösterdiği iddiası ile Caferi'nin hükümet kurması istenmiyordu.⁴⁰⁰ Yeni meclis, 22 Nisan 2006'da Kürt lider Celal Talabani'yi cumhurbaşkanı olarak seti. Talabani ise hükümet kurma görevini Caferi yerine hiç beklenmedik bir şekilde yine şii Da'va Partisi yesi, daha ılımlı ve uzlaşmacı olacağı tahmin edilen Nuri el-Maliki'ye verdi. Maliki'nin bu konuma gelmesine özellikle ABD ve Kürt gruplar destek verdi.

20 Mayıs 2006'da Sünni grupları da içine alan ve dört yıl görev yapacak olan yeni bir hükümet kuruldu. Irak'ta 2006 yılı iç savaşın en yoğun olduğu ve l sayısının en çok arttığı yıldır. Bu nedenle Maliki hükümetinin önceliği ülkede çatışmaları azaltmak ve istikrarı sağlamaktır.

5.4. Irak'ta İç Savaş ve ABD Politikalarında Değişim

ABD 1 Mayıs 2003 tarihinde Irak'ı kontrol altına aldığını ilan etse de Irak'ın içindeki güçlerin kendi aralarında veya ABD ile olan savaşları tamamen sonlanmamıştı. Örneğin Felluce, bölgesel güçler ve eski ba'aşlıların ABD ile mücadelesi 23 Aralık 2004 tarihine kadar devam etmişti. Ayrıca ABD'liler ile

⁴⁰⁰ Stansfield, *Iraq: People, History, Politics*, 188–189.

birlikte bu bölgede Sünnilere karşı savaşıyan 36. Komando Taburu Ba'assızlaştırma politikaları nedeniyle Şii ve Kürtlerden oluşuyordu. Dolayısıyla buradaki çatışmalar da bir tür geçmişle hesaplaşma ve iç savaş karakterini kendi içinde barındırıyordu. Bunun dışında 2004 yılının başlarında Felluce'de çatışmalar devam ederken Şii Sadr grubuna ait yayın organları ABD'ye karşı ayaklanma çağrısında bulunuyordu. Paul Bremer ve Saddam Hüseyin arasındaki benzerliklere dikkat çekilerek var olan otoriteye karşı çıkılması gerektiği ifade ediliyordu.⁴⁰¹ Bu anlamda Irak'ta radikal söylemlerin ve çatışma eğilimlerinin 2003'ten itibaren başladığı görülmekteydi.

Irak'ta 2006 yılı şiddetin en yoğun yaşandığı dönem oldu. Şiddet olayları 2003 yılından itibaren görülse de 22 Şubat 2006'da Şiiler için önemli bir sembol olan el-Askeriye Cami'ne yapılan bombalı saldırı iç savaşı en doruk noktasına ulaştırdı. Bu süreçte Şii ve Sünni din adamları şiddetin son bulması için çağrılarda bulunsa da çatışmanın temel kaynağı olan siyasi sebeplerden ötürü her iki grubun dini sembol teşkil eden bölgelere karşılıklı saldırıları devam etti. ABD'nin resmi istatistiklerine göre 2006 yılında Irak'ta patlamalardan dolayı 34.452 kişi hayatını kaybetti.⁴⁰² Ölü ve özellikle yaralı sayısının bu resmi rakamlardan daha fazla olduğu tahmin edilmektedir.

Çatışmaların bir diğer sonucu ülke içinde göç eden insan sayısının artıp, bölgelerin kimliksel aidiyetlere göre bölünmesidir. Özellikle de Bağdat gibi her gruptan insanın yaşadığı bir kentte mahalleler ilksel kimliklere göre ayrılmıştı. Bunun dışında doktor ve akademisyen gibi yetişmiş insanların da suikasta uğraması veya can güvenliği sebebiyle dış ülkelere göç etmesi, Irak'ın insan kapasitesi kaybına yol açtı. Brooking Enstitüsü'nün verilerine göre 2007'nin sonunda Irak'ta ülke içinde yerinden edilen insan sayısı Nisan 2003'ten itibaren 2.740.000 kişiye kadar yükseldi.⁴⁰³

Çatışmaları önlemek adına yaşanan en büyük sorun, çatışmaların kaynağını tespit etme konusundaki zorluktu. Yeni Irak Devleti, komşuları Ürdün, Suriye, Türkiye, İran ve Suudi Arabistan ile olan 4.000 km.lik sınırını kontrol etmekte

⁴⁰¹ Victoria Fontan, *Voices from Post-Saddam Iraq: Living with Terrorism, Insurgency, and New Forms of Tyranny* (Westport, Conn: Praeger, 2008), 135–138.

⁴⁰² Dodge ve International Institute for Strategic Studies, *Iraq: From War to a New Authoritarianism*, 58–59.

⁴⁰³ Didem Danış, "Irak'ta Savaşın Göz Ardı Edilen Bedeli: Göç ve Yetişmiş İnsan Gücünün Kaybı" *Amerikan İşgalinin Ardından Irak'ta Devlet İnşası ve Güvenlik*, ed. Muharrem Hilmi Özev (İstanbul: Tasam Yayınları, 2011), 449–457.

zorlanıyordu. Patlamaların ardında olan gruplar olayların sorumluluğunu kabul etmiyordu ve bunları dış ajanların kışkırtması olarak gösteriyordu.⁴⁰⁴ Ancak o dönemdeki çatışmaların aktörleri herkes tarafından biliniyordu. El-Kaide bağlantılı güçlerin yanı sıra güvenlik kurumlarından kopan eski Ba‘as mensupları da direnişe katıldı. Bunları dışında Hekim grubuna bağlı Bedr Tugayları ile Sadr grubuna bağlı Mehdi Ordusu da çatışmaların tarafı olmuştu. Aslında daha da tehlikeli olan durum, bu çatışmaları önlemesi gereken güvenlik kurumlarının, 2003 sonrası devleti şekillendiren mezhepçi yapı nedeniyle çatışmaları daha da artırmasıydı.

Bu dönemde artan iç savaş sonrası ABD ve Maliki yönetimi tarafından çatışmaları azaltma yönünde daha güçlü bir siyasi irade ortaya konuldu. ABD açısından Irak politikasındaki değişimin ilk belirtisi, üyeleri ABD Kongresi tarafından atanan Irak Çalışma Grubu’nun raporudur. İçinde 5’er Demokrat ve Cumhuriyetçi Parti üyesi bulunduran grup, ABD hükümetine tavsiye niteliğinde raporlar sunmaktaydı. Bu raporlardan 2006 yılının sonunda yazılan ve Baker-Hamilton Raporu olarak da bilinen rapor, yeni dönemde ABD’nin Irak politikasına önemli derecede etki etti. Rapor Irak’ta güvenliğin geliştirilmesi ve siyasetin yeniden düzenlenmesi üzerine 79 öneri barındırıyordu.⁴⁰⁵ Bu raporda öncelikle güvenlik güçlerinin yetersizliğinden söz edildi. Ardından Irak’ın yeniden yapılandırılma sürecinde sadece kendi grubunun çıkarlarını savunan siyasetçiler (Şii, Sünni ve Kürt) nedeniyle siyasi olarak başarısız olunduğu ve bu nedenle merkezi hükümetin güçlendirilmesi gerektiği belirtildi. Irak’a komşu ülkelerin sürece katkılarının sağlanması için girişimlerde bulunulması ve milis güçler ile mücadele edilmesi gerektiği bu raporda bahsedilen diğer önemli konular oldu.⁴⁰⁶ Ancak 124 sayfadan oluşan bu raporda vurgulanması gereken en önemli nokta, ilk defa bir ABD otoritesi tarafından işgal sonrası uygulanan güç paylaşımı (*power sharing*) modeline eleştirel yaklaşılması ve merkezi hükümetin güçlendirilmesi gereğinin dile getirilmesidir.

Direnişle mücadele adına 2007 yılının başından itibaren ABD yeni bir operasyon başlattı. *Operation Phantom Thunder* adıyla anılan bu operasyon özellikle Bağdat çevresinde bulunan direniş güçlerini yok etme adına yapıldı. Bu operasyonlar sonucunda el-Kaide ile bağlantılı pek çok direniş örgütü üyesi öldürülerek Irak’taki

⁴⁰⁴ Herring ve Rangwala, *Iraq in Fragments*, 164–169.

⁴⁰⁵ el-Eş’al, *el-Kadaya’l-Kanuniyye ve’s-Siyasiyye Fi’l-Irak el-Muhtel*, 189.

⁴⁰⁶ The Iraq Study Group, James A. Baker ve Lee H. Hamilton, *The Iraq Study Group Report* (Random House LLC, 2006).

direnış hareketi zayıflatıldı. Operasyonlar sadece el-Kaide ile bağlantılı örgütlere yapılmadı. Sadr'ın Mehdi Ordusu da bu operasyonlardan payını aldı. Sadr City olarak bilinen, Sadr taraftarlarının yaşadığı ve örgütlendiği bölgeye 10.000 güvenlik görevlisinin katıldığı bir operasyon yapıldı ve Sadr'ın gücüne darbe indirildi.⁴⁰⁷ Direnişle mücadele amacıyla yapılan bir diğer hamle ise Irak aşiretleri ile direniş güçlerine karşı yapılan anlaşmaydı.

Sünni aşiretler, Irak'ın batısındaki bölgelerde yoğun olarak bulunmaktadır. Bu bölgenin en önemli özelliği 2003 sonrası ABD'ye karşı en büyük direniş gösteren bölge olmasıdır. Ba'asçılar, geçmişte Ba'as'ın yanında yer alan aşiretler ve yabancı savaşçılar (el-Kaide) savaş sonrası bu bölgede örgütlendi. Birbirinden bağımsız olan bu üç grup, koalisyon güçleri karşısında 2003 ve 2004 yıllarında ortak hareket etti. Ancak süreç içerisinde aşiretler ve el-Kaide arasında kültürel anlamda sorunlar yaşandı. Aşiretlerin geleneklere bağlı yaşam tarzı ile direnişçilerin Selefi İslam dünya görüşü iki farklı toplumsal grup arasında sorunlara yol açtı. Bir diğer sorun ise iki grup arasındaki ekonomik rekabetten kaynaklanıyordu. Aşiretler kendi bölgelerinde belli alanlarda ticaret yapıyor ve gelir elde ediyordu. El-Kaide örgütü bölgede nüfuz alanı oluşturdukça kendi ticari faaliyetleri ve ilişkilerini kurmaya yöneldi. Bu durum, aşiretler ile el-Kaide arasında ekonomik alanda bir rekabete neden oldu.⁴⁰⁸

ABD ve Maliki yönetimi, Irak'ın batısındaki Anbar bölgesindeki aşiretleri örgütleyerek ve finanse ederek bu aşiretler aracılığıyla el-Kaide ile mücadele etmeye çalıştı. Anbar bölgesi iki önemli bölgeden oluşmaktadır. Bunlar Ramadi ve Felluce bölgeleridir. Bölgedeki aşiretler, 2006 yılından itibaren koalisyon güçleri ile birlikte hareket etmeye karar verdi. Yaklaşık olarak 60 aşiretin bir araya gelmesiyle oluşan milis gücü "Sahva Kuvvetleri" olarak adlandırıldı. Sahva Kuvvetleri'nde yer alan aşiret mensupları devletten maaş almaya başladı.⁴⁰⁹ Bu iş birliği, hem el-Kaide'nin bölgedeki etkinliğini azalttı hem de daha önce siyasi seçimleri boykot eden ve sistem dışı kalan Sünni grupları tekrar sistem içine almayı sağladı. Ancak bu süreçte

⁴⁰⁷ Dawisha, *Iraq: A Political History*, 272–273.

⁴⁰⁸ Amatzia Baram, "Iraq 2003-2009: The US Between Baghdad, Al-Qa'idah and the Tribal Sahwah (Taslak Makale)" *Center for Iraq Studies*, <http://iraq.haifa.ac.il/index.php/articles/19-iraq-2003-2009-the-us-between-baghdad-al-qaidah-and-the-tribal-sahwah.html>.

⁴⁰⁹ Dodge ve International Institute for Strategic Studies, *Iraq: From War to a New Authoritarianism*, 97.

tamamen karşılıklı güvenin sağlandığı ve iş birliği alanlarının kurumsallaştığı söylenemezdi.

5.5. Irak'ta Çatışmanın Sürekliliği ve Nedenleri

Irak BM temsilcisi Brahimi daha önce de Lübnan ve Cezayir'de görev yapmıştı. Her iki ülke geçmişte iç savaş yaşamışlardı. Brahimi iç savaşın bir anda tırmanabildiğini her iki ülkede de görmüştü. Özellikle Cezayir'de görev yaparken küçük bir operasyonun daha sonra kontrol edilemez noktalarda çatışmalara evrildiğini gözlemlemişti.⁴¹⁰ Irak'ta 2003-2007 yılları arasında şiddet tırmanmıştı ama 2007'nin sonlarına doğru iç savaşın yoğunluğu azalıyordu ancak iş birliğine engel olan çatışma nedenleri Irak siyasetinde varlığını sürdürmekteydi. İş birliğinin ve devleti yeniden yapılandırılmasına en büyük engel toplumda işgalden beri süre gelen güvensizlik olgusuydu. Irak toplumunda güvensizliğin var olduğu yapılan araştırmalardan ve siyasetçilerin söylemlerinde görünebiliyordu. Örneğin Sünni siyasetçi ve Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı olan Usame Nuceyfi IŞİD'e yönelik desteğin en önemli nedeninin geçmiş Şii hükümetlerinin olduğunu belirtti.⁴¹¹ Bütün grupların çeşitli nedenlerle birbirine güvenmemesi korku duygusunu ve çatışmayı tetiklemekteydi.

5.5.1. Irak'ta Çatışmanın Kaynakları

Güvensizliğin yol açtığı korkuların ve kaygıların yansımaları üç alanda görülmekteydi. Bunlar ilk bölümde de belirtildiği gibi; etnik grupları can güvenliği korkusu, o grupların ekonomik kaygıları ve kültürlerini yaşayamama korkusuydu.

5.5.1.1. Can Güvenliği Sorunu

ABD işgalinden sonra Irak'ta güvenlik en önemli sorun olmuştur. Oxford Research International tarafından 2004 yılında Iraklıların en önemli sorunlarına dair bir anket yapılmıştır. Ankete yanıt verenler, 22 seçenek arasında en büyük sorun olarak ülkede güvenlik eksikliğini işaret etmiştir. Ankette, güvenlik sorunundan sonra en büyük sorunun işsizlik olduğu sonucu çıkmıştır.⁴¹² Bir başka ankette,

⁴¹⁰ Al-Bayati ve Galbraith, *From Dictatorship to Democracy*, 283.

⁴¹¹ "Nuceyfi: Sünniler Irak Hükümetine Güvenmiyor" *Al Jazeera Türk*, 06.06.2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/nuceyfi-sunniler-irak-hukumetine-guvenmiyor>.

⁴¹² Oxford Research International, "National Survey of Iraq February 2004" *BBC News*, http://news.bbc.co.uk/nol/shared/bsp/hi/pdfs/15_03_04_iraqsurvey.pdf.

ABD'nin işgal sonrası Gallup Poll şirketine yaptırdığı ankette, katılımcıların yüzde 94'ü Irak'ın işgal sonrası daha güvensiz bir ülkeye dönüştüğünü belirtmiştir.⁴¹³ İç savaştan sonra da Irak'ta şiddet tırmanmış ve güvenlik sorunu artmıştır. İç savaş mağdurları ile yaptığı mülakatlardan bir kitap (*Voices from Iraq*) yazan Mark Kukis; intikam, geçmişten gelen nefret veya siyasi kazanımlar beklentisiyle insanların birbirini öldürdüğünü yazmıştır. Kukis çalışmasında işgal sonrası anarşinin şiddeti tetiklediğine ve bir ulusu parçalara ayırdığına dair gözlemlerini paylaşmıştır.⁴¹⁴ Irak'ta grupların can güvenliği kaygıları yaşadıkları bir gerçeklik olmak ile birlikte bunun somut gerekçeleri de bulunmaktadır. Devlet'in güvenlik birimleri dışında milis güçlerin varlığı, devletin güvenlik birimlerinin tarafsızlığı konusunda güvenilmezliği yönündeki endişeler ve son olarak geçmişte bütün grupların maruz kaldığı katliamların yol açtığı travmalar, Iraklıların can güvenliği korkusunu artırmaktadır.

İşgal sonrası güvenlik boşluğunun oluşması ile birlikte milis güçler daha çok önem kazandı. Kürt grupların Peşmerge olarak adlandırılan milis güçleri bulunmaktadır. Sayıları yaklaşık olarak 200 bini bulan Peşmergelerin yüzde 57'si Barzani'ye ve yüzde 43'ü Talabani'ye bağlıdır.⁴¹⁵ Peşmergeler resmi olarak merkezi yönetime bağlı olmasına rağmen uygulamada merkezden bağımsız olarak bölgesel Kürt yönetiminin komuta zincirine göre hareket etmektedir.⁴¹⁶ Peşmerge dışında Hekim grubuna bağlı Bedr Tugayları ve Sadr grubuna bağlı Mehdi ordusu Irak'ta önde gelen diğer milis güçleridir. Bunların dışında döneme göre sayıları değişen ve yine önde gelen siyasi hareketler ile bağı bulunan yaklaşık 20-30 milis gücü bulunmaktadır. Milis güçlerin sadece güvenlik amacıyla hareket etmedikleri ve zaman zaman yasa dışı eylemlerde bulundukları bilinmektedir.⁴¹⁷ Merkezi hükümetin güvenlik güçlerinin yetersizliği ve milis güçlerinin kanunlara sadık kalmadan daha güçlü bir şekilde varlıklarını sürdürmeleri Iraklılarda güvenlik ikilemi sorununa yol açmaktadır.

Güvenlik ikilemini giderecek olan kurum devletin güvenlik birimleridir. Bremer döneminde Irak'ın güvenlik kurumlarında tasfiyeye gidilmiştir. Onların

⁴¹³ Diamond, *Squandered Victory*, 26.

⁴¹⁴ Mark Kukis, *Voices from Iraq: A People's History, 2003-2009* (New York: Columbia University Press, 2011), Giriş Bölümü, xiii.

⁴¹⁵ Abdullah Ağar, *İşid ve Irak* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015), 155.

⁴¹⁶ Diamond, *Squandered Victory*, 170.

⁴¹⁷ Cemal Celal Abdullah, *el-Irak Beyn el-Tahrir ve el-Tedmir: İhtilal el-Irak Bidun Muafaka Meclis el-Emn*, 127.

yerine yapılandırılan Irak Güvenlik Kuvvetleri (*Iraq Security Force/ISF*) toplumda güven duygusunu inşa edememiştir. Çünkü personel alımları sürecinde milis güçlerinden ciddi oranda alımlar yapılmıştır. Özellikle de Şii milislerin alımı Sünni kesimde kaygı uyandırmıştır. Çünkü Şii milislerin güvenlik birimleri üniformaları ile kendi çıkarları doğrultusunda faaliyetler gerçekleştirmesi, diğer kesimlerin tehdit algısını yükseltmiştir.⁴¹⁸ Güvenlik birimlerindeki alımlarda Sünni kesim oranının düşük olduğu gözlenmiştir. Irak nüfusunun en az yüzde 20'si Sünnilerden oluşurken güvenlik birimlerinde bu oran yüzde 10 olarak hesap edilmiştir.⁴¹⁹ Dolayısıyla güven sağlaması gereken birimler güvensizlik ve korkuya yol açmıştır.

İşgal sonrası yeni seçkinler ile birlikte Irak'ta yerel kimlikler kendilerini yeniden inşa etme fırsatı bulmuştur. Yerel kimliğin siyasi kolektif bir kimliğe dönüşümünde toplumların kolektif belleklerinde yer edinmiş travmalar önemli bir işlev görmüştür. Geçmişte yaşanmış acılar canlı tutularak düşmanın kim olduğu ve ortak acıyı yaşayanların birlikte hareket etmesi gerektiği fikri aşılanmıştır. Irak tarihinde Şiiler, Kürtler ve Türkmenler somut olarak katliamlara maruz kalmıştır. İşgal sonrası da Sünniler travmatik olaylar yaşamaktadırlar. Güvensiz ortam ile birlikte yeni seçkinler hitap ettikleri toplumlarının kolektif belleklerinde yer edinmiş toplumsal travmalara hitap ederek, grup içi birlikteliği ve kendilerine sadakati artırmaya çalışmışlardır. Sözü edilen ortamda geçmişteki acıların tekrar yaşanmayacağı hakkında kesin bir kanaati olmayan gruplar ise lider eksenli güvenlikçi siyaset izleyen çatışmacı bir siyasete eğilimli olmaktadır.

Şiiler 1400 yıldır Irak'ta nüfus olarak daha yoğun olmalarına rağmen uzun süreli bir iktidar dönemi yaşayamamanın mağduriyetini dile getirmektedirler. Bu süreçte toplumsal travmaya yol açabilecek pek çok vaka yaşanmıştır. Ancak Şiilerin 1991 ayaklanmasında verdikleri kayıplar, 2003 sonrası rejimin düşmesi ile birlikte, Şii toplumunun en somut travması olarak gündeme gelmiştir. Bu süreçte açılan toplu mezarlar Şiilerin mağduriyet sembolü haline gelmiştir. Irak'ın güneyinde açılan toplu mezarlar, o dönemde yaşanmış acıların yeniden tazelenmesine yol açmıştır. O döneme ait acılı duygular televizyon programları, konferanslar ve anma törenleri ile

⁴¹⁸ Jeremy M. Sharp, "The Iraqi Security Forces: The Challenge of Sectarian and Ethnic Influences" (Congressional Research Service, 2007), 4.

⁴¹⁹ Oren Barak, "Dilemmas of Security in Iraq" *Security Dialogue* c. 38, s. 4 (2007): 463.

birlikte Şii toplumunda işgal sonrası dönemde yeniden yaşanmıştır.⁴²⁰ Ayaklanma sürecinde yaşanan acılar bu süreçte mezhepsel zemine indirgenmiş ve Şiilerin toplumsal travmasına dönüşmüştür.

Kürtler de Şiiler gibi Irak tarihinde pek çok mağduriyet yaşamalarına rağmen Halepçe Katliamını ayrı bir açıdan değerlendirmektedirler. Çünkü Halepçe Katliamında doğrudan siviller de hedef alınmıştır. Irak'ın İran sınırında yer alan kasabadan İranlı askerlere destek verildiği gerekçesiyle 16 Mart 1998 yılında bölgeye hava saldırısı yapılmış ve kimyasal silahlar kullanılmıştır. Doğrudan Saddam Hüseyin'in emri ile, ibret verici olması amacıyla, sivillere yapılan bu saldırı Kürtlerde travmatik bir etki bırakmıştır. Günümüzde pek çok müze, heykel ve akademik çalışmalar ile dönemin acıları canlı tutulmuştur.⁴²¹ Halepçe'ye yapılan Saldırıda kimyasal silahlar kullanılması nedeniyle saldırıdan canlı kurtulanlar bile günümüzde çeşitli sağlık sorunları yaşamaktadır. Bunlardan biri olan Aras Abid Ekrem, Chicago Tribune gazetesine verdiği röportajda sağlık sorunları yaşadığını ama en kalıcı yarasının saldırının yol açtığı psikolojik travmalar olduğunu belirtmiştir.⁴²² Kürt liderler toplumdaki travmanın farkında ve bunu kullanmaktadır. Saddam rejimi tarafından Kuzey Irak'a yapılan saldırılarda Kürtlerin imha ettiği tanklar, geçmişteki tehditlerin unutulmaması ve toplumun kolektif hafızasından silinmemesi için Kürt yönetimi tarafından yerlerinde bırakılmıştır.⁴²³ Iraklı Kürt liderler işgal sonrası müzakerelerde 1991 yılından sonraki kazanımlarını (otonom bölge haklarını) kaybetmeme motivasyonu ile hareket etmiştir. Geçmişte yaşanan bu travmalar liderlerin izledikleri politikalara destek sağlamıştır.

Irak'ın en önemli şehirlerinden biri Kerkük'tür. Kerkük ekonomik değerleri, kültürel yapısı ve demografik özellikleri ile Irak'ın istikrarı açısından önemli bir şehirdir. Kerkük'teki grupların iş birliği içinde olmaları istikrarın sağlanması için önemlidir. İş birliği için de karşılıklı güven önemlidir. Ancak Kerkük'ün önemli bir nüfusunu oluşturan Türkmenlerin 14 Temmuz 1959 tarihinde maruz kaldıkları

⁴²⁰ Fanar Haddad, *Sectarianism in Iraq: Antagonistic Visions of Unity* (New York: Columbia University Press, 2011), 163.

⁴²¹ Konuyla ilgili görseller için bk. "Inside Saddam Hussein's House of Horrors" *Aaron's Worldwide Adventures*, <http://www.aaronswadventures.com/2012/10/saddam-hussein-kurdish-genocide/>.

⁴²² Zeri Inanç ve Çeto Özel, *Dünya Basınında Irak (2003-2005)* (İstanbul: Doz Basım Yayın, 2006), 99-102.

⁴²³ Konuyla ilgili görseller için bk. "Saddam's Tanks in the Mountains of Iraqi Kurdistan" *Encyclopedia of Safety*, <http://survincity.com/2012/05/saddams-tanks-in-the-mountains-of-iraqi-kurdistan/>.

katliam nedeniyle diğer gruplara ve özellikle Kürtlere olan güveni azaltmıştır. Türkmenler, önde gelen liderlerini yitirdikleri bu katliamdan Irak Komünist Partisi ile birlikte hareket eden milliyetçi Kürtleri sorumlu tutmaktadır. Türkmenler ile ilgili çeşitli çalışmaları bulunan Prof. Dr. Suphi saatçi 1959 Katliamının Türkmen toplumu üzerinde bıraktığı travmatik etkiler nedeniyle Kürtlere güvenmediğini düşünmektedir.⁴²⁴ Güvensizlik nedeniyle şehrin statüsü ile ilgili tartışmalar bir çözüme kavuşmamıştır.

Sünniler ise Irak tarihinde devlete egemen olmuşlardır. Bu nedenle devlet tarafından mağdur edildikleri ve bu nedenle bir travma yaşadıkları söylenememektedir. Toplum psikolojisi açısından bakıldığında da, Sünni bir grup, devlet ile çatıştığında bu çatışmanın kimliklerinden kaynaklandığı ön yargısına varmasına yol açacak bir yönetim Irak'ta hâkim olmamıştır. Ancak 2003 sonrası dönemde hükümetlerde Şii seçkinlerin daha ağırlıklı olması ile birlikte Sünnilerin mağduriyet söylemleri ve toplumsal travmaları artmıştır. Devletin tarafsızlığını Şiiler yönünde yitirdiğini propaganda aracı olan devletin resmi televizyon kanalındaki söylemlerden görünmüştür. Devletin resmi tv kanalı el-Iraqiya, iç savaş döneminde Sünni savaşçılar için “terörist” ama Şii savaşçılar için “milis” ifadesi kullanmıştır.⁴²⁵ Bunun dışında işgal sonrası gerçekleştirilen Ba‘assızlaştırma sürecinde “suçsuzluğu ispatlanana dek tüm Sünniler suçludur” yaklaşımının benimsenmesi devlet ile Sünni kesim arasındaki güven bağını zedelemiştir.⁴²⁶

5.5.1.2. Kimlik Güvenliği Sorunu

Etnik gruplar kendilerini ve kimliklerini semboller ile ifade ederler. Kendi varlığını etnik grubu ile özdeşleştiren bireyler de sembollerine yapılan saldırıyı bir varoluş meselesi olarak gördüğünden savunmacı bir tutum sergiler. Bu nedenle ülkede hâkim güç olan grubun sembollerini başka gruplara dayatması veya başka bir grubun sembollerini imha etmesi çatışma konusu olabilmektedir. Kimliklerin yeniden inşa edildiği Irak'ta kimlikler kendilerini semboller ile ifade ederken yukarıda belirtilen hususlar bağlamında çatışmalar yaşanmaktadır.

⁴²⁴ Can Hasasu, “Türkmenlerin 14 Temmuz Travması” *Al Jazeera Turk*,

<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/turkmenlerin-14-temmuz-travmasi>.

⁴²⁵ Fanar Haddad, “Sectarian Relations and Sunni Identity in Post-Civil War Iraq” *Sectarian Politics in the Persian Gulf*, ed. Laurence Potter (New York: Oxford University Press, 2014), 99.

⁴²⁶ Joel Wing, “MUSINGS ON IRAQ: Sunni Identity Politics In Iraq After 2003,” *Musings on Iraq*, 2013, <http://musingsoniraq.blogspot.com.tr/2013/12/sunni-identity-politics-in-iraq-after.html>.

Çatışmalar daha çok Şii ve Sünnilerin birlikte yaşadığı büyük şehirlerde görünmektedir. Şiiler Hz. Ali ve Hz. Hüseyin sembollerini ekseriyetle kullanırken Sünnilerin de Hz. Ömer’e dair mitolojik sembolleri kullandıkları gözlenmiştir.⁴²⁷ Her grubun kendi kimliğini yansıtan sembolleri nüfus olarak yoğun oldukları bölgelerde kullanmalarına saygı gösterilmektedir. Ancak bir grubun iktidar desteğini kullanarak farklı bir grubun yoğun olarak yaşadığı bölgede kendi sembollerini kullanması tahrik edici bulunmaktadır. Örneğin Bağdat’ta Azamiye semti Sünnilerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Şii mitolojisini temsil eden sembollerin sözü edilen semtte artması üzerine Sünni bir imam verdiği bir röportajda bu duruma tepki göstermiştir. İmamın iddiasına göre Şiilerin bölgelerinde Sünnilerin benimsediği semboller yer almaz iken Şiilere özgü sembollerin kendi semtlerinde bulunması farklı anlamlar içermektedir.⁴²⁸ Şiilerin benimsediği sembollerinin Sünni bölgesinde kullanılması, Sünnilerin bölgeden uzaklaştırılacağı ve Şiilerin bölgeye yerleşeceği korkusunu uyandırabilmektedir.

Sünnileri tedirgin eden bir diğer husus ise Şii ağırlıklı hükümetlerin Irak’a özgü sembolleri kaldırması ve Şii mitolojilerini temsil eden sembollere destek vermesidir. Örneğin Irak-İran Savaşı’nda yaptığı kahramanlıklar nedeniyle Bağdat’ta Ulusal Tiyatro Meydanı’nda heykeli dikilen Iraklı pilot Abdullah el-Luaibi’nin heykeli hükümet tarafından yıkılmıştır.⁴²⁹ Bunun dışında hükümet, Şiilere özgü sembollerin inşasına destek

Şekil 5: Muhammed Bakır el-Sadr Görseli

Fanar Haddad, “Sectarian Relations and Sunni Identity in Post-Civil War Iraq” *Sectarian Politics in the Persian Gulf*, ed. Laurence Potter (New York: Oxford University Press, 2014), 92.

verdiği için Sünniler tarafından tepki görmektedir. Yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere Bağdat’ta yeni yapılan Havaalanının güzergâhında Şiilerin önemli bir dini ve

⁴²⁷ Fanar Haddad, “A Sectarian Awakening: Reinventing Sunni Identity in Iraq After 2003” <http://www.hudson.org/research/10544-a-sectarian-awakening-reinventing-sunni-identity-in-iraq-after-2003>.

⁴²⁸ Fanar Haddad, “Sectarian Relations and Sunni Identity in Post-Civil War Iraq” 89.

⁴²⁹ Ali Mamouri, “Iraq’s Identity Crisis in Symbols” *Al-Monitor*, 08.09. 2013, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2013/09/iraq-identity-crisis-symbols.html>.

siyasi figürü olan Muhammed Bakır el-Sadr'ın görseli devlet tarafından inşa edilmektedir.

5.5.1.3. Ekonomik Korkular

Irak gibi zayıf devletlerde ekonomi devlet güdümlüdür. Devletin ise en büyük gelir kaynağı vatandaşlarından aldığı vergilerden çok doğal kaynaklardan elde ettiği gelirdir. Saddam Hüseyin döneminde hükümet gelirinin yüzde 95'i doğal kaynaklardan elde edilmiştir.⁴³⁰ İşgal sonrası dönemde bu oranın yüzde 97'ye yükselmiştir. Geriye kalan yüzde üçlük dilim ise gümrük ve gelir vergisi gibi kalemlerden elde edilmiştir.⁴³¹ Bir devletin gelirler konusunda petrole bu kadar bağımlı olması ve ülkedeki diğer sektörlerin bu kadar az gelişmesi olumsuz bir durumdur. Dönemin Irak Başbakanı İbrahim el-Caferi de yazdığı anı kitabında Irak gelirlerinin yüzde 90'ından fazlasının petrolden elde edildiği ancak tarım ve turizm gibi sektörlerin de geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴³²

İşgal sonrası hem Bağdat yönetiminde hem de Bölgesel Kürdistan Yönetiminde değişmeyen bir diğer şey ise devlet bütçesinden pay alma, devlette işe girme ve devletin sağlayabileceği diğer faydalardan yararlanma konusunda ilksel kimliklerin ve bağların ön planda olmasıdır.⁴³³ Devlet harcamalarını denetleyen sağlıklı bir yönetim yapısı veya devletin personel alımlarında meritokrasi anlayışının olmaması, ki zayıf devletlerde bunlar görünmez, devletin sağlayacağı faydalardan sadece belli bir kesimin faydalanmasına yol açmaktadır. Adeed Dawisha'ya göre Irak'ta 2003 sonrası dönemde böyle bir süreç yaşanmıştır. Resmi olarak bir kota sistemi olmamasına rağmen teamülde devlet makamları belli etnik kimliklere göre dağıtılmıştır. Söz konusu bakanlıklar ya da makamlar sadece belli bir grubun üyeleri görev alması kurum içi yozlaşmanın önünü açmıştır. Devletin sağladığı fayda ya da istihdamda etnik kimlik üzerine inşa edilen fayda ilişkileri etkili olmuştur. Böylece ulusal kimlik yerine etnik kimlikler toplum genetiğine kodlanmıştır.⁴³⁴ Irak'ta ekonomik faydalar etnik kimliklere indirgenmesi nedeniyle etnik gruplar kendilerini ekonomik bir sınıf olarak görebilmektedir. Bu nedenle yaşanabilecek bir siyasi kaybın sonucu ekonomik kayıplara dönüşeceği kaygısı ve korkusu yaşanmaktadır.

⁴³⁰ Robert Springborg, *Oil and Democracy in Iraq* (London: Saqi Books, 2007), 26.

⁴³¹ Ali, *The Struggle for Iraq's Future*, 162.

⁴³² İbrahim el-Caferi, *Tecrübe Hukm* (Beyrut: Merkez Drasat el-Muşriq el-Arabi, 2008), 109–110.

⁴³³ Marr, *The Modern History of Iraq*, 315.

⁴³⁴ Dawisha, *Iraq: A Political History*, 278.

5.5.2. Çatışmanın Sürekliliği Bağlamında Çatışmaya Sürükleyici Etkenlerin Analizi

İşgal sonrası oluşan belirsizlik ve anarşi durumu korkulara yol açmıştır. Ancak korkular ve onu izleyen güvenlikçi politikalar tüm sorunları açıklamada yeterli olmamaktadır. Bu korkuları çatışmaya sürükleyen ve çatışmaları sürekli kılan etkenler de dikkate alınmalıdır. Irak'ın dışındaki bölgesel ya da uluslararası aktörler, vekâleten savaş yöntemiyle kendi aralarındaki mücadeleyi Irak'ın içine taşıyabilmektedirler. Bunun dışında devletin yeniden yapılandırılma sürecinde oluşan yönetim yapısı ya da yeni siyasi aktörlerin belirlenmesinde etkili olan seçim sistem gibi etkenler ülkedeki iş birliği veya çatışma olgusuna etki edebilmektedir. Bu bağlamda yeni seçkinler özellikle incelenmelidir. Ulusal seçkinler ile yerel seçkinler arasında, iş birliğine veya çatışmaya eğilimli olma durumu ile ilgili olarak önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Irak; bölge, Orta Doğu ve uluslararası sistemde söz sahibi tüm güçlü ülkeler için önemlidir. Tüm bu ülkeler Irak'ta etkin olmak istemekte ve Irak'ı kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirme çabasıdadır. Komşu ülkeler arasında Irak'a en çok etki edebilen ülke şüphesiz İran Devletidir. Saddam rejimi döneminde sürgünde bulunan siyasetçilerden Şii kökenli olanlar İran'da bulunmuşlardır. Sürgünde bulunanlar işgal sonrası Irak'a geri döndüklerinde geldikleri ülke ile bağlarını çıkar birliği çerçevesinde sürdürmüşlerdir. İran önde gelen Irak Şii partilerine etki edebilmektedir. Hekim grubu ve Da'va Partisi aldıkları kararlarda İran'ın etkisi bulunmaktadır. Bunun dışında İran Devrim Muhafızları, Şii milislere askeri eğitim vermekle suçlanmaktadır.⁴³⁵ İran'ın Irak'ta etkinliğini yansıtan bir diğer veri ise Irak'a yapılan ihracat rakamlarıdır. İran'ın Irak'a petrol dışı ihracatı 184 milyon dolar iken 2008 yılında bu rakam dört milyara yükselmiştir. Bu artış her geçen yıl devam etmektedir.⁴³⁶

İran'ın Irak'taki hâkimiyeti diğer ülkelerin Irak siyasetine de etki etmiştir. Türkiye 2009 yılına dek otonom Kürt bölgesinin uzun vadede kendisine oluşturabilecek tehditler bağlamında Irak'a dair siyaset üretmiştir. Türkiye, Irak'ta

⁴³⁵ Brian Fishman, "Iranian Strategy in Iraq Politics and 'Other Means'" (New York: U.S. Military Academy, 2013), 59–60.

⁴³⁶ Mohsen M. Milani, "Iran's Strategies and Objectives in Post Saddam Iraq" *Iraq, Its Neighbors, and The United States: Competition, Crisis, and The Reordering of Power*, ed. J. Henri Barkey ve B. Scott Lasansky (Washington, D.C: United States Institute of Peace, 2011), 89.

güçlü bir merkezi yönetimin olması veya Kerkük'ün bir Türkmen şehri olduğu ve Bölgesel Kürt Yönetimine bağlanmaması gerektiğini söylerken yukarıda söz edilen öncelik etkili olmuştur.⁴³⁷ Ancak Türkiye, özellikle 2009 yılından sonra, İran'ın Irak'ta etkisini artırmasından ve ABD'nin Irak'tan çekilmesinin bir takvime bağlanmasından sonra hem Kürt grupları hem de Nuri el-Maliki yönetimine muhalif olan diğer Iraklı grupları desteklemiştir.⁴³⁸ Türkiye dışında başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri ve Mısır Şii'lerin güçlenmesini bir tehdit olarak görmüşler ve Irak'ta Sünni grupları açık bir şekilde desteklemişlerdir.⁴³⁹ Çıkarları çatışan her ülkenin farklı bir grubu desteklemesi Irak'ın iç siyasetine yansımaktadır. Örneğin Irak'ta nispi seçim sisteminden dolayı bir partinin tek başına iktidarı imkânsız gibidir. Bu nedenle koalisyon hükümetleri seçeneklerine bakılmalıdır. Ancak 2010 seçimlerinde yaklaşık on ay dış ülkelerin müdahalesi nedeniyle Irak'ta koalisyon hükümeti kurulamamıştır. Bu süreçte Irak'a komşu ülkeler, kendi çıkarlarına paralel bir şekilde Irak'ın iç siyasetine müdahale etmiştir. Bu nedenle Irak'ın önde gelen siyasi liderleri seçimler sonrası defalarca İran, Suudi Arabistan, Suriye ve Türkiye'yi ziyaret etme gereği duymuştur. Çünkü bu liderler bu ülkelerin herhangi birine rağmen Irak'ta iktidar olamayacaklarının bilincinde olmuşlardır. Komşu ülkeler arasında da Irak yönetimi konusunda bir mutabakat sağlanamamıştır. Komşu ülkelerden Suudi Arabistan ve Suriye, Nuri el-Maliki'nin başkanlığına karşı çıkarken, Iyad Allavi de verdiği demeçlerde İran'ın müdahaleleri nedeniyle başkan olamadığını belirtmiştir. ABD ve İsrail gibi ülkeler de Irak'ta tamamen Şii temelli ve İran yanlısı bir hükümetin oluşumunu istememiştir.⁴⁴⁰ Dolayısıyla Irak'ta siyasi istikrar ve uzlaşma eğilimleri bu örnekte de görüldüğü üzere dış müdahaleler nedeniyle sekteye uğramıştır.

Irak'ta siyasi gruplar arasında fikir anlaşmazlıklarına ve çatışmalara yol açan iç etkenlerden en önemlisi işgal sonrası muğlak bir anayasanın yapılmasıdır. Anayasa bir ülkedeki yönetim şeklini, erklerin yetkilerini ve sınırlarını belirler. Geçici Koalisyon Yönetiminin belli bir takvim planına göre egemenliği Iraklılara

⁴³⁷ Efyr İdris Abdulzehrre, *Müstakbel El-Tecrübe El-Destur Fi El-Irak*, 117–118.

⁴³⁸ Marina Ottaway ve Danial Kaysi, "The State of Iraq" (Washington, DC: Carnegie Endowment, 2012), 4.

⁴³⁹ Toby C. Jones, "Saudi-Iraq Relations: Devolving Chaos or Acrimonious Stability," in *Iraq, Its Neighbors, and The United States: Competition, Crisis, and The Reordering of Power*, J. Henri Barkey ve B. Scott Lasansky (Washington, D.C: United States Institute of Peace, 2011), 114–115.

⁴⁴⁰ Emin Salihi, "Irak'ta Hükümet Oluşum Sürecinde Komşu Ülkelerin Etkisi" *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi- Bilgesam*, 10.10.2010, http://www.bilgesam.org/incele/1192/-irak%C2%92ta-hukumet-olusum-surecinde-komsu-ulkelerin-etkisi/#.Vf6RSd_tlBc.

devretmesi gerektiğinden Anayasa tam olarak tamamlanmadan referanduma sunulmuştur. Anayasa referandumunu ve genel seçimlerden sonra yeni meclisin anayasada bulunan eksiklikleri gidereceği beklenmiştir. Ancak Irak seçimlere giderken anayasasında siyasal partiler kanununa dair bir bölüm dahi yer almamıştır. Bunun dışında meclis ile hükümet arasında ya da merkezi hükümet ile bölgesel hükümet arasında yetki ve sınırlılıklar tam olarak belirtilmemiştir. Bunun sonucunda Irak hükümetleri anayasada bulunan herhangi bir yasaya atıfta bulunmadan kararlar alabilmiştir. Hükümet karar alırken de bakanlar kurulunda en az kaç bakanın bulunması veya kararı onaylaması gerektiğine dair bilgilere de anayasada yer verilmemiştir. Hükümeti sınırlarını belirleyecek yasalar olmadığından Iraklı hükümetler devletin gücünü kendi lehlerine kullanabilmişlerdir. Örneğin 2011 yılında eski Ba'as Partisi mensubu kişiler mahkemeye çıkarılmadan yargılanmış ve seçimlere katılımları engellenmiştir.⁴⁴¹ Bunun dışında hükümet ile ordu ilişkisi veya merkezi yönetim ile bölgesel yönetim arasında doğal kaynakları kullanımına dair yetki meselesi gibi pek çok konuda anayasada boşluk bulunmaktadır. Anayasadaki muğlaklık, siyasi grupların kendi çıkarlarına göre yasaları yorumlama fırsatı vermiştir. Yorum fakları ise doğrudan çatışmacı bir siyasete zemin hazırlamıştır.

Anayasa göre Irak federal bir devlettir. Federal yapı 18 vilayetten oluşmaktadır. Dolayısıyla etnik temelli bir federal yapıya karşı çıkmıştır. Tarihte de coğrafi temelde oluşan federal devletlerin daha başarılı olduğu görülmüştür. 1900'lerden sonra etnik temelde inşa edilen federal 18 devletten 14'ü başarısız olmuştur.⁴⁴² Irak'ta etnik temelli bir federal yapı olmamasına karşın Irak Anayasasına göre üç vilayetin bir araya gelmesiyle bölgesel bir yönetim oluşabilmektedir. Kuzey Irak'ta da Duhok, Erbil ve Süleymaniye vilayetleri birleşerek Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimini kurmuşlardır. Dolayısıyla anayasanın temel mantığına aykırı olarak etnik temelli bir yönetimin oluşumuştur. Ancak asıl sorun, yine anayasadaki sınırlamaların belirsizliği nedeniyle etnik çizgide siyaset yapan Kürt gruplar Irak'ın içinde yayılmacı bir siyaset izlemişlerinin egellenememesidir. Erbil yönetimi Kerkük'e giden her aileye 3.500 Dolar vermeyi vaat etmiştir. Kerkük'e giden Kürtler ise siyasi partilerden ayrıca 6.000 Dolar aldıklarını kabul etmişlerdir. Bunun dışında Kürtlerin kontrolünde olan Kerkük

⁴⁴¹ Ali, *The Struggle for Iraq's Future*, 96–97.

⁴⁴² Liam Anderson, "Ethnofederalism: The Worst Form of Institutional Arrangement...?", *International Security* c. 39, s. 1 (2014): 171.

Belediye Meclisi ise Kürtlere toprak vermiştir. Bunun sonuncunda Kerkük'ün Kürtleşmesi süreci yaşanmıştır. Kerkük'te seçmen sayısı 2005 seçimlerinde yaklaşık olarak 400 bin iken bu sayı 2009 seçimlerinde yine yaklaşık olarak 900 bin civarına yükselmiştir.⁴⁴³ Irak Anayasası temel anlayışına aykırı olarak etnik temelde bölgesel bir yönetimin oluşması ve Kürt milliyetçiliği temelinde yayılcı bir siyaset izlemesi çatışmalara yol açmaktadır.

Son olarak iç etkenler bağlamında seçim sisteminden söz etmekte fayda vardır. Daha önce de belirtildiği gibi seçim sistemi bir ülkedeki önde gelen siyasetçilerin tipolojisini belirlemekte oldukça belirleyicidir. Ulusal seçkinlerin mi ya da bölgesel yerel seçkinlerin mi ön plana çıkacağı seçim sistemi sonucunda büyük ölçüde şekillenmektedir. Irak'ta seçimlerde nispi seçim sistemi kullanılmıştır. Buna göre siyasi aktörler etkili oldukları seçim bölgelerinden oy alarak meclise girmeyi başarmışlardır. Donald Horowitz etnik olarak bölünmüş ülkelerde bu tür seçim sistemlerini doğru bulmamaktadır. Horowitz'e göre bölünmüş toplumlarda siyasi aktörler, merkeze yönelik ılımlı politikalar izlemesi gerekirken nispi temsil ve dar bölge seçim sistemi nedeniyle daha da radikalleşerek ve sadece belli bir bölgeden oy alarak kendi konumlarını güçlendirmeye çalışacaklardır.⁴⁴⁴ Etnik çatışma ve seçim sistemi üzerine çalışan akademisyenler siyasi partilerin mecliste temsili için en az birkaç seçim bölgesinden aday çıkarabiliyor olması gerektiğini savunmuştur. Böylece bölünmüş toplumda siyasi partiler, sadece bir grubun değil bir ülkenin birden çok grubunu ilgilendirecek politikalar izlemeye motive olabilmektedirler.

Irak'ta işgal sonrası siyasi yapı incelendiğinde Horowitz'in çıkarsamalarının doğru olduğu görülebilmektedir. Daha önce belirttiği gibi 2005 seçimlerinde oyların yüzde 92'si etnik temelli partilere gitmiştir. Beş yıl sonra yapılan genel seçimlerde çok farklı bir durum ortaya çıkmamıştır. 2010 seçimlerinde daha büyük seçim koalisyonları ile partiler seçime katılmaların rağmen hiçbir siyasi parti Irak'ın tüm bölgelerinden vekil çıkarabilme başarısını gösterememiştir.⁴⁴⁵ Yine Horowitz'in belirttiği gibi bu süreçlerde Iraklı siyasi aktörler en azından siyasi çıkarları için daha ılımlı olma gereği duymamıştır. Gerek söylemlerde gerekse de partilerin iletişim araçlarında çatışmacı bir dil kullanılmasından kaçınılmamıştır. Örneğin Irak'ta

⁴⁴³ David Ghanim, *Iraq's Dysfunctional Democracy* (Santa Barbara, Calif.: Praeger, 2011), 182–183.

⁴⁴⁴ Andreas Wimmer, "Democracy and Ethno-Religious Conflict in Iraq" (Sociology, Development and the Rule of Law, Stanford University, 05.05.2003), 13–14.

⁴⁴⁵ Ayrıntılı seçim sonuçları tablosu için bk. Adeed Dawisha, "Iraq: A Vote Against Sectarianism," *Journal of Democracy* c. 21, s. 3 (2010): 36.

yaşanan insanlık suçları tüm partiler tarafından aynı anda kınanmamıştır. Saldırıya uğrayan taraf genellikle saldırıyı kınarken diğer kesimler sessiz kalmıştır. Hatta kimi durumlarda saldırıya uğrayan taraf gerilim tırmandırmak için durumu fırsata çevirmiştir. Örneğin Sünnileri temsil eden Tavafuk Partisi milletvekili Adnan el-Duleymi, İstanbul’da katıldığı bir toplantıda geçmişteki Sünni-Şii çatışmalarına atıfta bulunarak şunları ifade etmiştir⁴⁴⁶;

“Sünniler Irak’ın temelidir. Irak’ı Sünniler inşa etmiştir. Bu konferansın adını Sünnilere destek konferansı olmalıdır. Böyle olduğu takdirde mezhepçi olarak suçlanmaktan korkmayınız çünkü biz mezhepçiyiz! Irak’ta Sünnilere karşı yapılan saldırıların mezhepsel bir temeldedir. Irak’ta Sünniler yok edilmek istenmektedir. Bu nedenle Irak’ta bir mezhep savaşı devam etmektedir. Diğer Sünni ülkelerin Irak’taki Sünnilere desteklememesi durumunda Sünniler, Şiiler tarafından ayaklar altına alınacaktır.”

Sünnileri temsil eden önemli bir partinin önde gelen siyasetçilerinden birinin çatışmacı bir dil kullandığı ve mezhepsel temelde insanları birlikte hareket etmeye çağırdığı yukarıdaki söylemlerden anlaşılmaktadır. Irak’ta insanları mezhepsel zeminde ayırtmıştır. Bunun dışında Irak hükümeti ile Bölgesel Kürt Yönetimi arasında da çıkan sorunların ardından zaman zaman çatışmacı bir dil kullanılmaktadır. Örneğin Bölgesel Yönetim Başkanı Mesut Barzani “ihtilafli bölgeler” için her zaman savaşılmaya hazır olduklarını dile getirmektedir.⁴⁴⁷

Siyasi partilerin yayın organları da benzer bir yol izlemiştir. Şiilerin kontrolünde olan devlet kanalı el-İrakiye, Sünnilerin önde gelen aşiretlerinden olan ve önemli bir nüfus içeren Jaburi, Janabi ve Duleymi aşiretlerini terörist olarak ilan edebilmiştir. Şii Hekim grubuna ait el-Furat kanalı da Sünni militanları “kâfir” olarak ilan ederken Sünnilere hitap eden el-Zawra kanalı Sadr ve Hekim gruplarına karşı Iraklı gençleri mücadeleye yönlendirmiş ve ulusu kurtarmaya davet edebilmiştir.⁴⁴⁸ Irak toplumundaki korkuların ön plana çıkmasına yol açan çatışmacı söylem Iraklıların bu süreçte rasyonel davranmasının önüne geçmiştir. Bütün gruplar, kendi örgütlenmelerine eleştirel bir şekilde bakmadan yine kendi yerel ve silahlı gücü olan seçkinlerini desteklemiştir. Bütün gruplardan destek bekleyen veya çapraz ittifaklar

⁴⁴⁶ Fanar Haddad, “Sectarian Relations in Arab Iraq: Contextualising the Civil War of 2006–2007” *British Journal of Middle Eastern Studies* c. 40, s. 2 (2013): 131.

⁴⁴⁷ “Iraq’s Barzani Says Kurds Ready to Fight over Disputed City,” *Today’s Zaman*, 11.12.2012, http://www.todayszaman.com/world_iraqs-barzani-says-kurds-ready-to-fight-over-disputed-city_300806.html.

⁴⁴⁸ Ibrahim Al-Marashi, “Dynamics of Iraq’s Media: Ethno-Sectarian Violence, Political Islam, Public Advocacy, and Globalization,” International Policy Fellowship Program (Budapeşte: Open Society Institute, 2007), 17–26.

yapmak isteyen ulusal seçkinler ise başarılı olamamıştır.⁴⁴⁹ Bölünmüş toplumlarda farklı grupların önceliklerini ve taleplerini dikkate alan, uzlaşmacı bir siyaset izlemeye eğilimli ve sadece bir grubun çıkarlarını koruma iddiasında olmayan ulusal seçkinler geçiş dönemleri için önemlidir. Bu tür seçkinler Irak siyasetine hâkim olamadığından Irak toplumu güvenlik ikilemi daha yoğun yaşamıştır.

Yerel liderlerin ön plana çıkmasında devlet kapasitesinin yetersizliği önemli bir pay almaktadır. Bir devlet vatandaşlarının temel ihtiyaçlarını karşılayamadığı takdirde her topluluk sağlık, eğitim ve güvenlik gibi temel ihtiyaçlarını sağlamak için yerel bir lidere sadakat duymak zorunda kalır.⁴⁵⁰ Örneğin Bağdat'ta "Sadr City" olarak adlandırılan bölgede 2 milyona yakın yoksul insan yaşamaktadır. Bu yoksul insanların sağlık, eğitim ve güvenlik gibi temel ihtiyaçlarını devlet değil de Sadr grubuna bağlı kuruluşlar sağlamaktadır.⁴⁵¹ Geçiş döneminin başbakanı Iyad Allavi de bu durumu kabul etmiştir. Allavi, devletin başta güvenlik olmak üzere temel işlevlerini yerine getirememesi üzerine Iraklıların milis gücü olan dini gruplara ve aşiretlere yanaşma ihtiyacı duyduğunu belirtmiştir.⁴⁵² Her bölgede farklı bir milis örgütü oluşmuştur. Her bir örgüt de kendilerini diğerlerine karşı koruma iddiasında bulunmuştur. Güvensizlikten dolayı da bu tür yerel örgütlenmelere sadakat artmıştır. Dolayısıyla Allavi gibi ulusal bir seçkinin başarısız olmasının nedeni devlet kapasitesinin yetersiz olmasından kaynaklandığı söylenebilmektedir.

5.6. Nuri el-Maliki'nin Gücünün Artması ve Yerel Seçimler Başarısı

Önemli Irak ailelerinden birine mensup olan Nuri el-Maliki, tıpkı pek çok Iraklı Şii siyasetçi gibi 1979 İran Devrimi'nden sonra daha görünür olmuş ve kendisine verilen idam cezasından sonra Irak'ın dışına çıkmak zorunda kalmıştı. Ancak diğer Şii siyasetçilerden farklı olarak Maliki, sürgün yıllarının önemli bir bölümünü İran yerine Suriye'de geçirmiş ve siyasi faaliyetlerini orada sürdürmüştür. Maliki 30 Ocak 2005'te yapılan ilk seçimlerde Da'va Partisi'nden parlamentoya girdi. Ardından yapılan genel seçimlerde yine aynı parti ile seçimlere katıldı ve Nisan 2006'da Cumhurbaşkanı Celal Talabani tarafından hükümeti kurmakla

⁴⁴⁹ Chaim Kaufmann, "A Security Dilemma: Ethnic Partitioning in Iraq" *Harvard International Review* c. 28, s. 4 (2007): 47.

⁴⁵⁰ Dodge and International Institute for Strategic Studies, *Iraq: From War to a New Authoritarianism*, 54.

⁴⁵¹ Dawisha, *Iraq: A Political History*, 281.

⁴⁵² Barak, "Dilemmas of Security in Iraq" 461.

görevlendirildi. İlk başta zayıf bir liderlik gösteren Maliki, 2007 yılından itibaren siyasi gücünü ve toplumsal desteğini arttırdı.⁴⁵³ Gücünü arttırmasındaki en önemli etken iç çatışmaların yaşandığı dönemde merkezi hükümetin güçlendirilmesi gerekliliğine yönelik beklentilerdi. İç savaştan sonra demokrasiden çok düzeni ve güvenliği sağlayacak lider beklentisi vardı.⁴⁵⁴ Bu durum güvenlikçi politikalar izlemeyi ve bu doğrultuda otoriterleşmeyi meşrulaştırıyordu. Maliki de bu siyasi durumu kendi lehine kullandı.

Maliki yönetimi, Sadr grubuna yakın yasa dışı milis güçleri ile mücadele edilmesi, İran ile yakınlığı ile bilinen ve federal yönetimi destekleyen Hekim grubuna karşı çıkılması ve merkezi hükümetin güçlendirilmesine yönelik söylemler geliştirmesi ile Irak'ın birliğini savunması sonucu toplumsal desteğini arttırmaya başladı. Maliki'nin ulusalcı siyasi çizgisini güçlendiren en önemli hamlelerden biri de SOFA (*Status of Forces Agreement*) olarak adlandırılan ve ABD güçlerinin Irak'tan 2011 yılının sonuna kadar Irak'tan ayrılmasını taahhüt eden anlaşmayı gerçekleştirmesidir.⁴⁵⁵ Bu siyasi hamleler dışında hükümet bütçesini kullanarak başta aşiret birliklerine olmak üzere kendisine destek grubu olabilecek guruplara yardımlar yapması da Maliki'nin toplumsal desteğini ve tabanını genişletmesine yardımcı oldu.⁴⁵⁶ Sünni aşiretler daha sonra el-Kaide ile mücadelede başarı sağlanmasında önemli bir rol oynadı.

Önceki bölümlerde Irak Anayasası'nın tam olarak tamamlanmadığı ve burada eksik kalan noktaların genel seçimler sonrası oluşacak yeni meclis tarafından tamamlanacağı beklentisiyle ertelendiğinden bahsedilmişti. Anayasadaki bu boşluk, Maliki'nin yeni yasalar çıkararak gücü kendi elinde toplaması için bir fırsat verdi.⁴⁵⁷ Maliki yeni güvenlik birimleri kurdu. Mevcut içişleri ve savunma bakanlığına bağlı istihbarat ve terörle mücadele gibi kurumlara alternatifini veya onların üst yönetimi olabilecek yeni kurumlar oluşturdu ve bu yeni kurumları tamamen başbakanlığa, yani kendisine bağladı. Başkomutanlık Ofisi ya da Bağdat Operasyon Merkezi gibi

⁴⁵³ Levent Baştürk ve diğ., *Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu* (Ankara: SETA, 2013), 58–61.

⁴⁵⁴ Hosham Dawood, “Nouri AL Maliki : The Construction and Deconstruction of Power in Irak” *Near East Quarterly*, 2012, 1–2.

⁴⁵⁵ Reidar Visser, *A Responsible End?: The United States and the Iraqi Transition 2005-2010* (Charlottesville, VA: Just World Books, 2010), 79–85.

⁴⁵⁶ Faleh A. Jabar, “Religion, Sect, Ethnicity and Tribe : The Uncertainties of Identity Politics in the New Society,” *Iraq, Democracy and the Future of the Muslim World*, ed. Ali Paya ve John L. Esposito (London: Routledge, 2011), 25.

⁴⁵⁷ Baştürk ve diğ., *Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 61.

operasyon merkezleri gibi birimler kuruldu ve buralara Maliki'ye yakınlığı ile bilinen generaller atandı.⁴⁵⁸ Maliki kendisine yakın kişileri ise önce Da'va Partisi içinde örgütlemeye başladı. Örgütlenmenin açık bir şekilde başlangıcı başbakan olduktan sonra Nisan 2007'de Caferi'nin yerine Da'va Partisi'nin genel sekreteri olarak seçilmesiyle oldu.⁴⁵⁹ Maliki, gücünü artırdıkça Da'va Partisi'nden bağımsız olarak kendi gücünü oluşturmaya karar verdi. Bu tarihten sonra Malikiler (*Malikiyoun*) adında, tamamen kişisel olarak kendisine bağlı bir grup oluşturdu. Bu grup iki bölümden oluşuyordu. Bunlardan ilki oğlu ve yeğenleri gibi akrabalarından oluşurken, diğeri Da'va Partisi'nden kendisini takip eden kişilerdi. Maliki bu kişileri bahsedilen devlet kurumlarının başına getirerek ülkede gölge bir devlet inşa etti. Daha sonra bu kişileri arkasına alarak Da'va Partisi'nden ayrıldı ve Hukuk Devleti Koalisyonu'nu kurdu.⁴⁶⁰ Kurduğu bu parti ilk sınavını 2009 yılının başında yerel seçimlerde verdi.

Yerel seçimler 2009 yılının başında yapıldı. Seçimlere Bölgesel Kürdistan Yönetimi'ne bağlı Duhok, Erbil ve Süleymaniye ile statüsü o dönem için tartışmalı olan Kerkük vilayetleri katılmadı. Seçimlerin sonucunda, geri kalan 14 vilayetin 9'unda Maliki'nin partisi başarılı oldu. Bu seçimlerin en çarpıcı sonuçlarından biri da Hekim grubunun sadece yüzde 10 gibi bir destek almasıydı.⁴⁶¹

5.7. 2010 Seçimleri ve Yeni Hükümet

Yerel seçimlerin ardından Irak'ta partiler ikinci kez genel seçimlere hazırlanmaya başladı. Partiler 2005 yılındaki seçimlerden farklı olarak yeni koalisyonlar oluşturdu. Örneğin Şiiler adına seçimlerde iki farklı parti ön plana çıktı. Maliki kendi yeni oluşumu ile seçimlere katılırken, önceki başbakan Caferi ile Sadr ve Hekim grubu farklı bir koalisyon oluşturarak seçimlere girdi. Sünniler, seküler lider İyad Allavi'nin önderliğindeki Irakiye Partisi ile seçimlere katıldı. Irakiye Partisi, Türkmenler ve aşiretleri de kendi koalisyonuna katarak geniş ve güçlü bir topluluğu içinde barındırdı. Bu süreçte Kürtler adına da yeni bir siyasi aktör ortaya

⁴⁵⁸ Osman Bahadır Dinçer ve Ömer Faruk Topal, "Genişleyen Şiddet ve Derinleşen Ayrılıklar 30 Nisan Seçimlerinin Ardından Irak'ın Belirsiz Geleceği" (Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), 2014), 24–25.

⁴⁵⁹ Toby Dodge, "Iraq's Road Back to Dictatorship," *Survival* c. 54, s. 3 (2012): 151.

⁴⁶⁰ Dodge ve International Institute for Strategic Studies, *Iraq: From War to a New Authoritarianism*, 158–161.

⁴⁶¹ Visser, *A Responsible End?*, 94.

çıktı. Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi sınırları içinde yapılan yerel seçimlerde Değişim (Goran) Hareketi Süleymaniye vilayetinde birinci parti gelerek Celal Talabani ve Mesut Barzani dışında bölgede önemli bir aktör olduğunu gösterdi. Ancak bu hareket hamasi söylemlerin hâkim olduğu ve milliyetçiliklerin rekabet edeceği genel seçimlerde aynı başarıyı gösteremeyecekti.

Seçime gidilen süreçte yine ilksel kimliklere dayanan siyasi söylemler güç kazanmaya başladı. Bunun en önemli sebebi yine Ba‘assızlaştırma yasalarından yola çıkarak çoğunluğu Sünni olan siyasetçilerin seçimlere katılımının engellenmeye çalışılmasıydı. Ba‘assızlaştırma Komitesi ve Irak Yüksek Seçim Komisyonu yaklaşık 511 siyasetçinin seçimlere katılamayacağını açıklayınca, seçim öncesi süreç yine mezhepsel söylemler çerçevesinde geçti. Çünkü seçime katılımı yasaklanan 15 siyasi parti ve 511 siyasetçinin büyük bir çoğunluğu Sünni kesimi temsil ediyordu. Bunun dışında güvenlik birimlerinde görev yapan 376 görevli de görevinden uzaklaştırıldı. Tüm bu gelişmelerden sonra Sünnilerin yeniden seçimleri boykot etmesi gündeme geldi.⁴⁶² Bu durum Maliki’nin yerel seçimler sürecinde geliştirdiği mezhepler üstü ulusalcı siyasi söylemlerinin de çökmesine neden oldu. Ancak seçimlere kısa bir süre kala Irak Yüksek Seçim Komisyonu Ba‘asızlaştırma politikası sonucu seçimlere katılmaları yasaklanan siyasetçilerin yasağını seçim sonrası yeniden tartışmak üzere kaldırdı. Irak’ta 7 Mart 2010 tarihinde genel seçimler yapıldı ve şöyle bir tablo ortaya çıktı⁴⁶³:

Tablo 4: 7 Mart 2010 Meclis Seçimleri

Parti	Oy Sayısı	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı	Etnik-Sektör Kimlik	Lider
Irakiye İttifakı	2.851.823	%24.48	91	Seküler Iraklılar- Sünni- Türkmen	Iyad Allavi Salih el- Mutlak Tarık el- Haşimi
Hukuk Devleti İttifakı	2.797.624	%24.02	89	Şii	Nuri el-Maliki

⁴⁶² Miranda Sissons ve Abdulrazzaq al-Saiedi, “Iraq a Bitter Legacy: Lessons of De-Baathification in Iraq” 20.

⁴⁶³ Emin Salihi, “Irak Devletini 2003 Sonrası Yeniden Yapılandırma Süreci ve Çatışma” *Degisen Orta Doğu’da Değişmeyen Sorunlar (Irak İşgalinden Arap Baharına)*, ed. Yasin Atlioğlu ve Yavuz Yıldırım (Bursa: Dora Yayıncılık, 2014), 127.

Irak Milli İttifakı	2.094.814	%17.98	70	Şii	İbrahim el-Caferi Ammar el-Hekim Mukteda el-Sadr
Kürdistan İttifakı Listesi	1.685.344	%14.48	43	Kürt	Celal Talabani Musut Barzani
Değişim Hareketi	499.963	%4.18	8	Kürt	Naşirvan Mustafa
Irak Birliği İttifakı	314.823	%2.7	4	Sünni-Türkmen	
Irak Uzlaşısı	303.477	%2.61	6	Şii	Cevad el-Bolani

Emin Salihi, “Irak Devletini 2003 Sonrası Yeniden Yapılandırma Süreci ve Çatışma” *Değişen Orta Doğu’da Değişmeyen Sorunlar (Irak İşgalinden Arap Baharına)*, ed. Yasin Atlioğlu ve Yavuz Yıldırım (Bursa: Dora Yayıncılık, 2014), 127

Bu seçimde önceki seçimden farklı olarak seçmenler hem partiye hem de parti listesinde yer alan adaylardan istediklerine oy verebiliyordu. Dolayısıyla koalisyonlar halinde girilen seçimde koalisyonu oluşturan partilerden hangisinin daha çok oy aldığı ve sandalye kazandığı görülebiliyordu. Örneğin Irak Milli İttifakı’nın kazandığı 70 sandalyenin 36’sı Sadr grubuna mensup adaylar tarafından kazanıldı.⁴⁶⁴ Sadr’ın seçimlerdeki başarısı seçim sonrası hükümet kurma aşamasında daha önemli bir aktör olarak görülmesine neden olacaktı. Bu seçimlerde yine farklı olarak parlamentodaki sandalye sayısı 275’ten 325’e çıkarıldı. Hükümetin kurulması için 163 sandalyeye ihtiyaç vardı. Ancak hiçbir parti tek başına bu çoğunluğu sağlayamadı.

Hükümetin kurulması için çok uzun bir müzakere süreci yaşandı. Hukuk Devleti İttifakı ile Irak Milli İttifakı seçim sonrası ortak hareket etme kararı aldı. Başbakanın bu koalisyondan olacağı tahmin ediliyordu ancak kimin olacağı tartışma konusuydu. Her grup kendine daha yakın gördüğü birini aday olarak gösteriyordu. Mevcut başbakan Maliki ise koltuğu bırakmama konusunda kararlıydı. Müzakereler sürecinde Irakiye grubu seçimde en çok sandalye kazanan koalisyon olmasına rağmen güçlü bir duruş gösteremiyordu. Çünkü bu koalisyon, seçim öncesi bir araya gelmişti ve seçim sonrası hükümet pazarlıkları sürecinde ortak hareket etme konusunda sıkıntı yaşıyordu.

⁴⁶⁴ Visser, *A Responsible End?*, 160.

Yeni hükümetin kurulması adına ilk somut adım yaklaşık sekiz ay sonra gerçekleşti. Sürecin bu kadar uzamasında Iraklı siyasetçilerin hizipçi tutumları kadar dış ülkelerin de sürece müdahil olma isteği etkili oldu. 8 Kasım 2010 tarihinde Erbil’de bir araya gelerek bir hükümet oluşturmak için müzakerelerde bulundular. Mesut Barzani’nin çağrısı ile Erbil’de tüm grupların katılımıyla gerçekleşen toplantının sonucunda bütün grupların dâhil edildiği bir ulusal birlik hükümetinin kurulması konusunda mutabakat sağlandı. Bu tarihten itibaren Irakiye Listesi’nden meclise giren Usume Nuceyfi meclis başkanlığına, ardından Celal Talabani cumhurbaşkanlığı makamına meclis tarafından seçildi. Erbil toplantısıyla hızlanan sürecin sonunda ise 21 Aralık 2010 tarihinde Nuri el-Maliki başbakanlığında Irak’ın yeni hükümeti belirlendi.⁴⁶⁵

5.8. Irak Siyasetinde Yeniden Otoriterleşme ve Kutuplaşma

Seçim sonrası ulusal uzlaşî hükümeti kurulmasına rağmen siyasi ve toplumsal kutuplaşma artarak devam etti. Çünkü süreç içerisinde hükümetin sınırlarını belirleyen bir anayasanın olmaması nedeniyle Maliki gücünü kolluk güçleri ve yargı sistemi içinde konsolide etti. Bu süreçte kendine yakın kişileri devlette görevlendirirken özellikle de Sünnileri dışladı. Ardından her otoriter lider gibi Malki de meşru olmayan yollarla gücünü artırdıkça tehdit algılamaları da arttı. Yine gücün doğası gereği, Maliki gücünü artırdıkça etki alanını genişletmek istedi. Bu durum ülkenin diğer güç odaklarının (Sünniler, Kürtler, Sadr vs...) Maliki’ye karşı itirazını ve meydan okumalarını doğurdu. Dolayısıyla bu dönemde Irak’ta şiddet, çatışma ve kutuplaşma artarak devam etti. Ancak bu gelişmeler sadece iç etkenlerden de kaynaklanmıyordu.

Orta Doğu bölgesinde devletler arası rekabet ve çatışma arttıkça bunun sonuçları Irak’ın iç siyasetine yansıyor. Özellikle “Şii Hilali” söyleminin gelişmesi ile birlikte özellikle 2011 yılından sonra Orta Doğu’da bölgesel kutuplaşma arttı. Dış ülkelerin müdahalesine açık olan Irak, bölgede daha yoğun bir şekilde mücadele alanına dönüştü. Bölge ülkeleri ile Iraklı siyasetçiler arasındaki kliyentalist ilişkiler bu dönemde daha da güçlendi. Örneğin Nuri el-Maliki’nin Bahreyn ve Suriye’deki olaylara İran’ın dış politikasına paralel bir şekilde yaklaşması bunun bir

⁴⁶⁵ Emin Salihi, “Irak’ta Seçim Süreci, Yeni Hükümet ve İstikrar (!)” *Bilgesam*, 03.01.2011, <http://www.bilgesam.org/incele/1185/-irak%C2%92ta-secim-sureci--yeni-hukumet-ve-istikrar--!-/#.VZVFsvntlBd>.

göstergesiydi.⁴⁶⁶ Özellikle de Suriye olayları sırasında Maliki'nin tutumu durumu açıklayan daha net bir örnekti. Çünkü seçim sonrası süreçte dahi Ba'asçılara ve terör örgütlerine destek verdiği iddiası nedeniyle Maliki tarafından kınanan Suriye yönetimi daha sonra Suriye'deki çatışmaların ve bölgedeki kutuplaşmanın artmasıyla yine Maliki tarafından desteklendi.

Maliki, İran desteği ve devlet kurumlarının kendisine bağlama yoluyla ülkedeki siyasal gücünü arttırdı ve etki alanını genişletti. Bu durum Maliki'nin Batı Irak'taki Sünnilere ve kuzeydeki Kürtlere gücünü dayatmasına ve onlarla çatışmasına yol açtı. Maliki, iktidar gücünü tekelleştirdiği ve yargıyı kendi çıkarları için kullandığı iddiası ile eleştiriliyordu. Usame el-Nuceyfi ve Tarık el-Haşimi önderliğindeki Sünniler, Maliki'nin etki alanını sınırlandırmak için Bağdat'ın kuzeyi, Anbar, Salahaddin ve Diyale'de bölgesel bir yönetim oluşturmanın tek yol olduğunu düşünüyordu. Bu fikre Maliki'nin tepkisi sert oldu. ABD'nin resmi olarak Irak'tan tamamen çekildiği tarih olan 15 Aralık 2011'de Maliki, Haşimi ve Mutlak gibi önemli Sünni siyasetçileri terör olaylarına destek verdikleri ve kendi aleyhinde bir darbe girişimde bulunacakları iddiasıyla onları tutuklatıp yargılatmak istedi.⁴⁶⁷ Ancak Haşimi önce Erbil'e daha sonra Türkiye'ye sığındı. Irak'ta önde gelen Sünni siyasetçilerden Tarık haşimi, Salih el-Mutlak, Usame Nuceyfi ve Rafi el-Isavi Maliki'yi diktatörlükle suçlamışlardı. Maliki ise hem yargı hem de kolluk kuvvetlerini kullanarak Sünni muhaliflerini bertaraf etmek istedi. Bu durum Irak'ta Şii-Sünni gerilimini yeniden tırmandırdı. Kaldı ki ABD'nin tam istikrarı sağlamadan Irak'tan ayrılmasının bu tür sorunlara yol açacağı daha önceden tahmin ediliyordu.

ABD'nin Irak'tan ayrılmasından sonra Maliki ile Kürtler iki konu üzerinde sorun yaşadı. Bunlar, ABD döneminde net bir şekilde çözilemeyen petrol gelirinin paylaşımı ve ihtilaflı bölgelerin (Musul, Kerkük ve Diyale) idari statüsü ile ilgili konulardı. Tartışmalı bölgelerde Irak Ordusu ile Kürt Bölgesel Yönetimi'nin silahlı güçleri karşı karşıya geldi. Maliki bu bölgeleri kontrol etmek üzere "Dicle Kuvvetleri" adında özel bir birlik oluşturdu. Maliki, Bölgesel Yönetime ulusal bütçeden pay vermeme ve Kürt kökenli Genel Kurmay Babakir Zabari'yi görevden alma tehdidinde bulundu. Anayasaya göre ihtilaflı bölgeler ile ilgili kesin bir çözüm

⁴⁶⁶ Ian Black, "Bahrain Protests Will Go Nowhere While the US Supports Its Government" *The Guardian*, 16.04.2011, sec. World news, <http://www.theguardian.com/world/2011/apr/16/bahrain-protests-us-supports-government>.

⁴⁶⁷ Dodge and International Institute for Strategic Studies, *Iraq: From War to a New Authoritarianism*, 164–167.

yoktu. Çünkü bu sorun Anayasanın 140. Maddesine göre çözülmeliydi ama söz konusu madde uygulamaya sokulmadı. Bu maddeye göre ihtilafli bölgelerin hangi yönetim bölgesine bağlanacağı yapılacak referandum sonrası belirlenecekti. Ancak gerekli şartlar oluşmadığında referandum yapılmadı. İhtilafli bölgeler için tam bir çözüm bulunmasa da sorunların çözümü için ortak bir komisyon oluşturuldu.⁴⁶⁸

Şekil 6: Irak'ta İhtilafli Bölgeler Haritası

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/irakta-taraflar-anlasti>

Diğer bir sorun olan petrol meselesi ise iki ihtilaftan kaynaklanıyordu. Bunlardan ilki, merkezi hükümete aktarılan petrol gelirlerinin yüzde 17'sinin Kürt Bölgesel Yönetimi'ne verilmediğine dair Bölgesel Yönetimin iddialarıydı. İkinci ihtilaf konusu ise Bölgesel Yönetim'in merkezi hükümete danışmadan, açılan yeni doğal kaynak yataklarından, petrol ihraç etmek istemesiydi. Daha önce belirtildiği gibi Irak Anayasa'sında "mevcut" doğal kaynak yataklarından elde edilen gelir merkeze aktarılır ibaresi bulunmaktaydı. Fakat yeni açılan petrol kuyuları için açık bir ifade bulunmuyordu. Bölgesel Yönetim yabancı petrol şirketleri ile merkezi yönetime danışmadan anlaşmalar yapmaktaydı.⁴⁶⁹ Maliki yönetimi ise kendi izinleri olmadan Bölgesel Yönetim'in petrol ihraç edemeyeceğini savunuyordu. Gerilimin arttığı bu dönemde çatışmalar büyümese de taraflar arasında petrol sorunu konusunda hala bir mutabakata varılamadı.

Ülke içindeki bu kutuplaşmalar ve istikrara zarar veren siyasi hamleler iç savaşın yeniden yoğunlaşmasına yol açtı. 2013 yılı, 2006-2007 yıllarından bu yana

⁴⁶⁸ "Irak'ta Taraflar Anlaştı," *Al Jazeera Turk*, Kasım 2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/irakta-taraflar-anlasti>.

⁴⁶⁹ Anthony H. Cordesman ve Sam Khazai, *Iraq in Crisis* (Washington, DC: Center for Strategic & International Studies, 2014), 165–169.

en yoğun patlama ve ölüm oranının olduğu yıl oldu. 2013 yılı içinde, kaynaklar farklı veriler verse de yaklaşık 8.000 sivil şiddet olayları nedeniyle hayatını kaybetti.⁴⁷⁰ Genel olarak 10 yıllık bilançoya bakıldığında Irak'ta 450 bin kişi hayatını kaybetti. Irak uzmanı Ali Semin'in verdiği bilgilere göre ise yaklaşık 5 bin akademisyen ya da düşünür yaşamını yitirdi. Lisansüstü eğitimi alan yaklaşık 20 bin kişi ise Irak dışına göç etti. Dolayısıyla bu süreçte Irak'ın yeniden yapılandırılmasına destek verebilecek kişilerin sayısı gün geçtikçe azaldı.⁴⁷¹ Bu anlamda işgalin 10. yılında hala sivil ölümlerin varlığı Irak'ta başarısız devlet inşa sürecinin bir kanıtı olarak gösteriliyor ve tartışma konusu oluyordu.

⁴⁷⁰ "Iraq's Annual Death Toll Highest in Five Years - UN," *BBC News*, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-25568687>.

⁴⁷¹ "Irak'ın 'Beyin Takımı' Yok Oldu," *Hürriyet*, Ekim 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/24893703.asp>.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Soğuk Savaş'ın ardından Orta Doğu'nun demokratikleşmesi tartışması 11 Eylül olayı ile en olgun noktaya erişti. Bush Doktrini Orta Doğu merkezli terör saldırısının nedenini bölgedeki otoriter yönetimler ile açıklamaktaydı. Bu doğrultuda 2003 yılında otoriter bir rejime sahip olan Irak işgal edildi. İşgalin ardından ABD, Irak ile birlikte bölgenin dönüşümü konusunda sorumluluğu paylaşmak için Genişletilmiş Kuzey Afrika ve Orta Doğu Girişimi'ni başlattı. Konu ile ilgili en somut söylemler 8-10 Haziran 2004 tarihinde G-8 zirvesinde ortaya konuldu. Söz konusu söylemler oluşurken belli ön kabullerden hareket edildi. Buna göre, Orta Doğu bölgesi, terör eylemleri bağlamında Batı dünyası için bir tehdit oluşturuyordu. Bölge ülkelerinde demokrasi ve insan hakları konularındaki eksiklikler, tehdide sebep olan yapısal sorunlara yol açmaktaydı ve sonuç olarak tehdide yol açan sorunların giderilmesi halinde, Batı için güvenlik sağlanmış olacaktı.⁴⁷² Bölgenin demokratikleşmesi bağlamında yapılan zirvelerde ve toplantılarda; bölge ülkelerinde seçimlerin yapılması, parlamenter demokrasiye geçilmesi, kadın hakları ve eğitim şartları gibi sosyal hizmetlere dair konular ele alındı. Ancak geçiş dönemlerinde güvenliğin sağlanması ve düzenin oluşturulması gibi konuların üzerinde durulmadığı görüldü.

Otoriter liderlerin yerinden edilip ülkelere demokrasinin ihraç edilmeye çalışılması günümüze dek olumlu sonuçlar vermemiştir. Demokratik rejimlerin tarihsel gelişim içinde kendine özgü kurumları vardır. Geçiş dönemlerinde söz konusu kurumların gelişimi için çaba gösterilmelidir. Ulusal kimliğin gelişmediği ve karşılıklı güvenin bulunmadığı bölünmüş toplumlarda geçiş dönemlerinde oluşabilecek bir otorite boşluğu ülkede güvenlik ikilemine yol açmaktadır. Bu

⁴⁷² Çağrı Erhan, "Broader Middle East And North Africa Initiative and Beyond," *Perceptions* c. 10, s. 3 (2005): 63.

çalışmada, liberal düşünce felsefesinin iddia ettiği gibi insanlar önce özgürlükleri peşinden koşarlar tezi yerine realist düşüncenin savunduğu gibi insanlar öncelikle güvenliklerini önemserler gözlemi ve düşüncesiyle hareket edilmiştir. Güvenlik sağlandıktan sonra, güvenli yapı içinde demokratik kurumlar, söz konusu ülkenin tarihsel gelişimi ve kurumlarına göre daha sağlıklı bir şekilde inşa edilebilmektedir. Bu nedenle demokratik rejimin kurumlarını inşa etmek için öncelikle güvenin ve düzenin oluşması gerekmektedir. Larry Diamond'ın belirttiği gibi bir ülkenin demokratik olması için önce bir devlete sahip olması gereklidir.⁴⁷³ Yakın zamanda Libya'da, Yemen'de ve Suriye'de yukarıda sözü edilen sürecin yaşandığı görülmüştür. Söz konusu ülkelerde otoriter liderlerin ardından, yerel örgütlenmelere karşı aidiyetlerin arttığı ve çatışmaların yoğunlaştığı bir süreç yaşanmıştır.

Libya'da Kaddafi yönetimi 42 yıl boyunca baskı ile iktidarını sürdürmüştür. Rantiye devlet özelliklerinin görüldüğü Libya'da, patronaj yöntemlerle neopatrimonyal bir iktidar yapılanması oluşmuştur.⁴⁷⁴ Neopatrimonyal yapılanmanın bir sonucu olarak Libya'da iktidar belli gruplar arasında paylaşılmış ve ulusal kimlik gelişmemiştir. Libya halkı rejimden memnuniyetsizliğini Arap İsyanları döneminde göstermiştir. Kaddafi rejimine karşı gösteriler Bingazi şehrinde, yaşam şartlarını protesto etmek amacıyla, 13 Ocak 2011 tarihinde başlamıştır. Ardından protesto gösterileri ve ayaklanmalar ülkenin diğer şehirlerine de yayılmıştır. Kaddafi rejimi şiddet kullanarak gösterilere müdahale etmiş ve ayaklanmaları bastırmaya çalışmıştır. Ancak 23 Şubat 2011 tarihinde muhalifler Libya'nın en büyük üçüncü şehri olan Misurata şehrini kontrol altına almıştır. İç savaşın tırmanması ile birlikte BM Güvenlik Konseyi aldığı 1973 sayılı karar ile Libya'da uçuşa yasak bölge ilan etmiş ve Libya'ya müdahale etmiştir. Ardından Fransa, ABD ve İngiltere devletlerinin desteğiyle muhalif gruplar Trablus şehrine 21 Ağustos 2011 tarihinde girmeyi başarıp Kaddafi rejimine son vermişti.⁴⁷⁵

Libya'da Kaddafi rejimi sonrası Geçici Hükümet için 2012 Temmuzda seçimler yapılmıştır. Bir yıl sonrası da Anayasa Hazırlama Meclisi seçilmiştir. Ancak bu süreçte istikrarlı bir Libya yönetimi oluşturulamamıştır. Güçlü bir merkezi

⁴⁷³ Fen Osler Hampson ve David Mendeloff, "Intervention and the Nation-Building Debate" *Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World*, ed. Chester A. Crocker ve Fen Osler Hampson (Washington, D.C: United States Institute of Peace, 2007), 687–689.

⁴⁷⁴ Dirk Vandewalle, "Beyond the Civil War in Libya: Toward a New Ruling Bargain" *Beyond the Arab Spring: The Evolving Ruling Bargain in the Middle East*, ed. Mehran Kamrava (London: Oxford University Press, 2014), 443.

⁴⁷⁵ Hal Marcovitz, *The Arab Spring Uprisings* (San Diego, CA: Referencepoint Press, 2013), 55–62.

yapının olmaması bölgesel rekabeti ön plana çıkarmıştır. Libya’da, Trablus ve Tobruk şehirlerinin çekişmesi olarak formüle edilen iki paralel yönetim bulunmaktadır.⁴⁷⁶ Bunun dışında aşiretlerin ve İslami referanslı örgütlerin hâkim olduğu bölgelerin de olduğu görülmektedir. Tüm gruplar arasında kırılğan ittifaklar ve çatışmalar dört yıl geçmesine rağmen günümüze dek devam etmektedir. Dolayısıyla Libya’da otoriter bir rejimin ardından yaşanan geçiş döneminde, otorite boşluğu nedeniyle iş birliğinden çok çatışma hâkim olmaktadır.

Orta Doğu devletleri arasında güçlü merkezi yapıya sahip olmayan, ulusal birliğini sağlayamayan ve neopatrimonyal bir yapı ile yönetilen devletlerden bir diğeri de Yemen’dir.⁴⁷⁷ Yemen mezhep ve aşiret kimlikleri temelinde kuzey ve güney bölgeleri çerçevesinde bölünmüş bir toplum özelliği göstermektedir. Kuzeyde yer alan Yemen Arap Cumhuriyeti ve güneyde yer alan Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti’nin 1990 yılında birleşmesiyle Yemen devleti meydana gelmiştir. Yemen Arap Devletini 1978 yılından itibaren yöneten Ali Abdullah Salih yeni devletin lideri olmuştur. Salih, tüm ülkeye hâkim bir devlet yapılanmasını Yemen’de inşa edememiştir. Bu nedenle iktidarını esnek bir şekilde aşiretler, askeri ve dini liderler ile paylaşarak devleti yönetmeye çalışmıştır. Ayrıca iktidar ve güven sorunu yaşayan pek çok lider gibi devletin başta güvenlik kurumları olmak üzere pek çok önemli konumuna kendi yakınlarını atamıştır.

Salih yönetimine karşı protesto gösterileri 18 Mart 2011 tarihinde başlamıştır. Salih şiddet kullanarak ayaklanmaları bastırmaya çalışmıştır. Ancak Haziran 2011’de muhalifler tarafından Salih’e yönelik yapılan saldırı sonrası Salih yaralanmış ve Yemen’in dışına, Suudi Arabistan’a sığınmak zorunda kalmıştır. Salih, yönetimi kasım ayında yardımcısı Mansur Hadi’ye bırakmıştır.⁴⁷⁸ Ancak protestolar devam etmiş ve Yemen’de 2011 yılından sonra iç savaş tırmanmıştır. Kuzeyde Husiler⁴⁷⁹, güneyde hükümet güçleri ve onu destekleyen aşiretler ile geri kalan bölgelerde el-

⁴⁷⁶ Nebahat Tanrıverdi Yaşar, “Libya’da İkinci İç Savaş ve Siyasi Çözüm Arayışı” *Ortadoğu Analiz* c. 7, s. 71 (Kasım-Aralık 2015): 76.

⁴⁷⁷ F. Gregory Gause, “Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War” (Doha: Brookings Doha Center, 2014), 9.

⁴⁷⁸ Thomas Juneau, “Yemen and the Arab Spring” *Beyond the Arab Spring: The Evolving Ruling Bargain in the Middle East*, ed. Mehran Kamrava (Oxford ; New York: Oxford University Press, 2014), 375–382.

⁴⁷⁹ Kuzey Yemen’de Zeydi Şiiler yaşamaktadır. Husiler, Zeydi Şiiler adına özellikle 2000’li yıllarda daha yoğun bir şekilde örgütlenmişlerdir. Husiler, isimlerini bölgenin önemli bir ailesinden almaktadır. Bk. Sami Kronenfeld ve Yoel Guzansky, “Yemen: A Mirror to the Future of the Arab Spring” *Military and Strategic Affairs* c. 6, s. 3 (2014): 86.

Kaide gibi örgütler Yemen’de kendi hâkimiyet alanlarını oluşturmuşlardır. Günümüzde Yemen’de istikrarlı bir yönetim, demokrasinin ve ulusal birliğin gelişimi konusunda olumlu bir şey söylemek mümkün olmamaktadır. Bölge ülkelerinin de müdahaleleri sonucu Yemen’de iç bölünme artmakta ve yeniden ulusal bir birlik oluşturma hedefinden uzaklaşmaktadır.⁴⁸⁰

Libya ve Yemen’e göre iç savaşın gelişimi farklı olmasına karşın Suriye’de de devlet otoritesinin kaybolmasından sonra benzer sonuçların yaşandığı görülmüştür. Suriye’de rejim değişikliği olmamıştır. Ancak Beşşar Esad liderliğindeki yönetimin devrilmemesine rağmen Suriye topraklarının büyük bir bölümünde otoritesinden söz edilememektedir. Kaldı ki Esad rejimi diğer bölge ülkelerine göre yönetimde meşruiyete daha çok önem vermiştir. Esad rejimi, Baas Partisi çerçevesinde oluşturulan örgütlenmeler ile toplumu dönüştürmeye çalışmıştır. Bunun dışında Sünni burjuvanın desteklenmesinden, Nusayrilerin devletin güvenlik birimlerinde yer almalarından ve geri kalan dini azınlıkların Baas Partisi’nin seküler ideolojisinden dolayı Suriye’deki bazı gruplar Esad rejimi ile iş birliği alanları geliştirebilmişlerdir.⁴⁸¹ Ancak söz konusu olan iş birliği anlayışının yetersizliğinden dolayı ülkenin kurumsallaşmasına ve demokratikleşmesine doğrudan katkı yapamamıştır.

Hafız Esad’ın vefatından sonra yerine gelen Beşşar Esad, Suriye’de daha demokratik bir yönetim için vaatlerde bulunmuştur. Vaatlere rağmen belki de otoriter bir yapılanmaya sahip olan Baas Partisi ve parti-devlet ilişkileri nedeniyle Suriye’de hızlı bir demokratikleşme yaşanmamıştır. Bu bağlamda Arap isyanları ile birlikte 2011 yılında Suriye’de de gösteriler düzenlenmiştir. Protesto eylemlerinden biri de öğrencilerin okul duvarlarına rejimi eleştiren yazıları olmuştur. Esad rejiminin 6 Mart 2011 tarihinde gerçekleşen bu olaya karşılığı şiddetli olmuştur. İktidarın kontrolsüz ve sert tepkisinin, Suriye’de muhalefetin yayılmasına yol açtığı belirtilmektedir.⁴⁸² Ancak bunun dışında, İran ile Esad rejimi arasındaki ittifak ilişkisi bağlamında bölgesel rekabetin Suriye’de şiddeti tırmandırdığı da bir gerçektir. Suriye’de şiddetin tırmanması ile birlikte merkezi yönetim güçleri güneye

⁴⁸⁰ Zachary Laub, “Yemen in Crisis” *Council on Foreign Relations*, Haziran 2015, <http://www.cfr.org/yemen/yemen-crisis/p36488>.

⁴⁸¹ Bassam Haddad and Ella Wind, “The Fragmented State of the Syrian Opposition” *Beyond the Arab Spring: The Evolving Ruling Bargain in the Middle East*, ed. Mehran Kamrava (Oxford ; New York: Oxford University Press, 2014), 398–399.

⁴⁸² Astrid B. Boening, *The Arab Spring: Re-Balancing the Greater Euro-Mediterranean* (New York: Springer, 2014), 48–49.

doğru geri çekilmek zorunda kalmıştır. Devletin çekildiği noktalarda ise farklı gruplar hâkimiyet kurmuştur. Günümüzde Suriye topraklarında kabaca tasnif edilirse dört grubun bölgesel hâkimiyetinden söz edilebilmektedir. Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD), Esad yönetimi ve Kürtler Suriye'nin belli bölgelerini kontrol etmektedir.⁴⁸³ Her grubun ise farklı bir Suriye tasarımı bulunmakta ve bir araya gelmeleri mümkün görünmemektedir.

Suriye'den ilk çatışma haberleri alındığında, Esad yönetimi eleştirilirken Suriye'nin "Iraklılaşması" tehlikesinden de söz ediliyordu. Saddam Hüseyin sonrası Irak'ın geçirdiği evreleri Yemen, Libya ve Suriye daha olumsuz bir şekilde yaşamaktadır. Söz konusu ülkelerde neopatrimonyal bir devlet yapılanması nedeniyle liderlerin yerinden edilmesi ile birlikte devlet çökmektedir. Yine aynı gerekçeden dolayı bu ülkelerde ulusal kimlik ve vatandaşlık bilinci bulunmamaktadır. Dolayısıyla ani anarşiden çatışmaya doğru bir evrilme, bu örneklerde de görüldüğü üzere bölge ülkeleri için kaçınılmaz bir son olmaktadır.

Bu çalışmanın hedefi Irak örneği üzerinden, Orta Doğu'da var olan zayıf devletlerde devletin çökmesi ile birlikte iç çatışmaların ortaya çıkış nedenlerini göstermektir. Özellikle Irak'ta İşid Örgütünün ortaya çıkmasından sonra Irak'taki siyasal çatışmaları ve bu siyasal çatışmalara neden olan hataların kaynaklarını araştıran çalışmaların sayısı artmıştır. Irak'ta anayasa yapım çalışmalarında danışman olarak görev yapan Amerikalı akademisyen Larry Diamond "*Squandered Victory*" kitabının girişinde kitabı öğrencilerine atfettiğini belirtmiş ve "belki hatalarımızdan ders alırlar" demiştir. Hata olarak ise koalisyon yönetiminin işgal öncesi, Irak'ta yeni yapılanma için hazırlıksız olma durumları üzerine durmuştur. Son dönemde Adeed Dawisha tarafından yazılan ve önemli başvuru kitaplarından biri olan "*Iraq*" kitabında ise Irak'ın neden bir demokratik devlete dönüşemeyeceği açıklanmaya çalışılmıştır. Dawisha, Seymour Martin Lipset'e atıfta bulunarak bir ülkede demokratik gelişimin olması için o ülkenin endüstrileşmesi, şehirleşmesi, varlıklı ve nüfusunun eğitim seviyesinin yüksek olması gerektiğini belirtmiştir. Çalışmasında Irak tarihini inceleyerek bu etkenlerin Irak'ta gelişmediğini göstermiştir. Fanar Haddad tarafından ele alınan "Sectarianism in Iraq" başlıklı çalışmada da mezhepsel kimliklerin araçsallaştırılması sonucu geçmişteki çatışma konularının günümüze

⁴⁸³ "Syria: Mapping the Conflict" *BBC News*, Temmuz 2015, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22798391>.

taşındığı ve günümüzde çatışmaların süreklilik arz etmesine neden olduğu argümanı üzerinde durulmuştur. Toby Dodge *“Iraq: From War to a New Authoritarianism”* çalışmasında ise işgal sonrası ortaya çıkan otoriter lider tipolojisindeki seçkinlerin arasındaki rekabetin, Irak’ta istikrarın önündeki en büyük engel olduğunu belirtmiştir.

Yukarıda sözü edilen çalışmalar literatüre önemli katkılar sunmuşlardır. Ancak bu çalışmalarda, işgal sonrası siyasi dinamikler dikkate alınarak Irak’taki çatışmalar ve başarısız devlet yapılanması incelenmiştir. Bu çalışmada ise yine Irak’ın iç dinamikleri dikkate alınarak, Irak’taki gelişmelerden hareketle, tüm bölge için analizlerin geliştirilebileceği kavramsal bir açıklama oluşturulmaya çalışılmıştır. Başvurulan öncelikli kavramlardan biri de zayıf devlet kavramı olmuştur. Zayıf devlet kavramının üzerinde durulmasının iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, zayıf devletlerde vatandaşlık veya ulusal kimlik bilincinin gelişmemiş olması ve alt kimliklerin önemli bir toplumsal karşılık bulmasıdır. İkinci neden ise devletin yapılanma şeklidir. Zayıf devletlerde neopatrimonyal bir devlet yapılanması bulunmaktadır. Devletin kurumsallaşması belli bir lider ve grup çerçevesinde gelişmektedir. Bu durum iktidarın meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Meşruiyeti sorgulanan iktidarlar ise daha otoriter siyasi eğilimler göstermeye başlayıp kendi halkını kendine karşı bir tehdit olarak görmektedir. Bu durum kısır bir döngü içinde devletin sağlıklı bir şekilde kurumsallaşmasının önüne geçmektedir. Dolayısıyla iktidarın yerinden edildiği zayıf devletlerde, devletin çökmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu sonuç Irak örneğinde de açık bir şekilde görülmektedir. Bağdat’ın ele geçirilmesinden sonra Irak’ta devlete dair herhangi bir kurum yeni aktörlerle varlığını sürdürememiştir. Dolayısıyla Irak gibi zayıf devlet tipolojisindeki bir ülke işgal edildikten sonra o ülkede devletin yok olacağı ve buna göre planların yapılması gerektiği bilinmelidir.

Irak’ta devletin çökmesi ile birlikte görülen bir diğer sonuç aşiret, mezhep ya da etnik kimliklere dayalı örgütlerin ve yerel grupların ön plana çıkmasıdır. Diğer bir ifade ile zayıf devletlerde iktidar kurumsallaşması belli bir gruba dayalı olmasından dolayı, iktidarın yerinden edilmesi ile birlikte tüm devlet kurumları da işlevini yitirmektedir. Dolayısıyla reforme edilecek bir devlet ortada kalamamaktadır. Böylece devletin işlevlerini yerine getiren yerel gruplar, hâkim oldukları bölgelerde kontrolü ele almaktadır. Zayıf devletlerde oluşan ani anarşi sonrası yerel grupların

güçlenmesinde iki etken vardır. Bunlardan birincisi yerel siyasi grupların devletin çökmesinden sonra devlet işlevi görerek topluma hizmet sunmalarıdır. Bir diğer etken ise zayıf devletlerde yaşamış toplulukların toplumsal hafızalarında yer edinen travmalardır. Geçmişte ortak acıları yaşamış toplulukların ani anarşi durumunda birlikte hareket etme eğilimleri gösterdikleri bilinmektedir. Toplumlara temsil eden yeni seçkinlerin de toplulukları bir arada tutmak için geçmişteki travmaları araştırdıkları da bir gerçektir. Dolayısıyla yeni seçkinlerin bu süreçte siyasi tutumları önemsenmelidir. Bir başka ifade ile zayıf devletlerin çökmesi ile birlikte, söz konusu ülkelerde alt grupların seçkinler kendilerini farklı bir şekilde hareket etmeye zorlayacak bir gücün oluşmaması durumunda, yeniden sağlıklı bir şekilde devleti yapılandırmak yerine kendi cemaatlerini inşa etmeye öncelik göstermektedir.

İnsanların benimsedikleri kimlikler dönemlere ve siyasi gelişmelere göre değişebilmektedir. Ani anarşi durumlarında benimsedikleri yerel milliyetçi kimlikler ötekileştirmeye daha meyilli kimliklerdir. Güvenlik kaygıları ile bir araya gelen insanlar, kendi siyasi hareketlerinden grubun haklarını korumaları beklemektedir. Bu anlamda zayıf devlet geçmişi bulunan ülkelerde devlet yeniden yapılandırılırken, siyasi aktörlerin iş birliğinden çok sadece kendi grubunun çıkarlarını koruması beklenmektedir. İşgal sonrası Irak'ta yeni siyasi aktörlerin yerel ve milliyetçi oldukları, iş birliği yapmak yerine sadece kendi gruplarının çıkarlarını koruyarak bu uğurda çatışmacı siyaset izledikleri görülmektedir. Böylece yeniden yapılanma sürecinde çatışma bir süreklilik arz etmektedir.

Irak işgalinden çıkarılacak en önemli ders, ani anarşinin giderilememesi sonucunda ortaya çıkan çatışmacı ve olumsuz siyasi tablodur. İşgal sonrası Irak'ta hızlı bir şekilde düzen ve devlet yapılanması sağlanamamıştır. Süreç içerisinde ABD'nin savaş sonrası düzeni sağlamak için yeterli bir hazırlık görmediği anlaşılmıştır. Savaş sonrası Irak'ta yetkileri eline alacak olan yeniden yapılanma ve insani yardım birimi savaştan sadece iki ay önce kurulmuştur. Bu birimin başına ise daha önce Irak ile ilgili herhangi resmi bir görev yapmayan Garner getirilmiştir. Bu birimin birkaç ay sonra lağvedilmesi başarısız olduğunun bir göstergesidir. Savaş sonrası kaos yerine düzenin sağlanması için bölge ülkelerinin de yeterince sürece dahil edilmediği görülmüştür. Irak'a komşu ülkelerin sürece dâhil edilmemesi de bir hata olarak görülmüştür. Irak bölgede önemli bir denge sağlayıcı ülke konumundadır. Bu nedenle savaş sonrası bölge ülkeleri, bir diyalog mekanizması geliştiremedikleri

için kendi aralarındaki rekabeti Irak'a taşımışlardır. Yeniden yapılanma sürecine bölge ülkelerinin dâhil edilmemesi söz konusu ülkelerin kaygılanmalarına ve gizli gündemlerini Irak'a taşımalarına yol açmıştır. İşgal sonrası bölge ülkelerinin Irak'a müdahil olmalarını engelleyecek bir askeri kapasitenin ABD tarafından sağlanamaması da önemli bir eksikliktir. Kessinger'ın ifadesi ile Irak'ta 500.000 asker ile yapılması gereken bir harekât sadece 170.000 asker ile yapılmıştır. Askeri kapasite yetersizliği ve ülkede ani anarşinin olması milis gücü olan siyasi yapıları ön plana çıkarmıştır.

Mezhepsel, etnik, yerel ve otoriter siyasi yapılar ile yeni demokratik bir ülke oluşturmaya çalışmak şu sonucu göstermiştir; demokratik geçiş (transition) ve demokrasinin pekiştirilmesi (consolidation) aynı zamanda birbirine paralel oluşacak olgular değildir. Anayasa ve iktidarı/yönetenleri sınırlandıracak kurumlar oluşturulmadan etnik liderlere devlet kurumlarını devretmek, onların yeni bir devlet yapılandırmak yerine kendi kimliklerini ve gruplarını yeniden inşa etmelerini sağlayacak bir ortam sağlamıştır. Böylece devlet kurumları, tıpkı geçmişteki gibi vatandaşları ile onların ilksel kimlikleri üzerinden ilişki kurmuştur. Ulusal kimliğe dair geçmişten gelen sorunlu miras bu dönemde de kendini yeni şekiller ile göstermiştir. Irak gibi kendilerini cumhuriyet olarak tanımlayan bu tür devletler, imparatorluk döneminden baki kalan kimlik algıları yerine bireyin ön plana çıktığı vatandaşlık bilincini oluşturmayı başaramamıştır. Vatandaşlarının doğdukları anda kendileri ile birlikte gelen dini, mezhepsel ve ırksal kimliklerini aşıp; ulusal, evrensel ve soyut kimlikleri ile de kendilerini tanımlamaları için gerekli olan ekonomik, sosyal ve siyasi ortam sağlanamamıştır. Bunun nedeni imparatorluklarda hüküm süren ataerkil toplum yapısı ve bir lidere bağlı siyasi yapılanmanın, modern ulus-devlet kurumları aracılığıyla modern dönemde de devam etmesidir. Bu tür sosyal ve siyasal ilişkiler ilksel kimliklerin işlevsizleşmesini engellemekte ve vatandaşların ulusal kimlikler çerçevesinde birey olarak kendilerini gerçekleştirmelerini zorlaştırmaktadır. 2003 işgali öncesinde Irak halkının tamamının benimsediği bir ulusal kimliğin var olmadığı aşîkârdır. 2003 öncesi Irak'tan kaçan ve sürgün hayatı yaşayan siyasetçiler de mağduriyetlerini ırk, din, mezhep ve aşîret gibi ilksel kimlikler çerçevesinde ifade etmiştir. Her grubun kendi içinde yaşadığı bu tür travmalar, onların 2003 sonrası siyasi eğilimlerine ve taraftarı olacakları liderin seçimine etki etmiştir.

Geçmişteki acıların yarıştirılması ve mağduriyet söylemleri seçimler ile birlikte kendini daha çok göstermiştir. Korku, demokrasinin en büyük düşmanıdır. Seçim süreçlerinde vatandaşlar partilerin seçim programlarını dikkate alarak seçimlerini yapmamışlardır. Galbraith'in tabiri ile Iraklılar seçimlerde korkularını oylamışlardır. Bu nedenle Irak'tan çıkarılabilecek bir diğer sonuç, sağlıklı ve istikralı bir yapı oluşmadan seçimlere gitmenin ancak toplumların daha da bölünmesine hizmet edeceğidir. Vatandaşların, seçimler ile kendi temel ihtiyaçları olan kültürlerini yaşama, can güvenliklerini sağlama veya ekonomik ihtiyaçlarını karşılama gibi durumları oyluyor olmamaları gerekmektedir. Başka bir ifade ile vatandaşlarda bu düşüncenin oluşmasını engelleyecek düzenlemeler yaptıktan sonra seçimlere gidilmesi, onların daha rasyonel karar almalarını ve sağlıklı bir devlet yapılanması konusunda güdülenmelerini sağlayacaktır.

2003 sonrası Irak Geçici Yönetimi'ne atanan Iraklı siyasetçilerin, devlet kurumları ve idari yapılarının oluşumu sırasında kendi çıkar alanlarını oluşturmaları ve bu alanda geçmişteki siyasi ilişki modelini (Patronaj-Kliyalist) devam ettirmeleri, Irak siyasetindeki güvensizlik sorununun devam etmesine neden oldu. Yeni Irak Devleti'nin geçmişteki siyasi ilişkilere benzer bir şekilde inşa edilmesi ve aynı sorunların yaşanması sadece yönetim şekli değiştirilerek bir ülkede sorunların çözülemeyeceğini gösterdi. Ayrıca anayasa tamamlanmadan koalisyon yönetimi tarafından yönetimin etnik milliyetçi siyasetçilere devredilmesi ve daha sonra otoriter eğilimli bu siyasetçilerin kendilerini kısıtlayacak yasaları üretmelerini beklemek iyimser bir bakış açısydı.

Muhakkak ki kolonyal geçmişe sahip Orta Doğu devletlerinde dönüşüm önümüzdeki yıllarda da devam edecektir. Irak örneğinden çıkarılması gereken en önemli ders, bu dönüşümlerde geçiş döneminin çok önemli bir unsur olduğudur. Geçiş döneminde düzen oluşturulmadan, kaotik bir yapı üzerine demokrasi inşa edilememektedir. Zayıf devletlerde yönetimin yerinden edilmesi ile birlikte devletin çökeceği bilinmelidir. Bu nedenle demokratik yapıya uygun yeni devlet kurumlarının inşası için önce düzenin inşa edilmesine çaba harcanmalıdır. Örneğin günümüzde, Irak'ın pek çok noktasında insanlar hukuki meselelerde devletin mahkemeleri yerine aşiret meclislerine gitmekte ve sorunlarını orada çözmeye çalışmaktadır.⁴⁸⁴

⁴⁸⁴ Wassim Bassem, "When Conflict Arises, These Iraqis Go to the Madeef" *Al-Monitor*, Ekim 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/10/iraq-madeef-tribes-host-disputes-politicians.html>.

Dolayısıyla Irak'ta sağlıklı bir devlet ve düzenden söz etmek mümkün olamamaktadır. Ancak Bush Doktrininin temel ilkelerinden biri de dünyada demokrasiyi yaygınlaştırmak için demokratik yapıların desteklenmesidir. İşgal sonrası Irak'ta var olan siyasi yapı, demokratik kurumlardan çok yerel, feodal ve otoriter örgütlenmeleri ön plana çıkarmıştır.

Otoriter yönetimler sonrası oluşan boşlukta yaşanabilecek güvensiz bir ortam, çatışmaları tetikleyebilmekte ve devletin yeniden yapılandırılmasını olumsuz etkilemektedir. Geçiş sürecindeki güven, güvenlik ve siyaset ortamı hangi tür siyaseti izleyen aktörlerin ön plana çıkacağına ve devletin yapılandırılma sürecine doğrudan etki etmektedir. Geçiş döneminde etkili olan siyasi grupların liderlerinin yeni dönem ile ilgili izlenecek politikalarda mutabakatı ve iş birliği oldukça önemlidir. Bu süreçlerde toplumların siyasi tutumlarını belirleyen sosyo-psikolojik etkenler de kesinlikle dikkate alınmalıdır. Toplulukların yerel, geleneksel ve otoriter siyasi örgütlenmeler yerine evrensel ve demokrat siyasi örgütlenmeleri takip etmeleri için buna uygun bir siyasi ortam oluşturulması olmazsa olmaz bir zorunluluktur. Unutulmamalıdır ki demokratlar olmadan demokrasi olamamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbas, Ziya. *Irak'ta Sii Merciliği'nin Siyasi Rolü*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013.
- Abdullah, Cemal Celal. *E1-Irak Beyn El-Tahrir ve El-Tedmir: İhtilal El-Irak Bidun Muafaka Meclis El-Emn*. Londra: Dar el-Hikme, 2011.
- Abdullah, Thabit A. J. *Dictatorship, Imperialism and Chaos: Iraq Since 1989*. Nova Scotia; London; New York; New York: Zed Books, 2006.
- Abdulzehre, Efyar İdris. *Müstakbel El-Tecrübe El-Destur Fi El-Irak*. Beyrut: Dar el-Mektebe el-Basair, 2011.
- Aggestam, Karen ve diğ. "The Arab State and Neo-Liberal Globalization." *The Arab State and Neo-Liberal Globalization: The Restructuring of State Power in the Middle East*, ed. Laura Guazzone ve Daniela Pioppi. Reading: Ithaca Press, 2012.
- Ağar, Abdullah. *İşid ve Irak*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.
- Akbaş, Zafer. *Irak Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*. Ankara: Barış Kitap, 2011.
- Ali, Zaid. *The Struggle for Iraq's Future: How Corruption, Incompetence and Sectarianism Have Undermined Democracy*. New Haven, Connecticut: Yale University Press, 2014.
- Allawi, Ali A. *The Occupation of Iraq: Winning the War, Losing the Peace*. New Haven [Conn.]: Yale University Press, 2007.
- Anderson, Ewan W. ve Liam D. Anderson. *An Atlas of Middle Eastern Affairs*. New York: Routledge, 2013.
- Anderson, Liam. "Ethnofederalism: The Worst Form of Institutional Arrangement...?" *International Security* c. 39, s. 1 (2014): 165–204.
- Anderson, Liam ve Gareth Stansfield. *The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy or Division?*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Anderson, Lisa. "The State in the Middle East and North Africa." *Comparative Politics* c. 20, s. 1 (1987): 1–18.
- Arato, Andrew. *Constitution Making under Occupation: The Politics of Imposed Revolution in Iraq*. New York: Columbia University Press, 2009.
- Arı, Tayyar. *Geçmişten günümüze Orta Doğu siyaset, savaş ve diplomasi*. İstanbul: Alfa, 2004.
- Athloğlu, Yasin. *Beşşar Esad Suriyesi'nde Reform : Demokratikleşme-Güvenlik İkilemi*. İstanbul: Tasam Yayınları, 2007.
- Aydani, Muntasır. *Kiyadat El-Entikal ve El-Tenmiye El-Siyasiyye El-Irak ve Lübnan Enmuvca*. Beyrut: el-Arif, 2012.

- Ayoob, Mohammed. "The Making, State Breaking, and State Failure." *Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World*, ed. Chester A. Crocker ve Fen Osler Hampson. Washington, D.C: United States Institute of Peace, 2007.
- Ayubi, Nazih N. *Over-Stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East*. London; New York: I.B.Tauris, 1996.
- Bacık, Gökhan. *Hybrid Sovereignty in the Arab Middle East: The Cases of Kuwait, Jordan, and Iraq*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- . *Yarım Kalan Devrim: Arap İsyanlarını Anlama Rehberi*. İstanbul: Ufuk Yayınları, 2015.
- Baker, James, Lee H. Hamilton ve The Iraq Study Group. *The Iraq Study Group Report*. Random House LLC, 2006.
- Barak, Oren. "Dilemmas of Security in Iraq." *Security Dialogue* c. 38, s. 4 (2007): 455–75.
- Baram, Amatzia. "Saddam's Power Structure: The Tikritis Before, During and After the War." *Iraq at the Crossroads: State and Society in the Shadow of Regime Change*, ed. Toby Dodge ve Steven Simon. London ; New York: Routledge, 2005.
- . "The Ruling Political Elite in Bathi Iraq, 1968-1986: The Changing Features of a Collective Profile." *International Journal of Middle East Studies* c. 21, s. 4 (1989): 447–93.
- . "Iraq 2003-2009: The US Between Baghdad, Al-Qa'idah and the Tribal Sahwah (Taslak Makale)." *Center for Iraq Studies*.
<http://iraq.haifa.ac.il/index.php/articles/19-iraq-2003-2009-the-us-between-baghdad-al-qaidah-and-the-tribal-sahwah.html>.
- Bassem, Wassim. "When Conflict Arises, These Iraqis Go to the Madeef" *Al-Monitor*, Ekim 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/10/iraq-madeef-tribes-host-disputes-politicans.html>.
- Baştürk, Levent ve diğ. *Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu*. Ankara: SETA, 2013.
- Batatu, Hanna. *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of Its Communists, Ba'athists and Free Officers*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1989.
- Bayati, Hamid ve Peter W. Galbraith. *From Dictatorship to Democracy: An Insider's Account of the Iraqi Opposition to Saddam*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011.
- Beblawi, Hazem. "The Rentier State in the Arab World." *The Arab State*, ed. Giacomo Luciani. Berkeley: Univ of California Pr, 1990.
- Bekir, Demir. "1990 Sonrası Rusya'sında Etno-Politik Ayrışma Süreci." *Akademik Araştırmalar Dergisi*, s. 6 (2000).
- Bengio, Ofra. *Saddam's Word Political Discourse in Iraq*. New York: Oxford University Press, 1998.

- Bensahel, Nora, Olga Oliker, Keith Crane, Richard R. Brennan ve Heather S. Gregg. *After Saddam: Prewar Planning and the Occupation of Iraq*. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2008.
- Berg, Bruce L. *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Boston: Allyn & Bacon, 2009.
- Bilgiç, Ali. “‘Güvenlik İkilemi’ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif.” *Uluslararası İlişkiler* c. 8, s. 29 (2011): 123–42.
- Bilgin, Nuri. *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*. İzmir: Ege Yayıncılık, 1994.
- . *Tarih ve Kolektif Bellek*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2013.
- Black, Edwin. *Banking on Baghdad: Inside Iraq's 7,000-Year History of War, Profit, and Conflict*. New Jersey: Dialog Press, 2008.
- Black, Ian. “Bahrain Protests Will Go Nowhere While the US Supports Its Government.” *The Guardian*, April 16, 2011, sec. World news. <http://www.theguardian.com/world/2011/apr/16/bahrain-protests-us-supports-government>.
- Boening, Astrid B. *The Arab Spring: Re-Balancing the Greater Euro-Mediterranean*. New York: Springer, 2014.
- Bottomore, Tom. *Elites and Society*. London ; New York: Routledge, 1993.
- Bourdieu, Pierre. *On the State: Lectures at the Collège de France 1989-1992*. Cambridge: Polity, 2015.
- Bowen, Jr Stuart W. *Hard Lessons: The Iraq Reconstruction Experience*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2009.
- Bozarslan, Hamit. *Ortadoğu : Bir Sıddet Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- . *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi: Arap İsyanlarından Önce ve Sonra*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Brancati, Dawn. “Can Federalism Stabilize Iraq?” *The Washington Quarterly* c. 27, s. 2 (2004): 5–21.
- Bremer, L. Paul ve Malcolm McConnell. *My Year in Iraq*. New York: Simon & Schuster, 2006.
- Brian Fishman. “Iranian Strategy in Iraq Politics and ‘Other Means.’” New York: U.S. Military Academy, 2013.
- Brigham, Robert K. *Iraq, Vietnam, and the Limits of American Power*. New York, NY: PublicAffairs, 2008.
- Brinkerhoff, Derick W. ve Arthur A. Goldsmith. “Clientelism, Patrimonialism and Democratic Governance.” Cambridge: Strategic Policy and Institutional Reform, 2002.
- Bromley, Simon. “Ortadoğu’da Devlet Sistemi.” *Ortadoğu Tarihi*, ed. Youssef M. Choueiri., 598–633. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2012.
- . *Rethinking Middle East Politics*. Austin: University of Texas Press, 1994.
- Brubaker, Rogers ve David Laitin. “Etnik ve Milliyetçi Şiddet.” *Doğu Batı: Düşünce Dergisi*, s. 44 (2008).

- Bruinessen, Martin Van. *Kürdistan Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Caferi, İbrahim. *Tecrübe Hukm*. Beyrut: Merkez Drasat el-Muşriq el-Arabi, 2008.
- Cairns, Ed ve Micheál Roe, eds. *The Role of Memory in Ethnic Conflict*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003.
- Cammett, Melani. *Compassionate Communalism: Welfare and Sectarianism in Lebanon*. Ithaca: Cornell University Press, 2014.
- Charrad, Mounira M. “Central and Local Patrimonialism State-Building in Kin-Based Societies.” *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* c. 636, s. 1 (2011): 49–68.
- Chesterman, Simon. *You, the People: The United Nations, Transitional Administration, and State-Building*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2005.
- Cole, Juan R. I. *The Ayatollahs and Democracy in Iraq*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.
- Cordell, Karl ve Stefan Wolff. *Ethnic Conflict: Causes, Consequences, and Responses*. Cambridge ; Malden, MA: Polity, 2010.
- Cordesman, Anthony H. ve Ahmed S. Hashim. *Iraq: Sanctions and Beyond*. Boulder, Colo: Westview Press, 1997.
- Cordesman, Anthony H. ve Sam Khazai. *Iraq in Crisis*. Washington, DC: Center for Strategic & International Studies, 2014.
- Çakır, Ruşen. “Ortadoğu’nun Geleceğini Şiiler Mi Belirleyecek? | Ruşen Çakır | Gazete Vatan” Ekim 2006. <http://www.gazetevatan.com/rusen-cakir-91488-yazar-yazisi-ortadogu-nun-gelecegini-siiler-mi-belirleyecek/>.
- Çetin, Halis. *Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu*. İstanbul: İletişim, 2012.
- Çevik, Abdülkadir. *Politik Psikoloji*. Ankara: Dost Kitabevi, 2010.
- Dağıstani, Mirfet Ali. *El-Devle El-Irakkiye El-Hadife ve El-Muşkile El-Destur*. Beyrut: Dar el-Hikme el-Hurre, 2012.
- Danış, Didem. “İrak’ta Savaşın Göz Ardı Edilen Bedeli: Göç ve Yetişmiş İnsan Gücünün Kaybı.” *Amerikan İşgalinin Ardından Irak’ta Devlet İnşası ve Güvenlik*, ed. Muharrem Hilmi Özev. İstanbul: Tasam Yayınları, 2011.
- Davis, Eric. *Memories of State: Politics, History, and Collective Identity in Modern Iraq*. Berkeley: University of California Press, 2005.
- Davison, Roderic H. “Where Is the Middle East?” *Foreign Affairs*, Temmuz 1960. <http://www.foreignaffairs.com/articles/71575/roderic-h-davison/where-is-the-middle-east>.
- Davutoğlu, Ahmet. “Medeniyetlerin Ben-İdrakı.” *Divan* c. 1, s. 3 (1997): 1–53.
- Dawisha, Adeed. *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair*. Princeton University Press, 2003.
- . *Iraq: A Political History*. New Jersey: Princeton University Press, 2013.
- . “Iraq: A Vote Against Sectarianism.” *Journal of Democracy* c. 21, s. 3 (2010): 26–40.

- Dawisha, A. ve Larry Jay Diamond. "Iraq's Year of Voting Dangerously." *Journal of Democracy* c. 17, s. 2 (2006): 89–103.
- Dawood, Hosham. "The State-Ization of the Tribe and the Tribalization of the State: The Case of Iraq." *Tribes & Power: Nationalism & Ethnicity in the Middle East*, ed. Jabar Faleh A. , Dawod Hosham. London: Saqi Books, 2002.
- . "Nouri AL Maliki : The Construction and Deconstruction of Power in Iraq." *Near East Quarterly*, (2012): 1–6.
- Dede, Orhan. "Balkanlılaşmadan Avrupalılaşmaya Avrupa Birliği-Balkan Ülkeleri İlişkileri | BİLGESAM." Accessed November 16, 2014.
http://www.bilgesam.org/incele/140/-balkanlilasmadan-avrupalilasmaya-avrupa-birligi-balkan-ulkeleri-iliskileri/#.VGfZ9PmsU_Z.
- Diamond, Larry. "Lessons from Iraq." *Journal of Democracy* c. 16, s. 1 (2005): 9–23.
- . *Squandered Victory: The American Occupation and the Bungled Effort to Bring Democracy to Iraq*. New York: Times Books, 2005.
- Dinçer, Osman Bahadır ve Ömer Faruk Topal. "Genişleyen Şiddet ve Derinleşen Ayrılıklar 30 Nisan Seçimlerinin Ardından Irak'ın Belirsiz Geleceği." Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), 2014.
- Dodge, Toby. "From the 'Arab Awakening' to the Arab Spring; the Post-Colonial State in the Middle East." *LSE IDEAS*, May 2012, 5–11.
- . *Inventing Iraq: The Failure of Nation Building and a History Denied*. New York: Columbia University Press, 2005.
- . "Iraq's Road Back to Dictatorship." *Survival* 54, no. 3 (2012): 147–68.
doi:10.1080/00396338.2012.690990.
- . "The Social Ontology of Late Colonialism: Tribes and Mandated States in Iraq." In *Tribes & Power: Nationalism & Ethnicity in the Middle East*, Jabar Faleh A. , Dawod Hosham. London: Saqi Books, 2002.
- . *Iraq's Future: The Aftermath of Regime Change*. London; New York: Routledge, 2005.
- Dodge, Toby ve International Institute for Strategic Studies. *Iraq: From War to a New Authoritarianism*. London: International Institute for Strategic Studies, Routledge, 2012.
- Doran, Christopher. *Making the World Safe for Capitalism: How Iraq Threatened the US Economic Empire and Had to Be Destroyed*. London : New York: Pluto Press, 2012.
- Duman, Selçuk. 2. *Mesrutiyet'ten İngiliz Mandaterligine Irak (1908-1922)*. Ankara: Berikan Yayinlari, 2000.
- Efrati, Noga. "Women under the Monarchy: A Backdrop for Post-Saddam Events." *Iraq Between Occupations: Perspectives from 1920 to the Present*, ed. Amatzia Baram, Achim Rohde ve Ronen Zeidel. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Ehrenberg, John. *The Iraq Papers*. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2010.

- Eş'al, Abdullah. *El-Kadaya 'l-Kanuniyye Ve's-Siyasiyye Fi'l-Irak El-Muhtel*. Şam: Dar el-Fikre, 2010.
- Elibüyük, Mesut. "Orta Doğu'nun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri, Önemi." *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* c. 1, s. 1 (2003): 129–56.
- Elliot, Matthew. *Independent Iraq: British Influence from 1941-1958*. London: I. B. Tauris, 1996.
- Erdmann, Gero ve Ulf Angel. "Neopatrimonialism Revisited – Beyond a Catch-All Concept." *Giga Working Papers*. Hamburg: German Institute of Global and Area Studies, 2006.
- Erhan, Çağrı. "Broader Middle East And North Africa Initiative and Beyond." *Perceptions* c. 10, s. 3 (2005).
- Ertugay, Fatih. "Siyaset." *Siyaset Bilimi*, ed. Halis Çetin. Ankara: Orion Kitabevi, 2011.
- Farouk-Sluglett, Marion ve Peter Sluglett. *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship*. London; New York: I. B. Tauris, 2001.
- . "The Transformation of Land Tenure and Rural Social Structure in Central and Southern Iraq, C. 1870-1958." *International Journal of Middle East Studies* c. 15, s. 4 (1983): 491–505.
- Fontan, Victoria. *Voices from Post-Saddam Iraq: Living with Terrorism, Insurgency, and New Forms of Tyranny*. Westport, Conn: Praeger, 2008.
- Fukuyama, Francis. *Devlet inşası: 21. yüzyılda dünya düzeni ve yönetim*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- Galbraith, Peter W. *Irak'ın sonu: ulus devletlerin çöküşü mü?*. İstanbul: Doğan Kitap, 2007.
- Gallina, Nicole. "Political Elites in Eastern Central Europe: Paving the Way for 'Negative Europeanisation?'" *Contemporary European Studies* c. 2, s. 2 (2007): 75–91.
- Geertz, Clifford. "Primordial Ties." *Ethnicity*, ed. John Hutchinson ve Anthony Smith. Oxford ; New York: Oxford University Press, 1996.
- Forman, Johanna Mendelson. "Striking Out in Baghdad: How Postconflict Reconstruction Went Awry." In *Nation-Building: Beyond Afghanistan and Iraq*, Francis Fukuyama. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2005.
- Gause, F. Gregory. "Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War." Doha: Brookings Doha Center, 2014.
- Ghanim, David. *Iraq's Dysfunctional Democracy*. Santa Barbara, Calif.: Praeger, 2011.
- Glenn, E. Rebinson. "Identity Politics and the War in Iraq." *The Three Circles of War: Understanding the Dynamics of Conflict in Iraq*, ed. Heather Gregg. Washington, D.C: Potomac Books, 2010.
- Gözenç, Selami, Günel Nurten ve Yasemin Özdemir. *Güneybatı Asya "Orta Doğu" Ülkeler Coğrafyası*. İstanbul: Der Yayın, 2006.

- Gunter, Michael M. *The Kurds Ascending: The Evolving Solution to the Kurdish Problem in Iraq and Turkey*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.
- Haddad, Bassam ve Ella Wind. "The Fragmented State of the Syrian Opposition." *Beyond the Arab Spring: The Evolving Ruling Bargain in the Middle East*, ed. Mehran Kamrava. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2014.
- Haddad, Fanar. *Sectarianism in Iraq: Antagonistic Visions of Unity*. New York: Columbia University Press, 2011.
- . "Sectarian Relations in Arab Iraq: Contextualising the Civil War of 2006–2007." *British Journal of Middle Eastern Studies* 40, no. 2 (2013): 115–38.
- . "A Sectarian Awakening: Reinventing Sunni Identity in Iraq After 2003" <http://www.hudson.org/research/10544-a-sectarian-awakening-reinventing-sunni-identity-in-iraq-after-2003>.
- . "Sectarian Relations and Sunni Identity in Post-Civil War Iraq." *Sectarian Politics in the Persian Gulf*, ed. Laurence Potter. New York: Oxford University Press, 2014.
- Hampson, Fen Osler, ve David Mendeloff. "Intervention and the Nation-Building Debate." *Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World*, ed. Chester A. Crocker ve Fen Osler Hampson. Washington, D.C: United States Institute of Peace, 2007.
- Harik, Iliya. "The Orgins of the Arab State System." *The Arab State*, ed. Giacomo Luciani. Berkeley: Routledge, 1990.
- Hashimi, Rasool M. H., ve Alfred L. Edwards. "Land Reform in Iraq: Economic and Social Implications." *Land Economics* c. 37, s. 1 (1961): 68–81.
- Hasasu, Can. "Türkmenlerin 14 Temmuz Travması." *Al Jazeera Turk*, n.d. <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/turkmenlerin-14-temmuz-travmasi>.
- Hechter, Michael ve Nika Kabiri. "Attaining Social Order in Iraq." In *Order, Conflict, and Violence*, ed. Stathis N. Kalyvas, Ian Shapiro ve Tarek Masoud. Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2008.
- Henry, Clement M., ve Robert Springborg. *Globalization and the Politics of Development in the Middle East*. Cambridge University Press, 2001.
- Herring, Eric ve Glen Rangwala. *Iraq in Fragments: The Occupation and Its Legacy*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2006.
- Heydemann, Steven. "War, Institutions, and Social Change in the Middle East." *War, Institutions, and Social Change in the Middle East*, ed. Steven Heydemann. Berkeley: University of California Press, 2000.
- Higley, John ve Michael G. Burton. "The Elite Variable in Democratic Transitions and Breakdowns." *American Sociological Review* c. 54, s. 1 (1989): 17–32.
- Hiro, Dilip. *Iraq: A Report from the Inside*. London: Granta Books, 2003.
- Hiyali, Nuraldin. *El- Meşari' El-Kübra Litaksim El-Irak ve Muhafazatih*. Bağdat, 2011.
- Horowitz, Donald L. *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press, 1985.

- Hussein, Abdulkhalik. *Al-Taiḥiyye Al-Siyasiye Mushkile Al-Hukm Fi Al-Iraq*. Bağdat: Dar Mezopotamya, 2011.
- Hürmüzlü, Erşat. *Irak'ta Türkmen gerçeği*. İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları, 2006.
- Hymans, Jacques E. C. "Assessing North Korean Nuclear Intentions and Capacities: A New Approach." *Journal of East Asian Studies* c. 8, s. 2 (2008): 259–92.
- Inanç, Zeri ve Çeto Özel. *Dünya Basınında Irak (2003-2005)*. İstanbul: Doz Basım Yayın, 2006.
- "Inside Saddam Hussein's House of Horrors." *Aaron's Worldwide Adventures*, <http://www.aaronswadventures.com/2012/10/saddam-hussein-kurdish-genocide/>.
- Irak Anayasası. *Mtvadat El-Destur El-Daim*. Bağdat: Ma'had el-Drasat el-Stratejiyye, 2006.
- "Irak'ın 'Beyin Takımı' Yok Oldu." *Hürriyet*, Ekim 2013. <http://www.hurriyet.com.tr/planet/24893703.asp>.
- "Irak'ta Taraflar Anlaştı." *Al Jazeera Turk*, Kasım 2012. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/irakta-taraflar-anlasti>.
- "Iraqi Constitution" http://www.iraqnationality.gov.iq/attach/iraqi_constitution.pdf.
- "Iraq's Barzani Says Kurds Ready to Fight over Disputed City." *Today's Zaman*, November 12, 2012. http://www.todayszaman.com/world_iraqs-barzani-says-kurds-ready-to-fight-over-disputed-city_300806.html.
- "Iraq: The Changing Plan." *Council on Foreign Relations*. December 25, 2013. <http://www.cfr.org/iraq/iraq-changing-plan/p7679>.
- Ismael, Tareq Y. ve Jacqueline S. Ismael. *The Iraqi Predicament: People in the Quagmire of Power Politics*. London ; Sterling, Va: Pluto Press, 2004.
- Ismael, Tareq Y. *The Rise and Fall of the Communist Party of Iraq*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- İpek, Pınar. "İşgal Sonrası Irak'ta Devletleşme Sorunlarının Kuramsal İncelemesi ve Petrol Zenginliğinin Etkileri." *Ortadoğu Etütleri* c. 3, s. 1 (Temmuz 2011): 61–90.
- Jabar, Faleh A. "Clerics, Tribes, Ideologues and Urban Dwellers in the South of Iraq: The Potential for Rebellion." In *Iraq at the Crossroads: State and Society in the Shadow of Regime Change*, Toby Dodge ve Steven Simon. London ; New York: Routledge, 2005.
- . "Mtvadat El-Destur El-Daim." In *Ma'zak El-Destur: Nakd ve Tahlil*. Bağdat: Ma'had el-Drasat el-Stratejiyye, 2006.
- . "Sheikh and Ideologues: Deconstruction and Reconstruction of Tribes under Patrimonial Totalitarianism in Iraq, 1968-1998." In *Tribes & Power: Nationalism & Ethnicity in the Middle East*, Jabar Faleh A. , Dawod Hosham. London: Saqi Books, 2002.
- . "How Saddam Keeps Power in Iraq." *Le Monde Diplomatique*, Ekim 2002. <http://mondediplo.com/2002/10/02saddam>.

- . “Religion, Sect, Ethnicity and Tribe : The Uncertainties of Identity Politics in the New Society.” In *Iraq, Democracy and the Future of the Muslim World*, Ali Paya ve John L. Esposito. London: Routledge, 2011.
- . *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2000.
- Jeremy M. Sharp. “The Iraqi Security Forces: The Challenge of Sectarian and Ethnic Influences.” Congressional Research Service, 2007.
- Jesse, Neal G., and Kristen Williams. *Ethnic Conflict: A Systematic Approach to Cases of Conflict*. Washington, DC: CQ Press, 2010.
- Jones, Toby C.. “Saudi-Iraq Relations: Devolving Chaos or Acrimonious Stability.” *Iraq, Its Neighbors, and The United States: Competition, Crisis, and The Reordering of Power*, ed. J. Henri Barkey ve B. Scott Lasansky. Washington, D.C: United States Institute of Peace, 2011.
- Juneau, Thomas. “Yemen and the Arab Spring.” *Beyond the Arab Spring: The Evolving Ruling Bargain in the Middle East*, ed. Mehran Kamrava. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2014.
- Kalaycı, Hüseyin. “Etnisite ve Ulus Karşılaştırması.” *Doğu Batı: Düşünce Dergisi*, s. 44 (2008).
- Kapani, Münci. *Politika bilimine giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2002.
- Karim, Thair. “Tribes and Nationalism: Tribal Political Culture and Behaviour in Iraq, 1914-20.” *Tribes & Power: Nationalism & Ethnicity in the Middle East*, ed. Jabar Faleh A. , Dawod Hosham. London: Saqi Books, 2002.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- . “The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908.” *International Journal of Middle East Studies* 3, no. 3 (1972): 243–81.
- Kaufmann, Chaim. “A Security Dilemma: Ethnic Partitioning in Iraq.” *Harvard International Review* c. 28, s. 4 (2007): 44–49.
- . “Possible and Impossible Solutions to Ethnic Wars.” *International Security* c. 20, s. 4 (1996): 136–75.
- . “Separating Iraqis, Saving Iraq.” *Foreign Affairs* c. 85, s. 4 (2006): 156–60.
- Kaufman, Stuart J. “Ethnicity as a Generator of Conflict.” In *Routledge Handbook of Ethnic Conflict*, Karl Cordell ve Stefan Wolff. Abingdon, Oxon, England ; New York: Routledge, 2010.
- . *Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War*. New York: Cornell University Press, 2001.
- Kaya, İbrahim. “Irak Savaşı'nda Meşruiyet ve Cenevre Hukuku.” *Irak Krizi (2002-2003)*, ed. Ümit Özdağ, Sedat Laçiner ve Serhat Erkmén. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2003.
- Kay, Sean. “Ontological Security and Peace-Building in Northern Ireland.” *Contemporary Security Policy* c. 33, s. 2 (2012): 236–63.
- Kedourie, Elie. “Anti-Shiism in Iraq under the Monarchy.” *Middle Eastern Studies* c. 24, s. 2 (1988): 249–53.

- Khalil, Samir. *Republic of Fear: The Inside Story of Saddam's Iraq*. New York: Pantheon Books, 1990.
- Kırdar, Nemir. *Saving Iraq: Rebuilding a Broken Nation*. London: Phoenix, 2010.
- Kinnvall, Catarina. *Globalization and Religious Nationalism in India: The Search for Ontological Security*. New York: Routledge, 2006.
- Kirişçi, Kemal ve Gareth M. Winrow. *Kürt sorunu: kökeni ve gelişimi*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1997.
- Krolikowski, Alanna. "State Personhood in Ontological Security Theories of International Relations and Chinese Nationalism: A Sceptical View." *The Chinese Journal of International Politics* c. 2, s. 1 (2013): 109–33.
- Kronenfeld, Sami ve Yoel Guzansky. "Yemen: A Mirror to the Future of the Arab Spring." *Military and Strategic Affairs* c. 6, s. 3 (2014): 79–99.
- Kukis, Mark. *Voices from Iraq: A People's History, 2003-2009*. New York: Columbia University Press, 2011.
- Kurt, Burcu. "Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu." *Akademik Orta Doğu* c. 1, s. 2 (2007): 161–205.
- Kurubaş, Erol. "Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki." *Doğu Batı: Düşünce Dergisi*, s. 44 (2008).
- Lake, David A., ve Donald Rothchild. "Containing Fear: The Origins and Management of Ethnic Conflict." *International Security* c. 21, s. 2 (1996): 41–75.
- Lake, David A, and Donald Rothchild. *The International Spread of Ethnic Conflict: Fear, Diffusion, and Scalation*. Princeton: Princeton University Press, 1998.
- Laub, Zachary. "Yemen in Crisis." *Council on Foreign Relations*, Haziran 2015. <http://www.cfr.org/yemen/yemen-crisis/p36488>.
- Leichtová, Magdaléna, Linda Piknerová, and Martina Ponížilová. "Limits of Human Development in Weak States: A Conceptual Evaluation." *International Studies* c. 49, s. 1–2 (2012): 1–22.
- Leitich, Keith A. "Bush Doctrine." *The Iraq War Encyclopedia*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2013.
- Lijphart, Arend. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven: Yale University Press, 1999.
- . *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Los Angeles: University of California Press, 1975.
- Long, Jerry M. *Saddam's War of Words: Politics, Religion, and the Iraqi Invasion of Kuwait*. Austin: University of Texas Press, 2004.
- Lukitz, Liora. *Iraq: The Search for National Identity*. London; Portland, Ore.: Routledge, 1995.
- Lupovici, Amir. "Ontological Security and the Israeli-Palestinian Peace Process." *Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties*, ed. Bahar Rumelili. London ; New York: Routledge, 2015.
- Maalouf, Amin. *On Identity*. London: Random House UK, 2000.

- Mackey, Sandra. *The Reckoning: Iraq and the Legacy of Saddam Hussein*. New York, NY: W. W. Norton & Company, 2003.
- Mamouri, Ali. "Iraq's Identity Crisis in Symbols." *Al-Monitor*, August 9, 2013. <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2013/09/iraq-identity-crisis-symbols.html>.
- Mansfield, Edward D., ve Jack Snyder. "Trubulent Transition: Why Emerging Democracies Go to War." In *Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World*, ed. Chester A. Crocker ve Fen Osler Hampson. Washington, D.C: United States Institute of Peace, 2007.
- Marashi, Ibrahim. "Dynamics of Iraq's Media: Ethno-Sectarian Violence, Political Islam, Public Advocacy, and Globalization,." International Policy Fellowship Program. Budapeşte: Open Society Institute, 2007.
- . "Iraq's Security and Intelligence Network: A Guide and Analysis." *Middle East Review of International Affairs* c. 6, s. 3 (2002).
- Marashi, Ibrahim ve Sammy Salama. *Iraq's Armed Forces: An Analytical History*. London; New York: Routledge, 2008.
- Marcovitz, Hal. *The Arab Spring Uprisings*. San Diego, CA: Referencepoint Press, 2013.
- Marr, Phebe. "One Iraq or Many: What Has Happened to Iraqi Identity?" *Iraq Between Occupations: Perspectives from 1920 to the Present*, ed. Amatzia Baram, Achim Rohde ve Ronen Zeidel. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- . *The Modern History of Iraq*. Boulder, CO: Westview Press, 2012.
- Mazman, İbrahim. "Max Weber's Ideal Types: Patrimonialism, Sultanism, and Bureaucracy." *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* c. 3, s. 1 (2013): 16–36.
- Metz, Helen Chapin. *Iraq, a Country Study*. DA Pam: United States Secretary of the Army, 1990.
- Migdal, Joel S. *State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2001.
- . *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. New Jersey: Princeton University Press, 1988.
- Mitchell, Paul, Geoffrey Evans ve Brendan O'Leary. "Extremist Outbidding in Ethnic Party Systems Is Not Inevitable: Tribune Parties in Northern Ireland." *Political Studies* c. 57, s. 2 (2009): 397–421.
- Mitzen, Jennifer. "Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma." *European Journal of International Relations* c. 12, s. 3 (2006): 341–70.
- Milani, Mohsen M. "Iran's Strategies and Objectives in Post Saddam Iraq." *Iraq, Its Neighbors, and The United States: Competition, Crisis, and The Reordering of Power*, ed. J. Henri Barkey ve B. Scott Lasansky. Washington, D.C: United States Institute of Peace, 2011.

- Mūsawī, Muḥsin Ğasim. *Reading Iraq: Culture and Power in Conflict*. London: I.B. Tauris, 2006.
- Nakash, Yitzhak. *Irak'ta Pandora'nın Kutusu Siiler*. Ankara: Elips Kitap, 2005.
- Nakip, Mahir. "The Identity of Kirkuk." *Proceedings of the International Conference on the New Iraq*, ed. Fuat Aksu ve Nurşin Ateşoğlu Güney. İstanbul: Foundation for Middle East and Balkan Studies, 2005.
- Ndulo, Muna ve Sara Lulo. "Free and Fair Elections, Violence and Conflict." *Cornell Law Faculty Publications*, s. 51 (2010): 155–71.
- Nissen, Hans J., ve Peter Heine. *From Mesopotamia to Iraq: A Concise History*. Chicago: University Of Chicago Press, 2009.
- "Nuceyfi: Sünniler Irak Hükümetine Güvenmiyor." *Al Jazeera Türk*. Ekim 6, 2015. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/nuceyfi-sunniler-irak-hukumetine-guvenmiyor>.
- O'Sullivan, Christopher D. *Colin Powell: American Power and Intervention from Vietnam to Iraq*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2009.
- Ottaway, Marina ve Danial Kaysi. "The State of Iraq." Washington, DC: Carnegie Endowment, 2012.
- Owen, Roger. *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*. London; New York: Routledge, 2004.
- Owen, Roger, and Şevket Pamuk. *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2002.
- Oxford Research International. "National Survey of Iraq February 2004." *BBC News*, http://news.bbc.co.uk/nol/shared/bsp/hi/pdfs/15_03_04_iraqsurvey.pdf.
- Özcan, Mesut. "Irak: Ortadoğu'nun Etnik ve Kültürel Minyatürü." *Değişen Toplumlar, Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*, ed. Fulya Atacan. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2004.
- Özerdem, Alpaslan. *Savaş Sonrası Yeniden Yapılanma: Eski Savaşçıların Silahsızlandırılması, Terhisi ve Yeniden Entegrasyonu*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2013.
- Özhan, Taha ve Gökhan Çetinsaya. *İşgalin 6. Yılında Irak*. Ankara: Seta, 2009.
- Özpek, Burak Bilgehan. "Ortadoğu'da Devlet ve Acılar." *Ortadoğu Analiz* c. 7, s. 66 (2015): 82–85.
- Pak Kimchoeun. "Accountability and Neo-Patrimonialism in Cambodia: A Critical Literature Review." Phnom Penh: Cambodia Development Resource Institute, 2007.
- Pappe, Ilan. *Ortadoğu'yu anlamak*. İstanbul: NTV Yayınları, 2009.
- Parekh, Bhikhu. *A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Polk, William R. *Understanding Iraq: The Whole Sweep of Iraqi History from Genghis Khan's Mongols to the Ottoman Turks to the British Mandate to the American Occupation*. New York: Harper Collins, 2005.

- Pollack, Kenneth M. "Iraq: The Roller-Coaster of Democracy." *The Arab Awakening: America and the Transformation of the Middle East*, ed. Kenneth M. Pollack ve diğ. Washington, DC: Brookings Institution Press, 2011.
- Pool, David. "From Elite to Class, The Transformation of Iraqi Political Leadership," Abbas Kelidar. London: Billing&Sons Ltd, 1979.
- Posen, Barry R. "The Security Dilemma and Ethnic Conflict." *Survival* c. 35, s. 1 (1993): 27–47.
- Pradhan, Bansidhar. "Saddam Sonrası Irak'ta Demokratikleşme." In *Amerikan İşgalinin Ardından Irak'ta Devlet İnşası ve Güvenlik*, ed. Muharrem Hilmi Özev. İstanbul Tasam Yayınları, 2011.
- Rear, Michael. *Intervention, Ethnic Conflict and State-Building in Iraq: A Paradigm for the Post-Colonial State*. New York: Routledge, 2008.
- Reçber, Sercan. "Irak'a Yönelik Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuk Açısından Geçerliliği." *Uluslararası Hukuk ve Politika* c. 4, s. 13 (2008): 55–75.
- Reilly, Benjamin. "Elections in Post-Conflict Scenarios: Constraints and Dangers." *International Peacekeeping* c. 9, s. 2 (2002): 118–39.
- . "Post-War Elections: Uncertain Turning Points of Transition." *From War to Democracy: Dilemmas of Peacebuilding*, ed. Anna Jarstad ve Timothy D. Sisk. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Roe, Paul. *Ethnic Violence and the Societal Security Dilemma*. New York: Routledge, 2005.
- Ross, Michael L. "Does Oil Hinder Democracy?" *World Politics* 53, no. 3 (Nisan 2001): 325–61.
- Rotberg, Robert I. "The Challenge of Weak, Failing, and Collapsed States." *Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World*, ed. Chester A. Crocker ve Fen Osler Hampson. Washington, D.C: United States Institute of Peace, 2007.
- Ruane, Joseph, and Jennifer Todd. "Ethnicity and Religion." *Routledge Handbook of Ethnic Conflict*, ed. Karl Cordell ve Stefan Wolff. Abingdon, Oxon, England ; New York: Routledge, 2010.
- Rumelili, Bahar. "Conclusion." *Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties*, ed. Bahar Rumelili. London ; New York: Routledge, 2015.
- . "Ontological (In)security and Peace Anxieties: A Framework for Conflict Resolution." *Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties*, ed. Bahar Rumelili. London ; New York: Routledge, 2015.
- Rumsfeld, Donald. *Known and Unknown Deluxe: A Memoir*. New York: Penguin, 2011.
- Ryan, David ve Patrick Kiely, *America and Iraq: Policy-Making, Intervention and Regional Politics*. London: Routledge, 2009.
- Saatçi, Suphi. *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*. İstanbul: Otuken Yayınları, 2003.

- “Saddams Tanks in the Mountains of Iraqi Kurdistan.” *Encyclopedia of Safety*, <http://survincity.com/2012/05/saddams-tanks-in-the-mountains-of-iraqi-kurdistan/>.
- Sa’di, Ali. *Hizam El-Nar: El-Caferi ve El-Irak El-Cedid*. Beyrut: el-Arif Matbuat, 2009.
- Salihi, Emin. “Irak Devletini 2003 Sonrası Yeniden Yapılandırma Süreci ve Çatışma.” In *Degisen Orta Dogu’da Degismeyen Sorunlar (Irak İşgalinden Arap Baharına)*, ed. Yasin Atlioğlu ve Yavuz Yıldırım. Bursa: Dora Yayıncılık, 2014.
- . “Irak’ta Hükümet Oluşum Sürecinde Komşu Ülkelerin Etkisi.” *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi- Bilgesam*, Ekim 10, 2010. http://www.bilgesam.org/incele/1192/-irak%C2%92ta-hukumet-olusum-surecinde-komsu-ulkelerin-etkisi/#.Vf6RSd_t1Bc.
- . “Irak’ta Seçim Süreci, Yeni Hükümet ve İstikrar (!).” *Bilgesam*, Mart 1, 2011. <http://www.bilgesam.org/incele/1185/-irak%C2%92ta-secim-sureci--yeni-hukumet-ve-istikrar--!-/#.VZVFsvnt1Bd>.
- Salucci, Ilario. *Irak’ta Solun Tarihi*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005.
- Saouli, Adham. “Syria’s Predicament: State (de-) Formation, International Rivalries, and the Political Solution.” In *Syria’s Predicament: State (de-) Formation, International Rivalries, and the Political Solution*. Qatar University: Sharaka project and the Gulf Studies Program at the College of Arts and Science, 2013.
- . *The Arab State: Dilemmas of Late Formation*. New York: Routledge, 2012.
- Sarı Ertem, Helin. “Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: ‘Kimliğin Güvenliği’ ve ‘Güvenliğin Kimliği.’” *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, s. 16 (2012): 177–237.
- Sartori, Giovanni. *Demokrasi teorisine geri dönüş*. Ankara: Yetkin Yayınları, 1996.
- “Saudi King Salman Issues Major Royal Orders.” *Al-Arabiya News*, January 29, 2015. <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2015/01/29/Saudi-Arabia-to-announce-royal-orders-by-King-Salman.html>.
- Schwarz, Rolf. “State Formation Processes in Rentier States: The Middle Eastern Case.” Geneva, 2004.
- Sharabi, Hisham. *Neopatriarchy: A Theory of Distorted Change in Arab Society*. New York: Oxford University Press, 1992.
- Sherzad, A. “The Kurdish Movement in Iraq: 1975-88.” *The Kurds: A Contemporary Overview*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl. London: Routledge, 1992.
- Shmrany, Ali Mohammad. *Sraa’ Al-A’dhdad: Alma’ardhah Al-Iraqiah Ba’d Harb Al-Khalij*. London: Dar al-Hekme, 2003.
- Silverfarb, Daniel, and Majid Khadduri. *Britain’s Informal Empire in the Middle East: A Case Study of Iraq 1929-1941*. New York, NY: Oxford University Press, 1986.

- Sissons, Miranda ve Abdulrazzaq Al-Saiedi. "Iraq a Bitter Legacy: Lessons of De-Baathification in Iraq." New York, NY: International Center for Transitional Justice, 2013.
- Simon, Reeve Spector. *Iraq Between the Two World Wars: The Militarist Origins of Tyranny*. New York: Columbia University Press, 2004.
- Sluglett, Peter. *Britain in Iraq: Contriving King and Country*. New York: Columbia University Press, 2007.
- Smith, Anthony D. *Ulusların etnik kökeni*. Ankara: Dost Kitabevi, 2002.
- Snyder, Jack. "Nationalism and Crises of the Post Soviet State." *Ethnic Conflict and International Security*, ed. Michael Edward Brown. Cambridge, Mass: Princeton University Press, 1993.
- Somersan, Semra. "Babil Kulesi'nde Etnilerden Ulus-Devletlere." *Doğu Batı: Düşünce Dergisi*, s. 44 (2008).
- Sorensen, Georg. *Democracy and Democratization: Processes and Prospects in a Changing World*, Boulder, Colo: Westview Press, 2007.
- . "State Transformation and New Security Dilemmas." *Globalization, Security, And The Nation-State: Paradigms In Transition*, ed. Ersel Aydinli, James N. Rosenau. Albany, NY: State Univ of New York Pr, 2005.
- . "War and State-Making: Why Doesn't It Work in the Third World?" *Security Dialogue* 32, no. 3 (2001): 341–54.
- Springborg, Robert. *Oil and Democracy in Iraq*. London: Saqi Books, 2007.
- Stansfield, Gareth. *Iraq: People, History, Politics*. Cambridge: Polity Press, 2007.
- Straub, Christopher C. "Events Leading to the Outbreak of the 1920 Revolt (1918-1920)." *Iraq in Turmoil: Historical Perspectives of Dr. Ali Al-Wardi, From the Ottoman Empire to King Feisal*, ed. Cdr Youssef Aboul-Enein. Annapolis, Md: Naval Institute Press, 2012.
- "Syria: Mapping the Conflict." *BBC News*, Temmuz 2015.
<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22798391>.
- Şahin, Yakup. "Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar: Teorik Bir Giriş." *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* c. 1, s. 1 (2013).
- Tanrıverdi Yaşar, Nebahat. "Libya'da İkinci İç Savaş ve Siyasi Çözüm Arayışı." *Ortadoğu Analiz* c. 7, s. 71 (Kasım-Aralık 2015): 75–77.
- Tarbush, Mohammad A. *Role Of The Military In Politics*. London: Routledge, 1982.
- Taştan, Yahya Kemal. "Etnisite Kuramları." *Düşünce Dünyasında Türkiz*, s. 6 (2010): 199–228.
- Taylor, Scott. *Among the "Others": Encounters with the Forgotten Turkmen of Iraq*. Ottawa: Esprit de Corps Books, 2004.
- Terrill, Andrew. "Nationalism, Sectarianism, and the Future of U.S. Presence in Post-Saddam Iraq." *The Strategic Studies Institute*, 2003.
- Tilly, Charles. *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*. B. Blackwell, 1990.

- . “War Making and State Making as Organized Crime.” *Bringing the State Back In*, ed. Evans, Peter B.; Rueschemeyer, Dietrich; Skocpol, Theda. Cambridge Cambridgeshire; New York: Cambridge University Press, 1985.
- Tok, Nafiz. *Kültür, kimlik ve siyaset: Kültüre ilişkin meseleler için kimlik temelli bir yaklaşım*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.
- Tripp, Charles. *A History of Iraq*. Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press, 2007.
- “United Nations Peacekeeping Operations.” *United Nations*, <http://www.un.org/en/peacekeeping/operations/present.shtml>.
- Uzun, Turgay. “Uluslar ve Milliyetçilikler.” *Siyaset Bilimi*, ed. Halis Çetin. Ankara: Orion Kitabevi, 2011.
- Vandewalle, Dirk. “Beyond the Civil War in Libya: Toward a New Ruling Bargain.” *Beyond the Arab Spring: The Evolving Ruling Bargain in the Middle East*, ed. Mehran Kamrava. London: Oxford University Press, 2014.
- Van Evera, Stephen. “Hypotheses on Nationalism and War.” *International Security* c. 18, s. 4: 5–39.
- Varshney, Ashutosh. “Ethnicity and Ethnic Conflict.” *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, ed. Carles Boix ve Susan C. Stokes. Oxford; New York: Oxford University Press, 2009.
- Visser, Reidar. *A Responsible End?: The United States and the Iraqi Transition, 2005-2010*. Charlottesville, VA: Just World Books, 2010.
- Volkan, Vamik D. “İntihar Bombacıları.” *Akademik Orta Doğu* c. 4, s. 2 (2010): 1–8.
- . *Kanbağı: etnik gururdan etnik teröre*. İstanbul: Bağlam, 1999.
- . *Körü körüne inanç: kriz ve terör dönemlerinde geniş gruplar ve liderleri*. İstanbul: Okuyan Us, 2005.
- Wardi, Ali. *Akhlaq: Al-Da’i’ Min Al-Mawarid Al-Khalafiyah*. London: Al Warrack Publishing, 2007.
- Wimmer, Andreas. *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict: Shadows of Modernity*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2002.
- . “Democracy and Ethno-Religious Conflict in Iraq.” Sociology presented at the Development and the Rule of Law, Stanford University, 2003.
- Wing, Joel. “Musings on Iraq: Sunni Identity Politics In Iraq After 2003.” *Musings on Iraq*, 2013. <http://musingsoniraq.blogspot.com.tr/2013/12/sunni-identity-politics-in-iraq-after.html>.
- Yaphe, Judith S. “The View from Basra: Southern Iraq’s Reaction to War and Occupation, 1915-1925.” *The Creation of Iraq, 1914-1921*, ed. Reeva S. Simon ve Eleanor Harvey Tejirian. New York: Columbia University Press, 2004.
- Yaphe, Judith S. ve Adeed Dawisha. “The Middle East in Transition: The Persian Gulf, Which Was Held at the Institute for National Strategic Studies.” *Iraq: Another Saddam on the Horizon?*. Washington, DC: National Defense University, 2000.

- Yayla, Atilla. *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*. İstanbul: Liberte, 2014.
- Yetişkin, Ebru. "Postkolonyal Kavramlar Üzerine Notlar." *Toplumbilim Postkolonyal Düşünce Özel Sayısı*, s. 25 (2010): 15–21.
- Yıldız, Ahmet. *Türk ulusal kimliğinin etno-seküler sınırları 1919-1938*. İstanbul: İletişim, 2001.
- Yıldız, Mustafa. "İbn Haldun'nun Tarihselci Devlet Kuramı." *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 10 (2010): 25–55.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde 'Sınır İçi' Etnik Çatışmalar," *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, c. 2, s. 6 (2006): 17–30.
- . *Soğuk savaş sonrası dönemde etnik çatışmalar: etnik çatışmaların nedenleri ve etnik barışın tesisi*. Ankara: Nobel, 2007.
- Yıldırım, Zafer. "1932-1975 Dönemi Irak"ın 'Ulus Devlet' Yapısını Sarsan İsyanı Bir Hareket Olarak Barzaniler ve Irak Kürdistan Demokrasi Partisi." *Akademik Orta Doğu* c. 1, s. 2 (2007): 161–205.
- Yousif, Bassam ve Eric Devis. "Iraq: Understanding Autocracy Oil and Conflict in a Historical and Socio-Political Context." *Democracy in the Arab World: Explaining the Deficit*, ed. Ibrahim Elbadawi ve Samir Makdisi. London ; New York: Routledge, 2010.
- Zeidel, Ronen. "The Decline of Small-Scale Regionalism in Tikrit." *Iraq of Its Regions: Cornerstones of a Federal Democracy?*, ed. Reider Visser ve Gareth Stansfield. London: Hurst, 2007.
- Zubaida, Sami. "Irak'ta Sivil Toplumun Yükselişi ve Düşüşü." *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma*, ed. Haldun Güllalp. İstanbul: Metis Yayınları, 2007.
- . "Urban Social Movements, 1750-1950." *The Urban Social History of the Middle East, 1750-1950*, ed. Peter Sluglett. Syracuse, N.Y: Syracuse Univ Pr, 2008.

ÖZ GEÇMİŞ

Emin Salihi, 02 Ağustos 1984 tarihinde Bağdat/Irak'ta doğdu. 2003 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde eğitime başladı ve 2007 yılında mezun oldu. Yüksek lisans eğitimine 2008 yılında Marmara Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü (Enstitünün ismi daha sonra “Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü” olarak değişmiştir), Orta Doğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Ana Bilim Dalı'nda başladıktan sonra 2011 yılında mezun oldu. 2011 yılından itibaren Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Doktora Programı'nda eğitimine devam etmektedir.